

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

AZ
UJ SOCIALISMUS
ÉS ANNAK BIRÁLATA.

IRTA

LEROY-BEAULIEU PÁL.

BEVEZETŐ ELŐSZÓVAL

KAUTZ GYULA

AKAD. R. TAGTÓL.

FORDÍTOTTA

SASVÁRI ÁRMIN.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST, 1888.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Aláírási felhívás

a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatára.

Ötödik ciklus. 1887—1889.

A Magyar Tudományos Akadémia *könyvkiadó vállalatában* oly eredeti és fordított munkákat bocsát közre, melyeknek megválasztásában *irodalmunk legszembetűnőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szellemi szükségleteinek kielégítése* a fő szempontok.

A cél, melyet e vállalat megalapítása alkalmával maga elé tűzött, nemzeti jelentőségű. A mi kulturális viszonyaink között feladatának ismeri a tudománynak nemcsak szakszerű művelését, hanem terjesztését is. Megfelelően ama folytonos és általános érdeklődésnek, melylyel a nemzet kíséri, munkásságának legalább egy részével minél közvetetlenebbül s minél általánosabban törekszik összeköttetésbe jutni vele. Nemcsak gyarapítani kívánja szellemi kincses házát, hanem a szónak igazi értelmében, nemzeti tulajdonná tenni azt.

Munkásságának ezt az oldalát főleg a *könyvkiadó vállalat* képviseli, melynek céljául a *tudományos ismeretek terjesztése s a tudományos előadás művészi és népszerű formájának kiképzése* tűzettek. Keretébe a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékei, s a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek utaltattak.

A vállalat eddigi sikeréből az Akadémia azt az örömdetes és biztató meggyőződést meríthette, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált. Ebben a meggyőződésben indítja meg *új, immár ötödik ciklusát*, s értesíti a közönséget *programjáról*. Az említett általános szempontokon kívül, főleg a történelmi és irodalmi sorozatba fölveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság tekintettel volt arra, hogy *az eddig kiadott művekhez az újak, tárgyakra nézve folytatva vagy kiegészítve csatlakozzanak*.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított tervrajza a következő:

Első sorozat. Történelem.

Sebestyén Gyula. *Ausztria története.* (Eredeti.) I. kötet. (Őskor. Római hódoltság, Népvándorlás, Karolingok, Babenberge, Az első Habsburgok.)

Mac Carthy Justus. *Anglia története korunkban.* Fordítja Szász Béla. III. kötet.

Ranke Leopold. *A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században.* Fordítja Lehr Albert. II. és III. kötet.

Ratzel Fridrik. *Az ember és a föld.* (Anthropo-geographia.) Fordítja Simonyi Jenő. Egy kötet.

Sorel. *Európa és a forradalom.* Fordítja Szathmáry Gy. Egy kötet.

Thierry Amadé. *Elbeszélések a római történetből.* Fordítja Öreg János. A következő két kötet:

1. *Szent Jeromos: a keresztyén társadalom nyugaton.* Egy köt.

2. *Aranyzájú Szent János és Eudoxia császárné: a keresztyén társadalom keleten.* Egy kötet.

Második sorozat. Irodalom.

- Beöthy Zsolt.** *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* (Eredeti.) II. kötet. A Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert pályamunka.
- Heinrich Gusztáv.** *A német irodalom története.* (Eredeti.) II. és III. kötet.
- Simonyi Zsigmond.** *A magyar nyelv eredete, története és jelen állapota.* (Eredeti.) Egy kötet.
- Sainte-Beuve Károly Ágoston.** *Irodalmi és történelmi arczképek.* Egy kötet.
- Villemain Ferencz.** *Pindar.* (Az ó- és középkori lyrai költészet története.) Fordítja Csiky Gergely. Egy kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és államtudomány.

- Concha Győző.** *Újkori alkotmányok.* (Eredeti.) II. és III. kötet.
- Medveczky Frigyes.** *Társadalmi elméletek és eszmények.* Történeti és kritikai adalékok. (Eredeti.) Egy kötet.
- Berryer Péter Antal.** *Válogatott törvénytársi beszédei.* Ismerteti és fordítja Tóth Lőrincz.
- Leroy-Beaulieu.** *A collectivismus.* (A socialis elméletek jelen állása.) Bevezeti Kautz Gyula.
- Taine Hyppolit Adolf.** *A jelenkori Franciaország alakulása.* A Forradalom új kötete.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenként *nyolczvan ív*, a másodikból *hatvan ív*, a harmadikból *ötven-hatvan ív*, angol díszkötésben fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára *négy*, a második és harmadiké *három-három* forint. Ezenkívül az angol *vászonkötésért kötetenként 40 krajczár* fizetendő.

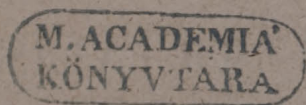
Egy-egy évfolyam aláírási ára előre bérmentve küldendő ily czim alatt: *Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése Budapest, az Akadémia épületében.*

Az aláírás egy sorozatra is elfogadtatik, de három évre kötelező.

Az évi illetmény ezentúl minden esztendő november havában küldetik szét, esetleg már tavasszal.

Jegyzet. Az Akadémia gondoskodott róla, hogy az elsorolt munkáknak azon további kötetait, melyek már a múlt cyklusban jelentek meg, a vállalat új aláírói azon a kedvezményes áron szerezhessék meg, melyen a múlt cyklus aláírói kapták.

Az Akadémia, midőn jelen vállalatára a hazai közönség figyelmét ismét felhívja, teljes bizalommal reméli, hogy a nemzeti művelődés érdekében, méltánylással és pártolással fog találkozni.

AZ ÚJ SOCIALISMUS

és

ANNAK BIRÁLATA.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA

AZ ÚJ SOCIALISMUS

ÉS ANNAK BIRÁLATA.

IRTA

LEROY-BEAULIEU PÁL

BUDAPEST, 1888.

AZ
ÚJ SOCIALISMUS

ÉS ANNAK BIRÁLATA

IRTA

LEROY-BEAULEIU PÁL.

BEVEZETŐ ELŐSZÓVAL

KAUTZ GYULA

AKAD. R. TAGTÓL.

FORDITOTTA

SASVÁRI ÁRMIN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

1888.

AKADEMIAI KÖNYVTÁR

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁR

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* föladatának megfelelni kívánván, mindenek előtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennélfogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a kül-

föld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

ELŐSZÓ A MAGYAR FORDÍTÁSHOZ.

Mint egyike az újkori történelem s eszme-fejlődés legérdekesebb s legjelentősebb mozzanatainak: a *Socialismus*, az utóbb lefolyt két évtized alatt, folyton szélesbedő tért nyert, s oly tényezővé kezd válni, a mely főleg a *gazdasági élet* szervezetére s alakulására immár félre nem ismerhető hatással van.

Nincsen itt helye annak, hogy e tünemény okai és körülményei vizsgálásába ereszkedjünk, s azt a kérdést sem akarjuk vitatni, helyesen cselekszenek-e a kormányok és törvényhozások napjainkban akkor, a midőn az úgynevezett *államosítás* elvének szertelen dédelgetése által, az egész fennálló birtok- és társadalom-rendre nézve oly végzetessé is válható socialistikus törekvéseknek (bár akaratlanul) útját egyengetni segítik. Hanem csak arra kívánunk utalni, hogy, szemben ezen eszmeáramlatoknak, úgy az életben, mint az elméletben, folyton növekedő jelentőségével: szükséges vagy legalább is fölötte érdekes és tanulságos

lesz: a socialismus *legujabb állását és tanait* feltüntető *irodalommal* is közelebbről megismerkedni, s ennek egyik vagy másik kiválóbb termékét tüzetesb figyelemre méltatni.

Hazai szakirodalmunkban (eltekintve egyes, kisebb-nagyobb «Értekezések»-től, meg e sorok írója által a Csengery-féle «Budapesti Szemle» 14. és 15. kötetében, továbbá «Nemzetgazdasági Kézikönyv»-ének bevezető részében nyújtott idevágó rövid fejtegetésektől) a fentjelzett czélnak megfelelő munka nem létezik. Annál bőségesebb s mondhatni kiváló termékekben gazdag irodalom áll ellenben e tekintetben rendelkezésünkre a külföldön, főleg Franciaországban és Németországban. Ott vannak, jelesül *R. Meyernek*, *Schäfflenek*, *Jägernek*, *Heldnek* és *Mengernek* ép oly alapos, mint széles látkört tanúsító dolgozataik; ott *Malonnak*, *Masseronnak*, *Courcelle-Seneuilnek* és *Janetnek* becses s jól tájékoztató könyveik; ott az angol-amerikai *Woolseynek*: «Communism and Socialism» cz. alatt 1880-an megjelent munkája; a szellemdús belga nemzetgazdának *Emile de Laveleyenek*: «Le Socialisme contemporain» cz. (szintén a folyó évtized elején közzétett) igen értékes és rendkívül instructiv dolgozata; ott végül a jelen. magyar fordításban nyújtott s a

francia eredetiben «*Le Collectivisme, Examen critique du nouveau Socialisme*» címet viselő munka, a melynek szerzője *Paul Leroy-Beaulieu*, Franciaország egyik legelsőrendű s legsokoldalúbb élő közgazdasági írója és publicistája, a «*Collège de France*» hírneves szaktanára, s az úgynevezett Smithianistikus liberális nemzetgazdasági iskola karvezérei- s legkiválóbb képviselőinek egyike.

A mű szerzőjének e fényes neve s még inkább a munka nagybecsű belső tartalma indították az «Akadémia Könyvkiadó Vállalata Bizottság»-át arra, hogy a felsorolt sok jeles munka közül, a hazai nyelvre való áttétel tekintetéből, különösen Beaulieu művét válaszsza ki, s azt hiszi, hogy választása nem volt helytelen, s a t. olvasó közönség elismerésével is fog találkozni.

Nem feladatunk itt a rövidre mért *Előszó-ban* a mű tartalmát és irányát külön feltüntetni; s legáltalánosabb tájékoztatásul azon megjegyzésre szorítkozunk, hogy Beaulieu munkájának főbecse abban áll, hogy a socialistikus rendszer újabb elméletét, a mely magát különösen *tudományosnak* szereti nevezni, minden főbb irányzata és tétele szerint, lehető tárgyilagossággal ismerteti, de aztán erősen bírálja és ostromolja is; s hogy akkor, a midőn elemez és

fejteget, azon *kietlen* s *visszás állapotnak* föl-
ismerésére is vezet, a mely «állapot» akkor állana
elő, hogy ha a socialisták eszményei megvalósul-
nának; s a társadalmi birtok-, jog- és gazdasági
rend a collectivismus és socialdemokratismus
ferde tanai szerint alakíttatnék át és szerveztetnék!

A mi a *fordítást* illeti, ezt alulirott egészben
véve sikerültnek mondhatja; lehetőleg hűen és
kellő felfogásával a szerző intentióinak, adja vissza
az *eredetinek* értelmét; s a könyv azzal a biztos
föltevéssel bocsáttathatik a t. olvasó közönség
kezébe, hogy vele hazai szakirodalmunk egy
jelentékeny és magas becsű szellemtermékkel gaz-
dagodott.

Budapest, 1888. június hóban.

Kautz Gyula.

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ.

A társadalmi tévedések örökkévalók; csakhogy a különböző korszakokban különböző alakokat öltenek.

A romanticismus korszakában, a restauráció és Lajos Fülöp alatt láttuk az érzelgős, ábrándos, mysticus socialismust.

Egy negyedszázad óta a sociális ábrándozás más jelleget mutat. Felhagyott az érzelgéssel és a dialectikára adta magát. Mesterileg bánik a tudomány fegyvereivel és a logikával. Egymás mellé fűz állítólagos elméleteket és a szellemeket elvakítani igyekszik egy mesterkelt szövevény által, mely a kevésbbé gyakorlott szem előtt tudományosnak látszik.

A romanticus socialismus helyét az állítólagos tudományos socialismus foglalta el, a mely új nevet vett fel: collectivismusnak mondja magát.

Franciaországban eddigelé nem tanulmányozták a szabadságnak és a haladásnak ezt az új ellenfelét. Pedig van nálunk elég sok híve, a kik közül akadnak eszesek, buzgók, lelkesek is.

A hivatalos optimismus, mely, a napi politika apró eseményeit kivéve, hivatásszerűleg mitse tud meg; ezzel

az ellenséggel szemben, a ki még némileg ismeretlen. de egyre erősödik, természetesen a szokott lenézést tanúsította.

Én azonban úgy vélekedtem, hogy ez az ellenség komoly, beható bírálatot érdemel.

Voltakép nem tartok tőle, hogy a collectivismus egyhamar diadalmaskodni fog, daczára annak, hogy híveinek száma jobban szaporodik, sem mint gondolják. De elméletének tanulmányozása érdekkal bír; megifjítja, edzi a nemzetgazdasági tudományt, melynek ereje kifogyna. ha beérnök azzal, hogy váltig ismétljük a régi mesterek oktatásait.

Sem az igazságnak, sem a tudománynak nincs joguk a tévedést vagy a tudatlanságot fitymálni. Ezek az utóbbiak olykor ószinteséggel párosulnak. Ez ok arra, hogy ne hagyjuk őket szó nélkül.

Azután még van a tudatos, nyílt collectivisták mellett egy sereg öntudatlan, titkos collectivista. Minden társadalmi rétegben találkozunk velök; a politikai és kormányzati testületekben hemzsegnék. Szerintök az emberi társadalom nem nyugszik változhatatlan elven; minden csak expediensekkel megy. Kivált a szabadság iránt tanúsítanak kicsinyes gúnyt.

Ezek az emberek, a kiket a könnyelműség elbizakodottakká tesz, tudva vagy öntudatlanul, szövetségesei és úttörői a collectivismusnak.

Ki fog minket megszabadítani a kibékítőktől, azoktól az ingadozó üres elméktől, a kik azt hiszik, hogy a hajnal kibékíti a napot az éjszakával? Az a mánia, mely az ellentéteket egyesíteni akarja és összeolvasztani, a szellemi gyengeség legjellemzetesebb vonása.

A művelt világ azt hitte, hogy mindenkorra meghódította a szabadságot. Pedig ezt minden nap veszély fenyegeti. Ez a könyv talán meg fogja mutatni, hogy a szabadság sok bajról, melyet a rovására irnak, nem tehet, és hogy a gazdasági társadalom a szabadságon kívül nem találhat szilárd alapot.

Páris, 1884. július 1-jén.

BEVEZETÉS A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Alig egy éve, hogy ennek a munkának az első kiadása megjelent; nem kell hát rajta sokat módosítanunk, midőn újból a közönség elé terjesztjük.

Elég, ha egy pár sajtóhibáját kijavítjuk és néhány bírálatra röviden megfelelünk.

A collectivistákat, kiknek tanait, legalább Franciaországban, először tárgyalták nagyobb könyvben, megtisztetésben véltük részesíteni; de ők ezért kevés elismerést mutattak. A helyett, hogy czáfoltak volna, inkább csak gyaláztak és szidalmaztak. Erre a tέρre nem követjük őket. Tanaikat loyalian, udvariasan bonczoltuk; nem tanusítottunk se gyűlöletet, se haragot az egyének ellen, hanem inkább azt az elnézést és azt a sajnálkozást, mely megilleti az olyan embereket, kik agyrémek által félrevezetetik magokat.

Más ellenvetésekre tartozunk válaszszal. Franciaországban és a külföldön egyes bírálók azt vetették szemünkre, hogy a földbirtok természetének és keletkezésének fejtegetésénél nagyon is soká időztünk.

Könyvünknek ezt a részét lényegesnek tartottuk és most is annak tartjuk. Húsz év óta, de kivált tíz év óta, sokan támadták meg a földbirtokot, még olyanok is, a kiket nemzetgazdáknak mondanak. — Olybá veszik, mint egy

monopoliumot vagy szabadalmat, mely a fogyasztóktól, azaz a társadalom összességétől illetéktelen tizedet szed; dicsérik az ókori vagyonszösszeget és arról ábrándoznak, hogy bizonyos kerülő utakon ismét visszatérjenek feléje.

Egyes írók, kik közül némelyek tanszékeket foglalnak el, mások pedig, a közönség által rég elismert tekintélyvel bírnak, még mindig — mily sajátságos anachronismus! — arról beszélnek, a mit a föld természetes és meg nem érdemelt értéknövekedésének («natural and unearned increment») neveznek.

Olyan időben, mikor az egész világon csökken a földjáradék, mikor a földgömb legtermékenyebb talajait, minők az Amazon és a Rio de la Plata partjai, esetleg a Congo és a Zambeze vidéke, művelés alá kezdik venni, a mi a régi országok földbirtokainak jövedelmezőségét csökkenteni fogja; olyan időben, mikor a szállítási díjak — melyeket a multban az u. n. földbirtoki monopolium nem érintett — az iparnak még hiányos, de egyre növekvő tökélyesbülése folytán napról napra alább szállnak: olyan időben akadnak írók, a kik annyira elmaradtak a világtól, annyira megfeneklettek az elavult fogalmakban, hogy a földnek magán-birtokban maradását a társadalomra nézve károsnak tekintik.

Ugy hittük, hogy ezt a fontos, első rangú kérdést behatóan kell fejtegetni; rámutattunk az egyéni földbirtok eredetére és fejlődésére; lépésről lépésre követtük keletkezését és átalakulásait az egyes országokban, és jeleztük, hogy a fejlődésnek mindenütt azonos jellege van. Biráltuk az egyéni földbirtok módosítását vagy átalakítását czélzó javaslatokat. Munkánknek ezt a részét fölös mellékletnek tekinteni könnyebb, mint azt megczáfolni.

A socialisták közül, a kik kegyesek voltak nem szorítkozni a szidalmazásra, egyesek azt vetették szemünkre, hogy már a munka második lapján van egy állítólagos ellenmondás, a mely szerintök teljesen meggyöngíti az egész fejtegetést. A szövetkezésekről szólva, ezt irtuk:

«A tőkék szövetkezése, mely a tőkegyűjtésnek oly bámulatos lendületet ad, és lehetővé teszi, hogy az emberi agyban megszülemlett legmérészebb gondolat szinte haladéktalanul megvalósíttassék; az egyének szövetkezése, mely arra van hivatva, hogy a munkások helyzetét igen lényegesen javítsa, az egyéni erőt collectiv erővé alakítsa át, méltóságot, biztosságot adjon neki, stb.» . . . Igen is, ezeket a sorokat irtam; megírtam egy évvel ezelőtt és ma ismétlem, mert gondolatomat igen találóan fejezi ki.

Hanem értsük meg egymást: a jövőben sok szövetkezet fog keletkezni, melyek ma még nem léteznek; olyanok, a melyeknek mintáit ma még nem ismerjük, és olyanok, melyeknek ismert mintái ma még kevés példányban vannak megvalósítva. De ebből nem következik, hogy a társadalom alapja teljesen meg fog változni, hogy a tőke fölöslegessé vagy rabszolgává fog válni, hogy az egyéni vállalatok rendszere el fog tűnni, hogy nem lesznek többé munkaadók és bér-munkások, hogy mindent a részvénytársulatok fognak intézni, vagy, hogy a magánemberek kezdeményezését, a hogy a collectivisták akarnák, mindenben az államé fogja pótolni. A szövetkezés igazi ellensége a collectivismus, sőt a socialismus is; amaz megszünteti a szövetkezést, mert mindent az állam hatáskörébe utal; emez pedig a szövetkezést megfosztja a szabadság, az önkénység és felelősség előnyeitől, önkéntes belépés helyett kényszert igényel, erkölcsrontó, vesztegető kedvezményeket osztogat, az akadálytalanul fejlődő társadalmi

typusok véghetetlen, üdvös változatossága helyett egyöntetű kereteket terem, melyeket egy pár ember képzelete eszelt ki igen tökéletlen alakban.

Munkánkban tehát egyáltalán nincs meg az az ellenmondás, melyet belőle kiolvastak.

Más ellenvetést tettek nekünk Németországban és Belgiumban. Miután bonczkés alá vettük Lassalle és Marx Károly tisztán negatív tanait a «tökére alapított» mai gazdasági társadalom szervezetéről, meg akartuk szemlélni a collectivismus positiv képét. E végből elővettük Schaeffle úrnak egy igen ismert művecskéjét. E mű szerzője egyike azon németeknek, kik legtöbbet foglalkoztak gazdasági kérdésekkel, és Közép-Európában legtöbb befolyást gyakorolnak a nemzetgazdaság terén.

Schaeffle úr, a ki Ausztriában miniszter volt és gazdasági kérdésekben Bismarck herczeg egyik félhivatalos tanácsosa, 1874-ben «Die Quintessenz des Socialismus» czím alatt névtelenül közzétett egy bírálatot a német socialista programról. A művecske jelentékeny sikert aratott. Kezünkben van a hetedik német kiadás, a melynek czimlapján meg van említve, hogy ez a hetedik változatlan lenyomat, és hogy a művecskéből 21,000 példány kelt el. (Siebente Auflage, achter, unveränderter Abdruck, Gesamtauflage 21,000 Exempl.).¹

Ezt a könyvecskét, mikor megjelent, úgy kellett tekinteni, mint egy meggyőződött socialista, vagyis inkább collectivista művét, oly íróét, a ki egyes részletekre nézve kételkedhetett vagy habozhatott még, de a ki úgy vélekedett, hogy minden néven nevezendő munkaeszköznek nem az egyének, de az állam birtokában kell lennie. Schaeffle

¹ Gotha, Friedrich Andreas Perthes 1879.

műve ennek a határozottan socialista jellegnek köszöni roppant sikerét. A szerző, a ki a második kiadáson megnevezte magát, nem látta jónak, az eredeti szövegen bármit is változtatni, és művének minden újabb kiadásán ki volt emelve, hogy «változatlan lenyomat».

Ma azonban Schaeffle úr kijelenti, hogy a «Quintessenz des Socialismus» nem tartalmaz egyebet, mint a mai socialismus tanainak tárgyilagos előadását, a melyben a szerző saját nézetei figyelmen kívül vannak hagyva.

Ez meglehet, ámbár furcsa eljárás, hogy egy író huszonegyszer példányt nyomtat egy könyvből, a melyben előad egy tant, és nem jelzi két-három világos szóval, hogy ezt a tant a könyv szerzője nem vallja a magáénak.

De e kivételes körülmény daczára, el lehet ismerni Schaeffle úr azon érdemét, hogy ő volt az első, ki a mai collectivismus positiv képét elének terjesztette. Gyöngéden, szeretettel cselekedte, azzal a nyilvánvaló óhajjal, hogy a tan igaz és alkalmazható legyen.

Azóta Schaeffle úr egy terjedelmesebb munkában, mely előttünk fekszik, és a melynek megjelenését talán a mi könyvünk a collectivismusról siettetve vagy épen előidézte, fölfedezte, hogy a mai német socialisták programmja a gyakorlatban meg nem valósítható. «Die Aussichtslosigkeit der Socialdemocratie, Drei Briefe an einen Staatsmann zur Ergänzung der *Quintessenz des Socialismus*».¹ Ez a czíme a munkának, mely a «Quintessenz des Socialismus» kiegészítéseül egy államférfiúhoz intézett három levélben kifejti, hogy a socialdemocratiának nincs kilátása arra, hogy tanait megvalósíthassa.

Ebben az új munkában Schaeffle úr arra kéri az

¹ Tübingen, 1885. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung.

illető államférfit, hogy ne használja többé a «Katheder-Socialismus», vagy «állami socialismus» kifejezést és tartsa fenn a «socialismus» elnevezést az igazi socialismus részére, a melynek jellemző vonásai, Bebel német socialista képviselő szerint is, a következők: collectivismus (mindent az állam termel) a gazdasági téren; tiszta demokratikus köztársaság a politika tekintetében; a metaphysikai világnézet tekintetében az anyagelviség bizonyos természettudományi mázzal; optimismus arra nézve, hogy a világ tökélyesbül; istentagadás a vallási téren. Hozzátehetjük még, mindig Bebel szerint: a családi és házassági kötelékek lazulását és neveléstani tekintetben az állami nevelést. Mind ezek csakugyan szoros összefüggésben állnak egymással, és a programnak nincs egy pontja sem, a mely ne fűződne a többihez.

Minden, a mi az istentagadást és az anyagelviséget kedveltebbé teszi, a mi túlságosan tágitja az állam hatáskörét, a mi gyöngíti az egyént, a mi egyforma igaként nehezedik az összes polgárokra, a mi gátolja és elfojtja a vélemények és ítéletek különféleségét egy országban — mind új híveket szerez a collectivismusnak és egyengeti a talajt e barbár, meddő tanok részére.

Igaz, nem tartunk tőle, hogy a collectivismus megfészkelje és fentartsa magát a mai gazdasági rend romjain; de félünk a rázkódásoktól, a rendzavarásoktól, a véres megtorlásoktól, melyek a socialistikus törekvések fejlődésének következményei lehetnek.

Az állami socialismust és a «tanszéki socialismus»-t korántsem tekintjük a forradalmi socialismus ellenszerének, hanem szövetségeseinek, előfutárainak.

Sajnos, a politikai és tudományos körökben legtöbbször a két első socialismus felé hajlanak. Kevesen vé-

dik ma Európában a nemzetgazdasági igazságot és szabadságot. Büszkék vagyunk rá, hogy mi az utóbbi kis phalanxba tartozunk.

Sokan abban a tévhitben leledzenek, hogy az eredetiség abból áll, ha valaki világújítási rendszereket, gyökeres reformterveket eszel ki; mintha az emberiség életében semminek se kellene változhatatlannak, állandónak lennie. A mi nézetünk szerint több eredetiséget és szellemi erőt tanusít az, a ki tanulmányozza, átérti és elemzi a társadalmi élet egyszerű törvényeit, megismerteti azok szabályait és működését, mintsem az, a ki képzeletében teljesen szervezett társadalmak ábrándképeit alkotja.

A természettudós megvizsgálja az emberi szervezetest, létezésének feltételeiről számot vet; elemezi a szervek működését és kölcsönös viszonyait, és gyermekes foglalkozásnak tartaná egy tökéletesebb szervezetről ábrándozni. Így kell eljárni a társadalomtanban is. Ez a gondolat vezetett bennünket e munka megírásánál, és szerencsések leszünk, ha azok, a kik végig olvasták, kissé jobban meg fogják érteni az emberi társadalomnak oly hajlékony és mégis oly szilárd gépezetét, mely önmagától is annyira tud tökélyesbűlni.

Páris, 1885. május 31.

Leroy-Beaulieu Pál.

AZ ÚJ SOCIALISMUS
ÉS ANNAK BIRÁLATA.

ELSŐ KÖNYV.

I. FEJEZET.

A socialista eszmék haladása.

A mióta szerencsém van a «Collège de France» nemzetgazdasági tanszékét elfoglalni, leginkább arra fektettem súlyt, hogy hallgatóimmal együtt az u. n. socialis kérdéseket tanulmányozzam.

Mint Michel Chevalier helyettese, a javak megosztásáról tartottam fölolvasásokat, és arról, hogy a gazdasági viszonyok a vagyoni aránytalanságok kiegyenlítése felé igyekeznek közeledni. Fölolvasásaim csakhamar könyvben jelentek meg, melyet a közönség némi figyelemre méltatott.¹ Ebben a könyvben egyaránt czáfoltam az elméleti és a népies tévedéseket. Kimutattam, hogy az egyéni kezdeményezésre és az iparra alapított gazdasági rendszernek (az «individualismus» és az «industrialismus») nem az a célja, hogy az emberek nagy részét nyomorba ejtse, tehetetlenné tegye, hogy a szabadon szervezett termelés nagy rendszerének nem szükségképi következménye az, hogy

¹ Az első kiadás 1880-ban és a második 1882-ben jelent meg Guillaumin kiadónál.

a gazdagok még hatalmasabbakká, a szegények még kevésbé függetlenekké váljanak.

A következő évben a szövetkezést, ezt a sokoldalú, érdekes tárgyat fejtegettem; a tőkék szövetkezését, mely oly bámulatos lendületet ad a tőkegyűjtésnek, és lehetővé teszi, hogy az emberi agyban megfogamzott legmerészebb eszmék is haladéktalanul megvalósíttassanak; az egyének szövetkezését, mely arra van hivatva, hogy a munkás helyzetét igen lényegesen javítsa, a munkás egyéni erejét gyűerővé alakítsa át és megadja neki az emberi méltóságot és a biztosságot. A szabad és önkéntes szövetkezés korszakának még csak az elején vagyunk. A társadalmi tünemények a századok egész sorozatára terjednek ki. Azokat nem a rövid emberi élet, hanem az emberiség életének mértékével kell mérnünk. A közép- és alsó néposztályok helyzetének javítására a szövetkezés még igen jelentékeny segélyforrásokat helyez kilátásba. A «néposztály» kifejezést használom itt, noha a felületes gondolkozók, a kik mindent összezavarnának, azt a szót száműzni szeretnék a szótárból. Pedig szükségünk van bizonyos szókra, hogy bizonyos tényeket kifejezzünk, és miután a társadalmi helyzetek nem egyformák, a különbségek jelzésére szabatos kifejezések szükségesek, és gyermekes elégtétel az, ha pl. azt a régi ismert szót a «réteg» kifejezéssel akarjuk pótolni.

A szövetkezésről tartott fölolvasásaimat valamikor talán közzéteszem.

Ugy találtam, hogy ez idő szerint célszerűbb lesz, ha a Collège de France-ban tartott előadásaim harmadik sorozatát teszem közzé, azt, mely a collectivismusról szól.

Egy elmélet bonczolásánál két módszert követhetünk.

Az első az, ha tételeit közvetlenül vizsgáljuk; pl.

a nemzetgazdaságtannál elemezzük a nagy gazdasági fogalmakat, minők pl. az érték, a tőke, a nyereség, a munkabér, a megtakarított pénz, a mint azokat a tudomány elénk állítja. Ez a didaktikai módszer.

A másik bíráló módszer megfordítva jár el. Az nem tekinti a gazdasági tanokat magokat, hanem a velök ellenkező fogalmakat és méltatni igyekszik az ellenvetések jelentőségét.

A ki a socialismus, communismus és collectivismus rendszereit bonczolja, közvetett, de hatályos módszert választ a nemzetgazdaságtan tanulmányozására: ellenpróbát végez; egy igazságot úgy bizonyít be, hogy megczáfolja az ellenkezőjét képező tévedéseket. Azt fogjuk tehát e könyvben kutatni, hogy a nemzetgazdaságtan ellen küzdő iskolák mikép vélekednek az értékről, a javakról, a munkáról, a tőkéről, a takarékpénzről, a termelés szervezéséről, a termelvények megoszlásának törvényeiről és szétosztásuk módjáról.

Miért használtam a «collectivismus» szót, a melyet némi megütközéssel vettek észre a Collège de France előadásait hirdető falragaszon? Miért ezt az ujonnan gyártott kifejezést, a mely nincs meg az Akadémia nagy szótárában? Miért nem választottam régibb, ismertebb kifejezést, mely meghonosult és behatolt a polgári osztályokba pl. a socialismust vagy communismust?

Azért nem tettem, mert a collectivismus szónak meg van a saját jelentése; egy bizonyos rendszert jelez, a fogalmaknak egy összeségét, a mely különbözik a socialismustól általában, különösen pedig a communismustól. Azért választottam az új kifejezést, mert az u. n. collectivista tan a legidősebb, legmegkapóbb jelensége, modern formája a socialismusnak.

Kisértsük meg az elnevezések szabatos meghatározását. Ez némi nehézséggel jár. A socialista vagy collectivista írók rendszerint inkább foglalkoznak azzal, hogy bírálják a közgazdasági tanokat, vagy felsorolják a bajokat, melyekben, szerintök, a társadalom szenved, mint azzal, hogy a társadalom ujjaszervezésének positiv, részletekbe menő rendszerét fejtsék ki. Ezt a megjegyzést nem én tettem, hanem egy socialista író, Schaeffle, az egyedüli, a ki egy kis könyvben megkísérelte positiv alakban feltüntetni, hogy mi lehet a collectivismus.

A legkiválóbb modern socialista író, Marx Károly, a ki oly marón, oly furfangosan és kérlelhetetlenül bírálja a most fennálló közgazdasági rendszert, nem állít fel ex professo oly társadalmi rendszert, melyet a mostaninak a helyére lehet és kell állítani. Csak helylyel-közzel, szinte véletlenül, epizódikus formában merülnek fel műveinek romboló bírálatai közt egyes, röviden, nem igen szabatosan, nem igen világosan kifejezett positiv eszmék.

De nemcsak az a baj, hogy a tanok tételes előadása majdnem teljesen hiányzik a modern socialisták irataiban, — Schaeffle kis könyvét kivéve; — de még azt sem mondhatnók, hogy a kiválóbb socialisták tanai közt oly összhang uralkodik, a mely megkönnyíti a socialismus bírálójának feladatát.

Vegyük pl. a két leghíresebb német socialistát: Marx Károlyt és Lassallet. Hasonlítsuk össze tanaikat azon modern francia, belga socialista iskola tanaival, a melynek közlönye ezt a címet viseli: «La Philosophie de l'avenir, revue du socialisme rationnel» (A jövő bölcselete, az észszerű socialismus szemléje) és a mely iskola Colins belga bölcselkedőt tekintti alapítójának. A po-

sitiv alapeszmékre vonatkozólag korántsem egyeznek meg egymással.

Lassalle szerint a socialismus positiv gondolata abból áll, hogy a munkások termelési szövetkezeteket alapítanak, melyekhez az állam adja az alapítókét. *Marx* Károly és *Schaeffle* visszautasítják ezt a javaslatot, mert engedményeket tesz az individualismusnak és a közgazdasági szabadságnak. Ez nem alakítaná át eléggé a termelés mai rendszerét, mert meghagyná az anarchikus versenyt. Már pedig tudjuk, hogy individualismus, szabadelvűség, verseny, olyan szók, melyek szörnyen sértik a socialisták füleit.

Ha Németországot elhagyjuk, és az imént említettem *francia-belga* iskolát vesszük szemügyre, úgy látjuk, hogy ennek a collectivismusa csak abból áll, hogy az összeség, vagyis az állam javára ki kell sajátítani a talajt, a földanyagot, a termelés nélkülözhetetlen eszközét, és azt árverés útján bérbe adni.

Colins javaslatához közel áll a collectivismusnak egy amerikai válfaja, *George* Henrik elmélete, melyet a szerző két könyvben ismételtelen kifejtett, és a mely öt év óta mély hatást keltett az Egyesült-Államokban és Angliában.¹

Ha visszamegyünk Németországba és szemügyre

¹ *Progress and Poverty: an inquiry into the cause of industrial depressions, and of incréate of want with increase of wealth. The Remedy, be Henri George.* New-York 1879. (Haladás és szegénység, tanulmány az ipari válságok okairól, a szegénység és a gazdagság párhuzamos növekedéséről. A gyógy mód.) A népies kiadást tizezrével terjesztették, és e könyv — a mi némileg ámulatba ejthet — felvétellett az iskolai könyvtárakba. «Örömmel látjuk, mondja a «San-Francisco Merchant» cz. lap, hogy az állam közoktatási kormánya a «Progress and Poverty»-t felvette az iskolai könyvtárak jegyzékébe.»

veszszük Schaeffle elméletét, azon egyedüli újabb íróét, a ki positiv socialista rendszert állított fel, úgy találjuk, hogy Schaeffle nagyon szűkeknek és ki nem elégítőknak találja Colinsnak — a kit úgy látszik, névleg nem ismer — és Georgenak, javaslatait. Schaefflenek sokkal több kell; nem csak a föld legyen együttes tulajdon, hanem a termelésnek minden, de minden eszköze, a gépek és a szerszámok ép úgy, mint a föld és a bányák; a magántőkét mindenben az együttes tőke helyettesítse.

Hagyjuk ott Schaefflet és térjünk vissza a belga-francia collectivistákhoz. Fel vannak háborodva az iménti javaslatok miatt és panaszkodnak Schaeffle tudatlansága fölött. «Ha minden magántőke, mondja egyikök, együttes tőkévé válik, akkor benne vagyunk a vagyonközösségben, azaz a képtelenség vizeiben úszunk. Ha minden termelési eszköz együttes tulajdonná válik, akkor egyforma vétség lesz akár egy tüt, akár egy gyárat szerzünk meg.» És a mérsékelt collectivista a radicalis collectivistának egy csomó szemrehányást tesz, melyekben van bizonyos ügyesség.

Korántsem azért állítom így szembe a socialismus és a collectivismus változatait, hogy ellenmondásaikat, küzdelmeiket frivol mulatságtárggyá tegyem! Ez a könnyű eljárás a nyilvános gyűlésekbe és a hirlapi cikkekkbe való, de nem méltó a tudományos vitához.

Ezekkel a megjegyzésekkel csakis egy dolgot akartam kimutatni. A socialistáknak könnyű a nemzetgazdasági tanokat bírálni, mert ezek teljes egészet képeznek, és a nemzetgazdasági írók egyetértének az alapigazságokra nézve, minők a tőke természete, a munkabér, a verseny, a kereslet és kínálat törvénye. De sokkal nehezebb a socialista elméleteket bírálni, mert ezek nincsenek összeillesztve olyan egyöntetű egészszé, a melyre nézve, ha nem

is az összes socialisták, de legalább a jelentékenyebb részek egy és ugyanazon nézetet vallanak.

Azért nem is azt a módszert kell követni, hogy elővegyük az egyik vagy a másik író, lépésről lépésre kövessük a szavait, ezeket bíráljuk, mérlegeljük és kimutassuk, mi bennök az igaz és mi a téves. Oda kell helyezkednünk a tanrendszer kellő közepébe, tekintet nélkül az egyénekre, a kik így vagy amúgy hirdetik, és kimutatni, hogy mik annak a logikus következményei. Nem csak azt kell megtudnunk, hogy a collectivismus mit akar, illetve, hogy kiválóbb hívei mit tüntetnek föl czél gyanánt, hanem azt is, hogy, tanrendszerének elveihez képest, mit kell akarnia. Arról van szó, hogy teljesen részrehajlatlanul, a legszigorúbb logika szerint formulázzuk mind azt, a mit az «új eszme» tartalmaz, és ha azt kifejtettük, és elemeztük, akkor hasonlítsuk azt össze a közgazdasági tanok lényegével és lássuk, hogy a két tanrendszer közül melyik tartalmazza az igazságot.

Arról szoltam, hogy a kifejezések jelentését meg kell határozni, és még nem tettem. Micsoda hát a collectivismus? Miben különbözik a socialismustól vagy a communismustól? Tetemesen különbözik, úgy az egyiktől, mint a másiktól. Szabatosabb, jobban van meghatározva, és mélyebb értelemmel bír, mint a socialismus; szabatosabb, mint a tulajdonképeni communismus, de emennél szűkebb határok közt mozog és tartózkodóbb. Ézenfelül — és ez hiányzik úgy a socialismusnál, mint a communismusnál — tényleg vagy látszólag könnyű módja van a megvalósításra.

A socialismus általánoselnevezés, mely kifejez bizonyos módokat arra nézve, mikép avatkozzék az állam a termelők közti viszonyokba, vagy a termelők és fogyasztók

közti viszonyokba. Ennek a beavatkozásnak nemcsak az volna a célja, hogy biztosítsa az egyének által önként vállalt kötelezettségek hű teljesítését, hanem az is, hogy kiegyenlítse a társadalmi egyenlőtlenségeket, módosítsa a dolgok természetes menetét, a szabad alku folytán megkötött szerződések helyére hivatalos szerződési mintákat léptessen, a gyöngébbnek tartott felet segítse és elejét vegye annak, hogy az erősebbnek tartott szerződő fél természetes vagy gazdasági előnyeit tőle telhetőleg kiaknázza. A socialismus mindenre rendszabályokat alkot, vagy úgy jár el, hogy az állam versenyre kél a magániparral. A socialismusnak végnélküli tere van; a legváltozatosabb formákat ölti. Valóságos Proteus.

De a socialismus, vagyis az állam beavatkozása a magánemberek közti szerződésekbe, némileg fölületes, ép azért, mert szerfölött különböző és változó módok szerint alkalmazható. Többé-kevésbé nagy mértékben módosítja a társadalmi viszonyokat, a termelés szervezését és a termelvények szétosztását, de nem forgatja föl teljesen.

A communismus azonban megcselekszi ezt a teljes felforgatást. Megszüntet minden magánbirtoklást; a hatóság által határoztatja meg nemcsak azt, hogy a társadalom minden tagja mit dolgozik, és minő díjat kap, hanem azt is, hogy mindenkinek mi legyen a szükséglete, és a szükséglet mikép elégítendő ki. A gazdasági életben semmi tért sem enged a magán-kezdeményezésnek, a személyes felelősségnek és szabadságnak.

A collectivismus más követelésekkel áll elő: azt mondja, hogy lényeges vonásokban tér el a communismustól.

A collectivismus, a hogy Schaeffle meghatározta, azt jelenti, hogy minden termelési eszköz (ingatlan javak, mű-

helyek, gépek, szerszámok) nem a magánosok tulajdona, hanem együttes tulajdon, hogy a tőkék egység nélküli versenyt a munka társadalmi szervezése helyettesíti. A magánintézetek helyére a testületi szervezet lép, és a termelést a társadalom igazgatja; a közös munka megoszlik azon az alapon, hogy a társadalmi munka minden anyag-részletét és eszközét valamennyien együttesen bírják; az együttesen előállított, minden néven nevezendő, termelvények a munkások közt munkájuk mennyisége és értéke arányában osztatnak meg.¹

Eddigelé a collectivismus — ha eltekintünk az utolsó kifejezéstől — meglehetősen azonosnak látszik a communismussal. De a mondat utolsó részében már egy lényeges eltérés nyilvánul. Mihelyt a termelvények szétosztásánál az egyesek munkájának nemcsak a mennyiségét, de az értékét is figyelembe kell venni, már nem a tiszta communismus áll előttünk, a maga durva formáiban.

A collectivismus és a communismus közt egyébiránt sokféle és lényeges eltéréseket észlelhetünk; természetes, hogy csak az elméleti eltérésekről szólunk, mert a gyakorlatban nehéz volna azokat el nem enyésztetni.

A collectivismus azt állítja, hogy minden egyénnek szabadjára hagyja szükségleteinek meghatározását. Sőt azzal dicsekszik, hogy az egyéni gazdagságot nem szüntetné meg teljesen; megszüntetné a termelési eszközöknek magánosok által való birtokolását, de meghagyná a magánosoknak a fogyasztani valót. Nem a termelvényeket, hanem csak a termelési eszközöket tenné együttes tulajdonná. Megszüntetné a pénzt, de, hogy meghatározhassa a szolgalmányok értékét, kincstári jegyeket állít ki, melyek a

¹ Die Quintessenz des Socialismus.

társadalmi munka időegységét fejeznék ki. Ezeket a kincstári jegyeket az egyének gyűjthetik, összetakaríthatják, de azok nem képezhetnének tőkét. A collectivismus tehát megengedi az egyének megtakarított javait a legkezdetlegesebb formában, és úgy, hogy a megtakarított javak ne teremthessenek új értéket; behozná — úgy mondja — az együttesen megtakarított javakat, még pedig a legökéletesebb, a legtermékenyebb alakban. Sőt a collectivismus tovább megy, kijelenti, hogy az öröklési jogot tiszteletben fogja tartani.

A mai társadalom átalakításánál az új tanrendszer az időhöz kötött annuitások módszerét alkalmazná. Mind azokat, a kik tőkét, azaz bármi néven nevezendő termelési eszközt bírnak, kisajátítaná és kárpótlást adna nekik, mely 30, 40, 60, 80, vagy 99 évi részletben fizettetnék, a szerint, a mint az írók vagy a collectivista törvényhozók türelme vagy nagylelkűsége engedi.

Azt most nem kutatom, hogy ez a tan logicus, helyes-e, hogy az így felfogott collectivismus nem közeledik-e mindinkább a teljes communismushoz, vagy hogy lopva nem engedi-e ismét előállani azon egyenlőtlenségeket, melyeket állítása szerint megszüntet. Előadom az eszme tartalmát. Előadásunk folyamán a jelzett kérdések tisztázása sorra fog kerülni.

De azt kell kérdeznünk, hogy milyen körülmények bírhattak rá nagy műveltségű elméket is arra, hogy ennek a rendszernek apostolai legyenek. Azután, a collectivismus bírálata során, ki fogunk fejteni határozottabb, helyesebb eszméket a nagy gazdasági tényezőkről, minők az érték, a tőke, a munkabér, a nyereség, a verseny és a munka szervezéséről általában.

Ez az elemzés, az állandó tudományos érdeken ki-

vül, ez idő szerint, úgy tartom, a kiváló időszerűség érdekében is bír. A socialista eszmék megint sok ember elméjét foglalkoztatják.¹ Járvány ez, mely nem kímél meg egy osztályt s egy országot sem. A világ egyik legconservativebb államának, Ausztriának, egy volt minisztere² könyvet ír, melyben felhívja az államot, hogy ő legyen az általános termelő: kegyelmi ténynek tekinti, hogy az egyének magánbirtokában meghagy néhány kezdetleges munkaeszközt, pl. a tűt; de ennek a piczi magántulajdonnak a használatát is feltételekhez köti. A magán-kezdeményezés igazi hazájában, az Egyesült-Államokban, az iskolai könyvek közé sorolnak egy munkát, mely a földbirtokolás teljes megszüntetését ajánlja.³ Franciaországban pedig egy

¹ Ujabb időben sok előkelő férfi, bölcész és gazdasági író úgy vélekedett, hogy a socialismus, akár mint tudományos tan, akár mint politikai párt, meghalt. Soh'se ringattuk magunkat ebben az illusióban. Első munkánkban, mely 1868-ban jelent meg (*De l'état moral et intellectuel des populations ouvrières*. A munkásosztály erkölcsi és értelmiségi állapotáról) megirtuk, hogy a socialismus inkább él, mint valaha, és azóta váltig kijelentettük, hogy tért hódít az elmékben.

² Schaeffle úr, a legismertebb német publicisták egyike. Az osztrák Hohenwarth cabinetben 1871. febr. 7-én a kereskedelmi és földművelési tárczát bízták rá; tárczáját nyolcz hónapig, a mondott évi október 30-ikáig tartotta meg. Sok vaskos könyvet írt és egy «Quintessenz des Socialismus» című művecskét. Tudtunkkal ez az egyedüli mű, mely kifejtteni igyekszik a collectivismus pozitív tételeit, és ez Németországban közel 30,000 példányban van elterjedve Malon úr, a socialista, a ki az 1871-iki párisi Communeban szerepelt vitt, lefordította francia nyelvre.

³ George Henrik. (L. az 5. lapon levő jegyzetet). Századunkban talán egy könyv se terjedt el oly roppant mértékben mint ez; az eredeti és a népies kiadás példányai százezrével forognak közkézen az Egyesült-Államokban és Angolországban.

kiváló parlamenti tag, mint az ipar s a munkásosztály helyzete ügyében kiküldött enquête-bizottság elnöke,¹ megnyitó beszédében nagy szavakkal kijelenti, hogy ezt az enquête-t «határozottan socialisticus szellemben» kell megtartani. A meghallgatott szakértők ezt a naiv tanácsot megfogadták, és tudjuk, hogy a furcsánál furcsább tervek egész tömege került e bizottság elé. Egyes képviselők versenyre keltek a munkátestületek vezetőivel, és azt kívánták, hogy az állam fokozatosan alkalmazza a collectivismust és kezdje a bányák államosításán;² községtanácsi tagok úgy vélekedtek, hogy a házak is pompás anyagot képeznének az államosításra. Több-kevesebb öntudatossággal sok ember biztatja a modern kormányokat arra, hogy lépjenek a collectivismus ösvényére. Elérkezett tehát az ideje, hogy az új socialismust beható vizsgálódás tárgyává tegyük, és tüzetesen mérlegeljük, hogy mit tartalmaz és mit ér.

¹ Spuller úr.

² Girodet úr, a Loire-departement egyik képviselője 1884. márczius havában törvényjavaslatot adott be, mely a következő cikkeket tartalmazza: «1. cikk. A bányák ismét az állam birtokába kerülnek vissza. — 2. cikk. A bányák törvényes formában, az ország által meghatározandó kártérítés fejében, ki fognak sajátítani. — 3. cikk. A bányák kiaknázásának módját külön törvényjavaslat fogja megállapítani.» Egyes képviselők és parlamenti csoportok ma sok ilyen fajta törvényjavaslattal foglalkoznak.

II. FEJEZET.

A collectivismus különböző formái.

Az előző fejezetben már kezdtük észrevenni, hogy a collectivismus miben különbözik a communismustól és a socialismustól.

Rendszere nem oly külterjes, mint a communismusé, de sokkal szabatosabbnak, alkalmazhatóbbnak tetszik, és az emberi szabadságnak állítólag nagyobb tért enged. A collectivismus főnhéjazással és lenézéssel beszél formátlan bátyjáról, a communismusról.

Másfelől viszont szabatosabb és gyökeresebb módosításokat ajánl, mint a socialismus, a melylyel egyébiránt hajlandó transigálni. A munkásoknak államilag segélyezett termelési szövetkezetét az anarchicus verseny egy új formájának tekinti ugyan, de azért még sem utasítja vissza véglegesen, hanem mint ideiglenes intézményt elfogadná. Sőt egyelőre belenyugodnék abba, hogy a munka mai szervezetén félig «bourgeois» jellegű módosítások eszközöltesse-nek, minők pl. a nyereségben való részesítés, a cooperatio. Szerinte a mai állapotban mindezt el lehet fogadni, de csak mint átmeneti, előkészületi intézkedést, melynek czélja a munkásokat csoportosítani és tovább vezetni. Ez korántsem a collectivismus eszménye. Részesítés a nyereségben, cooperatio, államilag gyámolított szövetkezet, ezek a módoszatok, ha magokban véve végleges megoldások akárnak

lenni, csak vállvonásra indíthatnak, mondja Schaeffle hideg nyugalommal, de mint rövid tartamú átmeneti állapotok, végre is, habár sajnálkozással, megtűrhetők.

Láttuk, hogy a collectivismus meg akarja szüntetni a pénzt, legalább a valóságos ércpénzt, és helyette mint egyedül törvényes, társadalmi értékjelt, a kincstári munkajegyet akarja behozni; eltörli a kereskedelmet, a piaczkot, a tőzsdéket. Azzal dicsekszik, hogy meghagyja a szükségletek szabad meghatározási jogát, a háztartást, a családot, sőt az örökséget, az adományozásokat, a hagyatékot, a magánjavak bizonyos formáját. Csakhogy megváltoztatja e javak jellegét, mert azok nem termelési, hanem csak fogyasztási eszközökből állanak.

A collectivismusnak van egy conservatív válfaja; mely a mai társadalom maradványait okvetetlenül meg akarja hagyni. Legcsábítóbb, legleleményesebb képviselője, Schaeffle, hosszasán beszél e tárgyról. Az egyéni szabadságot, mondja ismételten, fönn kell tartani; ez a legforróbb vágya. Hanem előadásában igen sok a habozás és az ellenmondás, a mi onnét van, hogy érzi a probléma nehézségeit. A collectivismust, vagyis az összes munkaeszközök államosítását összeegyeztetni az egyéni szabadsággal oly föladat, melylyel nem igen birkózhatik meg még a legélesebb, legfurfangosabb elme is.

«Ha a socialismus», így szól többek közt, és itt a collectivismust érti, «el akarná törölni az egyéni szükségletek szabadságát, úgy tekinthetnők, mint a szabadság, a civilisatio, a szellemi és anyagi jólét, halálos ellenségét. Ennek az alapvető szabadságnak elvesztését nem pótolnák a socialismusnak köszönhető összes előnyök sem.»¹

¹ Schaeffle: Quintessenz des Socialismus.

Schaeffle fölháborodik a socialisták ellen, kik ügyöket compromittálják, lealacsonyítják, a magasra vágyó embereket elidegenítik az egyéni szabadság ellen intézett támadásaikkal. De nem tartja bizonyosnak, hogy a szeretett szabadság részére, melyet minden civilisatio és minden haladás előfeltétele gyanánt tekint, menedéket fog találni a rendszerben, a mely mellett apostoskodik. Mikor elgondolkozik, lelkében kételyek támadnak, és fölhagy a határozott állításokkal. «A szabadelvű közgazdaságtan jó oldalát, az egyéni szabadságot, a lakhely megváltoztatásának szabadságát, az ipari szabadságot *talán* meg lehet tartani, hanem az egységes munkaszervezet mostani hiányának véget vetnénk.»¹ Tehát nem bizonyos, hogy a lakhelyet szabadon választhatnók; azoknak, kik ezt a szabadságot megbecsülik, csak egy «talán»-nal felelnek, és ezt a kétségbeejtő kételyt Schaeffle ott fejezi ki, a hol, alig negyven lappal följebb, az egyéni szabadságot dicsőítette. A mint később látni fogjuk, a collectivismus csakugyan szükségképen megszünteti a lakhelyválasztás szabadságát, mint a hogy megszüntet minden más szabadságot.

A legügyesebb collectivista írók, bárhogy erőlködnek is, unos-untalan kiejtenek a tollukon efféle lényegbe vágó ellenmondásokat. Schaeffle szerint a collectivismus abból áll, hogy az összes termelési eszközöket a társadalom együttesen bírja és használja, és a magánosok csak a fogyasztási eszközöket birhatják tulajdonul.

De mi a különbség a termelési és a fogyasztási eszközök közt? Van sok termény, mely lehet termelési és fogyasztási eszköz, a szerint, a milyen a tulajdonos szándéka. Schaeffle azt írja, hogy a mai milliomosokat kisajá-

¹ Schaeffle: Quintessenz des Socialismus.

titja, és 30, 40 vagy 90 éven keresztül megfelelő értékű annuitásokat szolgáltat nekik fogyasztási eszközök alakjában, úgy, hogy azok a fogyasztási eszközök «fuldokló bőségével» fognak birni. Mit ért ez alatt?

Egy kertet, egy házat lehet tekinteni fogyasztási és egyúttal termelési eszköznek is. Épen így vagyunk egy vég posztóval, egy lóval, egy köteg almával vagy egy kosár szőlővel, mert az almából és a szőlőből bort lehet előállítani. Nincs tehát lényeges, általánosan meghatározható különbség a termelési és fogyasztási eszközök közt. Nincs olyan termelvény, melyet ne lehessen úgy tekinteni, mint valamely újabb termelvény nyers anyagát vagy eszközét.

Miután a termelési eszközök nem képezhetnének magántulajdont, fölmerül tehát az ellenvetések hosszú sorozata. A tű és a varrógép bizonyára termelő eszköz. A collectivista társadalomban tehát a háziasszony — mert hisz a háztartások megmaradnak — nem szerezhetne be a maga használatára egy varrógépet, de még egy tűt sem. A gondolkozó collectivistáknak észre kellett venniök, hogy ez a tilalom milyen képtelenség; úgy iparkodnak tehát rendszeröket a kinevettetéstől megmenteni, hogy a legelemibb termelési eszközöket meghagyják magántulajdonúl. «Az együttes birtokolás», mondja Schaeffle, «csak azokat a termelési eszközöket öleli föl, melyeknél már a szövetzeti és fölösztott munka jut érvényre, vagyis a tőkére, mely a társadalom tulajdonába megy át, mint a hogy már most is közjavakat képeznek az utcák és országutak, a közterek, a kereskedelmi, birói, köznevelési, rendészeti stb. intézmények.»¹ És még hozzáteszi, hogy a többi termelési eszközöket a magánosok megtarthatják, de olyan föltétel

¹ Schaeffle : Quintessenz des Socialismus.

alatt, hogy pusztán személyes használatra szolgálnak, nem pedig eladásra.

Igy tehát a tő esete el van intézve: a tőt a collectivismus daczára magán ember is birhatja, de a szerencsés tulajdonosnak nincs joga azt tenni vele, a mit akar. Ha például arra használja, hogy megfoltozza szomszédjának lábravalóját vagy ingét, és munkájáért bármilyen fizetést igényel, akkor vétséget követ el, megsérti a dolgok törvényes rendjét. Az ellenőrzés bizonyára nehéz volna, hacsak a legtűrhetlenebb inquisitiót nem hozzák be.

A Schaeffle-féle collectivismus, mely állítólag szabadjára hagyja mindenkinek szükségletei meghatározását, összetakarítható kincstári munkajegyeket osztogatna, csakhamar vagy oda vezetne, hogy az imént megszüntetett társadalmi egyenlőtlenségek ismét előtűnedeznének, vagy pedig hogy a teljes vagyonszövetség állna be.

A vagyonszövetség ellen a legtöbb collectivista erőlyesen tiltakozik. Végtelen ellenszenvet éreznek például az időszakonként való osztozkodás ellen, és ha szemökre vetik, hogy ennek a rendszernek a hívei, kijelentik, hogy ez rágalom. Ők óhajtják a termelési eszközök egységes kihasználását az állam által, nem pedig a termelvények elapórozását az egyének közt. Csakhogy erre a pontra nézve nincs meg a teljes egyetértés az összes collectivisták közt. Némelyek például a bérbeadási rendszert teljesen meg akarják szüntetni, a Colins iskolájához tartozó belga-francia collectivisták ellenben a föld együttes birtoklásának olyan módját akarják, melynél fogva a földet, meglehetősen terjedelmű parcellákban, árverésen bérbe kellene adni. Az alkalmazásra nézve tehát a nézetek eltérnek, a mi nem csoda, mert hisz az elvekben sincs meg az összhang.

Igyekezünk tiszta fogalmat alkotni arról, hogy a col-

lectivismus minnek állítja magát. És találtunk két kategoriát: részleges, úgyszólván mérsékelt collectivismust, mely csak az ingatlan javakat öleli föl, és teljes collectivismust, mely kiterjed minden termelési eszközre, és legfőlebb olyan kezdetleges szerszámokra nézve enged meg föltételes kivételt, a milyen például a varrótü.

Milyen okokat hoznak föl rendszerök mellett a collectivisták? Mivel igyekeznek bebizonyítani, hogy a rendszer behozatala szükséges, és jó szolgálatokat tenne?

A collectivismus abból indul ki, hogy a mai társadalmi rendszerben, mely a magántulajdonra és a magánkötelezettségekre van alapítva, az igazság nem juthat érvényre.

Az igazságon ejtett sérelmek a következő tényekben nyilvánulnak: a magántulajdon megkaparított oly javakat, melyek lényegileg közjavak, a mennyiben nem képezik senki munkájának a termelvénvét; ilyenek a föld és a bányák. De a többi javak eltulajdonítása is család által történt. A tőke nem a megtakarított pénzekből gyűlt össze, a hogy a közgazdasági irók mondják, hanem a munkások kiaknázása által; a tőke nem a munkadíjakból, hanem a nyereségből alakult, már pedig a nyereség nem más, mint a munkabérből erőszakos visszaélés által eszközölt levonás.

A collectivismus, mely az összes társadalom részére foglalja le az összes munkaeszközöket, föltétlenül szükséges az emberiség földadatainak teljesítése és a társadalmi egyetértés biztosítása céljából. Ma a társadalom két, nagyon egyenlőtlen létszámú csoportra van osztva: a tőkésék vagy plutokraták és a proletárokéra; a közbeneső fokozatok mindinkább elenyésznek és a társadalmi osztályok régi lépcsőzetessége megszűnt létezni.

A collectivista tanrendszerben mit jelent ez a szó:

proletár? Az «új eszme» nyelvezetében ez a szó saját-szerű, igen határozott értelmet nyert, mely az eredeti, megszokott értelemtől eltér. A proletárok nem azok az emberek, kik a társadalom legalsó lépcsőjén állva, mód nélkül elszaporodnak.¹ A collectivisták definitiója szabatosabb, vagy legalább ilyennek látszik: a proletár az, a ki nem bír megélni, ha nem dolgozik, és a ki nem tulajdonosa a munka eszközeinek. Bármilyenek legyenek is törvényeink humanitarius formulái, ezek az emberek még sem szabadok; másoktól függnék, kénytelenek munkát kérni és miután éhen halnának, ha nem kapnának munkát, kénytelenek megelégedni, ha munkájok termelvényének csak egy kis részét kapják is munkadíjúl.

Egy másik ok is van, a mely miatt a termelési eszközöket együttes tulajdonná kell tenni, és ez az, hogy a tőke, mely magát a munka fiának mondja, ma törvényt diktál a munkának, holott a munkát, a tőke nemzőjét, a termelés értelmi tényezőjét illetné meg, hogy törvényt diktáljon a tőkének, a tehetetlen anyagnak. Az alattvaló föllázad természetes ura ellen, leteszi a trónról és rabbá teszi.

Ezekre a megjegyzésekre, melyeket úgy állítanak elének, mint meg nem czáfolhatókat, bizonyára sokat lehet felelni. Proletár tehát minden ember, a ki nem tulajdonosa a munka eszközének. Ez igen elmés meghatározás, vonjuk le belőle a következtetéseket. Egy nagy tengeri hajó kapitánya, a ki 12—15,000 frank fizetést húz, proletár. Egy nagy vasúttársaság igazgatója, a ki különböző czímeken

¹ Littre a proletár szót így magyarázza szótárában: 1. A régi rómaiaknál, szegény polgár, ki a nép hatodik és utolsó osztályához tartozott, és az államnak csak a családja által tehet szolgálatot. 2. A modern társadalomban a legszegényebb osztály tagja.

50, 60 sőt 80,000 frankot kap, proletár. A fentebbi meghatározás szerint proletárok továbbá kilencz tizedrészben azok, a kiket a socialisták lenézően «bourgeois»-knak neveznek. A festőn kívül, a ki vásznat, festéket és néhány ecsetet vesz és ezzel előállíthatja festményét, — a mai társadalomnak minden embere proletár: hisz az író, ha van tolla, téntája, papirosa, eszméje és szép irmodora, hasztalan fáradna, ha nem akadna nyomdász, a ki az agy szüleményét sokszorosítja; a népszerű tenorista és színész, a ki száz meg száz ezer frankot keres évenként, föltétlenül bírja a munka eszközeit, a hangot, a taglejtést, az arczjátékot, de nem értékesítheti, ha más ember nem bocsát rendelkezésére színházat, világítást, díszletet, szintársulatot. Vegyük a leggazdagabb, legszerencsésebb, legjobban elkényeztetett embereket, és ezer közül alig találunk egyet, a ki a mai társadalomban föltétlenül rendelkezne a munka eszközeivel. Ha mindenki, a ki ezeket nem bírja, proletár, akkor a proletárok száma végtelen és jóformán azonos az emberek számával. Ebből a szempontból nézve a dolgot, az úgynevezett «bourgeoisie»-nak nincs egyáltalán több szabadalma, mint azoknak, a kiket még mindig külön neveznek el népnek.

Ép oly kevéssé fogadhatók el a megjegyzések a tőkéről, e tehetetlen, holt anyagról, mely a munkának törvényeket ad. Ha megengedjük is, hogy a vállalatok és a szerződés modern rendszere mellett az egyik fél törvényt diktál a másiknak, bizonyára nem a tőke, ez a nyers anyag az, mely a munkának törvényt szab. A tőke tulajdonosa, azaz a tőke megteremtője, az iparág kezdeményezője, vagy a megteremtőnek, a kezdeményezőnek örököse az, a ki törvényt szab azoknak, a kik a tőkét használni akarják, vagy élelmet kívánnak tőle; tehát semmi esetre

sem az történik, hogy egy tárgy parancsol emberi lényeknek, hanem egy előbbrelátó, eszesebb, szerencsésebb ember vagy ennek örököse az, a ki igazgat más, kevésbbé előrelátó, kevésbbé eszes, vagy kevésbbé szerencsés embereket. Nincs meg itt az az ellenmondás, az a bizonyos megsértése a természetnek, hogy egy tárgy parancsol embereknek. Erős visszaélés az abstractiókkal, a munka és a tőke közti viszonyt úgy fogni föl, hogy a nyers anyag uralkodik, és az emberi lények neki alá vannak vetve.

Nem folytatom e megjegyzéseket, mert most nem czáfolok, hanem ismertetek. A tőke és munka közti viszonyra vonatkozó okoskodásokat a collectivisták néha mint oly axiomákat tüntetik föl, melyek napnál világosabbak, és nem is szorultak bizonyításra, néha meg úgy iparkodnak azokat igazolni, hogy idézik híres nemzetgazdasági írók bizonyos tételeit, melyek helyesek lehettek bizonyos országokban, bizonyos időben, de a melyeket kár volt általános tüneeményeket kifejező törvényeknek nyilvánítani.

Turgot, Smith Adam, Stuart Mill tételei a munkabérről, Ricardo tétele a földjáradékról a főérvek, melyeket a collectivisták fölhoznak, ha ugyan jónak látják állításaik támogatására érveket fölhozni. Egy előbbi munkámban kimutattam, hogy Turgot, Smith Adam, Ricardo és Stuart Mill megjegyzései e tárgyakról mennyire túlzottak és tévesek. Jelen fejtegetéseim során lesz alkalmam erre visszatérni.

Azon bizonyítékokon kívül, melyeket néhány híres nemzetgazdasági író vallomásaiból akarnak meríteni, van a collectivistáknak egészen saját érvelési módjok, mely nincs hijával az eredetiségnek. Fő figyelmöket az érték fogalmára, a tőke eredetére és a munkabér természetére fordítják. Azt igyekeznek kimutatni, hogy a tőke nem a takarékos-

ság gyümölcse, hogy a munkabérrel a munkás nincs teljesen megfizetve, és azt hiszik, hogy ez a föladat sikerült nekik. Lassalle, a ki nem föltétlenül collectivista. irataiban erre vonatkozólag fölötte elmés észrevételeket hozott föl, ritka elegáns irmodorban és sok hasonlattal, képlettel tarkítva. Ugyanezekről a kérdésekről Marx Károly. a collectivismus legkiválóbb theoreticusa, bámulatosan furfangos megjegyzéseket irt, melyek szinte érthetetlenek.

Mielőtt elővennők a collectivisták érveléseit, tisztába kell jönnünk bizonyos előzményes pontok iránt.

Minden társadalmi elméletnek három eszméből lehet és kell kiindulnia: az igazságosság, a hasznosság és az egyéni szabadság eszméje. E három elem összeegyeztetésére kell törekednie minden társadalmi rendszernek.

Összeegyezteti-e azokat a mostani gazdasági rendszer? Meggyőződésünk szerint megteszi általánosságban. ha nem tekintünk egyes részletes kivételeket, melyek részben szinte kikerülhetetlenek, részben pedig az egymást követő javítások és reformok folytán lassankint el fognak tűnni. Midőn a mai gazdasági rendszerről beszélünk, nem szabad elfeledni, hogy ez nem holmi mesterséges rendszer, egy embernek, vagy egy gyűlésnek a conceptiója, hanem valósággal a természet és a történet műve, természetes. önként keletkezett eredménye a tevékenységnek, melyet az emberiség 4—5000 év óta kifejtett, a mióta tudniillik szellemi és erkölcsi tehetségeinek birtokába jutott.

Ha ezzel a természetes, történetileg kifejlett rendszerrel, mely egyetemes jellegű, vagy azzá igyekszik válni. szembe állítjuk a mesterkelt rendszert, melyet a helyére akarnak tenni, vajjon úgy találjuk-e, hogy emez jobban tenne eleget az igazságosság, a hasznosság és a szabadság eszméinek?

Tegyük föl, hogy sikerül a termelvényeket sokkal méltányosabb módon szétosztani, hogy a javak termelésében vagy szétosztásában elkerülünk bizonyos sajnos tényeket, minők a hamisítások, a tőzsdejáték, a finansiális prédálások, szükségkép az következik-e ebből, hogy az új gazdasági világ jobb lesz, mint a mostani? Ez bizonyára nem volna elégséges; egyéb is kellene, az, hogy a hasznosság eszméje is érvényesüljön. Nem elég, hogy a termelvények igazságosabban osztassanak szét; kívánatos, sőt okvetetlenül szükséges volna, hogy a termelés, ha nem is nagyobb, de legalább egyenértékű legyen a mostanival és körülbelül ép oly gyorsan növekedjék, mint emez. Az ember nem él meg a puszta igazságból, neki kenyér és élvezet is kell. Ha tehát az új rendszer, bár a javak szétosztásában megszüntet bizonyos igazságtalanságokat, az egyéni mozgató erő csökkentésével jelentékenyen korlátozza a termelést, vagy gyengíti a termelés növekedő erejét, akkor az emberiség mitsem nyer vele, sőt veszít.

A botokudok vagy más vadak közt uralkodó egyenlőség nem igen csábítja az európai proletárokat. Laveleye Emil úr, Tacitus nyomán, nagyon ingerlően ecsetelte a régi germánok életmódját, de azért a Rajna vagy Elba mentén lakó parasztok közt egy sincs, a ki életmódját föl akarná cserélni őseiével, kiket az éhség időközönként Galliába kergetett.

De ha megengedjük is, hogy az új gazdasági rendszer mellett a termelés egyenértékű, egyenlő vagy nagyobb lenne, és hogy bizonyos visszaélések, melyektől a mai társadalom szenved, a szétosztásnál megszűnnének, még ez nem volna elég ok arra, hogy a fönnálló rendet elejtjük: az is szükséges volna, hogy az egyéni szabadság föl ne áldoztassék, és ne fizessünk túlságos árt a jótétémé-

nyekért, melyeket az emberiségnek ígérnek. Mert az ember megéléséhez nem elég a kenyér, az egyenlőség, vagy akár az igazságosság; szabadság is kell neki, helyesebben kifejezve a dolgot, a szabadság, a mennyiben az embert illeti, egyik alkatrésze az igazságosságnak.

Igaz, a collectivismus állítja, hogy biztosítja a szabadságot, de habozva, szinte félénken teszi. Ha azt mondják, hogy a collectivista rendszer mellett a munkás, a proletár bírja a munkaeszközöket, hát ez tévedés, ez nem áll. Azok a munkaeszközök mind, talán a varrótű kivételével, az állam együttes tulajdonát fogják képezni. Senki sem lesz semmiféle tulajdon szerszáma; a szerszámokat senki sem fogja másutt használhatni, mint a közműhelyekben és a társadalom igazgatása alatt. A munkás, a ki ma az egész országban száz meg ezer munkaadó közt válogathat, csak egy munkaadóval állna szemben, az állammal.

«Majd ha az egységes munka szervezete ténynye vált, mondja Schaeffle, a socialisticus állam magasabb fokban fogja birni azt a szilárd, szerves gépezetet, mely a középkor sajátja volt.» Negyven millió ember számára egyetlen munkaadó: egy gépezet, mely kizárja a mozgékonyt, az egyes alkatrészek közti önkéntes kapcsolatot: ime a collectivismus előtt lebegő eszmény. Azt kell kérdeznünk, hogy mi lesz az iparszabadságból? A politikai szabadság is az iparszabadság sorsára jutna. Még Schaeffle is, a legszelidebb és legcsábítóbb collectivista, csak gúnynyal beszél «a szababelvű individualista állam látszólagos képviselői rendszeréről».

A mint e taglalásban előre haladunk, látni fogjuk, hogy a collectivismus nem tesz eleget sem az igazság, sem a hasznosság, sem a szabadság eszméinek.

III. FEJEZET.

A collectivismus fő tételeinek folytatólagos taglalása.

A termelési eszközök együttes birtoklása, a fogyasztási eszközök meghagyása egyéni tulajdonúl, és a kereskedelem megszüntetése: ezekben foglalják össze a legelmésebb theoreticusok a collectivismus fő vonásait.

Mint minden rendszernek, úgy a collectivismusnak is van negativ és positiv oldala. Eddigelé a negativ oldal maradt teljesen előtérben e tanelméletben. A collectivista írók minden erejüket arra fordították, hogy leírják korunk «capitalisticus» társadalmának visszaéléseit és hiányait. Fő foglalkozásuk a tőke bírálása. Azt hiszik, hogy e tekintetben nagy rombolást vittek végbe. «Marx bírálata a tőkéről, mondja Schaeffle, a mai európai munkások critical szentirása».¹ Más helyen ez az író így fejezi ki magát: «A tőke bírálása a jelen időszak legfontosabb előkészítő munkája.»²

Mielőtt azt néznők, hogy mikép bonczolják a tőke eszméjét, és mikép vizsgálják a tőke eredetét és alakulását, térjünk vissza néhány külsőleges, általános ellenvetésre.

¹ Schaeffle: Die Quintessenz des Socialismus.

² Ugyanott.

A tőke, azaz a tegnapi munka, a mely meghalt, törvényt szab a mai munkának, holott az ellenkező eljárás felelne meg az ész szabályainak. Már említettem, hogy ezek az abstractiók mennyire kiforgatják a dolgokat lényegökből. Nincs itt szó egy holt tárgyról, a mely élő lényeknek törvényt szab, hanem húsból és vérből való emberek-ről, a kik törvényt szabnak, illetve a kik vezetik a vállalatokat, melyeknek eszméje bennök fogamzott meg, és a melyek kiviteléhez ők teremtték össze az eszközöket. Nem természetes és észszerű eljárás-e, hogy a vállalatot az vezesse, a ki azt kigondolta és előkészítette? Pedig tagadhatatlan, hogy a gyakorlatban minden vállalat első eszméje, terve, megindítása a tőkepenzestől, vagy ennek képviselőitől, illetve azoktól ered, a kik meg tudták nyerni bizalmát.

Sok más érv is szól a mellett, hogy a vállalatok vezetése a tőkepenzest vagy ennek megbizottait illesse. Első helyen áll az, hogy a tőkepenzes sokkal többet koczkáztat, mint a munkás, a kinek a bére elsőbbséggel bir. A koczkáztat kérdését alább fogjuk taglalni. De van egy magasabb, általánosabb elv, a mely miatt az ipari és kereskedelmi vállalatok vezetése a tőkepenzeseknek vagy ezek képviselőinek kell, hogy jusson: ez az elv a munkafölosztás elve.

Ez az elv uralkodik a modern termelésben mindennütt; ezt a collectivisták is elismerik. Már pedig a munkafölosztás elve azt követeli, hogy a vállalatokat ne az vezesse, a ki mindig a kézi munkája után élt, hanem az, a ki *világéletében* igazgatással foglalkozott, a kinek értelme hozzászokott a szervezéshez, combináláshoz, előre-látáshoz, és a kinek elméjét megélesítette e tehetségek folytonos gyakorlása.

A munkafelosztás elvénél fogva ennek így kell lenni, és ezt igényli az emberi természet élettani állapota is. Az élettan törvényeinél fogva a különböző tehetségek csak a folytonos előkészület, gyakorlat és «training» folytán fognak fejlődhetni, igen tevékenyekké, igen hatalmasokká válni, hathatósan működni és magasrendű föladatokat sikerrel megoldani.

Sőt tovább mehetnénk; azt állíthatnók, hogy — egyes kiváló esetektől eltekintve — az ilyen hatáskörre való készülődés több sikert ígér, ha nem bir egyedi jelleggel, de öröklés, vagy legalább is a nevelés és a házi példák által történik. Ha két egyén áll előttünk, a kiknek szellemi és erkölcsi tulajdonságai teljesen egyenértékűek, és a kiknek egyike egy munkaadó fia, másika pedig egy munkásé, amannál több kilátás van rá, hogy jó ipari vállalkozó lesz belőle. Szüleitől agybeli képességeket örököltetett, milyenek a rendszeretet, a higgadság, az éleslátás, az óvatos körültekintés; ezenfölül fejlesztette az elméjét, nem az iskola lassú és nehézkes szelleme, hanem az, a mit minden nap lát, a család és a háztartás körében természetszerűleg előforduló ezernyi gyakorlati lecke.

Segnius irritant animos demissa per aures
Quam quae sunt oculis subjecta . . .

Az evolutio elmélete bizonyára legkevesbbé fog megczáfolni, ha fontosságot tulajdonítok bizonyos szellemi tehetségek folytonos gyakorlásának, a környezet által adott nevelésnek, a hagyománynak, sőt még a szellemi öröklésnek is.¹ Csak azt kell néznünk, hogy a zsidó faj mily

¹ Egyik első munkámban (*La question ouvrière au XIX. siècle.* Paris. Charpentier kiadónál. 2. kiadás.) föltüntetni igyekeztem, hogy

bámulatos tehetséggel bír a kereskedelmi ügyekre, és beláthatjuk, hogy az ember tehetségét nagy részben az antecedentiák eredményezik.

Az tehát, hogy az iparban vagy kereskedésben az igazgatást el kell különíteni a végrehajtástól, olyan tény melyet semmi sem dönthet meg. Ezért a kézi munkások a collectivista társadalomban ép oly kevésbé vezethetnék és igazgathatnák a vállalatokat, mint most.

Ezt az igazgatást megint csak olyan férfiak vezetnék, a kik azt választanák kizárólagos mesterségüknek. Schaeffle ezt habozás nélkül állítja. «A termelés minden neméhez szükséges eszközöket hivatalos enquête állapítaná meg, melyet az eladási igazgatóságok és a termelési igazgató bizottságok eszközölnének.»¹ Világos, hogy ezeket a bizottságokat ép úgy, mint most, szakférfiakból alakítanák, semmi esetre sem kézi munkásokból.

A két rendbeli működések, egyfelől a szellemi és igazgató működés, másfelől az alárendelt kézi munka, ezentúl is külön választatnának, mert ez az elkülönítés egyik lényeges kelléke a nagy ipari termelésnek, sőt, azt mondhatjuk, minden civilisációnak szükségképeni előfeltétele. Minden kísérlet, mely e működések elkülönítésének megszüntetésére irányult, kudarczot vallott.

A termelő munkás-szövetkezetek is tanusítják ezt. Angliában ép úgy, mint Német- vagy Franciaországban e szövetkezetek egy alternativa előtt állanak: vagy föl-oszolnak, több-kevesebb ideig tartó próbálgatások után, vagy pedig elvesztik eredeti jellegüket, ellentétbe jönnek

ezek a tényezők milyen befolyást gyakorolnak a kereskedelmet és ipart űző középosztályra.

¹ Schaeffle: Quintessenz des Socialismus.

az első formulával, az első czégérrel és átalakulnak vagy egyszerű társascszégekké, melyek sok munkást alkalmaznak, vagy részvénytársulatokká válnak, melyek részvevői szinte elenyésző módon különböznek bármely társulat részvényeseitől. Erre a sorsra jut minden cooperatív szövetkezet; ezer közül legfőlebb egy kerül el, és ezek a szerfölött gyér kivételek csak azt bizonyítják, hogy a társadalomban ép úgy, mint a physicali világban, a természet néha megenged egy-egy anomaliát, egy-egy «tünemény»-t.¹ A tanulmányok után, melyeket a francia kormány nem rég a munkás-szövetkezetek ügyében elrendelt, minden józan és világosan látó olvasó meg fog győződni az imént mondottakról. Csak kis iparok kis egyesületeiről van ott szó, de azért minduntalan előfordul «a fizetett segédmunkás». Ez úgynevezett «cooperatív» szövetkezeteknek néha négy, nyolcz, tizenöt vagy húsz tagjok van.² Mások, melyek legjobban látszanak virágzani, azzal dicsekszenek, hogy «diktátori igazgatás alatt állnak».³

¹ L. La Question ouvrière au XIX. siècle című munkámat, 2. kiadás, Páris, 1882. Charpentiernél.

² L. e pontokra nézve a munkásszövetkezeti enquête-bizottság tárgyalásait, melyek «Enquête de la Commission extra-parlementaire des associations ouvrières» cz. alatt 1883-ban a Nemzeti Nyomdában megjelentek; egy ébenfa-műasztalos-szövetkezet előadta, hogy négy tagja van összesen; az «Union» cz. zongorakészítő-szövetkezetnek volt nyolcz; egy másik zongoragyártó-szövetkezetnek, mely 1848-ban alakult, volt tizennyolcz; a hangszerkészítő munkások általános szövetkezetének volt tizenöt tagja stb.

³ A la-villettei ács-társulat felelős igazgatója így szólt a bizottság előtt: Az igazgató kinevezése, mondhatni, élethossziglani, ha tekintjük, hogy elmozdítása milyen föltételekhez van kötve. Az egy tekintélyre alapított autoritárius köztársaság. — És ön ezt jónak találja? — kérde a bizottság elnöke. — Utóvégre is ez az egyedüli

A collectivista rendszernek tehát nem állhatna hatalmában a kézi munkások kezébe juttatni a vállalatok vezetését. Azért a collectivisták, a kik némileg fölvilágosodottak és őszinték, nem is állítanak ilyesmit. Egyes kézi munkások kétségkívül kiemelkedhetnének a tömegből, végleg ott hagyhatnák első foglalkozásukat, igazgatókká válnának, a mint hogy manapság is előfordúl, hogy sok munkás önálló iparossá lesz. De a tanulmányi vagy igazgató bizottságok tagjai mindig igen kis számban volnának a munkások tömegéhez képest, mint a hogy az ezredek és századosok elenyésző kisebbséget képeznek a legénység tömegével szemben. Még azt sem lehet mondani, hogy a munkások váltakozva fognak igazgatni, és így mindenkire rá kerül a sor; az igazgatás előkészületet, tapasztalatot, következetes módszert igényel, és így nem lehet azt minduntalan más-más egyénre bízni. A bizottságok tagjai, már akár választják, akár kinevezik őket, szükségképen összpontosított, némileg önkényes hatalmat gyakorolnának, és a munkások tömege akkor is, sőt akkor talán még inkább mint ma, alárendeltségi viszonyra volna kárhóztatva. A ki tehát azt igéri a kézi munkásoknak, hogy a collectivista társadalomban ők igazgatnák a vállalatokat, az vagy őket ámítja, vagy önmagát, mert nem fognak igazgatni.

Ugy vagyunk ezzel az ígérettel, mint azzal a másik-

lehetséges mód, — szólt az igazgató a meggyőződés hangján. Igaz, hogy egy másik ácsszövetkezet (Association coopérative des ouvriers charpentiers de la Seine) kijelenti, hogy sűrűn változtatja az igazgatóit, de majd elvállik, hogy kibírja-e a rossz napokat. Egészen véve a kooperatív szövetkezetek annál jobban gyarapodnak, minél szélesebb és állandóbb az igazgatói hatáskör, a mi azt jelenti, hogy minél kevésbé tér el a munkás-szövetkezet a ma főnnálló munkaszervezeti típustól, annál több kilátása van a sikerre.

kal. mely szerint a kézi munkások megkapnák a munkaeszközöket. A collectivismus nem volna abban a helyzetben, hogy ezt megtehetné. A munkaeszközöket átadná a közbirtoknak, a mi nem azt teszi, hogy mindegyik munkás kezébe juttatná. A munkás mint egyed el volna választva munkaeszközeitől, legalább is annyira, mint ez idő szerint. Ma a gazdájához fordul, hogy megkaphassa, akkor meg az «együttesség»-hez kellene értök folyamodnia. De mi az az «együttesség»? Ez egy fogalom, melyet a valóságban a tisztviselők képviselnek. Ezekhez a tisztviselőkhöz kell majd folyamodnia, ha a munkaeszközöket használni akarja; más szóval, teljesen függne a főlebbvalótól. Képzeljük el a polgármestert, a ki igazgatja és fölösztja mindazt a munkát, a mit a községben végeznek, nem csak a közmunkát az utaknál, az iskoláknál, a községi intézeteknél, hanem az összes magánmunkát, a földművelést, a legeltetést, a magánházak építését és tatarozását, a lakatos- és asztalos munkát, a szövetgyártást, a ruhaszabást, mindent, még a legkisebbszerű foglalkozást is. Ehhez a tisztviselőhöz, a polgármesterhez, vagy a jegyzőjéhez, vagy más efféle hivatalos személyhez el kellene menni a munkásnak minden hónapban, minden héten vagy minden reggel, hogy kikérje tőle a köztulajdont képező munkaeszközt, a földolgozható anyagot, a megmunkálendő mezőt és a munkadíjat. Ma a munkás, ha a gazda visszautasítja, más gazdát kereshet föl; ha a mesterség, melyet választott, hálátlan, utóvégre is választhat más mesterséget; ha szokott lakhelyén nem talál rokonszenvet, ha ott nem akarnak neki munkát adni, elköltözködhetik egy másik, közelfekvő vagy messze eső községbe.

A collectivista községben a munkás csakis a tisztviselőhöz folyamodhatik; ez rendelkeznék minden munka-

eszközzel, minden anyaggal az emberi termelés minden ágában, és minden díjazás is tőle jönne. Ezek a tisztviselők, Fourier szerencsés kifejezése szerint, valóságos *omniarchok* volnának, zsarnokok, a kikhez foghatókat az emberiség még eddig nem ismert. Az mondatik, hogy nem volna joguk a munkát vagy díjazást megtagadni a hatóságuk alatt álló egyének egyikétől sem. Megengedjük ezt: de milyen föltételhez köthetnék a munka megadását és annak díjazását? Mennyi bosszantással illethetik a munkakérőt! Erre azt felelik nekem, hogy lesznek ellenőrző, vizsgálati és föllebbezési bizottságok. Kieszelhetik itt a legbonyodalmasabb, a legleleményesebb gépezetet: azért az az ember, a ki kénytelen lesz a községtől, azaz a tisztviselőtől kölcsön kérni a munkaeszközöket, a ki nem választhat több munkaadó közül, a ki engedély nélkül nem hagyhatja el sem a mesterségét, sem a lakhelyét, az az ember sokkal, de sokkal inkább lesz függő, alárendelt helyzetben, mint a középkori jobbágy. A jobbágy legalább birta, bizonyos föltételek mellett, melyeket sérthetetlen szokás szabályozott, a főmunkaeszközt, a földet.

A mi tehát illeti a külső viszonyt, a munkás állását a társadalomban, a munka szervezetét, a collectivismus a munkásnak nem juttat több függetlenséget, több önkormányzati jogot, miután a tan hívei kijelentik, hogy az időszaként való birtokfölosztást nem fogadják el. A munkás a szükséges eszközöket és gépeket ép oly kevésbé bírná mint most; csak úgy nem igazgatná a vállalatokat, mint a hogy ma nem igazgatja: csak közvetve és bizonyos időközökben gyakorolhatna azokra befolyást, a mikor néha-néha az igazgató bizottságok tagjaira adja szavazatát.

És itt még azt kell megjegyezni, hogy a collectivisták nem szeretnek a választásokról nyilatkozni, és hogy a

legtöbben közülök kevés hajlandóságot mutatnak a képviseleti rendszer fejlesztésére. «A megvalósított socialismusnak, mondja Schaeffle, nincs föltétlen szüksége az általános szavazati jogra; de kétségtelen, hogy a liberalismus elleni küzdelem átmeneti korszakában nem fog lemondani erről a jogról».¹ Néhány lappal odább a szerző a képviseleti rendszerről, mint áltató látszatról beszél. Ezek a szavak nem sokkal biztatóbbak, mint azok, melyekben kimondta, hogy «az egyedi szabadságot, a lakhely szabad megválasztását, az ipari szabadságot, *talán* meg lehet hagyni.»² A collectivista író helyes ítélőtehetséget tanusít, ha itt nem tesz határozott ígéretet, mert a szabadságok, melyeket itt felsorol, és a melyek előtt, udvariasságból, nem akarja eleve is teljesen elzárni a kaput, homlokegyenest ellenkeznek az általa hirdetett rendszer alapeszméjével és működési módszerével.

A collectivismus ezen első taglalásából az tűnik ki, hogy szabadság és függetlenség tekintetében a munkás mitsem nyerne, mert a munkaeszközök ép oly kevésbé képeznék személyes tulajdonát, mint most, és ép oly kevéssé igazgatná a vállalatokat, a melyek után él.

Sőt ellenkezőleg áll a dolog. Olyan országban, a milyen Franciaország, a munkásoknak, ha nem is a háromnegyedrésze, de legalább a fele ma személyes tulajdon gyanánt bírja a munkaeszközöket, vagy azok nagy részét. Így vannak a földművelő gazdák, a kisiparosok, a falu kovácsa, az asztalosok, cipészek és még sokan mások. A collectivista rendszer megfosztaná őket munkaeszközeiktől, nyers anyaguktól és átadná ezeket a községnek, azaz a

¹ Schaeffle: Quintessenz des Socialismus.

² Ugyanott.

munkát fölosztó és igazgató tisztviselőknek, az *omniarchoknak*. A collectivismus általánossá, egyetemessé tenné azt, a mit bajnak tekint, azt tudniillik, hogy az ember el van választva a munkaeszközöktől, melyek a megéléséhez szükségesek.

És mégis mily keserű bírálatot mond a collectivismus a mai társadalomról, melynek helyettesítésében olyan tehetetlennek mutatkozik! Szembe állítják egymással a collectivismust és a capitalismust, az együttes birtok szerint szervezett társadalmat az egyedi tőkére alapított szervezettel. Mit jelentenek ezek az elnevezések? Ezt jól meg kell határozni, nehogy olyan eszméket tulajdonítsunk ellenfeleinknek, melyeket ők visszautasítanak.

A «capitalismus» alatt a collectivisták nem azt a társadalmi állapotot értik, melyben a tőke létezik és folyton képződik; a collectivismus értelmes képviselői mind egész határozottan oda nyilatkoznak, hogy a tőkét nem akarják megszüntetni, mert az, habár zavaró hatást gyakorol is, jó dolog; az együttesség birtokba fogja venni és megőrzi, sőt gyarapítja.

E tekintetben a kiváló collectivisták igen határozottan és sűrűn nyilatkoztak. Marx Károly arról beszél, hogy «az összes termelési eszközök közeekül létesíttetnek és megújítatnak». Schaeffle azt írja, hogy «a társadalmi tőke jó karban tartásához és megújításához szükséges összegek az együttes termelés eredményéből fedezendők». E szerint sem az egyik, sem a másik, sem pedig tanult elvtársaik nem üzennek hadat a tőkének, hanem a «capitalismus»-nak és a tőkére alapított capitalisticus társadalomnak.

Micsoda hát a «capitalismus»? Marx Károly nagy tetszélgéssel írja le a tőkéről szóló nagy munkájában. A mai termelést az jellemzi, hogy nagyban eszközöltetik, óriási munkaeszközökkel, és hogy a házi termelés majd-

nem teljesen elenyészett. Jóformán már nem is készítenek a termelő személyes használatára való értékeket, hanem csak csereértékeket. Régebben nem így jártak el; minden család tulnyomóan a saját közvetlen fogyasztására valót termelt. Ennek két fontos következménye volt: először az, hogy csak föltétlenül hasznos tárgyakat termeltek, melyek hasznosak a szó igazi értelmében. főszükségleteknek tesznek eleget, nem pedig fölösleges igényeknek; másodszer az, hogy a cserebere szűkebb korlátok közé szorult, mert mindenki maga fogyasztotta el termelvényei nagy részét: a cserénél elért nyereség is csekélyebb volt, és nem történt meg, hogy kereskedelmi és ipari nyereségekből egyesek gyorsan és nagy vagyonra tettek szert.

A használati értékek és csereértékek közti megkülönböztetés nagy szerepet játszik Marx nagy művében: egész érvelése erre van alapítva.

Ma a termelés összpontosítva van; nem a személyes használat, hanem a nyereséggel való eladás szempontjából termelnek, és ezért az emberi erőket gyakran arra használják föl, hogy fölösleges apróságokat, csereértékeket állítsanak elő, melyek nagy nyereségeket adnak, és a termelést elterelik a lényeges használati tárgyak készítésétől. Ha kevesebb csipkét, kevesebb cachemirt, kevesebb ékszer, kevesebb díszbútort készítenének, és kevesebb ritka gyümölcsöt termelnének, akkor az emberi nem több ruházattal, több durva bútorral és több élelemmel rendelkezne, mert a finomabb tárgyak előállítására szánt idő és munkaerő tíz, húsz, harmincz közönségesebb tárgyat szolgáltatna, melyeknek haszna általánosabb, komolyabb.¹

¹ Egy angol socialista, Wallace, nem rég súlyt fektetett arra, hogy a fényűzési cikkek gyártásának fejlődése folytán a szükségleti tárgyak készítése megcsökken.

A «capitalisticus társadalom» egyik jellemvonása tehát az, hogy kizárólag csereértékeket termel, megveti a használati értékeket és ilyen irányba tereli a termelést. Ime ez a nagy hibája; a gazdasági írók ezzel nem gondolnak, nem törődnek, mert legtöbbjük csak üres szószaporító. Ennek a megjegyzésnek lehet némi fontossága, és fejtegetéseink folyamán bírálni fogjuk. De a collectivismus nem erre fekteti a fősúlyt.

A «tőkére alapított» rendszernek másik jellemvonása, a mely voltakép a fővonása, az, hogy a tőke mindinkább összpontosulni igyekszik. A mai «szabadelvű capitalisticus» rendszer önmagát rombolja, és bomlásnak indult. Fél század óta mind jobban látjuk, hogy «a kispolgári iparrendszer romba dől». ¹ Társadalmi szervezetünk oda tör «a nép plutocraticus megosztására, mely létesíti egyfelől a proletárok tömegét, másfelől a dúsgazdagok maroknyi csoportját».

A mai «capitalisticus» társadalom nem hasonlít sem a jövőbeli collectivista társadalomhoz, sem pedig a múlt társadalmaihoz. Tudjuk, hogy a középkor némileg kegyben áll a collectivistáknál, valamint, hogy az ókori rabszolgaságot, közgazdasági szempontból némileg megokoltnak vagy legalább igazoltnak nyilvánította Lassalle, a ki úgy fogta föl az intézményt, mint a munkafelosztási elv szülőjét, a tőkének, tehát az egész modern civilisációnak megteremtőjét. A középkor, a collectivisták nézete szerint, nem volt egy sivár kor, egy sivatag, melyen a szenvedő emberiség keresztülhaladt, a sötét időszak («dark age»), a hogy egyes angol írók ma is mondják; szilárd gazdasági gépezet korszaka volt ez, a melynek egyes vonásait a collectivismus értékesíthetné. A középkor gazdasági szervezetének buká-

¹ Schaeffle: Quintessenz des Socialismus.

sából utóvégre is csak kevés embernek volt haszna, mert lassankint létrejött a «szabadelvű gazdasági rendszer», a mely az emberek többségét a legrosszabb szolgátságba juttatta.

«Azt a magántulajdont, melyet a tulajdonos saját munkája által szerzett meg, és mely arra volt alapítva, hogy a független, magában álló egyén összenőtt saját munkája föltételeivel, azt a magántulajdont pótolta a tőkepénzes magántulajdona, mely a más emberek formailag szabad munkájának kiaknázásából keletkezik»: így fejezi ki magát Marx Károly.¹ «A mai nagy tőke úgy keletkezett, hogy megszűntek a kézművesek és parasztok kis birtokai, melyekben a munkás és a magántulajdon csakugyan össze voltak forrva, és a hol csakugyan a munkás volt az igazi tulajdonos.» Ez a szervezet, mely ma fölbomlott, akkor szerencsés volt, sőt, az anyagi eredmények szempontjából, viszonylag méltányos is; de «az a nagy hibája volt, hogy a termelési eszközöket túlságosan elaprózta, és ezért abban a bajban szenvedett, hogy termelőképessége és actió-eszközei töredekekre bomlottak». Ezért ennek a gazdasági szervezetnek, bármilyen érdemei vannak is, mindinkább át kell engednie a tért a hatalmas ipari és kereskedelmi nagy tőkének.

A mai nagy tőke, melyet a nemzetgazdasági írók a takarékoság gyümölcse gyanánt tüntetnek föl, Marx Károly szerint, a jobbágyi, zárdai és községi javak elkobzásának, a védvamos és gyarmati rendszernek köszöni eredetét. Később megszáporodott és most napról-napra azzal növekszik, hogy jogtalanul eltulajdonítja a munkás napi bérének meg nem fizetett részét.

¹ Schaeffle által idézve.

A tőke most is folytatja plutocraticus fejlődését. Majd ha az átalakulás be lesz fejezve, a mi már nem késhetik soká, mindenki ellensége lesz az önmagát fölemésztő szabadelvű gazdasági világrendszernek. Majd ha a nagy tőke fölemésztett minden kis és középvagyont, ha a nagy gyár elnyomta valamennyi szerény versenytársát, ha a nagy áruraktárak mellett tönkrement minden szerény kis bolt, ha az angol, amerikai vagy ausztráliai rendszerű óriási birtokok, minők a squatterek óriási *runjei*, magokba olvasztották mind a régi kis birtokokat, majd ha az egész lakosság csupa munkásokból és alkalmazottakból, azaz díjasokból vagy proletárokból fog állni, ha majd minden tőke a névtelen társulatok (részvénytársulatok) és egyes «plutocrata» bankárok kezén lesz, akkor közel lesz a collectivismus uralma. Az óriási részvénytársulat, a maga bureaucraticus összpontosított szervezetével, a hol «nem ügyel a gazda szeme» és a hol ezer meg ezer munkás van alkalmazva, természetes átmenetet képez az egyének által üzött ipar, az egyéni tulajdon, az egyéni kereskedelem és a collectivismus közt.

Ilyen fogalmat alkotnak magoknak a collectivisták a mai «capitalisticus» társadalomról, de bíráló megjegyzéseik, melyek részben kétség kívül alaposak, tökéletlen elemzésből folynak. Ha egyes nagy vagyonok a rég multban fosztogatásból keletkeztek is, nem kell elfeledni, hogy az elévülést igen helyesen nevezték el az emberi nem védőjének. Az elévülés nélkül semmi sem állna meg a világon; a nemzetek ép oly kevésbé mondhatnák magokénak a területet, melyet elfoglalva tartanak, mint az egyes emberek a mezőt, melyet örökölték vagy megszereztek. Az állandó világháborútól csak az elévülés elve óv meg; ennek az elvnek köszönhetjük, hogy nem tartunk a «homo

homini lupus» tanával, az ember nem tekinti minden embertársát ellenséges ragadozó állatnak.

A jobbagyi, zárdai vagy községi javak elkobzása, a védvamos és gyarmati rendszer igaztalanságai és képtelenségei bizonyos régi vagyonok alakulásának kifogásolható kútforrásai lehetnek; bizonyos újabb keletű vagyonok megszerzésében szerepet játszhatott a csalárd üzérkedés. De már jó ideje, hogy a magángazdagság nem ilyen eszközöknek köszöni a létesülését.

A collectivisták nemcsak a történettel, de az analógiákkal is üznek visszaélést. A ki azt hiszi, hogy a részvénytársulati rendszer terjedése igen könnyűvé fogja tenni az átmenetet a mai gazdasági szabadságtól a collectivismushoz, az nem tudja, hogy mily lényegesen, mélyremenően különbözik a magánipar, a magántulajdon, még ha részvénytársulati formában nyilvánul is, az összes iparágaknak az államhatalom által leendő kezelésétől.

Súlyt fogunk fektetni e jelentékeny, e lényeges különbségre, mert a collectivismus, hogy gyakorlatiasnak lássék, arra számít, hogy összezavarják a collectivista rendszert a részvénytársulatokéval. Ugy látszik, mintha a collectivismus voltaképp egy nagyobb szabású, több térre kiterjedő részvénytársulat volna, holott ettől a szervezettől, mely nagyszabású, de szabad, teljesen különbözik.

IV. FEJEZET.

Marx Károly történeti kifogásai az ingó és ingatlan tulajdon ellen.

Mint tagadó módszer, a collectivismus azt állítja, hogy a mai társadalomban a tőkét nem a takarékoság teremti és nem a tőkepénzesnek eszéssége; abból az önkényes értéktöbbletből ered az, melyet a tőkepénzes a munkások termelvényéből nyer. Ezt a tantételt nagy furfanggal védi Marx Károly, és ezért gondosan kell azt taglalnunk, tanulmányozván, hogy szemeink előtt mikép alakúlnak a tőkéek.

Előbb azonban szemügyre kell vennünk a collectivismus történeti kifogását, noha Marx azt, különös módszerhiba folytán, csak a könyve végén hozza elő.

A nevezett író azt állítja, egyébiránt nem kísérli meg azt elegendőképen kimutatni, hogy az egyéni gazdagság, a tőkéek eltulajdonítása a történet folyamán elkövetett különféle rablások eredménye.

A nagy birtokok úgy eredtek, hogy a XVI. században elkobozták az egyházi javakat, hogy a rákövetkező században elpredálták az állam uradalmait; hogy a hűbértokokat, melyekre súlyos terhek voltak kiróva, átalakították polgári birtokokra, melyek nem viselnek terheket, hogy a nagy- és középbirtokosok időjártával magokhoz kapari-

tották a közjavakat. A restauráció és a «dicső forradalom» Angliában, a szabadelvűség köpenye alatt, szentesítette a parasztok kifosztatását, mely a felsőbb néposztályok javára történt. Az általános használatra való közlegelők egyesek használatára való szántóföldek lettek, azután legelőkké változtak, és most már nagy részük, kivált Skótorszáiban, nagy vadászterület, melyet emberek helyett kártékony állatok népesítenek be.

Hogy Marx Károly e maró satyrájában, a mi a mulat illeti, van bizonyos igazság, azt nem lehet tagadni. Magam sem haboztam egy pénzügyi tanulmányban kiírni, hogy az annyit panaszkodó földbirtokosokat Franciaországban a község kárára előnyben részesítette a forradalom, mely megszüntette a hűbérjogokat, melyet eredetileg a közérdek szempontjából hoztak be.¹

Marx Károly állításának mindazonáltal három hibája van. Először is, a mint már az előbbi fejezetben mondtuk, el kell ismerni az elévülést, a mely nélkül az egész világ ismét a chaosba jutna. Azután nem lehet tagadni, hogy a Marx Károly által fölhozott tények távolról sem magyarázzák meg a mai földbirtokok nagy részének átalakulását. Franciaországban a művelt földnek körülbelül a fele kisbirtokosok kezén van. És ezek bizonyára nem fegyveres kézzel és nem is bitorló törvények segélyével kerítették kezükre, hanem türelmes takarékoság által. Ezenfelül a középbirtokok a francia földnek harmadát vagy negyedét képezik, míg a nagybirtokosok alig bírják a földnek negyed vagy ötödrészét, pedig a nagybirtokosoknak fele sem származik a régi hűbér-uraktól. A mezőgazdasági földbirtok.

¹ L. «Traité de la Science des finances» cz. munkánkat. (Guillaumin-nál, 3. kiadás. I. kötet), 328—334. lapokon.

bármily mérvben van is összpontosítva vagy megoszolva, újabb értéknövekedését legnagyobb részben a birtokos munkájának, takarékosságának, combináló és kezelési tehetségének köszöni. Ha a föld értékéből levonnók a befektetett tőkék rendes, törvényszerű kamatát, rendesen semmi sem maradna meg, vagy csak igen kevés.¹ Nem is volna szükséges Gallia meghódítása korszakáig visszamenni, hogy ezt kimutathassuk; csak a két vagy három utóbb lefolyt századot kell vennünk és rájövünk, hogy a legtöbb birtok tiszta jövedelme nem képviseli $3\frac{1}{2}$ vagy 4 százalékát se a tőkének, melyet a földbe idő jártával befektettek, vagy a mely épületek alakjában áll a föld színen. Sőt a javak megoszlásáról szóló munkámban² kimutattam, hogy a földbirtokosok osztálya, egészében véve, a lefolyt negyven évben is, több tőkét fektetett a földbe, mint a mennyi haszna volt az eladási érték növekedéséből. Állításunkat most újabb adatok is megerősítik. A «Bulletin de statistique et de législation comparée» szerint, melyet a francia pénzügyminiszterium tesz közzé, (1883. áprilisi füzet, 420. lap) Franciaország értékesíthető talaja, az utak, folyóvizek, folyamok stb. leszámításával, összesen 50.035,159 hektárt főd. Ezen a területen a kataszteri föl-

¹ A nemzetgazdaságtan egy tanára, a ki úgy látszik közeledett a «tanszéki» socialistákhoz, Gide úr. tanulmányt írt George Henrik «Progress and Poverty»-járól, a hol bizonyos mérvben a földet együttes birtokká óhajtja tétetni, a e mégis a következő valamást teszi: «Ha a birtokosnak meg akarnák téríteni mindazoknak kiadásait, a kik Gallia meghódítása óta egymást fölváltották, a levonások bizonyára meghaladnák magát a jövedelmet.» De hát akkor hol marad a történeti kifogás? (Journal des Economistes. 1883. májusi füzet, 184. l.)

² Essai sur la répartition des richesses, 2. kiadás, III. fejezet (Guillaumin kiadó).

vétel constataált 8.108,306 hektár pusztát, legelőt és határozatlan jellegű földet. A kataszteri fölvétel 1807-ben kezdődött, és 1850-ben fejeztetett be, tehát átlag fél századig tartott. Azóta a puszták és legelők kiterjedése folyvást csökkent, elannyira, hogy az 1879—1881-iki becslés szerint a földek, melyek ebbe a kategoriába tartoznak, már csak 6.746,000 hektárra terjednek. E szerint a tökélethebb művelés nyert 1.260,000 hektárt. Kétségtelen, hogy ezeket a pusztákat, vadon tisztásokat nem a természet alakította át erdőkké, szántóföldekké, rétekké, szőlőkké, kertekké. Azon idő alatt, mely a kataszteri fölvételtől az 1879—1881-iki fölvételig folyt le, az erdők területe 250,000 hektárral növekedett, azaz 8.144,718 hektárról 8.397,131 hektárra. A rétek, luczernások területe 200,000 hektárral növekedett (4.804,440-ről 4.998,280-ra), a szőlőké 210,000 hektárral (2.109,250 hektárról 2.320,000-re). A szántóföldek és ezekhez assimilált területek 621,000 hektár növekedést mutatnak, mert 1879—1881-ben 26.173,637 hektárt foglaltak el, holott a kataszter csak 25.452,000 hektárt mutatott ki. Végül a magasabb minőségű földek, a gyümölcsösök és kertek, szintén növekedtek körülbelül 5 % -kal, 695,929 hektárról 668,000 hektárra. Az itt föl nem sorolt művelési ágak, melyek a talajnak csak közepszerű kihasználását képviselik, a kataszteri fölvétel óta 45,000 hektárt vesztek.

Né beszéljünk hát többé arról, hogy a föld értéke csakis a természet jóvoltából, egész magától növekedik; a régi műveltséggel bíró országokban ez kivételes eset. Ha az alsóbbrendű kihasználás alá eső földek alig negyven év alatt 1.300,000 hektárt vesztek a magasabb művelési ágak javára, akkor ez csakugyan a munka, az értelmesség és a takarékoság érdeme. A fegyveres kézzel

vagy törvényes fogásokkal eszközölt fosztogatásnak nincs köze ehhez a hódításhoz.

De nemcsak úgy lehet a talajt javítani és beléje tőkét fektetni, hogy a pusztákat átalakítjuk erdőkké, rétekké, szőlőkké, gyümölcsösökké. Ki fogja kétségbe vonni állításunkat, ha azt mondjuk, hogy a szőlőket jobban kapálják és trágyázzák, mint a század kezdetén tették? Hogy a rétek öntözése céljából sok csatornát ástak és zsilipeket létesítettek? Hogy a szántóföldeken jelentékeny beruházást eszközöltek? Hogy a színek, ólak, istállók, pinceszék és más épületek nagy arányokban szaporodtak? Ez az, a mi Franciaországban egy fél század óta legtöbbet járult az ingatlan javak értékének növekedéséhez. Ha a kataszteri fölvétel óta a mezőgazdaság tiszta jövedelme ez országban megkétszereződött: ha 1851-től, 1879—1881-ig kerek számban 40 % -kal növekedett, azaz megközelítőleg $1\frac{1}{3}$ % -kal, ha 1,900 millió frankról 2,645 millió frankra emelkedett, a miből le kell vonni az adót és az épületek karbantartási költségeit ¹ — ezt az értéknövekedést a gondviselés ingyenes adományának bizonyára nem lehet tekinteni. Kivételes esetekben ez is tehette, de általában az eredményt a kisbirtokos fáradhatatlan, konok szorgalmának, a nagybirtokos leleményes kombinációinak és a szakadatlan talajjavításoknak köszönhetjük. A nagy modern államoknak sokszor van rendes és rendkívüli költségvetésük. Nincs az a jó mezőgazda, a ki ezt a példát ne követné.

¹ Ne feledjük, hogy a földbérleti árak most egész Nyugat-Európában csökkenőben vannak, úgy, hogy a birtokosok a beruházásokra költött tőkék kamatait aligha fogják megkapni. Ezt a jelenséget «Essai sur la répartition des richesses» cz. művemben taglaltam és kimutattam, hogy az a védvámok behozatalát nem igazolja.

a ki a tulajdonképeni rendes művelési költségeken kívül külön ne számítana földjavítási, beruházási költségeket, melyeket rendszeren a jövedelem egy részéből fedez.

A ki tehát, mint Marx Károly teszi, azt állítja, hogy a mai mezei gazdagság a zárdák kifosztásából, az állami vagy községi javak törvénytelen eltulajdonításából ered, az egy általános, egyetemes, ma létező tényt kivételes, rég elmúlt, helyi okokból magyarázzák meg, melyek csak minden tizedik esetre illenek.

Marx történeti érve még egy harmadik szempontból is téves. Bizonyos országokban sok föld ment át magántulajdonba, noha ott nem voltak zárdái javak, a nélkül, hogy ott királyi, állami vagy községi javakat adtak volna ajándékul. Ez történt az új országokban, melynek például Uj-Seeland, Australia, La-Plata, Canada és az észak-amerikai Far-West. Tudjuk, hogy a collectivisták, sőt egyes nemzetgazdasági írók is, sok kifogást hoznak föl a módoszatok ellen, melyek szerint Amerikában és Ausztráliában a földet el szokták idegeníteni. Azt lehet állítani, hogy ama szabad földeket nem kellene örök időre elidegeníteni, hanem bizonyos meghatározott időszakra bérbe adni: kifogásolni lehet azt, hogy az Egyesült Államok és Canada kormányai a vasutttársulatoknak és más társulatoknak oly nagy területeket adományoznak: de a részrehajlatlan szemlélő mégis úgy találja, hogy a föltételek, melyek mellett az új országokban a közföldeket elidegenítik, a vevőkre nézve nem oly túlságosan előnyösek. Bizonyítja ezt az, hogy a nagy amerikai városok kis-polgárai és állítólagos proletárjai jobb szeretik mesterségöket folytatni, mintsem hogy elmenjenek a Far-West-be, a hol csekély pénzáldozattal földesurakká lehetnének. Az Egyesült Államokban és Canadában földesúr lehet, a ki a föld hektárjáért

5—6 frankot fizet. Ötven hektár egy családnak elég élelmet juttathat, és ezt az ötven hektárt meg lehet kapni 250—300 frankért. Megengedjük, hogy ezenfelül még 4000—5000 frank szükséges, hogy a család beszerezhesse a munkaeszközöket és megélhessen az első aratásig, de így is mindössze 5000—6000 frank kell, ennyivel pedig az Egyesült Államokban rendelkezik majd minden kis polgár és igen sok munkás is. De ha a mondott összegnek kétszerese, háromszorosa kell is, ez még mindig olyan összeg, melylyel abban a gazdag országban millió és millió kézműves és kiskereskedő rendelkezik. Ha a közfölk megszerzése olyan rendkívül előnyös üzlet volna, és oly biztosan juttatna nagy vagyonhoz, az amerikai városok kis-polgárai és fiatal kézművesei bizonyára csak úgy özönlénének Minnesota, Dakota, Manitoba, Texas és California felé, hogy ott földesurak legyenek. De ez nem történik meg. A polgárság, a munkásosztály felsőbb rétege nem vándorol tömegesen e híres vidékek felé. A kiskereskedők, hivatalnokok, munkások jobb szeretnek otthon maradni, szerény jóvedelmök után megélni és másoknak szolgálni, mint nagy területek uraivá lenni. Nyilvánvaló, hogy a díjazási rendszert, minden rossz tulajdonsága daczára is, a legtöbb amerikai biztosabb jövedelmi forrásnak tekinti, mint a szűz földet, melyet művelés alá kell venni és termővé tenni.

A Marx által fölhozott történeti kifogás a földbirtok eredetét illetőleg csak igen kevés esetre alkalmazható, és itt is megczáfolja az elévülés, az egyetlen természeti jog, melynél fogva a francziák kijelenthetik, hogy földjüket nem akarják megosztani a kalmukokkal.

Miután tehát ezt a kifogást mint semmist, vagy elenyésző értékűt mellőztük, fenmarad a magántulajdon és

az együttes tulajdon viszonylagos érdemének kérdése, vagyis az a kérdés, hogy a közérdek szempontjából mennyiben nyújt előnyöket a magántulajdon, és mennyiben az együttes tulajdon, mert eltekintve a keletkezési módtól, az egyik rendszer hasznosabb lehet a társadalomra nézve, mint a másik. Erre a kérdésre, melyet már a javak megoszlásáról szóló munkámban tárgyaltam, még vissza fogok térni.

A történeti szempontból való bírálat az ingó tulajdon alakulásáról szól, és az sem tartalmaz több igazságot. Marx Károly azt hiszi, hogy valami nagy dolgot művel, midőn az ipari tőkék eredetét (*Genesis der industriellen Capitalien*)¹ tárgyalja és azt fejtegeti, hogy minden ipari tőke egyedüli kútforrásai: a gyarmati rendszer, az államadósság, a védvamos rendszer, a gyermekmunka túlságos kiaknázása, az árúk meghamisítása, az uzsora.

Hogy visszaélések is járulnak hozzá bizonyos iparosok és kereskedők vagyonának növeléséhez, azt senkinek sem jut eszébe tagadni; de nincs olyan józan és részrehajlatlan ember, a ki vonakodnék elismerni azt, hogy akadnak becsületes kereskedők, humánus iparosok, és hogy ezek néha épügy, vagy tán jobban is boldogúlnak, mint azon versenytársaik, a kik kevésbbé becsületesek, kevésbbé humánusak.

Ha valaki, egy nagy város utcáin sétálva, találkozik egy púpos, egy féllábú és egy vak emberrel, és erre azt fogja állítani, hogy a város minden lakosa nyomorék, csonka, félkegyelmű, nem mond bolondabbat, mint a társadalomnak az az állítólagos megfigyelője, a ki azzal áll elő, hogy minden gazdagság csalárd kereskedés, becsutelen fortély vagy igazságtalan kedvezmények által szereztetett.

¹ Das Kapital. Zweite verbesserte Auflage. 1872. 781—791. 1.

A tényezők közt, melyek Marx Károly szerint az ipari tőke kútforrásai, vannak egyébiránt olyanok, melyek egyáltalán nem kárhoztatandók. Ha egyes egyének azzal növelték vagyonukat, hogy kölcsönt adtak hazájoknak, mely háborúba keveredett, vagy közmunkákat akart kezdeni, abban nincs semmi, a mit egy lelkiismeretes moralista rosszalhatna. A ki Franciaországnak, Austriának vagy Németországnak vasútépítési czélokra pénzt kölcsönöz, és ebből a befektetésből nyereséget húz, beteg lelkiismerettel bírna, ha ezért a legcsekélyebb szemrehányást tenné magának. És ha a kölcsön háborús czélra, vagy a deficit fedezésére vétetett is föl, a kölcsönadót azért nem terheli semmi erkölcsi hiba, mert minden polgárnak kötelessége az, hogy tőle telhetőleg segítsen a hazáján, mikor az nehézségekkel küzd.

Furcsa dolog az, mikor Marx az ipari tőke bűnös kútforrásai közt felsorolja a védvamos rendszert. Marx, Schaeffle és a collectivisták legtöbbje a védvamos rendszer ellen nem érzi azt az ellenszenvet, melyet a nemzetgazdasági írók nagy része tanusít; sokszor megtörténik hogy a szabad kereskedést gúnyolják és ócsárolják; szeretik üres formulának, értelem nélküli refrainnek mondani, egy «régi nótá»-nak, melylyel a «bourgeois» elmélet-gyártók az ostobákat mulattatják. Schaeffle habozás nélkül kimondja, hogy a collectivismus nem törekszik a nemzetközi kereskedelem szabadságának fejlesztésére. «Sőt inkább attól kell tartani, hogy a nemzetek nagyon is el fognak zárkózni, ugymond, mert a szabad kereskedelem mostani bourgeois rendszere nagyon is cosmopolita jellegű.» Ha a collectivisták nem jó szemmel nézik a nemzetközi kereskedelem szabadságát, ha ez, a mint alább látni fogjuk, társadalmi szervezetökkel teljesen összeférhetetlen, akkor

furcsa eljárás tőlök a védvamos rendszert odasorolni az egyéni gazdagság bűnös forrásai közé.

Mindazonáltal megengedjük részünkről, hogy a védvám sok esetben romlott forrása a személyes vagyonnak. A nagyiparosok, a kik eleget nyernek, és a befolyást, melyet a kamarákra vagy a választókra gyakorolnak, arra használják, hogy nyereségöket még növeljék, és a fogyasztók rovására túlságos mérveket adjanak neki, a társadalommal szemben bizonyos csalást és zsarolást követnek el. Ha gondolkozásukat meg nem zavarnák a sophismák, lelkifurdalást kellene érezniök. A nemzetgazdasági írók a védvámot már rég a socialismus válfájának mondják, de a magas védvám a nemzeti termelésnek csak egy kis részét sújtja, és különben is csökkenőben van. Nem a védvamból szerzik vagyonukat a kis- és középbirtokosok, de még a nagybirtokosok zöme sem.

A modern ingó gazdagságnak, a mely főleg egy fél század óta növekedett, egész más okai vannak. Franciaországban évenként két milliárd frank járul hozzá az elébb fölgyúlt javakhoz; ha azt keressük, hogy ebből mennyit adott a védvamos rendszer, az árúk hamisítása, — a gyarmati rendszerről nem szólunk, mert az már nem létezik — és a Marx által jelzett sok más visszaélés, azt fogjuk látni, hogy az, mi a visszaélések révén foly be, igen csekély töredék és hogy az évenként szerzett ingó javak óriási része egyszerűen a munka és a takarékoság eredménye. A munkába bele kell érteni a szellemi munkát, a föltaláló és combináló tehetséget, mely az emberi erőfeszítések eredményességét sokszorosan fokozza.

Kétséggkívül nincs oly korlátolt elméjű egyén, a ki azt mondaná, hogy rossz úton, vagy könnyen szerzett vagyon nincs. Minden korszak erkölcsbirái és hitszónokai

dörgő szónoklatokat mondtak az ily vagyonokról, melyeket a csalás és bűn, vagy a játék és a véletlen juttat. Ezek a vagyonok szoktak épen szemet szúrni, főleg a fővárosokban. De ezek voltakép elenyésző töredéket képeznek. A dúsgazdag embereknek, a kikiről annyit hallunk, az egyes országokban, a nemzeti jövedelem tizedrésze sem jut.

A javak megoszlásáról szóló munkámban részletesen fejtegettem ezt a tüneményt és kimutattam, hogy a dúsgazdagok a nemzet összes jövedelméből mily csekély részt birnak.¹ Poroszországban a 7,500 frankon fölüli jövedelmek a nép összjövedelmének csak 11—12 % -át képezik. Ugyanígy vagyunk körülbelől Szászországban. Belgiumban a földjövedelem harmadrésze jut azon birtokosoknak, kiknek földjáraadéka meghaladja a 4,000 frankot. Franciaországban sem áll a dolog különben. Sőt Anglia sem képez oly annyira kivételt, mint a hogy gondolják; ezt az újabb statisztikai adatok, ha figyelemmel és józan ítéllettel tanulmányozzuk, eléggé tanúsítják.²

1883-ban név- és számszerű kimutatást tettek közzé az 1873—1882-ig örökölt és 250,000 font sterlinget (6 $\frac{1}{4}$ millió frankot) meghaladó ingó vagyonokról és ugyanilyen kimutatást készítettek az előző (1863—1872) tíz évről. Tudjuk, hogy Angliában, a hol nem keresik az árnyékot és nem félnek a nyilvánosságtól, a «Times» *Wills and Bequests* rovata rendszeren ismerteti a végrendeleteket, ha a végrendelkező vagyonánál vagy társadalmi

¹ L. «Essai sur la répartition des richesses» cz. művemben, (2. kiadás, Guillauminnál, 1882.) XIX. fejezet.

² V. ö. Levi Leone tanulmányát a jövedelmek megoszlásáról Angliában, illetve a kivonatot, mely ebből a francia pénzügyminiszterium «Bulletin de statistique»-jának 1884. februári füzetében jelent meg.

állásánál fogva érdekre tart igényt. Ezeket a kimutatásokat megközelítően helyeseknek kell tartanunk, mert ha egyes esetekben történik is félrevezetés, általánosságban az örökösöknek érdekökben áll, hogy vagyonuk forrása és nagysága constatatássáék.

Ebből a kimutatásból kitűnik, hogy 1863—1872-ig (bezárólag) az Egyesült királyságban 161 olyan ingó hagyaték fordult elő, mely meghaladta a $6\frac{1}{2}$ millió frankot ezek közül 53 meghaladta a $12\frac{1}{2}$ millió frankot és 10 a 25 millió frankot.

A rákövetkező évtizedben $6\frac{1}{4}$ millió frankot meghaladó hagyaték volt 215; ezek közül 45 haladta meg a $12\frac{1}{2}$ millió frankot és 17 a 25 milliót. E nagy vagyonok együttvéve kitettek 2,455 millió frankot. A második évtizedben a $6\frac{1}{4}$ milliót meghaladó hagyatékok összértéke épen egy harmaddal nagyobb, mint volt az előző évtizedben. Már pedig egy igen lelkiismeretes statisztikus, Giffen, úgy számítja, hogy Nagy-Britannia ingó tőkéje minden évtizedben 50—60 % -kal növekszik.¹ Ebből az következne, hogy a dúsgazdag férfiak összesége Nagy-Britanniában az 1873—1882 közti időszakban a nemzeti vagyonnak kisebb töredékét bírta, mint az előző időszakban. Ez a tétel megerősíti a mi állításunkat, a mely szerint a mai civilisatio nem halad a vagyonok fokozatos tömörülése felé, a mint általánosan hiszik. Igaz, hogy ezek a következtetések csak megközelítően alaposak, de többet nem is lehet kívánni egy ily bonyolult tárgynál, melynél a szabatos elemzés oly nehéz. Giffen szerint Anglia összes ingó

¹ Giffen számításai csak 1875-ig terjednek. Ezek szerint az angolországi ingó javak értéke 1865-ig, sőt 1875-ig 60 százalékkal növekedett.

vagyona 1865-ben 72 milliárd frankra rúgott és 1875-ben 117 milliárdra, a mi 6 % évi gyarapodásnak felel meg. Ha fölteszszük, hogy 1875—1878-ig (az utóbbi év az 1873-tól 1882-ig terjedő évtized közepén áll) az évi gyarapodás csak 4 % volt, akkor úgy találjuk, hogy Nagy-Britannia összes ingó javai azon évben több mint 130 milliárd franknyi értéket képviseltek.

Egy igen leleményes statikus, Foville úr, fölhasználta ezeket a számokat, összehasonlította azokat másokkal, és azt igyekezett kiszámítani, hogy az óriási vagyonok az angolországi összes ingó vagyonnak mekkora részét képezik. Abból indul ki, hogy «a halál a fiscus caudiumi igája alá juttatja évenként a létező örökségek harminczötödrészét, és hogy az arány a milliomosoknál ugyanolyan arányú lesz, mint a közönséges halandóknál. Így téve föl a számítást, az egyesült királyságban mintegy 750 tőkebirtokos volna, a kinek a vagyona meghaladja a $6\frac{1}{4}$ millió frankot; ezek közt van 160, a ki $12\frac{1}{2}$ milliónál és 60, a ki 25 milliónál több ingó vagyonnal bír. Ezeknek pénzesládái együttvéve 8—9 milliárdot tartalmaznának tehát. Csinos összeg, de az angol nép összes ingó vagyonának csak 12-ed vagy 15-öd részét képezi.»¹

Ez a számítás érdekes, de úgy hiszszük, némi javításra szorúl. Kétségtelen, hogy a nagy vagyonok túlságos összegben vannak fölvéve. Foville úrnak az a számítása, hogy a halál a meglevő örökségek 35-ödrészét juttatja évenként a kincstár caudiumi igája alá, helyes lehet az örökségek összeségére nézve, de bizonyára nem alkalmazható az óriási vagyonokra. Foville úr az évi öröklések és az örökségek összesége közti 35-ös arányszámot úgy

¹ L. az «Economiste Français» 1883. június 30-iki számát.

hozza ki, hogy átlag az örökösök 35-ödrésze éli túl az örökhagyókat. De nem ügyelt arra, hogy a jelen esetben a túlélők átlagszáma nem jöhet tekintetbe. Mindenki tudja, hogy a nagy ingó vagyon olyformán keletkezik, hogy az illető az évek hosszú során át dolgozik kitartással és szerencsével, vagy a késő aggkorig folyvást takarékoskodik. Ebből az következik, hogy a nagy ingó vagyont rendesen igen öreg emberek birják, a kiknek az örököseik is igen korosak. Egy kereskedő, a ki 50 éves korában hal meg, minden valószínűség szerint kisebb vagyont hagy hátra, mint hogyha 70, 75 vagy 80 éves korában hal meg. Ugyanez áll a tőkepénzesről, legalább arról, a ki értelmes és rendezett viszonyok közt él. A hosszú élet egyike azon föltételeknek, melyek legjobban mozdítják elő a nagy vagyon alakulását. Így tehát a dúsgazdag emberek főleg az agastyánok közt akadnak, a kiknek az örököseik is jobbra koros férfiak. Itt tehát a túlélés nem számítható a 35-ös átlagszám alapján. Az örökhagyó az örököst nem 35, de átlag 25 vagy legfeljebb 28—30 évvel éli túl. Ehhez képest az angolországi óriási vagyonok a nemzet ingó vagyonának nem 12-ed vagy tizenötöd, hanem csak a huszonötödrészt, legfeljebb huszadrészt képezik.

Foville azzal folytatja az angol vagyonok becslését, hogy kimutatja a nagy ingatlan birtokok összértékét. Ezt Angolországról könnyebben lehet tenni, mint más országról; gondos számításainak eredménye az a vélemény, hogy az egyesült királyságban van mintegy 8—10,000 egyén, a kiknek mindegyike, ingó vagy ingatlan értékekben, egy vagy több millió frankkal bir, és hogy ezen egyének, kik családjaikkal együtt mintegy 50,000 főnyi létszámot képeznek, Anglia összvagyonának talán egy negyedét birják együttvéve, a mi körülbelöl 50—60 milliárd frankot tesz.

Már fentebb láttuk, hogy Foville úr számításait csak némi levonásokkal lehet elfogadni. De fogadjuk el e számokat helyesekül. A Croesusok e csoportjához hozzá kell még vennünk egy körülbelül ugyanakkora kategóriáját a nagy jövedelmű egyéneknek, azaz körülbelől 10,000 egyént, a kik fizetések, kereskedelmi vagy ipari nyereségek révén évenként 50,000 frank jövedelmet húznak. Úgy találjuk tehát,¹ hogy a britt királyság milliomosai, illetve azon lakói, a kik mint milliomosok élnek, mintegy húszezeren vannak, a kik családjaikkal együtt 100,000 főnyi létszámot képeznek.

Foville úr nem kutatta azt, hogy a sors kedvenczeinek ez a kategóriája körülbelül milyen jövedelmet húz, pedig társadalmi szempontból a jövedelem fontosabb, mint maga a vagyon. Nem járunk tán messze a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy azon egyének, kik fizetés, kereskedelmi vagy ipari nyereség révén évenként több mint 50,000 frankot keresnek, együttvéve 7—800 millió frank jövedelemmel, azaz egyenként átlag 70—80,000 frank jövedelemmel birnak. A mi azt a tízezer milliomost illeti, a kik együttvéve 50—60 milliárd franknyi szerzett vagyonnal rendelkeznek, ezek együttes jövedelmét körülbelől két milliárd frankra lehet becsülni, ha úgy vesszük, hogy vagyonuk $3\frac{1}{2}\%$ -ot hoz, a mi meghaladja a jó ingó vagy

¹ Némelyek csak 25—30 milliárdra becsülik a hármaskirályság jövedelmeinek összegét. Szerintünk ez a szám igen alacsony, mert a 150 font sterlinget (3750 frankot) meghaladó jövedelmek, melyek jövedelmi adónak vannak alávetve, 600 millió font sterlingre (15 milliárd frank) rugnak. A kik Anglia jövedelmeinek összegét csak 25 milliárdra becsülik, nyilván kihagyják a számításból a szellemi foglalkozásból élők, a tisztviselők s a cselédek jövedelmeit.

ingatlan értékekbe fektetett tőke átlagos kamathozadékát. Így tehát a brit királyság dúsgazdag polgárai együttes évi jövedelme három milliárd frankra sem rúg. Miután pedig az angliai jövedelmek összegét nem becsülhetjük 30 milliárdnál kevesebbre, azt találjuk, hogy a dúsgazdag családok, bárhonnét ered is a jövedelmök, az összjövedelemnek alig tizedrészét birják. Hozzátehetjük, hogy ezt a becslést is túlzottnak tartjuk, mert a föntebb constatatált összegezésbe egyes jövedelmek bizonyára kétszer vannak fölvéve.

Leone Levi újabb munkája, a jövedelmek megoszlásáról az egyesült királyságban, megerősíti ezeket a becsléseket. E szerint a munkásosztály családjainak átlagos jövedelme, mely 1851-ben 52 font sterling (1,300 frank) volt, 1883-ban 83 font sterlingre (2,075 frank) rúgott, tehát 59 % -kal emelkedett; a növekedés itt tehát nagyobb, mint a középosztálynál vagy a felsőbb osztálynál.

Egy másik angol statisztikus, a ki méltán örvend hírnévnek, Giffen Róbert, 1883 végén egy röpiratot tett közzé, (Progress of the working class in the last half century, cím alatt), melyben azt mondja, hogy 1830-tól 1880-ig átlag 70 százalékkal emelkedtek a munkabérek, a nélkül, hogy a megélés drágább lett volna, mert ha a hús és a házbér drágább lett is, viszont alább szállt a kenyér, a fűszer és a ruházat ára, az elemi oktatás ingyenes lett stb. Giffen azt is kimutatja, hogy a munkásosztály sorsa aránylag sokkal jobban javult, mint a közép- és felső osztályoké.

Ez történik a vagyonmegosztás tekintetében Angliában, a hol a gazdagság legkevesebb kézben gyűlt össze, a hol mesterséges okok, történeti fejlemények és törvényes intézkedések, melyek részben kárhoztatandók, megakadá-

lyozták a gazdagságnak azt a terjedését, mely a modern civilisatio jellemző vonását képezi.

Marx Károly Angolországban írt, ott merítette tanait. Pedig ez az ország, mely érveket szolgáltatott tanai mellett, távolról sem igazolta a collectivisták azon kedvelt tételét, hogy a társadalom mindinkább két csoportba tömörül: a csekély számú «plutocraták» és a véghetetlen proletártömeg csoportjába. Ha összevesszük a britt «plutocratákat», mindazokat, a kiknek vagyona legalább egy millió frankra, keresetök vagy kereseti jövedelmök legalább 50,000 frankra rúg, összehozunk közel 20,000 dúsgazdagot, a kik családjaikkal együtt legalább is százezeren vannak, sőt tán kétannyian is, mert a gazdag családok Angolországban nagyon szaporák; és a «plutocraták» e jelentékeny száma az egyesült királyság összjövedelmének tizenegyed vagy tizenkettedrészével sem bír; a többin (tizenegy tizenkettedrész) a középosztály és az úgynevezett proletariátus osztozkodik. Nem olyan ríktó az ellentét, mint a hogy a collectivisták képezik. Angolországban még a vagyonmegosztás is megerősíti azt a híres törvényt, hogy «a természetben nincs ugrás. «A dologház legnyomorultabb szegénye és a londoni legdúsabb bankár közt véghetetlen sok fokozat van, és mindegyik fokozatot az egyének jelentékeny száma foglalja el. A pyramis, mely az angolországi magánvagyonokat tünteti föl, szabályos mértani idom, mely, ha igen széles alapja van is, minden lépcsőzetten fokozatosan, szinte észrevétlenül vesz a szélességéből.¹

¹ Vegyük csak a jövedelmi adó D) osztályát, mely az ipari, kereskedelmi és személyes keresetet foglalja magában; ott 1879—1880-ban 353,043 adófizető volt heirva, köztök 303,183-nak

A húszezer milliomos és nagyjövedelmű egyén közt hány van, a ki egész vagyonát vagy ennek túlnyomó részét a zárdai és községi javak elkobzásának, a királyi javak elpazarlásának köszöni? Hány köszöni a védvamos és a gyarmati rendszernek, melyek teljesen el vannak törölve, vagy végül annak, hogy túlságosan aknázták ki a gyermekek munkáját, mely húsz év óta meg van tiltva? Pedig Marx Károly szerint ezek a tények képezik a nagy tőkék forrásait. Csak a $6\frac{1}{4}$ millión felüli ingatlan vagyónokra (ilyen van 1,021) és a század kezdetéről való nagyipari cégek vagyonára alkalmazható ez az állítás. Ezek nem képviselik a fent kimutatott dús vagyonok negyed-részét sem, és összevéve nem foglalják magokban a nemzeti jövedelem negyvenedrészét; és ha igazságosak akarunk lenni, bé kell ismernünk azt is, hogy a zárdai és templomi javak elkobzása óta, mely a XVI-ik században történt, a földesurak nagy része személyes kiadásokkal, értelmes munkával növelték vagyonukat, és nem érték be a föld természetes, egyszerű értéknövekedésével.

Ha Marx Károly történeti vádja kevésbé van igazolva még Nagy-Britanniában is, a hol a földbirtok tekintetében a gazdasági törvények működése mesterkéltné, törvényes akadályokba ütközik, mennyivel túlzottabbnak tűnik föl Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban és a többi

3,750—12,500 frank jövedelme volt, 44,808 adófizetőnek 12,500—75,000 frankja és 5,052-nek 75,000 franknál többje. Az «Income tax»-nak alávetett egyének számát az 1879—80-ik évben 1,060,000-re becsülték, a kik családjaikkal együtt 4,700,000-en vannak; ezenfelül úgy számítják, hogy 1,300,000 család (5,900,000 egyén) képezi az alsó középosztályt, melynek családonkénti jövedelme 2,500 és 3,750 frank közt váltakozik. És beszélnek a plutokraták csekély számáról!» (Bulletin de statistique 1884. februári füzet. 202—212. lap.)

országokban, a hol a politikai események elenyésztették a feudalismus maradványait.

Igaz, hogy akadnak modern birtokbavételi módok, melyek körülbelől ép oly hibásak, mint a középkor vagy a XVI. század erőszakoskodásai: ilyenek a kereskedelmi csalások és a pénzpiaczi fortélyok. Azt nem lehet eltagadni, hogy bizonyos számú újabban keletkezett vagyonok — de sokkal kevesebb, mint a hogy gondolják vagy mondják — onnét erednek; de azt sem lehet tagadni, hogy ezek kivételeket képeznek a becsületes munkásság által szerzett vagyonok tömegében. Ezek a kivételek három okra vezethetők vissza, melyeknek befolyását a civilisatio kell, hogy időjárával csökkentse. Ez okok közé tartozik első sorban az, hogy a rossz törvények nem büntetik eléggé a csalást, például a részvénytársulatok megalakításában és vezetésében, és itt világos, hogy a törvények javítása segíthet a bajon; a második ok az, hogy a közönség tudatlan, hanyag, hiszékeny, a mihez sokszor a korholást, sőt megvetést érdemlő kapzsiság járúl; ezen sem nehéz segíteni: a tapasztalat lassankint föl fogja világosítani a tőképezéseket arról, hogy mi az igazi érdekek és mibe fektessék a pénzüket; a harmadik ok olyan, hogy befolyását sokkal nehezebb lesz csökkenteni, és hogy működni fog a collectivist rendszer alatt épúgy, mint a szabadság elvének uralma alatt, és ez az ok az emberek és a dolgok természete, a melynél fogva az emberek szíve és esze sohasem fog megszabadulni a hibáitól; mindig lesznek emberek, a kiknek hajlamuk és ügyességök van a csaláshoz és mások, a kik engedik magokat rászedni és kifosztani. Ha jól vesszük, hát ezek a kivételek, kellő jelentőségökre leszálítva, nagyon sajnosak, de nem sajnosabbak, mint a betegségek, a testi nyomorok vagy az erkölcsi fájdalmak, me-

lyeket a legfejlettebb, a legtökéletesebb civilisatio sem lesz képes teljesen megszüntetni.

A történeti kifogásokon kívül, melyeket bizonyos magánvagyonok eredetére nézve hoznak föl, és a gazdasági jelenségek (érték, tőke, bér, csere) elemzéséből folyó következtetéseken kívül, a collectivisták még más rendbeli, mintegy előzetes bírálatot is mondanak a társadalomról.

A magánvagyon, úgy mondják, nagyrészt oly okokból ered, melyek az egyénen kívül állnak. Ha ez nem áll is teljesen a magánvagyon keletkezéséről, de áll arról az értékről, melylyel a vagyon a századok, sőt az évek folyamán, a civilisatio haladása mérvében növekszik. A tőke értéknövekedése ritkán tudható be a tőkepénzes érdemeül.

Leleményesen kifejtve ez az érv nagyon megkapó. Tudjuk, hogy Ricardo óta mennyiszor alkalmazták a földjáradékra; körülbelöl egyformán alkalmazzák az egyéni vagyon minden kategoriájára. Egy legújabb kori amerikai socialista, a ki szellemes és verve-vel ir, mint majdnem minden kritikus, George Henrik, «Progress and Poverty» című művében téved és túloz, midőn ezeket írja:

«Vegyük az első jött-ment embert, feltéve hogy nem az elméletek embere, de jó esze van az üzletekhez és tudja hogy mit tesz az, pénzt keresni. Mondjuk neki: Ime, itt van egy kis helység, mely most épül; tiz év múlva nagy város lesz; a postakocsit a vasút, a petroleumlámpát az Edison-lámpa fogja helyettesíteni. Gondolja-e, hogy tiz év múlva a kamatláb magasabb lesz? Azt fogja felelni: Szó sincs róla. Gondolja-e, hogy a közönséges munkabér nagyobb lesz, és hogy annak az embernek, a kinek nincs egyebe, mint a két karja, könnyebben fog esni magának független életet biztosítani? Arról sincs szó, fogja ő felelni. A közönséges munkát nem fogják jobban fizetni, sőt való-

szinü, hogy rosszabbúl díjazzák majd, mint ma. Az emberi munka nem lesz keresettebb, sőt igen valószínű, hogy az ellenkező eset fog beállni. — Akkor hát mit tegyek, ha vagyont akarok szerezni? — Vásárolja meg hamar ezt a darab földet és vegye birtokba. — És ha önnek esze van, ha megfogadja ezt a kitünő tanácsot, akkor ne is tegyen egyebet. Lefekhetik a telkére és ott pipázhat; sétálgathat rajta, mint a nápolyi lazzarone vagy a mexikói lepero; léghajón mulathat fölötte, vagy alája bújhatik egy üregbe; nem is mozgatja az újját, egy szemernyivel sem növeli a közjavakat, és tiz év múltával mégis gazdag ember lesz. Az új városban lesz egy palotája; igaz, hogy lesz majd ott menház is a szegények számára.»

Maró szatira. George Henrik a legmegkapóbb példát választotta; egyikét ama városoknak, melyek az új világban pár év alatt megszületnek, és nagyra nőnek. A telektulajdonos ott gyorsan gazdagszik, ha a sors kedvez neki. Látni ott családokat, melyek, mint a new-yorki Astorék, egy csapásra, melyet éleslátásuk előre sejtett, tiz, sőt száz meg kétszáz milliót nyernek. Csakhogy talán több ember akad, a kit a telkekkel való üzérkedés tönkretett, mint olyan, a kit ez meggazdagított. Az a kis kezdő helység, mondja George, tiz év múlva város lesz; de hogy lehet ezt biztosan tudni? Hány olyan város van, mely a legkedvezőbb körülmények közt keletkezett, mint a csodagyermek és a keletkezésökkor táplált reményeket távolról sem valósítja meg! Hány van, a melyik fényes pályafutás után hanyatlásnak indult. Igaz, hogy néha egy virágzó városban arannyal kell beborítani egy üres telket, de megesik az is, hogy egy mareknyi ezüstért egy hanyatló városban olyan palotát szerezhetünk, melyet valamikor királyok birtak, és dúsgazdag bankárok nem tudtak meg-

szerezni. Vegye meg ezt a telket, mondja George, és lefekhetik, pipázhat rajta, sétálgathat körülte, léghajóban lebeghet fölötte, alatta alhatik, a nélkül, hogy megmozdítja az újját, és tíz év elteltével gazdag ember. Ez megtörténhetik, a mennyiben tudniillik tíz év alatt koldúsbokra nem jutott! Mert az a telek, melyre ön jó pénzt költött, mitsem jövedelmez. Ha tovább kell várnia, mint a hogy gondolta, a remélt vagyon helyett a nyomor jut ki osztályrészül. Állítsuk csak össze a két földteke építőtársulatainak névsorát: halottak névsora az. Nagy reményekkel indultak meg, de majdnem valamennyi csak tengődik vagy bukik.

George merész szatírájának többi részei még tévesebbek. A városok növekedéséből csakis a telektulajdonos hűz hasznót. Milyen tévedés! A külső körülmények, az egyén akaratától nem függő társadalmi befolyások többé-kevésbé visszahatnak minden emberi erő megfizetésére. Megérzi azokat a legutolsó napszámos a munkabérben, az egészségében és a levegőben, melyet belehell!

Főlcapsz fűszerkereskedőnek, mészárosnak, péknek, vásárúsnak, vendéglősnek vagy korcsmárosnak, egy néptelen városrészben. De íme építkezni kezdenek, a városrész benépesedik, és üzletedben három-négyszeres mérveket ölt a forgalom, úgy, hogy pár év alatt meggazdagodol. Igaz, hogy jön a verseny, és hogy a forgalom vonzza a versenytársakat, a kik elvonják tőled a vevőket. De ez nem történik oly hamar; a verseny «pede claudó» jár a nagy nyereség után és jó ideig tart, a mig eléri. Mikor a verseny beáll, a régi kereskedőnek megvannak már a rendes vevői, a kik őt ismerik, az új embereket pedig nem; ha eszes, ügyes és becsületes ember, sok ideig élvezi az ismeretség és a régi összeköttetés előnyeit. Így például tudjuk, hogy a bányászok gyűlőhelyein, az új aranymezőkön, leg-

biztosabban nem az gazdagszik meg, a ki reggeltől estig aranyereket keres, hanem a kalmár, a ki boltot nyit, és az aranykeresőknek élelmet és ruhaneműeket szolgáltat.

A monopoliumos helyzet, az időszerinti elsőbbség okozta külső ellenőrizhetetlen körülmények körülbelől ép oly szerepet játszanak a kereskedelemben és az iparban, mint a földbirtokban. Egy eszes, bár közepszerű tehetségű orvos, a ki egy régi város kellő közepén csak tengődött volna, minden később érkező versenytárs ellenére is soha sem remélt gyakorlatra tehet szert, ha a jó szerencse egy fejlődésnek indúlt városrészbe juttatta. Ép így jár az építész, vagy az üzér, kit egy jó gondolat, vagy a véletlen növekedésnek indúlt helyre juttatott. Munkájok díja bámulatosan növekszik; nem érdemök folytán, hanem azért, mert a lakosság körülöttük szaporodik, és mert ez őket, mint elsőkül érkezetteket, legjobban ismeri.

A tőkepenzes hasonlókép ki van téve a jó és balsiker esélyeinek. Vasúti részvényeket vesz, melyek keveset jövedelmeznek; de íme bizonyos idő múlva megélenkül a vidék ipara; kőszénbányát, petroleumforrást fedeznek föl, gyárakat rendeznek be; a vasút bevételei növekednek, a részvények az osztalék emelkedése folytán ötször, sőt tizszer annyit érnek, mint a mennyiért vette. Az eleven tollú, de szűk látkörű Lassalle a vagyonképzésnek csak ezt az egy formáját látja. George Henrik pedig bizonyára azt mondaná, hogy majd jönnek a versenytársak. Mihelyt az üzlet jövedelmezőnek mutatkozik, amerikai szokás szerint, három, négy társulat is épít ott párhuzamos vonalakat és részvényeid ismét leszállnak a régi árfolyamra. De ismételjük, hogy a verseny gyakran sánta lábon jár, nem fut mindig, és mire beáll, az ember zsebre rakhatja a nyereséget. Egy vasút kiépítése három, négy, sőt öt évig

tart, pedig nem kezdik mindjárt építeni; azután meglehet, hogy a legjobb út vonalat, mely néha az egyedül lehetséges, az építette, a ki elsőnek érkezett. Megeshetik, hogy a vidék 2—3 társulatnak is jól jövedelmez, néha meg lehetetlen sok párhuzamos vállalatot létesíteni. Sueznél lehet két, sőt három csatornát ásni, de tizenkettőt nem!

Vegyük a legszerényebb ipari és kereskedelmi ágakat, a hol a monopolium kizártnak látszik, gyáros, kereskedő, vagy csak ügynök vagy, és ként vagy vegyi anyagokat árulsz, még pedig csekély mennyiségben, úgy, hogy nagy nehezen keresed a kenyeredet. Egyszerre nagy csapás sújtja a vidéket és tönkre teszi például az oidium vagy a phylloxera. Kétségtelen, hogy a köznyomorból neked is kijut. De íme, mi történik? Egy tudós és ez nem te vagy, rájön, hogy a kén megsemmisíti az oidiumot, egészségesé teszi a szőlőtőkét, hogy a szénkéneg legyőzi a phylloxerát, tartóssá teszi a szőlőt. Te egészen távol állsz ettől a fölfedezéstől, nincs benne semmi érdemed és mégis szerencsédet fogja okozni embertársaid baja, és egy idegen ember találománya. A szőlőgazdák mind ként keresnek és hajlandók azt igen drágán fizetni; neked volt készleted, melyen sehogy sem birtál túladni; most ez a készlet két, háromannyit ér és raktárod csakhamar megürül; újból kell megtölteni. Igaz, hogy sokan akarnak majd veled versenyezni, de ezek új emberek, a kik a mesterséget nem ismerik, a kiknek azt még meg kell tanulniok; te ismered a szakmát, az emberek tudják, hogy foglalkozol vele; te tudod, hogy hol kell kopogtatni és a szomszédok tudják, hogy hozzád kell jönniök; üzleted szervezve van, vevőidet nem kell keresgélned, és jön egy pár esztendő, a mikor 100 % -ot nyersz. Mikor aztán az üzlet lanyhúl, mert a versenytársak is hódítottak tért, és az árak majdnem a

termelési költség színvonalára szálltak le, összeszeded a holmidat és másnak engeded át az üzletedet, mely fényes nyereséget hozott, de most már hanyatlóban van.

Sok példát idézhetnénk arra, hogy egyesek nagy vagyont szereztek külső körülmények folytán, melyeket az eszes ember gyakran megsejt előre, de melyeket néha teljesen lehetetlen előre látni. Egy gyapotkereskedőnek óriási készlete van, melyen nem bír túladni; nagy váltói járnak le, és ő a csőd előtt áll; egyszerre az amerikai szövetséges köztársaság déli államai fölmondják a szövetséget; véres háború következik be; a lázadó államok kikötőit elzárják; a gyapotzsákok nem jöhetnek többé Európába és a gyapotkelmék ára növekszik; kapkodják a kelméket és mindenfelől megrohanják a kereskedőt, a kinek kelméje az imént senkinek sem kellett; a roppant készlet a beszerzési ár 2, sőt 3-szoros árán kél el, és a kereskedőt a kelmék, melyek a csőd szélére juttatták, meggazdagítják. És a mi 1860-ban a gyapottal történt, megtörténhetik ma-holnap a selyemmel. A tonkingi ügyek miatt háború üthet ki Franciaország és China közt; francia hadihajók elzárják a chinai kikötőket, a selyem nehezebben jut Európába és csakhamar felszökik az ára; ugyanez történik a theával, és azok, a kiknek nagy készletök van selyemből és theából, meggazdagodnak, mert olyan emberek, a kiket ők nem ismernek, összevesztek egymással.

Ki ne látott volna rá esetet, hogy kereskedők és iparosok főleg külső körülmények folytán vagyonra tettek szert? Így tehát tagadhatatlan, hogy a környezet, a véletlen esetek, a külső tények nagy szerepet visznek az egyének meggazdagodásánál. A gazdasági tudomány helytelenül tenné, ha ezt tagadná. Én részemről, «Essai sur la répartition des richesses» című mun-

kámban habozás nélkül fejtettem ki ezt. Minden -va-
gyon alakulásánál a munkán, a takarékoszágon és a tehet-
ségen kívül szerepet visz a szerencse. De a szerencse
tisztéletet érdemel, épúgy, mint a szépség, a szellemi tehet-
ség, melyek nem függnék az egyén akaratától; majdnem
olyan tisztéletreméltó, mint a jellem, mely háromnegyed-
részben a természet adománya. Elemezzük az embert azon
különféle képességeivel, melyeket az öröklésnek, a nevelés-
nek és a környezetének köszön, és lássuk, hogy mi benne
a tisztán egyéni, mi az, a mit az emberi egyén teljesen
az önműködésnek köszön. Miért tekintenők hát a szeren-
csét kifogás alá eső vagyforrásnak?

Azt a szerepet, melyet a jó szerencse visz a vagyon-
ban, csak a balgák hozhatják föl érvül a magánvagyon
a magántőke ellen. Nem csak a gazdagok tapasztalják
ennek a külső oknak a befolyását: megérzi azt a nép, az
úgynevezett proletár is. Milyen fölületesnek mutatja magát
George Henrik abban a passusban, melyet föntebb idéz-
tünk: «Hiszik-e, mondá az amerikai író, hogy abban a
növekedő városban a rendes munka bére magas lesz és
hogy olyan embernek, kinek nincs egyebe, mint a két
karja, könnyebb lesz magának független állást biztosítani?»
Erre a kérdésre egész bátran igennel felelek, mert bizo-
nyítékok vannak a kezemben. Igenis, hiszem, hogy Páris-
ban 1875-től 1882-ig, a mikor a város nagyobbodott, a
munkabér jelentékenyen növekedett. Igenis, határozottan
tudom, a párisi hivatalos városi árjegyzetekből (*Série des
prix de la ville de Paris*), hogy a vakoló kőművesek napibére
14 frankra emelkedett, hogy a legtöbb ipartestületek
munkásainak napi keresménye 8, 10 sőt 12 frankra
növekedett, és néhány év alatt majdnem megkétszerező-

dött,¹ holott sem a kenyér, sem a ruha ára nem emelkedett, a fűszerek ára lement, a húse alig változott és csak a házbér, mely a munkásember kiadásainak nyolczadrészét képviseli, emelkedett egy negyeddal, egy harmaddal, legföljebb felénnyel. Így tehát 1875-től 1882-ig a párisi munkátestületek tényleges keresménye 50 – 60 százalékkal gyarapodott. Mi okozta ezt? Bizonyára nem az élet drágulása, mert hisz az imént említettük, hogy a munkás megélési költsége alig növekedett 5—10% -kal. A bérért dolgozóknak fáradsága és munkája sem növekedett. Mert köztudomású, hogy az átlagos napi munkaidő a legtöbb foglalkozási ágban egy órával rövidült, a munka intenzitása, megfeszültsége pedig csekélyebb most, mint valaha.

A munkabér emelkedésének csak egy oka volt, melyet az elfogulatlan elmék könnyen érthettek meg: egy történetes körülmény, melyre a munkások akaratának és tevékenységének semmi befolyása sem volt; Páris növekedett; új városrészek épültek és a kézi munkásoknak is sokat használt az az ok, melyet rágalmaznak, melyet nem akarnak törvényszerűnek elismerni, tudniillik a szerencse.

A jó szerencse vagy annak ellenkezője mindenütt szerepel. Jótékony hatását megéreztek ugyanez időben a munkások Cannesben, Nizzában és sok más városban is. Párisban a munkások gyakran keresnek naponként 8, 10 vagy 12 frankot, míg a félreesőbb vidékeken be kell érniök $2\frac{1}{2}$ —3 frankkal. Az élmezési árak és a tehetségek egyenlőtlensége csak kisebb részben igazolja ezt a különbséget. Ha a sziléziai bányász nagy nehezen megkeres

¹ L. a «Série des prix de la Ville de Paris» című igen tanulságos gyűjteményt, továbbá az «Economiste Français» 1882. decz. 16. és 30. ki. számait.

1 $\frac{1}{2}$, 2 vagy 2 $\frac{1}{2}$ frankot napjában, míg az angol bányász 6, 7, sőt 8 frankot keres, elhiggyük-e, hogy ezt csak a megélés drágább volta okozza? Nem hihetjük. A sziléziai bányász csak burgonyával és más effélével táplálkozik, és vizet iszik, míg az angol bányász rostbiffel lakik jól és theával üdíti magát; amaz kunyhóban lakik, emez pedig aránylag tágas lakosztályban vagy kényelmes kis cottageban. Vagy talán lusta, rendetlen a sziléziai munkás? Korántsem, mert több órát dolgozik naponkint, mint az angol bányász. Mi okozza hát, hogy kettejük sorsa annyira különböző? A szerencse, mely az angol munkást tőkében bővelkedő, nagy kereskedelmet űző országba helyezte, a hol a munkakereslet mindig egy színvonalon áll a kínálattal. Lehet-e ezt az okot másnak elnevezni, mint jó szerencsének?

Azt fogják erre mondani, hogy a tőkék és az emberek költözködnek. Csakugyan megteszik, de lassan. A tőkekivitel koczkázattal, munkával és gonddal jár; a legtöbb embernek fáj a szíve, ha el kell hagynia a hazáját. Az emberek és a tőkék nem olyanok, mint a cseppfolyós testek a közlekedő edényekben. Nem oszlanak meg egyformán az egész földtekén. Ki tagadná, hogy az esztergyóssra, az ékszerészre nézve szerencse az, hogy Párisban született, nem pedig Berlinben vagy valamely kis német városban. Ki vonhatná kétségbe, hogy a takácsra nézve szerencse az, ha Manchesterben látta meg a napvilágot, nem pedig Zürichben vagy Bombayben?

Vegyük a kérdést tágabb értelemben. Nem szerencse-e a francia népre nézve, hogy a Szajna, a Loire, a Garonne és a Rhone völgyeiben lakik, nem pedig Közép-Ázsia sivatagain, vagy Izland és Grönland jégmezőin? Ha a szerencse nem törvényszerű vagyforrás az egyének-

nél, akkor a nemzetek részére se legyen az. A francia népnek akkor az eszkimókkal, a lappokkal, a tuarégekkel meg kell osztania Normandia kövér legelőit, a Languedoc és a Gironde gyönyörű szőlőit. Mert a francziák jelen nemzedékét nem a saját érdeme juttatta ez áldott földekre. A szerencsének köszönheti, hogy ott született, nem pedig a lappok területén, a tűzföldön, vagy a Sahara kellő közepén.

Annyi bizonyos, hogy a népek és az egyének jólétüket és gazdagságukat sohasem köszönik kizárólag a saját érdemöknek, hanem jó részben annak a külső, ellenőrizhetetlen hatalomnak, melyet nevezhetünk aztán gondviselésnek, természetnek, szerencsének vagy véletlennek.

A körülmények szereplése, melyet Lassalle «conjuncturá»-nak nevez, legkevésbé sem tekinthető tehát érvnek a magánvagyon, a magántőke ellen. Az első foglalatás által szerzett jog, az elévülés az, mely az emberi collectivitasokat és az egyéneket oltalmazza és jogcímeket ad nekik a vad népesordák, vagy a kevésbé vagyonos népek betörései és fosztogatásai ellen. Töröljük el az első foglalatás által szerzett jogot, és a francia nemzet, mely gazdag talajt bír, kénytelen volna hűbért fizetni a szegényebb talajú Németországnak, Skandináviának, az ázsiai fősíkok és az afrikai sivatagok lakóinak.

A tüneménynek, melyet itt taglalunk, más oldala is van. Ha a collectivitas, a «társadalmi kötelék», mint Lassalle mondja, a külső körülmények összesége hozzájárul bizonyos vagyonok növekedéséhez, viszont gyakran meg-
esik, hogy csökkenteni oly egyéneknek fáradságosan szerzett vagyonát, a kik nem követtek el semmi hibát.

A városok és városrészek mellett, melyek gyarapodnak, vannak olyanok, melyek hanyatlanak. A Saint-

Louis szigeten vagy a place Royale környékén egy egyszerű polgár olcsó pénzért elfoglalhatja egy hercegnek, vagy egy adóbérlőnek palotáját vagy ennek egy részét. Egy ősrégi velencei patricius család palotájában most szerény kézművesek üthetnek tanyát.

A föld és az ipar is ki vannak téve az ilyen értékcsökkenéseknek, melyeket külső körülmények okoznak. Seine et Oise, Seine et Marne megyékben a birtokosok jövedelme folyvást csökken, mert a vasutak, melyek a legfelreesebb zugokat is átszelik, az ellenlábasoknál keresik a gabonát, a húst, a fát, és a városok környezetét mindenkorra megfosztják a nagy város élelmezésének monopoliумától. A suresnesi és argenteuili szőlőgazdák a párisi piacon könnyen és magas árakért adhatták el termésöket, ma pedig özönével érkeznek oda a Languedoc borai; holnap az afrikai és holnapután az ausztráliai és észak-amerikai borok egy harmadrésznnyivel vagy felénnyel csökkentik a Szajna megyei szőlőgazdák termésének és szőlőinek értékét. Egy vegyészeti találmány, az alizarin, nagy mértékben csökkenti a földek értékét Vaucluseben, a hol a garance festő-anyagot termesztették. A selyembogarak közt járvány üt ki és értéktelenné teszi a szederfákat. Egy rovar, melynek a nevét sem ismerték húsz évvel ezelőtt, és a melynek nevét ma már igen jól tudja mindenki, a phylloxera, három év alatt tönkre teszi kilencztizedrészben azon földek értékét, melyeket egy eszélyesnek és éles tekintetűnek látszó tökepénzes drága pénzen vett meg. Valaki rájön, hogy a vasból lehet a hordókhoz abroncsokat készíteni és a gesztenyefák elvesztik értékük nagy részét. És milyen könnyű volna még sok ilyen példát felhozni.

Hány eset van, melyek classicus példák lettek és

a melyek mindenike mellé ezer hasonló példát lehetne felsorolni? A XVI. században fiatal emberek nagy nehezen szép írást sajátítanak el és ügyesen tudnak kéziratoskat másolni. Ekkor egy ötlet villan meg Guttenberg elméjében; mozgatható betűket állít össze és föltalálja a nyomtatást. A másolók, a könyvárusok, a kik sokba került kéziratoskat árultak, elvesztik verejtékük gyümölcsét. Vállalkozó emberek jó vendéglőket építettek a mezővárosokban, a hol a postakocsik megálltak; de jön egy találmány, a vasut, melyet nem gyaníthattak előre, és megfosztja őket legrendesebb, legbiztosabb vendégeiktől, és egy harmadrésznnyire szállítja le üzletök és házak értékét. Szóljunk-e a postamesterek és még mások iparáról? Egy tevékeny ember vashámort rendez be, egy erdő kellő közepén, fával gyártja a vasat és nagy nyereségeket szerez. De egy másik ember arra a gondolatra jön, hogy kőszemet használva és a gyártási eljárást módosítva, sokkal olcsóbban lehet a vasat előállítani, és ime az első vállalkozó, a ki távol lakik minden kőszénbányától, csakhamar tönkre megy. Egy hajógyáros húsz gyönyörű vitorlás hajót épít, de a gőzhajózás, mely hosszú ideig a próbálgatások gyermekkorát élte, egyszerre, úgy 1870-ben, rendkívüli lendületet vesz; feltalálják az u. n. «compound» gépeket, melyek a szénfogyasztást felénnyire csökkentik; átfúrják a suezi földszorost; a húsz vitorlás hajó veszteség, vagy csak igen csekély nyereség mellett teszi meg a tengerentúli utat és értékük felénnyire vagy negyedrésznnyire száll le.

Az olvasó bizonyára türelmetlenkedik és úgy találja, hogy nagyon is hosszú-ra nyújtjuk a példázgatást. Pedig az véget se érne, ha fel akarnók sorolni a vállalatokat, melyek igen jól kigondoltaknak látszottak, jól is voltak vezetve, de egyszerre, előre nem látott körülmények, sze-

rencsétlen véletlen vagy a sors csapása folytán tönkre mentek. Mennyi értékpapír vesztette el bizonyos idő múltával értékének háromnegyedrészt, noha a kibocsátáskor a legjobb reményekre jogosítottak!

Ime egy igen egyszerű és gyakran előforduló művelet: egy tőkepénzes 1866-ban vagy 1867-ben 6000 frank 6 %-os amerikai járadékot vett és ebből családjával igen nyugodtan élt meg. De az Egyesült-Államok hitele javul és ez a tény, mely az általános jólétről tanuskodik, őt szegénynyé teszi: az ő 6 %-os járadéka 5 % os, majd $4\frac{1}{2}$ és 3 %-osra változik át, és a mi emberünk elveszti jövedelmének a felét, addigra is, míg az Egyesült-Államok újabb vagyoni lendülete még a maradékot is csökkenti. Egy jó módu angol polgári család 1720 előtt angol Consolokba helyez el egy tőkét, mely évenként 12,000 frankot jövedelmezett; a család akkor gazdag, sőt nagyon gazdag volt; tarthatott fogatokat, lovakat, inasokat. Ekkor előáll Walpole Róbert és megtörténik a XVIII. század közepe táján az általános jólét nagymérvű fejlődése. Kieszelik és gyakorlatba is hozzák az államadosságok conversióját. A 6 %-os járadékból lesz 5 %-os, majd 4 %-os, $3\frac{1}{2}$ %-os, $3\frac{1}{4}$ %-os. sőt 3 % os.¹ És a család, melynek 1720-ban vagy 1740-ben 12,000 frank járadéka volt, 1880-ban már csak 6000 frank az évi jövedelme. Ez fél annyi pénz, pedig minden szolgálmány két-, sőt háromszorta oly drága, mint volt akkor, és a család, mely félannyi jövedelmet húz mint másfél századdal ezelőtt, a régi élvezeteknek

¹ „Traité de la Science des Finances“ (Guillaumin kiadónál, 3. kiadás, II. kötet) cz. művünkben ki van fejtve ezen conversiók mivolta. Tudjuk, hogy 1884-ben az angol kormány a 3 %-os járadékot $2\frac{3}{4}$ vagy $2\frac{1}{2}$ százalékosra akarta convertálni.

ötöd-, nyolcad-, sőt tizedrészét sem szerezheti meg, pedig az angol kormány által kiállított adóslevél nem változott.

Marx és Lassalle miért nem beszélnek soha ezekről az esetekről, melyek oly sűrűen fordulnak elő? Szemük mintegy oda van szegezve az egyik oldalra, és a tárgyaknak mindig csak az egyik részét látja. A tünemények összessége elkerüli figyelmüket.

Igy hát nem áll az, hogy az «együttesség» a «társadalmi kötelék», «a conjunctura», a külső körülmények összessége mindig növelik a gazdagságot, mert biz azok ép olyan mértékben csökkentik is. Innét van az, hogy egy nagy örökség, ha nem fecsérlik is, ha az örökösök nem tanúsítanak is teljes képtelenséget, nem száll át érintetlenül a nemzedékek hosszú sorozatára. Azt lehet mondani, hogy egy nagy vagyon, mire a negyedik vagy ötödik nemzedék kezére kerül, eltűnt, úgy szólván elpárolgott. A véletlen ép úgy, mint a contingens nagy szerepet visz a vagyon megoszlásában. A véletlen nagy kiegyenlítő.

Ez az igazság, melyet Marxnak és Lassallenak észre kellett volna venniök, nem kerülte el teljesen Schaeffle figyelmét, és ezen író, nevezetes ügyességgel, ebből egy, különben gyenge bizonyítékot von le a collectivismus érdekében. «Miután lehetetlen előrelátni — úgy mond — a körülményeket, a válságokat, a merész üzérkedéseket, melyek egész társadalmi osztályokra terjednek ki, az állami és magánadósságok rémítő emelkedése, a folytonos technikai és kereskedelmi átatakulások mellett, a mai birtokos családok nem bizonyosak benne, hogy ők magok nem fognak-e a mostani vagy a későbbi nemzedékben a proletariatus soraiba kerülni. A jelen állapot épen őket fenyegeti birtokukban és családi életükben.»¹

¹ Schaeffle Quintessenz des Socialismus.

Ha a külső körülmények annyira nehezítik a vagyon megtartását, akkor a collectivisták miért tüntetik föl a tökepenzeseket mint afféle automatakat, a kik egy gépies mozdulattal vég nélkül szedik föl az elmaradhatatlan értékszorulatokat, a nélkül, hogy értelmiségre vagy bármi erőfeszítésre volna szükségök.

De a külső körülmények, bármi sokféle kockázatnak teszik is ki az emberi fáradozás sikerét, mégis hasznos szerepet visznek a társadalom általános szervezetében. Ellenőrizhetetleneknek látszanak, pedig néhány kivétellel, csak részben azok. Nagy mértékben ösztönzik az embert szellemi munkára, a természeti és gazdasági tünemények türelmes megfigyelésére. Valaki megjegyezte, hogy az új korban talált összes gyémántok nem adtak elég kárpótlást az összes fáradaímakért, melyeket néhány század óta a gyémántkeresésnek szenteltek: és lehetséges az is, hogy az összes aranybányák csak mérsékelt jutalmat nyújtanak az aranykeresők együttes munkájáért és fáradságáért.

Ezek a véletlen külső körülmények okozták az ipari és egyéb vállalatokban kivívott legszebb sikereket. A szerencsés véletlenre, a kivételes munkadíjra való kilátás az egyéni kezdeményezést sokkal jobban fejleszti, mint a mennyire tehetnék a collectivisták által kinevezendő termelési és forgalmi tisztviselők okoskodásai vagy számításai. Minden nagy terv vagy nagy mű forrásánál ott látjuk azt a találgatást és játékot, melyet üzérkedésnek nevezünk, azt a tekintetet, mely messzire néz, hár nem tisztán lát, az előrelátást, mely természetszerűleg nem mehet biztosra, a sejtelmet, mely eleje vághat a véletlen játékának, de nem viheti annyira, hogy e játékot kényekedve szerint igazgassa.

Ha annyi új gyártási módot találnak föl, és ezek oly

gyorsan terjednek; ha akadnak emberek, kik nagy vállalatokba fognak, minők pl. a suezi, a panamai csatorna, a tenger alatti távirda, a Manche-csatorna alatti alagut; ha a tőkepenészek feltápáskodnak kábultságokból és nagy vállalatokban kockáztatják pénzüket; ezt főleg ama külső körülményeknek köszönhetjük, melyek sok esetben megtízszerezik az egyesek vagyonát, és melyeket merész elmék előre kitalálni vagy ellenőrizhetni remélnek. Tökéletesen ez sohasem sikerül. Lesseps tudhatta-e hogy épen akkor, a mikor ő megásta a suezi csatornát, a gőzhajók számára fel fogják találni a «compound» gépeket, melyek a köszénfogyasztást felényire csökkentik? Pedig, ha ezeket a gépeket föl nem találják, a suezi csatorna-társulat okvetlenül csődöt mondott volna, mert a vitorlás hajóknak nem nyújt az semmi előnyt, ha a suezi csatornán mennek át¹, és mert a gőzhajók azelőtt a roppant szénfogyasztás miatt csak utasokat szállíthattak és csak rövid távolságokra közlekedhettek.

A külső körülmények, a magántulajdonnal való kapcsolatban, nem hogy csüggesztőleg hatnának a termelésre, inkább a legerősebb ösztönző szernek tekintendők. Mindenki bízik, nemcsak a maga ítélő tehetségében, hanem a szerencséjében, a csillagában és a szerencse csillaga még soká fog szerepelni, noha az astrologia rég kiment a divatból.

Az eszes collectivisták és kivált Schaeffle, kénytelenek ezt elismerni. Miután oly gyakran beszélt az «anarchikus verseny»-ről, constatalnia, sőt magasztalnia kell a

¹ A több ezer vitorlánhajó közül, melyek Európából évenként a Suezén túli országokba mennek, évenként alig egy-kettő veszi útját a Lesseps-féle csatornának.

«tőke versenye által adott hatalmas impulsust», az «egyéni érdek erejét», és el kell ismernie a vezénylet tekintélyének elégtelen voltát. Föl kell vetnie azt a kérdést, hogy az ő burokratikus rendszere, «szilárd középkori szervezőgépezete» a termelést, a forgalmat és az eladást igazgató bizottságok mellett, a «munkaidő» szerinti díjazással, melyhez collectiv jutalmak járulnak, vajjon képes lesz-e megvalósítani vagy helyettesíteni azt a nagy lélektani igazságát és gazdasági termékenységet az individualista elvnek, mely szerint a magán érdek ösztönöz a társadalmi termelés funkcióinak teljesítésére.

Ez a kérdés, ez a kétely nagyon komoly dolog, mert az a haszon, a mit a magántulajdon húz egy szerencsés vállalatból, vajmi csekély az emeből eredő egyetemes haszonhoz képest. Az emberek csodálkoznak, sőt egyesek boszankodnak azon, hogy Bessemer a híres feltaláló 25 millió franknyi vagyont szerzett. De hát évenként 3.500,000¹ tonna Bessemer-aczélt gyártanak. Nem kevesebb, mint száz frank megtakarítást eredményez minden tonna után, úgy az előállítási költség, mint a gyártmány tartóssága szempontjából, a híres angol feltaláló gyártási módja, és így az egész világ fogyasztói évenként 350 millió franknyi megtakarítást köszönhetnek Bessemernek. Azóta, hogy e találmány ismeretessé lett, legalább is 4—5 milliárd takarított meg és ebből Bessemernek 25 millió, tehát körülbelül egy fél százalék jutott. Ez a magánvagyon, melyet oly óriásnak mondanak, mily csekélynek

¹ A „Revue universelle des mines“ szerint 1880-ban az egész világon 4.383,000 tonna aczélt gyártottak, és ebből volt 3.560,000 Bessemer-aczél, 580,000 tonna közönséges és 240,000 tonna forrasztott aczél.

tűnik fel, ha összehasonlítjuk az emberi nemnek tett ropant szolgálattal! Képzeli már most el a collectivismus burocratikus szervezetét, a munkaidő szerinti díjazást a collectiv jutalmakkal együtt, a termelést és forgalmat szabályozó bizottságokat, és mondják meg, hogy Bessemer találmánya nem aludt volna-e még egy fél századdal vagy tán egy századdal tovább, míg végül valamelyik hivatalnok vagy felügyelő többé-kevésbé elfásult agyában megszülemlett volna, és míg a burocratia, melyet a nemzet a műhelyek vezetésével megbízott, azt el is fogadta volna.

Dicsérik «a középkor szilárd gazdasági gépezetét»: csak hogy éppen ez a szerves gépezet okozta, hogy az a korszak ipari találmányok tekintetében olyan meddő volt. Mikor a feltalálók arra vannak utalva, hogy eszméiket a fölējök helyezett bizottságok egész sorozata elfogadja, mikor azokat egy egész testület elé kell terjeszteni és jóváhagyni a többség által, van-e rá kilátásuk, hogy eloszlatják a versenytársak, vagy az elbizakodott és álmos mandarinok féltékenységét, előítéletét és lustaságát.

Majdnem minden jövedelmező nagy művel úgy vagyunk, mint a Bessemer-aczéllal. Itt van pl. a legirigyletebb vállalatok egyike, a suezi csatorna. A csatornán 1882-ben átment hajók összesen 7.122,000 tonnát képviselnek, a mi 63 millió nyers bevételt eredményezett, és ebből a fentartási költségek, a kötvények kamatai, a részvénytőke 5%-os kamata és törlesztési hányada levonván, marad 31.674,000 frank. A suezi csatorna közlönyének 1883. június 5-diki száma szerint ezen a tiszta nyereségen osztoztak a részvényesek és az alapítók. De az előny, melyben a 7.122,000 tonnát képviselő hajók részesültek, sokkal többet tesz ki, mint a csatornadijak

összesége. Ha tekintetbe vesszük, hogy a biztosítási díjak olcsóbbak lettek, és hogy a hajózás, a kereskedelem sok más megtakarítást ért el, azt állíthatjuk, hogy a kereskedelem minden tonna után 30 frankot, 7 millió tonna után tehát 210 millió frankot nyert. Így tehát a részvényesek és alapítók nyeresége, a tőke kamatján felül, csak 7%-át képezi annak az egyenes haszonnak, mit a csatorna a kereskedelemnek szerzett. De figyelembe kell venni a közvetett előnyöket is, melyek még jelentékenyebbek. Miután a csatorna építése lehetővé tette a szállítási díjak leszállítását, a birmánok sokkal jobban értékesíthették a rizst, India és Ausztrália nagyobb terjedelemben üzhette a gabnatermesztést, és művelés alá vehettek parlag földeket. Ez a birmániai rizs, ez az indiai és ausztráliai gabona Európába jöven, másfelől olcsóbbá tette az európai piacon a rizs és a gabona árát. Ha számításba vennők mind ezeket a körülményeket, azt találnök, hogy a suezi csatorna részvényeseinek annyiszor sokalt jövedelme csak 1—2%-át képezi a megtakarításoknak, melyeket a csatorna használata nyújt a kereskedőknek és a fogyasztóknak. Miután pedig a tarifák folytonosan csökkenni fognak, elérkezik majd az idő, a mikor a részvényesek haszna, ha két akkora volna is, mint a milyen ma, nem képviseli, csak 1%-át, vagy éppen $\frac{1}{2}$ százalékát az előnyöknek, miket ez a mű az emberi nemnek nyújtott.

Vajjon a collectivismus bureaucraticus szervezete ilyen hathatósan és olcsón fogja-e helyettesíteni a magán kezdeményezés leleményes termékenységét? Schaeffle, a ki lelkiismeretes író, azt kénytelen erre felelni, hogy «a kérdés döntő, de még nincs eldöntve». Pedig az egész társadalmi szervezetnek ez a főkérdése. Ha a collectivismus gyökerében elszáritaná a leleményt és a vállalkozási

képességet, akkor nagyon is drágán fizettetné meg a kiállításba helyezett jótéteményeket, bármily nagyok legyenek is azok. Emlékezzünk rá, hogy Schaeffle ép ilyen habozva nyilatkozott, mikor «a költözködési szabadság»-ról és a «munkaszabadságáról» szólt. Nem merte azt sem állítani, hogy e két szabadság, vagy legalább az egyik, meg fog maradni a collectivista társadalomban. Ez elmélet legkomolyabb írói tehát azt az ajánlatot teszik az emberiségnek, hogy mondjon le legbecsesebb javairól, az egyéni rugóról, az egyéni szabadságról; mikor nem merik arról se biztosítani, hogy más tekintetben kárpótlást fog nyerni.

Schaeffle ezután szól a kárbavesztett erőfeszítésekről, a hirdetményekről, a kirakatokról és az eladás többé-kevésbé fölös segédeszközeiről. Ez könnyű téma a bírálgatásra. De mik ezek a csekély kellemetlenségek ama gyönyörű, kimeríthetetlen erőhöz: a személyes kezdeményezéshez képest, mely fáradthatatlanul árasztja jótéteményeit az emberi nemre?

V. FEJEZET.

A mezőgazdasági collectivismus.

Röviden taglaltuk a főbb előzetes kifogásokat, melyeket a collectivista írók a mai «capitalistikus» társadalom ellen felhoznak. De jónak láttuk egy későbbi fejezetnek fentartani azt, a mit Marx Károly az olyan gazdasági tünetenyekről mond, minők az érték, a tőke természete és alakulásának módja.

Most behatóbban kell a tárggyal foglalkoznunk.

Kétféle collectivismus van: részleges és korlátlan. Az első szerint közössé tétetnék, az együttességnek, azaz a nemzetnek adatnék vagy visszaadatnék minden mező, bánya, az összes javak, melyek valóban természetesen vagy csak olyanoknak látszanak. A közlekedési eszközökkel és egyes nagyobb iparágakkal ép úgy tennének, mint a mezőkkel. A másik iskola, mely sokkal radicalisabb és logicusabb, közössé akar tenni minden munkaeszközt, kivétel nélkül; láttuk, hogy még a tőt is csak oly feltétel alatt hagynák meg magántulajdonnak, hogy csak személyes használatra szolgál és nem készítenek vele eladó tárgyat. Egy asszony, a ki tűjével fizetésért megvarrja szomszédja nadrágját, a collectivista társadalomban pörbe fogható és elítélhető, mert vétséget követ el, mint a ki ma pl. vadász vagy halász a tilosban. És ez észszerű

eljárás, mert az iparban és a természetben minden összefügg; ha megengedjük, hogy valaki eltulajdonítson és önkényűleg felhasználjon egy tüt, akkor meg kellene engedni, hogy eltulajdonítson és felhasználjon egy varrógépet, egy ástót és sok más szerszámot, és a collectivista rendszer egyöntetű jellegének vége volna.

A részleges collectivismus néha nem csak a mezőket, de a marhákat és a mezőgazdasági eszközöket is közöseknek akarja. Ez önként értődőnek látszik, mert mit csinál az ember a marhával, ha nincs földje? Ha a mező közös birtok, ha azt az állam vagy a község műveli illetve bérbe adja, akkor nem látjuk be, hogy a marha és a gazdasági szerek miért képezzenek magántulajdont. Van azonban collectivisták, a kik ennek a következtetésnek a jogosultságát nem ismerik el, a kik azt akarják, hogy az állam a földeket, melyeknek ő az egyedüli tulajdonosa, adja bérbe hosszú időre; azt hiszik, hogy ilyen rendszer mellett a marhák és a gazdasági eszközök megmaradhatnak a magánosok kezén. Mi azonban kétségtelennek tartjuk, hogy ha az összes földbirtok az államé lesz, akkor szükségkép megszűnik az épületek magánbirtokolása. A házakat is az államnak kell átvennie, ép úgy, mint a földet.

Láttuk, hogy a részleges és a korlátlan collectivisták egymást kölcsönösen mélyen lenézik; az utóbbiak az előbbieket gyermekeseknek, félénkeknek, illogicusaknak tartják, amazok viszont kijelentik, hogy a korlátlan collectivisták utópiákat hirdetnek, és az emberiséget a barbárságba süllyesztik.

Tanulmányozzuk elébb a részleges collectivismust, melynek legtöbb híve van Európában, sőt Amerikában is. George Henrik könyve, a «Progress and Poverty» erőt

adott neki. Egyes kiváló gazdasági írók, így pl. Laveleye is, a collectivismus e szelidebb formája iránt gyöngédséget tanusítanak, sőt kaczerkodnak vele;¹ vannak kormányok, melyek közeledni látszanak e tanhoz és a rendszabályok, melyeket az angol parlament legutóbb Írországra nézve elfogadott, úgyszólván az első állomást jelzik ezen az úton.

A mezőgazdasági communismus hívei a természeti és a történeti jogra hivatkoznak. Ritkán történik, hogy elemeznék a mai földbirtok együttes értékét és összehasonlitanák azt a tőkével, melyet a tulajdonosok nemzedékei a történeti idők, vagy legalább az új kor kezdete óta a földbe befektettek. Azt is ritkán kutatják, milyen hatást idézne elő egy társadalmi változás, melynél az állandó birtokot a bérlet váltaná fel, habár ez ötven évre, hetvenöt évre vagy akár száz évre szólna is. Érvelésük rendesen nem száll le ezen pontokig, melyeket figyelmen kívül hagyhatóknak tartanak.

Jog szerint, mondják ők, a föld nem lehet senkié, res nullius, melyet valaki mindenkorra elfoglalhat és eltulajdoníthat; közös tárgy az, par excellence közös tárgy. Némelyek még azt is mondják, hogy a tulajdon a szabadság előfeltétele, így pedig minden embernek földbirtokosnak is kell lennie. Mások nem mennek ilyen messzire; belátják, hogy az imént jelzett elv nem valósítható meg, és némileg túlhaladott álláspont, mert azt eredményezné, hogy a parcellák birtoka, mely a collectiv birtoktól nagyon eltér, megörökíttessék. Csak annyit mondanak, hogy

¹ Fawcett úgy látszik megengedi, hogy a föld az új országokban együttes tulajdon maradjon. Gide, montpellier-i tanár is úgy hiszi, hogy a földbirtok megint közös tulajdon lesz. Angliában Wallace is egyik kiváló pártolója a mezőgazdasági collectivismusnak.

a föld nélkülözhetetlen munkaeszköze minden emberi lénynek, minden embernek tehát kell, hogy joga legyen, ha nem is a föld egyéni élvezésére, de legalább arra, hogy közvetlenül vagy közvetve részt vegyen a föld együttes élvezésében. A jogi kérdést bizonyos elmék oly világosnak tartják, hogy azt hiszik, miszerint az ilyen rövid okoskodás azt megoldja, különben azt állítják, hogy a történet is ezen elmélet mellett beszél, mert a collectivisták és pseudo-collectivisták szerint, azt bizonyítja, hogy többé-kevésbé közös tulajdon volt.

Ez a két érv, melyek egyike jogi, másik történeti érv, megérdemli, hogy bonczolgassuk, bár az én nézetem szerint sokkal fontosabb az a kérdés, hogy a föld kihasználásának melyik módja hasznosabb az emberi nemre nézve.

Tagadhatatlan, hogy az egészen pusztaszigeteket kivéve, a föld sehol se volt *res nullius* soha; mint Laveleye megjegyzi, kezdetben vadászati területnek vagy legelőnek használták. Tekintsük Ausztráliát, melynek valamikor 2—300 millió, sőt több lakosa lesz. Óriási terei nem voltak teljesen gazdátlanok és bitangok, közös területet képeztek, melyen, úgy a hogy, meg tudott élni vagy 15—20,000 ember, a kik gyakorolták az aratás, halászás, vadászás és legeltetés u. n. primitív jogait, ez utóbbit azonban csak elvben, miután házi állataik nem voltak. E 15—20,000-nyi lakosság minden egyéne a maga nyomorult élelme megszerzése végett olyan területet vett igénybe, a milyenen ma bőven él meg több száz civilizált ember és valamikor meg fog élni 10,000 ember. A kezdetleges közösség rendszere mellett tehát Ausztrália földje tízezerszerre kevesebb embert tízszerre rosszabbul tartott el, mint fog eltartani bizonyos idő multával. Ebből bizonyára az következik, hogy a föld kö-

zős birtoklásának helyreállítása Ausztrália lakosait csakhamar az 1787 előtti állapotba juttatná vissza.

Be kell tehát ismerni, hogy egyes kis szigeteket kivéve, teljesen gazdátlan föld, «senki földje», nem létezik. Mikor az amerikai úttörő betör a Far West magányaiba, olyan területet foglal le magának, mely néhány vad bennszülött vadászterülete vagy legelőföldje volt. És mégis nem lehetne-e azt mondani, hogy azon óriási területek, melyeknek legelső lakói nem tudták kiaknázni a természet erőit, nem képezték eme lakók törvényes tulajdonát, miután illetéktelenül, ideiglenesen foglalták el?

Az európaiak megérkezése előtt Ausztrália nem annyira a benszüllött négeknek, mint inkább a kenguruknak volt közös földje; e nagyon szapora állatok fogyasztották a termékek legnagyobb részét, és az emberi faj satnya képviselőinek úgy szólván csak a maradékokat hagyták meg.

Ha a mai gyarmatos és a primitív őslakó jogait összevetjük, vajjon kit fogunk bitorlónak tekinteni? A mai gyarmatos csak azt a földet bírja, melyet meg tud művelni vagy műveltetni; precariusabb jogcímen bírja a legelőket («run»), melyek az általa beszerzett nyájak számára szükségesek. Korlátolt területén élelmet természet nemcsak magának, de a földgömb túlsó oldalán sok más embernek is. Az őslakó pedig, ha csak tengődni akart, olyan teret foglalt el, mely bőven adhat eleséget tizezer embernek is. Az igazi bitorló tehát nem a gyarmatos, a kapzsi «squatter», a ki több száz kilométernyi «run»-t foglal el, hanem az őslakó. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a gyarmatosnak semmi kötelessége sincs az őslakóval szemben. De ez más kérdés.

A ki azt állítja, hogy a föld sohasem bitang jóság

és hogy így jogszerűen nem lehet eltulajdonítani egy talpalatnyi földet sem, a ki ismétli Rousseau híres anathe-máját, olyan okoskodást használ, melyet nem igazol sem a méltányosság, sem a történet.

Képzeljünk egy vadásztörzset, mely ötszáz lélekből áll, a kik közt 100 felnőtt ember van. Tudjuk, hogy a vadásznépeknek óriási területekre van szükségök, hogy megélhessenek, pl. ezer hectarra, vagy tíz négyszög kilométerre minden család számára. Tegyük fel, hogy e családők egyike, a ki eszes és gondolkozni tud, állattenyésztésre vagy földművelésre adja magát. Ha állatokat tenyészt, 100 vagy legfeljebb 200 hectarra van szüksége, hogy családjával megéljen; ha földművelő, 40—50 hectár is kielégíti minden szükségletét.

Lehet-e azt mondani, hogy az az ember, a ki eltulajdonít 100—200 hectárt, melyen összeszerzett nyáját legelteti, vagy csak negyven hectárt a mit bevet, kifosztotta a törzset, a melyhez tartozik? Korántsem. Mert mielőtt pásztori vagy földművelő életre adta magát, a vadászatból élt meg. Vadászkorában 5—10 akkora föld kellett neki, mint a mennyit a nyájak igényelnek, és húsz sőt harmincz akkora, mint a mennyit most fölszánt. A terület, melyet a törzs közös területéből elfoglalt, csak ötöd vagy huszad része a vadászterületnek, mely megéléséhez szükséges volt. Ebből az következik, hogy a néptörzsnek öt, húsz, sőt harmincz akkora tért ad vissza, mint a mit elfoglal. A vadászterület, melyet e foglalás után a néptörzs még bír, ha felosztatik a törzs többi tagjai közt, még nagyobb lesz, mint a mennyit a törzs magáénak mondott, mielőtt amaz egyik tagja állattenyésztésre vagy földművelésre adta magát. Az egyén, a ki ezt tette, e szerint valóságos ajándékot adott a törzsnek, melynek életmódját

most már nem osztja, miután a maga és családja részére csak 40, 100 vagy 200 hectárt foglalt el, és a többitől lemondott, holott azelőtt körülbelül ezer hectárra volt szüksége, hogy családjával megélhessen.

A conversió egy neme történik itt; a végtelen területre szóló közös élvezés joga convertáltatik sokkal kisebb területre szóló egyéni élvezés jogára. A törzsre nézve ez utóvégre is előny. Igaz, hogy ez a conversió nem történt formszerű szerződés alapján, de a társadalomban sűrűn fordulnak elő a quasi-szerződések, és ha a társadalomra nézve hasznosak és szentesítve vannak hosszú évek gyakorlata által, ép olyan tiszteletre tarthatnak igényt, mint a legpozitívabb, legjobban részletezett szerződések. Egy dolog bizonyos, hogy a magántulajdon alakulása nem okozott hátrányt senkinek, mert a törzs közös területe a törzs életmódját tovább folytató egyének számára is képest még növekszik. A jelen esetben a családfő, a kinek ezer hectárra volt szüksége, hogy ő és családja megéljenek a vadászatból, voltaképp legalább is 800 hectárnyi ajándékot adott néptörzsének, mikor lefoglalt magánművelésre 200 hectárt, és a többi rá eső részből lemondott.

A példa, melyet felhoztunk, csak elméleti jellegű. Nem állítjuk, hogy történetileg éppen így ment végbe a dolog, de a bizonyíték azért mégis döntő értékű. Ha az egész néptörzs hagyott fel a vadászattal és pásztori életre vagy földművelésre adta magát, semmi hátrányt sem okozott a szomszéd néptörzseknek, sőt ellenkezőleg, mert az új életmód mellett kevesebb concurrentiát csinál a vadászni-pekül megmaradt szomszédoknak.

Az első foglalás ténye valóságos jogot képez; nemcsak a történet, az általános beleegyezés és a kölcsönös engedmény szólnak e mellett, hanem a józan ész és a

méltányosság is. Ha az első foglalás joga és az önkéntes vagy családi jellegű örökhagyás megszűnne, az emberiség leirhatatlan chaosba esne. Az első foglaló joga természetes tényt képez, mely az akarat állhatatos erő kifejtésének és a munkának eredménye; a ki foglalt, annak védenie is kellett, és hogy hathatósan védhessen, (főleg a régi időkben vagy az új területeken), ott kellett laknia a földjén és azt művelnie. Ama zord időkben azt a birtokot, melyet az első foglaló elhagyott, bizonyára csakhamar más ember foglalta volna el. Azon területeken, melyeket most gyarmatosítanak, ez még ma is így van; a kinek La Platában vagy Ausztráliában van földje és nem lakik ott, vagy legalább gyakran nem megy oda, nem alapít gazdaságot, öröket nem tart, nagyon ki van téve annak, hogy birtokjogát kétségbe vonják, vagy épenséggel elveszti. A telekkönyvi törvények és beírások hézagossága az új területeken biztosítékot nyújtanak arra, hogy az első foglalás csak úgy lesz tartós jellegű, ha effectiv.¹ Ily körülmények közt az első foglaló joga valóságos alapja a civilizációnak.

A földbirtok egészben véve, egyes mellőzhető kivételektől eltekintve, három tényen alapszik: a foglalás ténye, melyhez a munka járul, és melyet végül az általános társadalmi haszon szentesít.

Taglalni fogjuk e három tényt, egyiket a másik után. De még igen fontos szempontokat kell felhoznunk az első foglalás által szerzett jogról, melyet egyes publicisták megbocsáthatatlan felületességgel tárgyalnak.

¹ Vannak új területek, pl. az ausztráliai gyarmatok, a hol a földek átírása igen szabatosan van rendezve. Elég, ha a „Torrens-Act“-ot idézzük. De tudjuk, hogy a legelő-foglalási engedményeket mindig megcsorbítják a „lands collector“-ok törvényes adói. (L. „Colonisation chez les peuples modernes“ cz. művemet.)

Tévedés azt hinni, hogy a foglalás ténye csak a magántulajdonnak képezi jogalapját; alapja az a közösségek és nemzetek létezésének is. Az első foglalás joga nélkül egy nemzet nem képzelhető, és nem is tarthatja fenn magát.

Ha elismerjük, hogy egy magánbirtok törvénytelen, mert egy egyén nem tulajdoníthatott el örökre valamely tárgyat, mely lényegénél fogva olyan közös, mint a föld, akkor ezt az elvet alkalmazni kell a közösségre, a nemzetre, az egész continens lakóira. A közösségnek, a tartománynak, a nemzetnek ép oly kevésbé van joga a területéhez, mint a hogy az egyénnek nincs joga a mezejéhez, mert a közösség és a nemzet jogának ugyanaz a kútforrása, a mi az egyén jogának, t. i. az első foglalás ténye.

Már az előző fejezetben hívtuk föl a figyelmet e legfőbb fontosságú pontra, és szükséges ezt újból is hangsúlyozni. A collectivista elmélet, ha levonjuk minden logikai következtetését, teljesen megszünteti a közösséget és a nemzetet. Tegyük föl, hogy vannak más emberlakta égi testek is, hogy emez égi testeknek talaja kevésbé termékeny, és hogy ezek lakóival közlekedni lehetne, akkor az emberek, a kik most ezt a kis bolygócsillagot elfoglalva tartják, nem igényelhetnék kizárólag a maguk részére a föld együttes birtokolását, hanem e földet meg kellene osztaniok a szomszéd égi testekben lakó emberi lényekkel, mert az emberi nem a földet a collectivisták által törvénytelennek nyilvánított első foglalási jognál fogva vette birtokba; már pedig egy tény, mely nem eredményez jogot az egyén részére, nem eredményezhet jogot a nép, a faj, az emberi nem részére sem. Egy ténynek, a méltányosság elvei szerint, mindig ugyanazok a következményei, akár egy, akár több, akár végtelen sok egyénről van szó.

De ha itt maradunk is a mi földünkön, az első fog-

lálás jogát tagadásba vevő collectivista elmélet oly következtetésekre vezetne, melyeket ez elmélet hívei nem vettek észre. Itt vannak a községek, melyek a Médoc, Normandia, a Rhône-völgy dús síkságait, vagy a Földközi tengert szegélyező gyönyörű szőlőket bírják. Ha az egyéni tulajdon törvénytelennek tekintetnék, mert a foglalás ténye és az azóta végzett munka nem adhatnak kizárólagos, örökre szóló jogot, akkor az itt említett községek, melyek ily kivételesen gazdag földet bírnak, minő joggal tarthatják meg területeik együttes birtokát? A hegyek, a fensíkok vagy kevésbbé termékeny völgyek szegényebb lakóinak nem volna-e joguk a gazdag vidékek községeit kisajátítani, őket az általuk élvezett előnyök fejében, osztozkodásra vagy hűbér-fizetésre kötelezni? Ki tagadná, hogy a Gironde és Hérault lakói sors által nagyobb kedvezményekben részesítették, mint a Hautes-Alpes hegyi lakói, és hogy a calvadosi népnek több szerencséje volt, mint Cantal és Lozère népének.

Mit felelhetnének a dús völgyek és síkságok lakói? A foglalásra hivatkoznának; de ha a foglalás nem érvényes, mikor egyes ember követi el, akkor nem érvényes az, ha ezer ember hivatkozik is rá. Vagy arra fognak hivatkozni, hogy a nemzedékek hosszú sora fáradozott e dús földek művelésével? De hisz erre az egyes birtokosok is hivatkoznak. Így tehát a dús vidékek községei a szegényebb országrészek követeléseit nem czáfolhatnák meg.

Bizonyos collectivisták ilyen következtetéstől sem fognak visszariadni, és be fogják vallani, hogy a községi tulajdonnak ép oly kevésbé van jogalapja, mint az egyéni tulajdonnak; csak nemzeti tulajdont ismernek, mert csak ez teszi lehetővé, hogy a lozèrei és az alpesvidéki paraszt ép olyan jól élhessen meg, mint a Hérault, a Gironde vagy a Touque partjának lakója.

De ezzel a nehézség nincs megszüntetve. A nemzeti tulajdon sem állja meg a bírálatot, mert az sem hivatkozhatik másra, mint a foglалás jogára és az egymást követett nemzedékek munkájára. És a legmerészebb okoskodó sem fogja állítani, hogy minden országot egyaránt áldott meg a természet. Észak-Európában; Svédországban és Norvégiában oly népek laknak, melyeknek a gondviselés hegyes, zord, hálátlan földet juttatott. Vannak más népek, melyek nagy kinnál művelnek homokos területeket, pl. Poroszország nagy részében: ismét mások, mint pl. déli Oroszország vagy Közép-Ázsia lakói, sivatagokat kaptak osztályrészül.

Ha a magántulajdonnak nincs értéke, ha az első foglалás és a nemzedékek folytonos munkája nem teremthettek törvényszerű birtokcímét, akkor a francziák és olaszok mi jogon tartják elfoglalva termékeny és könnyen művelhető hazájokat a pomerániak, kozákok, cserkeszek és a Sahara lakóinak rovására? A francziáknak és az olaszoknak ép oly kevéssé volna joguk területök kizárólagos birtokára, mint a hogy az egyes birtokos a maga mezejét nem tekintheti kizárólagos birtokának. A két esetben a jog elemei azonosak, t. i. a foglалás, az előző nemzedékek munkája. Ha tehát meg akarjuk szüntetni a magántulajdont, akkor, ha logicusak akarunk lenni, nem állíthatjuk helyébe sem a községi, sem a nemzeti birtoklást, hanem a föld minden zuga az összes emberiség tulajdonává válna. A tuareg és az eszkimó részt követelhetne magának a chateau-laffittei és chambertini szőlőkből.

Sőt tovább mehetünk. Ha a holdban emberek laknának, és módot találnánk velök közlekedni, akkor a föld lakói kénytelenek volnának a föld talajának élvezetét megosztani a hold lakóival, mert e talajt ők is csak azon a

jogcímen bírják, hogy régóta tartják elfoglalva, és a nemzedékek hosszú sorozata művelte, tehát oly jogcímen, mely a collectivisták szerint nem igazolja eléggé a kizárólagos birtoklást. Ime hová vezet végkövetkezményeiben a collectivismus.

A jog, mely az örökös foglalásból ered, alapját képezi a nemzetek és az egyének birtokainak; a nemzet, mely a föld személyes birtokolásának jogát eltagadja, megfosztja magát a jogcímtől, a melyen hazáját megvédi a szegényebb idegen nemzet ellen. A collectivista elmélet mellett odajutnánk, hogy a gazdag népek, melyek Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium jó földjeit vagy Anglia dús bányáit bírják, kárpótlást, hűbért tartoznának fizetni a természet által mostohábban ellátott népeknek.

Igy tehát az az ellenvetés, hogy a foglalási jog semmis, alaptalannak bizonyul.

Egyes collectivisták felhozzák még azt az érvet is, hogy a föld nélkülözhetetlen munkaeszköz minden emberi lénynek, hogy a tulajdon az egyéni szabadság előfeltétele, hogy tehát minden embernek tényleg vagy elvben (mint a testület tagja) tulajdonnal kell bírnia. Ezek az érvek sokat vesztek értékükből. Ez igaz lehetett mikor még nem találták fel az ipari mesterségeket és a munkamegosztás elvét, és a mikor a föld csakugyan együttes tulajdon volt.

De ma már nem így áll a dolog. Ma a föld nem képezi az egyedüli, nélkülözhetetlen munkaeszközt; van a világon más ezer munkaeszköz. A magántulajdon létezése előfeltétele a nemzet szabadságának, de hogy minden egyén szabad legyen, ahhoz nem szükséges, hogy tényleg vagy elvben földtulajdonos legyen. Ezek helytelen emlékek a classicus időkből.

Ha azt mondjuk, hogy az ember csak akkor iga-

zán szabad, ha teljesen biztosítva van a holnapi megélhetése, ha meg tud élni más ember segélye nélkül, oly tételt mondunk ki, mely nyilvánvalóan nem igaz. A vadásznépeknél az egyén nem biztos benne, hogy holnap lesz miből élnie; megélhetése attól függ, hogy tagjai épek és erősek-e, és hogy van-e bő préda az erdőben; pedig senki sem mondja, hogy ez a bizonytalanság megfosztja őt a szabadságától. A modern társadalmak tagjai is szabadok, pedig ki vannak téve mindenféle esélyeknek. A szabadság nem abban áll, hogy az ember föltétlen biztonságban éljen, és ne legyen kitéve semmi kockázatnak; a szabadság abból áll, hogy az ember maga határozhatja meg mit fog tenni, nem pedig abból, hogy tetteinek eredményét föltétlenül alkalmazhassa kívánataihoz és szükségleteihez.

Ha szószerint vennők azt a classicus mondást, hogy a tulajdon a szabadság lényeges előfeltétele, akkor le kellene mondanunk arról, hogy az emberi nem valaha szabad legyen, mert minél inkább fejlődik a civilizáció, annál nehezebb lesz elérni azt, hogy minden ember egyénileg és tényleg bírjon olyan darab földet, a mely után élhet. Belgiumban 180 lélek lakik egy-egy négyszög kilométeren, egy-egy lakosra tehát 55 are, egy-egy öt tagú családra pedig $2\frac{3}{4}$ hektár jut. Ilyen kis föld után egy család meg nem tud élni, ha csak oly kivételes földről nincs szó, a mely, mint pl. a szőlő, nagy csereértéket szolgáltat. Sok országban tehát teljesen lehetetlen az, hogy minden ember magáénak mondhassa és művelhesse a földdarabot, mely az ő élelmét szolgáltatja. Akkor vége volna a munkafelosztásnak és minden művészetnek.¹

¹ L. „Essai sur la Répartition des richesses“ cz. művem négy első fejezetét.

Azért az értelmes collectivisták nem is javasolnak ilyesmit. Az egyéneknek felajánlják «a föld eszmei élvezetét», mely a tényleges birtokhoz úgy hasonlít, mint az árnyék a valósághoz. Ez az «ideális élvezet» abból állna, hogy a föld, mely a községé, a község javára bérbe adatnék. De az egyes egyéneknek akkor ép oly kevéssé volna módjukban a földet kiaknázni és abból táplálkozni, mint most, hacsak az állam bérlői meg nem engednék, pedig ezeknek nem volna okuk másképp viselkedni, mint a hogy a mai bérlők viselkednek. Az az «ideális élvezet», melyről a legjózanabb collectivisták is beszélnek, önámítás; annyi bizonyos, hogy semmikép sem valósítja meg azt a híres formulát, hogy a «tulajdon» a szabadság előfeltétele. Sőt ellenkezőleg, egy szemernyi szabadságot sem hagy meg, a mint azt alább látni fogjuk.

Több szerencsésük van-e a collectivistáknak a történetből merített érveikkel? Megtalálják-e a történetben a tanúságot arra, hogy a collectiv tulajdon volt a szabad népek társadalmi formája? Első sorban az tűnik itt szemünkbe, hogy a mily mérvben a földbirtok megszűnik együttes birtok lenni, oly mérvben tökélyesbül a földművelés és szaporodik a termés. Miután ez a két tünet minden országban együtt jár, valami rejtélyes, véletlen összjátéknak, vagy valamely ok és okozati viszonynak kell-e ezt betudnunk?

A figyelmes taglalás rá fog vezetni arra, hogy a részrehajlatlan elmélkedőnek a két megoldás közül melyiket kell elfogadnia.

VI. FEJEZET.

A primitív tulajdon fejlődése. — Az orosz mir.

A magántulajdon, a collectivisták szerint, bitorlás a collectiv birtok rovására, a mely a népek ősi és normális rendszere volt. A föld kezdetben és még sok ideig a törzsé volt, a falué vagy pedig a legszélesebb értelemben vett családé, a clané. Ezt a szervezetet ma is megtaláljuk a népeknél, melyeket a classicus előítéletekkel telített civilisatio még nem érintett és nem bomlasztott föl.

Laveleyé Emil egyike azon íróknak, kik legtöbb tudománynyal és leleménynyel járultak hozzá ezen elmélet alakulásához. Túlzás volna őt a collectivismus apostolai közé sorolni: ő tiltakoznék ezen állítás ellen, de hajlandósággal viseltetik e rendszer iránt, és a collectivisták méltán tekintik a magukénak.¹ Egyik legeredetibb munkája csakugyan nem más, mint egy hosszú vádirat a modern magántulajdon ellen, mely egyenes vonalban származik le a régi rómaiak «dominium quiritare»-jától.

Laveleye nagy tudományossággal fejtegeti az ókori birtokrendszerek minden változatát. Egyes pontokban, a mint azt Fustel de Coulanges, az ő szabatos módszeré-

¹ Malon, a párisi Commune volt tagja, Schaeffle és Lassalle fordítója, Laveleyet, mint a collectivismus támogatóját említi.

vel Spartát illetőleg kimutatta,¹ Laveleye történeti adatai némileg tévesek lehetnek. De megérdemlik a taglalást.

A tudós publicista sorba veszi az orosz «mir»-t, a Java szigeten és India falvaiban divó vagyonközösséget, a német «mark»-ot, a franczia, angol és német faluközösségeket, a svájcz «Allmend»-eket. Követni fogjuk Laveleyet, a mint végig megy a történeten és a földgömbön.

Igaz-e az, hogy a socialismus követelései ellen csak úgy emelhetünk gátat, ha többé-kevésbbé tökéletesen helyreállítjuk a föld közös birtokát, vagy legalább a birtoklásnak bizonyos kezdetleges módozatait?

Ha az, a mi volt, nincs többé, már az valami baját jelzi. Egy intézmény, bármilyen legyen is az, nem tekinthető tökéletesnek, ha eltűnt. Ha megszűnt létezni, ez onnét van, mert szervezetének volt valami hiánya, veszendő, romlandó része. Az, a mi nem tudott védekezni a halál ellen, nem egy könnyen támad új életre. Ha a collectiv tulajdon olyan nagyon igazságos és boldogító volt, akkor miért enyészett el majdnem mindenütt? Nem egy véletlen baleset rontotta el, mert a véletlen baleset lényegileg helyhez kötött, korlátolt dolog. És mégis azt látjuk, hogy a föld közös birtoklása csak egyes félreeső zugokban hagyott némi nyomokat. Védői kénytelenek elismerni, hogy az emberi nem által lakott egész földterületen lassú, de folytonos forradalom ment végbe, mely majdnem mindenütt megteremtette a magán-földbirtokot. Általános jelenség nem lehet egy véletlen baleset következménye.

¹ Egy értekezésben, melyet az Académie des sciences morales et politiques előtt olvasott föl. Fustel de Coulanges kimutatta, hogy a spártai közebédeknek nem volt az az egyenlőségi jelentősége, melyet azoknak Laveleye tulajdonított.

A vadász népeknél senki sem kíván személyes birtokot, és mégis azt látjuk, hogy a vadásztörzsek, ha megsaporodtak, és ha az éhség ösztökéli őket, ádáz harczokat vívnak területek kiterjesztése végett.

A pásztornépeknél csak a nyájak képeznek személyes tulajdont, de a föld közös birtoklása itt sem biztosítja a békét. A történet arról tanúskodik, hogy a pásztornépek is zavarognak, mert vágyaik vannak, fegyveres kézzel vándorolnak és gyűjtogatnak, pusztítanak. A pásztornépek fenyegették az ókor minden civilisatióját és a középkorét is. Területekkel nem érik be. Ha száraz esztendő van, betörnek a szomszéd nép területére és pusztítják vagy sarcolják azt. Az egyesek közti antagonizmust, mely enyhébb, de nincs megszüntetve, helyettesíti az egyes törzsek közti antagonizmus, mert a legelők nem egyformán jók. Afrikai birtokainkon, Tunisban és Algierban, ma is látjuk a pásztortörzsek közti ellenségeskedést és örökös háborúskodást, és ezt az ellenségeskedést, ezt az örökös hadviselést az okozza, hogy a törzsek versengenek a jobb legelők miatt. Ez bizonyítja azon föntebbi állításunkat, hogy a föltétlen községi birtok ép olyan, sőt erősebb ellenvetésekert provokál, mint a személyes tulajdon.

Lassankint az történik, hogy a földet, a helyett, hogy időközönként leszednék vadul termő termékeit, rendes művelés alá veszik, és a nép földművelő néppé válik. Eleinte közösen művelik a földet. Később az emberek a személyes felelősség magasabb fokára emelkednek; megszüntetik a zűrzavaros állapotot, fölosztják a földet és mindenkinek, vagy az előkelőbbeknek évenként bizonyos telket adnak át; majd újabb lépést tesznek az állandó birtok felé: nem egy évre, hanem 3, 5, 8 vagy tíz évre osztják ki a telkeket.

Az egyénítés tovább fejlődik; megtörténik néha, hogy egy család állandóan meg marad egy telken, és megvan a családi birtok. E fejlődés során csakhamar előáll a föltétlen egyéni birtok, és ez, a hol megismerik, mindinkább tért hódít, és végül általános érvényre jut. Ezen átalakulásnak, a magántulajdon gyors és általános érvényesülésének okát a birtokközösség egyik magasztalója, Laveleye, igen világosan jelezte: «A földművelésnél követett eljárás módosul azon mértékben, a mint a birtok megszűnik közös lenni. A külterjes földművelés belterjessé vált, azaz, hogy a tőke hozzájárulásával termelték azt, a mit eleinte csak a nagy térségtől vártak.¹ A nevezett író kénytelen elismerni «a magántulajdon és a földművelés haladásának párhuzamosságát» és azt, hogy «a legújabb kutatások folytán ez a fontos tény mind jobban domborodott ki».² Már az erős állítás, hogy a magántulajdon rendszere az emberi nem összeségére nézve üdvösebb.

A kezdetleges birtoklási módok tanulmányozása ezt az állítást nem gyengíti, sőt megerősíti.

Nincs intézmény, melyet egyes írók lelkesebben üdvözöltek volna, mint az orosz mir-t. Egyes szláv írók szerint, a «mir» hivatva van «biztosítani Oroszország jövő nagyságát és megóvni ez országot a socialis forradalomtól». A nihilisták 1881. és 1882-diki üzelmei nem igen tanúskodtak e jóslat mellett.

Micsoda voltaképp «a mir tiszteletreméltó intézménye», melyet néha «az őseredeti intézmény»-nek neveztek.

A nagy-oroszok földjén, melyen 35—40 millió lélek lakik, az a föld, mely nem a koronáé vagy a földbirtok-

¹ Laveleye Emil, La propriété et ses formes primitives, 5. lap.

² Ugyanott, 6. lap.

kosé, a községnek oszthatatlan közös tulajdonát képezi. A «mír» tehát nem foglalja magában az összes területet, de annak jelentékeny részét, és miután Oroszországnak gyér népessége van, az orosz községnek megmaradó föld van legalább is akkora, a mekkora egy nyugot-európai községnek maradna, ha az egész határ az övé volna.

Oroszországban a község, mely a nemzet alkotó párányát képezi, sokkal szélesebb önkormányzattal bír, mint a nyugaton; szavatosság mellett adja az államnak a vér- és pénzdót, és tökéletes «self-government»-tel bír. A választott starosta vagy polgármester elnöklete alatt összegyülekező családfők megvitatják és rendezik a községi ügyeket. A választott starosta a rendőrfőnök, a ki a kihágások felett is ítél.

A falu lakóinak összesége közösen bírja a határt, melyet «mír»-nek neveznek, mely régi szó közösséget jelent. Elvben minden nagykorú férfilakónak a «mír»-ből egyenlő részre van joga. A régi időkben közösen művelték a földet, és voltakép ez az igazi birtokközösség. Ma időszakonként felosztják a határt. Az időszakok terjedelme nagyon változik. Azelőtt minden két évben vagy évenként történt a földosztás; most, Laveleye szerint, már csak minden hatodik vagy minden kilencedik évben eszközlik; Anatole Leroy-Beaulieu szerint ¹ gyakran minden harmadik évben fel osztják, néha azonban csak minden kilencedik, sőt olykor csak minden tizenkettedik évben.

A gyakori földosztás hátrányai oly nyilvánvalókká

¹ Fivérem, Leroy-Beaulieu Anatole, „L'Empire des tsars et les Russes“ című művében (I. kötet, II. kiadás), igen alapos tanulmányt közöl az orosz mír-ről.

lettek, hogy felkérték a kormányt, szabna a termőföldek élvezetére minimális időszakot.

A starosta elnöklete alatt gyülekező parasztok határozzák meg, hogy mikor történjék az osztozkodás, és mely családok részesítendőek. Kívánhatják a faluközösség felosztását, de azt csak a szavazatok két harmad többsége határozhatja el.

A ház (izba), és a hozzátartozó kert képezik az örökös magántulajdont, de azt nem szabad eladni olyan egyénnek, a ki nem tartozik a mirhez. Az idegenek kizárása a «mir» egyik lényeges jellemvonása. Ez természetes. A beköltözködés szabadsága, mely a modern civilisatio egyik előfeltétele, nem egyeztethető össze a tulajdon kezdetleges formáival.

A «mir» összefügg a fiskális rendszerrel, mert a község felelős az adóért. A lakók együtt vannak a faluban, házaik nem terjeszkedhetnek a mezőkre, mert ezek gazdát cserélhetnek. A jó művelés szempontjából nagy hátrány lehet az, hogy a házaknak távol kell lenniök a mezőktől. A «mir» területét három koncentrikus rónába osztják, mert az egyenlő minőségű földek értéke csökken a távolság arányában.

Mindegyik rónában jelentékeny számú parcellákat hasítanak ki, hogy minden telek mindenféle földet foglalhasson magában. A föld e szerint szalagokra van osztva, melyek rendesen igen keskenyek. Megesik, hogy minden családnak 10—12 szétszórt parcella jut. Ez a rendszer még jobban «aprózza el» a földet, mint a francia kisbirtokrendszer. Az egyetlen orvoslás az egyforma művelés kötelezettsége, az u. n. «Culturzwang» vagy «Flurzwang». De hogyan is válogathatná meg az ember a művelési módot, mikor a határ úgy van felosztva akár a sakktábla, és

minden ember ideiglenesen bírja a sakktábla szétszórta mezőit! A kötelező egyforma művelés szükségkép a pusztá rou-tinet eredményezi, mely lemond minden személyes újításról.

Néha tartalékban marad néhány telek, a később érkezők számára, vagyis azok számára, a kik nagykorúak lesznek, vagy családot alapítanak, a mikor a határ felosztása megtörtént, és az új földosztás még távol van. A később jövők része (és itt csak oly egyénekről vagy családokról van szó, a kik a községhez tartoznak) nem kis zavarba ejti a községet.

A felosztás módja nagyon változó. Néha a felnőtt férfiak, néha meg a házaspárok szerint történik az osztás; néha tekintetbe veszik, hogy minden parasztnak mennyi munkaeszköze, pl. mennyi lova van.

A tulajdonképeni Oroszországban 35 millió deszjatin (egy deszjatin körülbelül egy hektár) tartozik a mir-rendszer alá, és minden családnak (a régi jobbágyok lélekszáma 22 millió) körülbelül 7 deszjatin jut.

A «mir» alapját a patriarchalis család képezi, melyben a családfőnek kiterjedt jogai vannak. Az az alap ma kissé megrendült; a ház, a kert, a gazdasági eszközök, a háziállatok, azelőtt a család együttes birtokában maradtak. Ma ezeken a javakon sűrűn osztozkodnak. A fiatalok az «öreg»-nek egyáltalán nem fogadnak szót, vagy kevésbé mint ezelőtt. Az orosz család emancipációja, bármit mondanak is egyes felületes szemlélők, kitünő erkölcsi eredményeket idéz elő, főleg a nő javára, és érdemes erről elolvasni fivéremnek, Anatole Leroy-Beaulieunek tudós fejtegetéseit.

Az orosz «mir», melyet igen hosszú idő óta látunk működni, igazolja-e a lelkes magasztalásokat, melyekkel egyes írók és társadalmi reformátorok elhalmozták? Erős

hit és konok elfogultság kell hozzá, hogy erre igennel feleljünk. A «mir» hátrányai nagyszámúak és igen jelentékenyek. Az egyik a parcellák sokasága, a föld elaprózása. A mir a helyett, hogy a kisbirtok és a nagybirtok előnyeit egyesítené, azoknak csak a hibáit egyesíti magában. Az ilyen birtoklási mód csak rossz művelési módot eredményezhet. A kötelező egyforma művelés igája elnyomja a javításokra való törekvést. A gyakori osztozkodás, történéjk bár évenként, minden harmadik vagy minden hatodik évben, előli a földművelőben a szeretetet, a gyöngédséget, melyet érez a föld iránt, ha az csakugyan az övé. Michelet egy igen bájos és igaz fejezetet írt a francia parasztról és szeretőjéről, a földről. Valamint a szerelmes gyöngéd gonddal bánik a szeretőjével és pazarolja rá az áldozatokat, úgy a francia paraszt is napjában 14—15 órát dolgozik a földjén, és ebben kimondhatatlan gyönyört talál. Az orosz paraszt hogy is járhat ezen a nyomon? A muzsik inkább a tetszés szerint elbocsátható bérlőhöz hasonlít. Nem bocsátják ugyan el kárpótlás nélkül, mert a mai telek helyett holnap más telket adnak neki. De milyen lesz ez a telek? Kevés, nagyon kevés kilátása van rá, hogy ismét a régi telket kapja. A szomszédja kedvéért fáradjon? Egy vagy két év nem elég egy telek gyökeres javítására. Nem elég arra 5—6 év sem. Sok ideig kell remélni. És mit reméljen a muzsik? Minek növelné lassú munkával telkének termő erejét, mikor ez a telek holnap már nem lesz az övé? Tiszta dolog, hogy az állandó, költséges javítást az ideiglenes birtoklás gátolja. Az ész szavát megerősíti itt a tapasztalás és a vizsgálat. Minden földművelési enquête constatálta a mir ezen hátrányát. A faluközösségek e tekintetben nagyon elmaradnak az egyéni birtokoktól.

Laveleye sokkal jobb észlelő, semhogy ezt tagadná.

Ezért azt ajánlja, hogy a birtoklási időszak terjesztessék ki 18—20 évré. Csakhogy akkor elenyésznek az időszakai osztozkodás állítólagos sociális előnyei. Sok ember rekedne künn; azoknak, kik az egyik osztozkodás után nagykoruakká lesznek, vagy családot alapítanak, nagyon soká kellene várniok a nekik szánt telekre. Nem maradna egyéb hátra, mint az, hogy új családokat, új csoportokat alakítsanak kevésbbé népes vagy bitang földeken. Ez csak expediens lehetne, mert a föld lassankint egészen be fog népesedni, és bitang földek nem fognak létezni. Azt lehetne mondani, hogy a 18 vagy 20 éves osztozkodási időszak mellett az újonnan érkezők számára majd félretesznek bizonyos számú telkeket, vagy odaadják nekik azokét, a kik időközben meghalnak. De ez az elővigyázat nem elegendő. Ha az új házaspárok részére sok telket hagynak tartalékban, akkor a határ jelentékeny része rossz művelésben részesülne. Igaz, hogy a község művelné vagy átengednék egy muzsiknak addigra is, míg az, a kinek szánták, nagykorúvá lesz. De mit lehet egy ily kurta tartamu kezeléstől várni? Vagy tán az új tagoknak, azoknak a telkeit adnák, a kik időközben meghalnak. De nem kell-e akkor attól tartani, hogy az éltes emberek, tudván, hogy elhalálózásuk esetén telkük nem száll az özvegyükre, vagy a gyermekeikre, csak épen annyira fogják művelni, a mennyiben ezt a megélhetés föltétlenül szükségessé teszi? A gyermek, az örökhagyás, ez a világ legerősebb termelési ösztöne. Hisz láthatjuk, hogy a gyermektelen aggasztások rendesen sokkal rosszabbul művelik a földjeiket, mint azok a családfők, kiknek egyenes ágon való örököseik vannak.

A 18—20 éves osztozkodási időszak nagy vétség a

mir elmélete, a vagyonközösség elve ellen, és a termelésnek még sem nyújt kellő biztosítékot. Minél hosszabb tartamu a birtoklás, annál jobban ellenkezik a mir alapgondolatával.

Tévedés az, ha a mir haszonélvezőjét assimilálják a bérlővel. A bérlő reméli, hogy mindig megmarad a földjén, és ha jó gazda és a földesura eszes, akkor ott is marad egész világeltében, sőt követi ott a fia is. Egyéni tapasztalatokat is hozhatok föl. Én és családom több földbirtokban vagyunk érdekelve; egy sincs ezek közt, a hol a bérlő három-négyszer ne újította volna meg kilencz évre szóló szerződését, sőt van olyan jószág, melyet egy család már száz éve tart bérben. A józan birtokos, ha ügyes, pontosan fizető bérlője akad, óvakodik azt elbocsátani; inkább lemond a pár száz franknyi jövedelmi szaporúlatról, sem hogy az ismert, kipróbált, fizetéképes bérlő helyett újat venne.

Nem kell azt hinni, hogy a bérbe adott jószág minden szerződési lejáratkor más-más kézbe kerül. Ha enquêtet tartanának e tárgyban, kitűnne, hogy a legtöbb bérlő igen sokáig marad a földön, melyet ő vagy már az atyja művelt.

A haszonélvező orosz paraszt ellenben biztosan tudja, hogy az új osztozkodás napján elveszti a telkét. Mikor a faluban 60—100 családfő van, mennyi kilátása van mind-egyiküknek arra, hogy a kisorsolásnál ismét a régi telke jut neki? Semmi. Es ha az osztozkodás csak 18—20 évi időközökben történnék is, az osztozkodást megelőző 3—4 év alatt a föld ideiglenes birtokosa kezdené a földet elhanyagolni; kevesebb gonddal szántaná, nem erőltetné magát annyira a gyomlálással, takarékosabban bánna a trágyával és ott hagyná kimerült telkét, hogy mást kapjon

helyette, a mely szintén ki volna merülve. A 18—20 éves időszak első 3—4 éve azzal telne el, hogy az új telket jó karba hozza, a 3—4 utolsó év pedig azzal, hogy kimerítse a földet, a melyről el kell költöznie.

Vannak bizonyos javítások, melyek még a 18—20 éves élvezet mellett is nehezek. Ki ültetne fákat? A haszonélvező muzsik nem, mert egy fa 10, 12, 15 sőt 18 év letelte előtt nem igen szokott gyümölcsöt adni. Az almafán csak a 8-ik vagy 10-ik évben kezd egy pár alma teremni, és a teljes termésre 15—20 évig kell várni. A «mir»-nek, a községi hatóságnak kellene ezen és sok más ilyen javításról gondoskodnia. A mir-beli haszonélvező sohasem remélheti bizton, hogy a szerződés lejártá után megtartja a telkét.

A mai nyugoteurópai rendszer mellett szokásban van a szerződéseket 3—4 évvel a lejárata előtt megújítani, és annak a földnek, a hol a bérlő sűrűn változik, csakhamar rossz híre terjed. A mirben lehetne-e a kisorsolást 3—4 évvel az időszak lejáratára előtt eszközölni? Lehetne. De mit érnének vele? Valóságos csodának kellene történnie, hogy a kisorsolandó 60—100 telek közül 1—2 megmaradjon a régi gazda kezén. A kisorsolás előzetes megtartása se használna, mert ez által a mai haszonélvezők még jobban tudnák, hogy telköket holnap elvesztik. A «mir» rendszere mellett tehát a földek 3—4 éven át szükségkép rosszul műveltetnének.

Vagy azt a szokást akarnák behozni, hogy a jól művelt föld a régi gazdák kezén maradjon, vagy az új haszonélvező a réGINEK a trágyáért és a föld kitűnő állapotáért kárpótlást fizessen? Mennyi legyőzhetlen nehézség támadna itt! Azután meg az ilyen újítások teljesen megszüntetnék a mir demokratikus jellemét. Az új haszonél-

vezőnek néha jelentékeny pénzösszeget kellene fizetnie, és a vagyonok egyenlőtlensége mindinkább növekednék. Bármily leleményes volna is a kárpótlási számítás, a mostani birtokosoknak mégsem nyújtana teljes biztosságot, és a föld sokkal kevesebbet teremne, mint a mennyit ma terem, mikor az állandó birtokos maga műveli, vagy egy olyan bérlő, a ki valószínűnek, majdnem bizonyosnak tekintheti, hogy szerződése meg fog újíttatni.

Egyébiránt igen tévesen fogják föl a szerepet, mely a bérbeadás esetén a földbirtokosnak jut. Mindig a nagy forradalom előtti időkre gondolunk, mikor a nemesek és a bankárok bírták a föld legnagyobb részét, és távol laktak a birtokaiktól. A földbirtokos, a ki jószágát bérbe adja, úgy tűnik föl mint egy semmittevő, a kinek egyéb teendője sincs, mint az, hogy évenként kétszer fölveszi a haszonbért. Ez igen elavult fölfogás. Az elegáns és dúsgazdag emberek, a kik a fővárosban és a nagy városokban élnek, mind kevesebb és kevesebb földet bírnak; pénzüket értékpapírokba és házakba fektetik és ritka eset, hogy nyaraló helyeken kívül nagyobb jószágokat bírnának. A föld mindinkább vagy a parasztok kezére kerül, vagy oly birtokosokéra, kik a vidéken laknak; a szomszéd városok iparosai és kereskedői, ha meggazdagodtak, megveszik a jószágokat. Ezek bérlőket fogadnak, de nem mondanak el az actióról, az ellenőrzésről.

Szélesebb képzettségű emberek, kik éles szemmel kísérnek minden haladást, és tőkével is rendelkeznek: ezek képezik azt az osztályt, mely a talajjavítást kezdeményezi; ezek a birtokosok azok, a kik — tudván, hogy földjük a családé marad — ötven év alatt átalakították Franciaország talaját. A déli vidékeken 1875 előtt ők terjesztették oly nagy mérvben a szőlőművelést; ők folytatták

a kísérleteket a phylloxera irtására, használatba hozták a szénkéneget, az előntést, az amerikai tőkéket. Ők voltak azok, a kik a hivatalos bizottságok és a kormány ellenzése daczára, merészen ezer meg ezer hectárt ültettek be a «Jaquez», «Riparia» és más tengerentúli tőkékkel, melyek oly fényes eredményeket ígérnek. Nincs az a bérlő, a ki — még ha 15—20 évre szólna is a szerződése — belefogott volna ilyen munkákba, melyek gyakran többbe kerülnek, mint maga a föld, és csak 8, 10 vagy 12 év múlva adnak eredményt.¹ A miniszterium, a maga szigorú szabályzataival, elfogultságával, melyet néha a kapkodás vált föl, a maga fukarkodásaival és vak pazarlásaival, ekkora földadatot nem birt volna elvégezni.

Ezek a közép és nagybirtokosok borították el a Landes és a Sologne sivár téreit roppant fenyvesekkel, míg az állam déli erdőségeit most is cserjék borítják. Ezek a tulajdonosok voltak azok, kik Normandiában bérlőkkel, — akiknek megfizették a költséget — tizezrével plántáltatták az almafákat és a kik — elejtve a kevés jövedelmet hozó művelési ágat, — bérlőiknek pénzt adtak, hogy a szántóföldeket alakítsák át rétekké, és az értékét vesztett gabona helyett a nagyobb értékű húst termeszték. Ők voltak azok, a kik északon terjesztették a répatermesztést, és czukorgyárakat, szeszgyárakat alapítottak. Bármilyen legyen is a művelés módja (közvetlen művelés, bérbeadás vagy feles bérlés), mindig a földbirtokos marad a haladás főtényezője. A bérbe adott föld pusztul, ha a birtokos többé nem foglalkozik vele. A bérlő tehát nem helyettesíti a birtokost. Emennek megvan a maga szerepe; jelen-

¹ A tapasztalás azt bizonyítja, hogy Héraultban körülbelül ennyi ideig tart, amíg egy szőlő visszanyeri régi termőképességét.

tékeny szerep, melynek a földművelés terén történt legtöbb előmenetelt köszönhetjük.

Mikor a collectivisták azzal állnak elő, hogy a magántulajdonosok bérlőit helyettesítsék az állam bérlői, és mikor azt hiszik, hogy ennek a változásnak nem lesz visszahatása a termelésre, akkor azt bizonyítják, hogy nem tudják milyen a modern földbirtokos és milyennek kell lennie. Holt gépezetet állítanak az élő szervezet helyére, a földműveléstől elveszik a lelket, és csak karokat hagynak neki.

Proudhon, a ki sok homályos emelkedései közé bámulatosan józan ötleteket vegyít, egy nagyon igaz szót irt: «Ha a mezőgazdasági iparban hanyatlást akarunk előidézni, vagy legalább meg akarjuk állítani a haladást, sok helyen talán csak az kellene, hogy a bérlőket tegyük meg birtokosoknak».¹

Bármilyen leleményes combinációt fogadjunk is el, a «mir» gazdasági hátrányai mindig roppant nagyok lesznek. Ellensúlyozzák-e azokat a társadalmi előnyök? Ezeket hasztalan keresnők. Megszünteti-e a «mir» a vagyoni egyenlőtlenséget, feltéve, hogy ez csakugyan baj? Elenyészeti-e az u. n. falusi proletáriátust? Szó sincs róla.

Fivéremnek, Anatole Leroy-Beaulieunak oly körülményes és tüzetes könyve, és Laveleye vallomása azt bizonyítják, hogy ez az erénye sincs a «mir» intézményének. A falusi proletáriátus vele él, vele fejlődik, és mellette még nehezebben szüntethető meg, mint bármely más rendszer mellett. Ez a proletáriátus az egyének különböző kategóriáiból kerül ki: azok, a kik kivándoroltak, hogy kereskedést üzzenek, de belebuktak és visszajöttek a községbe,

¹ Contradictions Economiques, I. kötet 185. lap, 4-ik kiadás.

a hol azonban elvesztették az osztozkodásra való jogot; azok, a kik a községben maradtak, de a kiknek nincs már mezőgazdasági tőkéjük, munkaeszközük, lovuk. Az orosz paraszt, noha telke van, vagy talán épen azért, mert telekjutaléka van, jobban van eladósodva mint a nyugati paraszt: drágábban fizeti a hitelt; nem adhat jelzálogot. A munkaszerető ember nem igen talál magának foglalkozást; mezeje nem nagyobb, mint a lusta szomszédé; ha nagyon sokat javít a talaján, az új földosztásnál elveszti fáradozása gyümölcsét. Keze munkáját nem kínálhatja senkinek, mert minden paraszt maga műveli a földjét. Csak a földesuraknál talál foglalkozást munkabíró karjainak.

De időjártával a mir-ben is előáll az egyenlőtlenség. Az ügyesebb és ravaszabb egyének, a kik kis pénzt, kis ingó értéket szereztek össze, csak egy módon értékesíthetik ezt, és ez a szemtelen, a féktelen uzsora. Az orosz nyelv erőteljes szót talált, hogy megnevezze ezeket az embereket, kik több pénzzel rendelkeznek, de földet nem vásárolhatnak, és ezért kölcsönüzletekkel foglalkoznak. Elnevezte őket «mirajed»-eknek, «a kik' a mirt megeszik.» A gazdagok a mirben nem adhatnak munkát, hogy a gazdagság új forrását nyissák meg; nem jut nekik más szerep, mint az, melyet a zsidó a középkorban játszott, és mely abból áll, hogy az eladósodott embert újabb adósságokra csábítsák, megrontsák és tönkre tegyék.

Sok szerencsétlenséget látunk az orosz faluban, melyeket a «mir» okozott. Tüzetes megfigyelők monografiákat irtak különféle orosz községekről. A parasztesládokat kategóriákba osztották a szerint, a mint a fent jelzett okoknál fogva ki voltak zárva az osztozkodásból, vagy ennél kisebb-nagyobb osztályrészt kaptak. Az első a

«lélek nélküli», azaz osztályrész nélküli családok, a többiek pedig «erős», «középszerű» vagy «gyenge családok.» Vannak parasztok kik «eladták a lelkeiket». A kifejezés erélyes és jól fejezi ki e szerencsétlenek kétségbeesett helyzetét. A családok kétharmada nem bírja az osztályrészek felét.

Fivérem, Anatole Leroy-Beaulieu, nagyon tanulságos és szabatos adatokat közöl e tárgyról. Megírták az arasini «mir» monografiáját. Ott a családok négy kategóriába vannak osztva. Az első azokat foglalja magába, melyek munkabíró tagok vagy munkaeszközök hiánya miatt nem tudják a földet művelni, és nem viselhetnek községi terheket. Arasin 87 családja közül három volt ilyen helyzetben; ezek ki voltak zárva az osztozkodásból, és nem fizettek adót. Az orosz kifejezés szerint nem voltak «lelkeik». E léleknélküli családok után következnek a gyenge, csekély képességűek, melyeknek van munkabíró tagjuk, de nem rendelkeznek lóval, a mely pedig feltétlenül szükséges a szántáshoz. Ilyen család volt tíz; ezek csak egy-egy jutalékot kaptak és egy lélek után vannak megadóztatva. A harmadik kategória sokkal népesebb (87 közül 45); ide tartoznak olyan családok, melyeknek csak egy munkásuk és egy vagy két lovuk van; ezek két jutalékot kapnak, és két lélek után fizetnek adót. Végül következnek a legnépesebb és leggazdagabb családok (mintegy harmincz), melyek két-két osztályrészt (néha négyet, sőt ötöt, és ötöt és felet) kapnak, és természetesen megfelelő adót fizetnek...

Ez osztozkodási módnak egy váratlan következménye az, hogy e látszólag communistikus eljárás mellett nem a munkásember személyes ereje, hanem a rendelkezésre álló segélyforrások adják meg a földre való jogczímet. Olyan «mir»-ban, a milyen Arsin, a tőke ad jogot a földhöz.

A földet szívesebben adják azoknak, a kiknek jobban áll módjukban azt kihasználni.¹

Más helyen Leroy-Beaulieu azt mondja, hogy Kostroma kormányzóságban 98,000 parasztnak nincs semmi osztályrésze; Tambofban 94,000 ilyen paraszt van, Kurszkban 77,000, és igen helyesen jegyzi meg: «Ugy látszik, a baj csak növekedhetik, mert a falvakból kiment családok csak úgy bocsáttatnak vissza, ha ezt a jogot megváltják; az osztzkodások mind gyérebben történnek, és a lakosság szaporodása folytán a jutalékok mind kisebbek és kisebbek. A collectiv birtoklás tehát két irányban mutatta ki, hogy tehetetlen, mert a földet nem teheti mindenkire nézve hozzáférhetővé, és a családokat, melyeknek földeket adott, a nyomorból nem bírja kiragadni».

Ime ez az orosz «mir» azok előtt, a kik közelről tanulmányozták: egy kiábrándulás. Roppant hátrányokkal jár a művelés szempontjából, és nem nyújt komoly társadalmi előnyöket. Elnyomja az egyéni kezdeményezést; a gazdagoknak lehetetlenné teszi, hogy vagyonukat másra fordítsák mint kölcsönüzletekre. A takarékoság szellemét elenyészteti, az összetakarított pénz becsületes és loyális felhasználását lehetetlenné teszi. Ha még hozzáteszszük, hogy a «mir» hozzáférhetetlen a belterjes és a sokoldalu művelésnek, akkor megítélhetjük a collectiv tulajdon első formájának érdemét.

¹ Anatole Leroy-Beaulieu: L'Empire des tsars et les Russes, I. kötet 529. lap.

VII. FEJEZET.

A collectiv tulajdon Jáva szigetén.

Miután a collectiv tulajdon formái és nyomai számosak, jó lesz azokat, egyiket a másik után szemügyre venni, még ha más égaljak alatt fordulnának is elő, olyan népeknél, melyeknek civilisációja nagyon eltér a mienktől. A jávai és indiai faluközösségek a társadalmi szervezet azon típusai közé tartoznak, melyek magokra vonták Laveleye Emil jóindulatu figyelmét.

Tudjuk, hogy Jáva jóléte milyen viszontagságokon ment keresztül. Ritka az a nagy terület, melynek ilyen kápráztató híre volna. Az emberek hajlandók e szigetet a modern gyarmatosítás remekének tekinteni. Jáva hosszú időn át oly jövedelmi fölösleget adott, mely 50 – 60 millió frankkal növelte Hollandia költségvetésének bevételi rovatait. — Hanem mintegy tíz év óta ezek a gyarmati boni-k — a hogy nevezték — megszűntek. A sziget, a nélkül, hogy sokkal kevésbbé virágzónak mondhatnók, az anyaországra nézve nem képez többé közvetlen jövedelmi forrást, vagyis a kincstár onnét már mitsem kap; sőt ellenkezőleg. pénzügyi terheket ró Hollandiára.¹ A német-

¹ L. A modern népek gyarmatosításáról szóló művemet. (De la colonisation chez les peuples modernes, 2. kiadás, Guillaumin, 1882.)

alföldi kormány a szigeten majdnem egészen érintetlenül hagyta a régi földbirtok-rendszert; csak egyes részletekben módosította; az az egykori terv, hogy a magántulajdon rendszerét hozzák be a régi helyébe, elejtetett vagy leg-alább feledésbe ment.

A korán elveinél fogva, a mohamedán országokban első sorban az uralkodó bírja a földet. Ő az igazi és egyedüli birtokos. Azok, a kik a földet művelik vagy műveltetik, a vallási törvénnyel megegyező polgári törvény értelmében csak bérlők, különböző jogcímeken. A mozlim uralkodó nem mint az adófizetők megbízottja, hanem mint tulajdonos szedi a természetbeni adót, mely a föld-járadékot képezi, tehát azt a tiszta jövedelmet, melyet — Ricardo iskolája szerint — bizonyos földek a művelési költségen és a befektetett tőke kamatain felül szolgáltatnak. Sokszor túl is mennek ezen az arányon, és az uralkodó, a ki nem társtulajdonos, hanem egyetlen tulajdonos, annyit követel, hogy a szerencsétlen bérlő a legnagyobb nyomorban teng. És a keleti uralkodó, mint a föld tulajdonosa, követeli a robotot is.

Ha szabad a fát a gyümölcsei szerint megítélni, akkor mondhatjuk, hogy a mozlim országoknak ez a szervezete nem valami csábító eszmény. Ez a rendszer együtt jár az egyéni kezdeményezésnek majdnem teljes hiányával, mely a mohamedán államokat jellemzi. És valóban úgy látjuk, hogy minél nagyobb tért foglal valamely társadalomban a collectivismus, annál csekélyebb az egyéni kezdeményezés. A collectivismus és a fatalismus két olyan fogalom, melyek nagyon jól össze férnek. A hol az egyént eltapossa a szokások súlya, a hol életének minden tette és külső nyilvánulása, de még minden gondolata is egy változhatatlan typus szerint van rendezve, ott a collecti-

vismus kész hívekre fog találni. Időjártával a collectivismus megteremti a lelkek ezen hajlamát, mert nem lehet el nélkülök.

A bérleti módok, bár alapelvök egyforma, a részletekben eltérők a különböző mohamedán államokban. Jávában az «adat» (szokás) szerint a földművelő a termés ötödét adta az uralkodónak, és minden ötödik napon dolgozott neki. Újítások, illetve bitorlások által, a bennszülött fejedelmek annyira vitték, hogy az öntözött rizsföldek termésének felét, és a száraz rizsföldek termésének egy harmadát követelték. A hollandiak, a kik azt akarták, hogy a lakosok szívesen lássák őket, helyreállították a régi szokást, sőt enyhítették, és hetenkint már csak egy napi robotot követeltek, és ezt a cukor- vagy kávétermesztésre használták, s e rendszert egyik leghíresebb főkormányzójok, Van den Bosch, combinálta. Valamint Oroszországban, úgy Jáva szigetén is a faluközösség szavatul a robotért és az adóért.

Ez a bérleti rendszer a szigeten nem egyforma; változatai vannak. A falu birtokközössége azonban mindenütt uralkodik, még inkább mint Oroszországban, noha akadnak mellette magánbirtokok is. Leginkább a rizst termesztik, a mely gondos öntözést, főcsatornákat és számos mellékcsatornát igényel, szóval együttes munkát; a művelési mód tehát mindenkinél jóformán azonos, nem kíván sok leleményességet, újítást és egyéni erőfeszítéseket.

A «szavah»-kat (rizsföldek) családok szerint osztják szét; a szabályok nem mindenütt azonosok, de nem térnek el nagyon egy bizonyos typustól.

Nem kell azt hinni, hogy az időszakonkinti földosztás a község valamennyi tagjának, vagy akár csak az összes családfőknek is egyenlő helyzetet biztosít. Vannak

falvak («desszák»), mondja Laveleye, a hol az egyszerű munkás, a kinek nincs igavonó állata, ki van zárva az osztozkodásból. Ez nem véletlen dolog, nem anomália; mert ezt a kizárást tapasztaljuk az orosz «mir»-ben is. Ez természetes, szinte elkerülhetetlen dolog minden collectivista földrendszernél, a hol sorshúzás útján osztják szét a földeket. A föld műveléséhez munkaeszközök kellenek, nevezetesen igavonó állatok. Ezeket az eszközöket és állatokat vagy a község bírja és adja kölcsön, a mi tetemes bajokkal jár, minők a rossz gondozás és a túlságos kihasználás, vagy kimondatik, hogy az osztozkodáshoz csak az bocsáttatik, a kinek elegendő gazdasági eszköze van. Máskülönben a föld egy része, az, a mely munkaeszközök nélküli egyének kezébe kerül, annak van kitéve, hogy műveletlenül marad.

Az együttes tulajdonnak e sokat dicsőített rendszerei mellett a proletáriatus legalább is ép olyan nagy és gyógyíthatatlan baj marad, mint a nyugot-európai országokban. Az orosz mirben és a jávai «desszá»-ban az elzülölteknek sokkal nyomorútabb a sorsuk, mint Európában. Olyan társadalmi szervezetben, a hol majdnem valamennyi egyed szigorúan megállapított változhatatlan keretekbe van beosztva, a legnagyobb nyomor vár azokra, a kik bármilyen okból a kereteken kívül maradtak. Rájuk illik legjobban az a mondás, hogy «az élet asztalán nekik nem terítettek».

Tehát nem elég, ha csak a földet, a nyers anyagot osztjuk szét; ha logicusak akarunk lenni, a munkaeszközöket is szét kell osztani. És innét van az, hogy a félcollectivismus, mely még egyes jobb elméknek is tetszik, képtelen megoldást szül. Innét van, hogy a fogyasztás szabadsága csakhamar megteremti a vagyoni egyenlőtlenséget.

A jávai világ ép oly kevésbé tekinthető a teljes egyenlőség menedékének, mint az orosz mir. A népszerűséget hajhászó hollandiai kormány fel akart lépni azon szokások ellen, melyeket visszaéléseknek és igaztalanságoknak tekintett. Azt akarta kimondatni, hogy minden családfő kapjon egy részt a földből; ez adóügyi szempontból is előnyös lett volna, mert kevesebb emberi erő vész kárba. Ugy látszik azonban, hogy ez nem sikerült. «Az általános szokás az volt, mondja Laveleye, hogy csak az kapott telket, a kinek igája, azaz egy pár bivalya, egy pár ökre volt, és az egyszerű munkások, a kik az osztzkodásból kimaradtak, meglehetősen számosan voltak.» A szabadalmazottak mindig visszakerülnek, bárhogy kergesük is el őket.

A földosztást a dessza főnöke eszközli, a kerületi biztosok és európai tisztviselők felügyelete alatt. A kiosztásnál olyan váltakozó rendszert követnek, hogy a rendelkezésre álló telkeket minden család megkapja, egyik a másik után. Ennek az eljárásnak az a hibája, hogy a mostani birtokos biztosan tudja, hogy a mezőt nem fogja megtartani, úgy, hogy kevesebb buzgalommal, kevesebb gondnal műveli. A «desszá»-k főnökeit, a kik oly nagy befolyással bírnak, egy évre; a tekintélyes, jómódu, régi polgárok közül választják. A szokás-rendszer sohasem kedvez a fiataloknak, még az érettkorúaknak sem. A desszák főnökei és a falvak főbb tisztviselői majdnem mindenütt nagyobb terjedelmű, vagy jobb minőségű telkeket kapnak: ezt Laveleye elismeri.

Ne emlegessük hát a teljes egyenlőséget; azt a kezdetleges collectivismus mellett sehol se találjuk meg. Nem létezett az a régi Germániában sem, mert a herczegek és a néptörzs előkelői ott is nagyobb résztulajdont kaptak.

Tacitus, az ő ismert szabatos stylusával, határozottan kimondta: «*Agri occupantur quos mox inter se secundum dignationem partientur*». A magas származás, a rang, az ingókban való gazdagság nagyobb földrészekre adott jogot.

A hol a collectivista rendszer uralkodik, ott a hatalmasok, a kedvezményesek, az ármányosok az orosz-lánrészt veszik ki. Ez máskép nem is lehet: a földosztást mindig emberek eszközlik, és az emberek, még ha a község nevében működnek is, szenvedélyekkel bírnak, minők a kapzsiság, a fukarság, az irigység, a gyűlölet, a hála.

És bármilyen legyen is a társadalmi szervezet, a szellemi szolgálatokat mindig díjazni kell, hacsak nem akarjuk teljesen tehetetlen és hanyag kezekre bízni. Az aristocraticus és bourgeois társadalmakban ezekért a szolgálatokért tekintélyt, nemesi címet vagy kitüntetést adnak; a democratia kézzelfoghatóbb, köznapibb díjazást kénytelen adni, pénzt vagy földet. Az pedig lehetetlen, hogy a magasabb rendű, szellemi munkát ép oly mérték szerint díjazzuk, mint a durva anyagi szolgálatot, mert akkor megszüntetjük, és vele együtt az egész civilisatiót.

Az együttes tulajdon mellett Jáva szigetén megalkult a magántulajdon is. Érdekes lesz megállapítani, hogy ez mikép keletkezett, mert ez világot vet arra, hogy milyen természetű a személyes és örökös földbirtok, melyet ma annyian bírnak, és a melyet pártolói is olykor habozva védenek.

A legtöbb tartományban az, a ki a parlagon hagyott erdőt, cserjést és legelőt felszántja, e földnek birtokosává válik. És birtoka örökösről örökösre száll, mindaddig, a míg művelik. De sokszor megtörténik, hogy a község az így keletkezett magántulajdont ismét magához

váltja, mert érdekében áll mindent elkövetni, hogy az osztzkodás alá eső terület nagyobbodjék.

Más tartományokban a községi földek irtása vagy felszántása csak 3—5 évre szóló haszonélvezeti jogot ad, és ezen időszak elteltével a földek ismét felosztás alá kerülnek. Az irtást, mely állandó vagy ideiglenes magántulajdont teremt, csak a jómodú lakosok végézik, mert csak ők képesek a rizstermelésnél szükséges öntözési munkát végezni. Tehát Jáva szigetén ép úgy, mint másutt, a magánbirtoklás a haladás fő emeltyűje. Igaz, hogy itt-ott a község kezdeményezése folytán történő együttes gyarmatosítás is terjeszti a felosztás alá kerülő művelt területet, de a kulturának ez a hódítási módja távolról sem oly hathatós, mint az egyéni kezdeményezés.

A magánbirtokok terjedelme Jáva szigetén nagyon változik, az egyes tartományok szerint. Laveleye szerint a talagai kerületben 8884 bouwól (egy bouw = 71 are) csak 43 képez sawajassza-t, azaz örökös magántulajdont. Ellenben a yaparai kerületben 7,454 birtokos bir 8701 bouwot, Rembangban pedig a 158,425 bouwra terjedő művelt földnek egy harmada (48,185) képez magántulajdont; és ennek a felét a mai tulajdonosok irtási jog révén, másik felét pedig öröklés vagy vétel útján szerezték.¹

De a magánbirtok, bár igen tisztességes eredetű, és a szigeten jelentékeny tért foglal, mégis meglehetősen precarius jellegű. Ha a birtokos elhagyja a falut, birtoka rendszeren a községre száll. Ugyanez történik az orosz mir-ben is. A collectivismus tehát tényleg megszünteti a költözködési szabadságot. A legtehetségesebb egyének, azok, a kik

¹ Laveleye: De la propriété et de ses formes primitives 53. és 54. lap.

a városokba mehetnének és iparágakat teremthetnének, nem tehetik, mert elvesztenék magánbirtokukat. Nyugaton az ember eladja a birtokát, az erélyes és helyes kifejezés szerint értékesíti, «realizálja» és szerez magának tőkét oly vállalatokhoz, melyek jövedelmezőbbek vagy jobban felelnek meg bizonyos egyének ízlésének és hajlamainak. A «dessza» lakói nem adhatják el házaikat az idegennek, a mi nagyon leszállítja a házak árát, és a mi olykor egy jelentőségű a föltétlen eladási tilalommal. Laveleye arra emlékeztet, hogy így volt ez a germán mark-ban, és hogy az orosz «mir» is ismeri ezt a tilalmat.

Az együttes földbirtok tehát bizonyos jobbagyságot teremt, mert az egyén oda van kötve a röghöz, és ezt nem hagyhatja el, mert máskülönben elveszti a saját és ősei munkájának gyümölcseit. Nem képzelhető rendszer, mely a munkafelosztást és az ipar lendületét jobban gátolná.

A rendszernek egy másik, nem kevésbé kártékony következménye az, hogy a lakosság bizonyos pontokon összetorlódik, és a telkek egyre kisebbednek. Sir Stamford Raffles, Jáva szigetének egyik legjobb ismerője, azt mondja, hogy az ő idejében, e század kezdetén, a sziget földjének nyolczad része se volt művelés alá véve. Ma a parlag földek a sziget négy ötödét képezik. Ha a magánbirtok nem volna olyan prekarius, ha a lakókat a durva collectivismus kötelékei nem fojtogatnák, ha az emberek jöhetnének, mehetnének, és a lakhelyváltozásból nem hárulna rájuk annyi kár, akkor a művelés alá vett terület bizonyára gyorsabban növekedett volna.

Miután a lakosság évenként 3—400,000 lélekkel növekszik, mindig nagy számban akadnak felnőtt egyének, a kiknek nincs telkők, és a kik az öt évenként történő föld-

osztást kénytelenek bevárni, míg üres telek akad. A legtöbb faluban egyre kisebbednek az osztályrészek. Vannak vidékek, a hol a földművelők már csak harmad akkora telket kapnak mint apáik, és a hol egy-egy földművelő osztályrésze már nem több, mint egy bouw harmada vagy negyede, azaz 24 vagy 18 are. Ki akarták ugyan mondani, hogy fél-bouwnál (36 are) kisebb telket nem szabad adni, de akkor meg sok felnőtt embernek egyáltalán nem jutna föld.

De bármilyen csekély föld jut is az egyes földművelőknek, kivándorolni még sem akarnak, mert a desszában, melyet elhagynak, elvesztik minden jogukat, abban a desszában pedig, a melybe költöznének, mitsem kapnának.

E bajnak két orvoslata van: az egyének általi felszántás és a gyarmatosítás. De az első mód két akadályba ütközik, mert a magántulajdon, kivált bizonyos tartományokban, nagyon prekarius jellegű, és mert a hagyományos collectivismus az emberekben bizonyos fásultságot eredményez. A gyarmatosításhoz meg nagy előmunkálatok szükségesek; a rizsföldek berendezése nagy előlegeket igényel, és a családoknak, a melyek ezeket megkoczkáztatják, La-veleye 30—40 évre akarja a haszonélvezetet biztosítani. Ez bizonyára szerencsés expediens volna, de hova lesz akkor a collectiv tulajdon?

Mihelyt haladásról, a művelés terjesztéséről van szó, az együttes tulajdon legbuzgóbb szószólói is kénytelenek azt tanácsolni, hogy folyamodjunk a magántulajdon elvéhez, vagy legalább is közeledjünk hozzá.

Az együttes tulajdon rendszere, mely csökkenti az egyén felelősségét és a Malthus-féle erkölcsi kényszert (moral restraint), előmozdítja a lakosság gyors szaporodását Jáva szigetén a lakosság mindig megközelíti a maximu-

mot, a mely meg bír élni; minden húsz évben megkétszereződik; 1808-ban 3.700,000 lélekre becsülték, 1863-ban $13\frac{1}{2}$ millióra, 1872-ben 17.300,000-re és 1878-ban 18.335,000-re.

A túlságos szaporodás, az előrelátás hiánya, és az egyéni kezdeményezés csökkenése: ezek a körülmények a lehető legrosszabbak egy társadalomra nézve. És a Jáva szigetén uralkodó birtokközösség, melyről azt hiszik, hogy megszünteti a proletariátust, inkább arra való — a mint azt egy észlelő meg is jegyezte — hogy a sziget összes lakosait proletárokká tegye.

Azt hiszik, hogy a földbirtok közösségének elvét Indiából tanulták el a jávaiak. De Indiában a birtokközösség már csak egyes nagyon félreeső kerületekben létezik. Ott a birtokközösségnek megártott az, hogy a legeltetés helyett a szántás lett a főfoglalkozás. A birtokközösség valóban csak a pásztornépeknek való, a néptörzseknek, a clánoknak, továbbá az átalakulóban levő népeknek, melyek most kezdik a földet művelni. Akkor kezdett Hindosztánból eltűnni, mikor az angolok birtokba vették az országot. Itt-ott megmaradtak a nyomai. De azokat felesleges tanulmányozni. Ismertettük a földközösségnek igen jellegzetes típusait, most áttérünk olyanokra, melyeket az idő egészen vagy részben tiszteletben tartott. De minél tovább elemezzük ezeket, annál jobban megértjük az egyéni birtok előnyeit.

VIII. FEJEZET.

A közös tulajdon átalakulása magántulajdonná.

Állítsuk most össze a különböző megjegyzéseket, melyekre a régi birtokközösségi rendszerek fejtegetése alkalmat adott.

Kezdetben, az emberi nem életének első éveiben, a föld látszólag közös tulajdon volt, és senkinek se jutott eszébe ezt a közösséget tagadni. Pedig e kezdetleges durva viszonyok közt is, a család vagy az embercsoport, mely egy kerületben tanyázott, utóvégre a magáénak tekintette azt, és bitorlásnak, igaztalanságnak tekintette, ha ott egy másik család vagy embercsoport akart megtelepedni. A föld tehát még a legrégibb időkben se volt teljesen közös, mert a clan vagy a néptörzs az általa elfoglalva tartott területet mindig a maga kizárólagos tulajdonának tekintette. A birtokba vétel, az apáról fiúra való öröklés a történet első időszakaiban is, mikor még a munka nem létezett, jogcímet képezett, melynél fogva a törzsek, clánok és nemzetek örökös birtokosoknak tekintették magokat. A föld tehát mindig csak viszonylagos értelemben volt közös; az elfoglalva tartott terület csak a törzshöz vagy clanhoz tartozó egyéneknek volt közös tulajdona, nem pedig az egész emberiségnek. Még az ököljog idejében is a gyengébb néptörzs, mely az általa régóta elfoglalva tar-

tott földet megvédte egy erősebb néptörzs ellen, azzal az érzettel bírt, hogy a magáét védi, és hogy a jog az ő részén van.

Hogy a föld teljességgel közös legyen, az a természettel is ellenkezik. Nem lehet teljesen közös már azért sem, mert az ember a térben elfoglalva tart egy földet, és két ember egy és ugyanazon időben nem lehet egy és ugyanazon a helyen. Bármilyen szűknek képzeljük is a tért, melyet egy ember vagy egy család kiszemelt, hogy ott lehajthassa a fejét, tűzhelyet rakjon, és kezdetleges hajlékot építsen, az a tér mindig annak az egyénnek vagy családnak a tulajdonát képezte; a dolog természeténél fogva övé volt, a mikor tényleg lefoglalta; azután az övé volt jog szerint, mert mindig oda ment és mert bármily szerény és kezdetleges módon is, de berendezte, a mi aztán neki jogcímet adott.

Lakatlan országban, úgy látszik, mintha a föld az állatok közös tulajdona volna, pedig nem az. Minden hangyabolynak megvan a maga területe, a melyen az idegen hangyákat nem tűri meg. A nyúlnak van rendes pihenő helye, és ha odajövet más nyulat talál ott, még ez az állat is, bármily zavaros is a tudata, úgy viselkedik, mint a kit bitorló zavart ki a hajlékából. Az erősebb állatnak fészke, barlangja van, melyet magáénak tekint.

Bármit mond is a látszat, a föld teljes közössége természetellenes dolog, ellenkezik a physical és az erkölcsi törvényekkel, és sohasem létezett sem az emberekre, sem az állatokra nézve. A földet föl kell osztani már csak azért is, mert az állatok és emberek nem tiszta szellemek, hanem physical lények. Az alaposan kutató bölcész belátja, hogy a föld abszolút közössége képtelen, természetellenes dolog, és tényleg csak akkor volt képzelhető, mikor a föl-

dön egyetlen egy emberi család létezett, melynek tagjai mind együtt éltek. A föld arra való, hogy nemzetek, néptörzsek, clanok, családok vagy egyének elfoglalják a magok részére.

Ha tehát használják is azt a formulát, hogy a föld kezdetben közös tulajdon volt, ez csak viszonylagosan értendő; alkalmazkodunk a megszokott beszédmodorhoz, de csak a néptörzs, a clan vagy a nemzet keretébe tartozó egyénekről szólunk, mert a földet soha sem tekintették az összes néptörzsek, clanok és nemzetek teljesen közös birtokának.

Ezen viszonylagos, korlátolt értelemben a földről elmondhatjuk, hogy a vadásznépeknél közös tulajdon volt. Közös maradt nagyban és egészben a pásztornépeknél is. De mihelyt a népek a földet kezdik szántani, már ott látjuk az egyéni vagy legalább a családi birtok csiráit. A hajlék, a lakhely, vagyis a ház és a hozzávaló kert a földművelés első kísérleteinél családi birtokká válnak, az állandó, föltétlen birtok jellegével.

Minden népnél, minden égalj alatt, minden időszakban látjuk, hogy a mint a nép felhagy a vadászattal, a vándorlással, és letelepszik valahol, a kezdetleges birtokközösség közepett mutatkozni kezd a teljes, örökölhető, kizárólagos családi birtok. És ennek két oka van, egy tényleges és egy méltányossági ok.

A mint a civilizáció kezdődik, az ember idegenkedik a teljes communismustól, az együttlakástól, melyet kényelmetlennek és lealacsonyítónak tart. Magára akar maradni a rokonaival, azokkal, a kik tőle függnék. A ház, ez az individualismus első nyilvánulása. Jáva szigetén, Indiában, a régi Germániában és az orosz «mir»-ben ez az érzelem önként és erősen nyilvánul, és ennek köszönhető

az eredeti tulajdon. Természetes hajlam, mely az emberrel születik és benne megmarad, hogy családjával szabad akar lenni, és háztartását elzárja az idegenek elől.

A második, a méltányossági ok az, hogy a ház csakugyan az egyes ember műve. Mikor az ember nem akar többé a barlangban vagy az erdőben menedéket keresni, mikor elhagyja az ingatag sátrat, levág egy pár fát, czölöpöket ver a földre és földből meg galyakból szilárd hajlékot épített magának, azt a maga művének tekinti, mely csak az övé lehet, és nem pusztán ma meg holnap, hanem mindenkor. Hasonlóképen van a hajléka mellett elterülő kis földdel. Ez a kertje, melyet elkerít; ott dolgozik mindig, ott termeli az élelmi szereket, melyek több gondot igényelnek, minők pl. a főzelék és a gyümölcs. Néhány are-nyi földet elvesz a legelőtől vagy a változó culturától. Ha ez a gyümölcsös kert minden évben vagy gyakrabban változtatna gazdát, sohase válna termékenynyé. Így azonban mind jobban különbözik a körülötte levő pusztaságtól. Gyümölcsfák vannak benne; a talaj, melyet minden évben jól felszántottak és trágyáztak, gazdagabb és termékenyebb. És mikor az ember észre veszi azt az éles ellentétet, e földdarabot, mely az ő munkája folytán kerteté lett, és a környék sivár, rideg téreit, az az erős gondolata támad, hogy ez az ő tulajdona. A földművelés első stádiumaiban tapasztaljuk tehát, hogy a ház és a bekerített kert magántulajdont képez. Így történik az átalakulás Afrikában és Ázsiában épen úgy, mint Európában.

Ez a magánbirtok, mely eleinte inkább családi, mint egyéni jellegű, nagy fontossággal bír, mert a ház és a kert egyéni birtokolása magával hozza aztán az ingó magánvagyonot. A kezdetleges időkben mi képezte az ingó vagyont? A munkaeszköz és a termés. A mezőgazdaság első

időszakában az a vagyonos, a kinek van ekéje, marhája, lova, buzája, gypjuja és más efféléje, és itt kezdődik az egyenlőtlenség a kezdetleges társadalmakban. Némely emberek szorgalmasabbak, ügyesebbek, takarékosabbak, mint a szomszédaik. A nekik jutott mezőn többet tudnak termelni, a termésből kevesebbet fogyasztanak, többet takarítanak meg; tőkét gyűjtenek.

Az ipar nélküli társadalomban mi képezi a tőkét? A föld műveléséhez való eszközök, a marha, a ló, a félretett élelmi szer, a ruházat.

A föld közös, csak a ház és a kert nem az, és ime mégis megalakul a két osztály, a gazdagoké és a szegényeké. A gazdagok, a kik gyűjtöttek vagy örököltek tőkét, jobban művelhetik a földjüket; a közlegelőre több marhát küldenek; miután van félretett gabonájuk, marhájuk, és öltözetük, szolgálkat fogadhatnak fel.

Ilyen szolgálk mindig léteztek a kezdetleges falvakban. A földet időközönként felosztották; de ez csak minden harmadik, negyedik vagy ötödik évben történt, és akadtak emberek, a kik nem kaptak földet mihelyt nagykorúakká lettek; akadtak olyanok, a kiknek szorgalma nem érte be a nekik jutott föld megművelésével; azután meg, és ez volt a leggyakoribb eset, akadtak hanyag, előre nem látó emberek, a kiknek nem volt elég munkaeszközük és vetőmagjuk, hogy földjökön valamit termelhettek volna. Ez utóbbiak csak úgy tudtak megélni, ha a gazdagoktól, rendesen nagy kamat mellett, kölcsön kértek, azoknak odaigérték termésök egy részét, átengedték nekik a földjüket, vagy elszegődtek szolgálknak.

A szolgálatba való szegődtetés bizonyára egyik első módja volt az ingó tőkék gyűjtésének. Akkor azok voltak a gazdagok, a kiknek kizárólagos magántulajdonuk nem

volt más mint egy ház, kert, istálló és magtár; de volt nagy nyájok és csordájok, tetemes élelmiszer készletök és sok szolgálók.

Lassalle azt állítja, hogy a rabszolgaság volt a magántulajdon, a tőke és a munkafelosztás szülő oka. Magyarázata igen elmés. A rabszolgaságot valóban ott látjuk a népek bölcsejében; mikor a néptörzsek harczoltak, az ellenség, a kit nem konczoltak fel, fogságba jutott és rabszolgává lett; átadták a vezérnek vagy annak, a ki elfogta. Ama vaskorszakban, melyet az együgyűek aranykorszaknak neveznek, egy kérlelhetetlen törvény rabszolgaságba juttatta a hanyag, esztelen, tékozló embert, sőt azt is, a ki szerencsétlenül járva, a kölcsönkért pénzt nem birta megfizetni. Egyébiránt nem kell hinni, hogy az őskori rabszolgaság, mely néha humánus volt vagy legalább is patriarchalis, azonos volt azzal az állapottal, melyet a hanyatló Rómában, vagy az Amerikában élő népeknél tapasztaltunk. Akkor a rabszolgaság gyakran nem volt más, mint az elszegődés egyik formája. Bármily leleményes is Lassalle gondolata, a rabszolgaság nem okvetetlenül szükséges ahhoz, hogy a tőkeképződés érthetővé legyen; lehetővé tette azt a teljesen szabad akaratból történt és időhöz kötött elszegődés is.

Az ingó vagyonok egyenlőtlensége, mely gyorsan állott elő, csakhamar előidézte az ingatlan javak egyenlőtlen megoszlását. Az összes faluközségek, vagy majdnem valamennyien, Poroszországban ép úgy mint Jáva szigetén, fölvelték azt a szokást, hogy azoknak a családoknak, melyeknek jelentékeny ingó tőkéjük volt, több vagy nagyobb telket juttattak. A földek elosztásánál alkalmazkodni igyekeztek az egyesek által bírt üzemtőke nagyságához. Ez természetes, sőt szükséges volt, ugy a község, mint az

egyén érdekében. Egy telket, melynek műveléséhez két eke és két pár ökör kellett, miért is engedtek volna olyan embernek, a kinek — élheteretlensége, gondatlansága vagy pazarlása miatt — csak egy pár ökre és egy ekéje volt vagy a ki néha ezt az egy ekét, és egy pár ökröt is elidegenítette? Attól meg, a ki erélyes munkájával, eszével, takarékoságával tetemes ingó tőkét szerzett, miért tagadták volna meg azt a földdarabot, a melyet megművelni képes? A falunak közös érdeke az, hogy sok buza, rozs teremjen, annyi, hogy legalább megélhessen az egész falu. Ezt pedig nem lehet elérni, ha a telkek elosztásánál nem veszik tekintetbe minden ember termesztokepesseget.

A régi időkben volt még egy oka az egyenlőtlenségnek: az, hogy díjazni kellett a szellemi és erkölcsi szolgálatoakat, melyeket teljesen nem nélkülözhet még a legdurvább embercsoport sem. Az osztokodásnál szereplő elnöknek, a falu kormányzóinak, a földmérőnek nagyobb telkeket adtak. A dolog természete és a haladás igénye, így aztán előidézték az egyenlőtlenséget, mely fokozatosan fejlődött a társadalmakban, a melyekben pedig a teljes egyenlőség, és a földek időszakonként való fölosztása képezte a kiindulási pontot.

Az együttes birtoknak mindenütt föltalálható közös vonásait könnyű megjelölni; első sorban oly terület kellett, mely a lakók számához képest óriási volt, mivel ilyen rendszer mellett, a föld művelési módja csak igen kezdetleges lehet; másodsorban az együttes birtok azt idézte elő, hogy az emberek a röghöz voltak kötve, és nem költözködhettek szabadon, mert a ki a falut otthagytá, elvesztette minden jogát, és legjobb esetben is csak a falu valamelyik régi lakójának adhatta el a házat és a kertjét, a mivel pedig a lakók legtöbbje, sőt valamennyije el volt

látva. A rendszernek harmadik következménye az volt, hogy minden idegen föltétlenül ki volt zárva. Fölmerült végül az a nehézség is, hogy a területnek parlag részét közös erővel lehetett csak fölszántani, már pedig köztudomásu, hogy a közös munkáknál lassabban történik az elhatározás, és a foganatosítás, mint mikor erélyes akaratú egyes ember határozza magát valamire.

Ez a négy pont élesen tünteti föl, hogy a szóban forgó földbirtoki szervezet mennyi korlátot teremt, és mennyire nehezíti a haladást.

Mikép történt, hogy az együttes birtok eltűnt, vagy fokozatosan enyhült? Minő fejlődési menet vezetett oda, hogy a magánbirtok, mely eleinte csak a házra és a kertre szorítkozott, lassankint magához ragadott mindent? Pedig ez oly pozitív és általános, szinte egyetemes jelenség, melynek magyarázatát keresni kell. Egyesek azt mondják, hogy a hódítások, a hűbérrendszer, a törvényhozás, a bitör előkelők tették ezt. De ez a magyarázat nem elégséges, mert ha némileg ráillik is Nyugot-Európára, korántsem alkalmazható a többi földrészekre. Pedig a kérdéses jelenség nem szorítkozik Nyugot-Európára és a középkorra; térben és időben sokkal tágabb körre terjed.

Az együttes birtokot fölváltotta a magántulajdon már a görögöknél, a rómaiaknál, még Indiában is az angolok érkezése előtt. Tapasztaljuk Jáva sziget egyes részeiben, pedig itt a feudalizmus, és a törvényhozók ártatlanok a dologban. Tagadhatatlan, hogy egyes vidékeken ezek a tényezők működtek, és gyorsították az átalakulást. De egyetemes tényt csak egyetemes okkal lehet magyarázni; egyetemes okot általános formulával kell kifejezni, nem pedig olyan helyhez kötött fogalmakkal, minők a hűbériség vagy a hódítás.

Honnét van az, hogy a kezdetleges kis társadalmakban, a faluközösségekben a vagyoni egyenlőség nem volt fönttartható? Oly emberi tény ez, melyet mindenütt tapasztalhatunk, a hol emberek élnek. A vagyoni egyenlőtlenség, bármily eszközökkel akarták is elejét venni, mindenütt erősen tört magának utat. A mesterséges akadályokat ép oly könnyen zúzta le, mint a hogy Gulliver tudta széttépni a köteleket, melyekkel a liliputiak megkötözték.

A jelenségnek egyetlen egy oka van, a mely igen egyszerű: a cultura haladása. Ha tovább gondolkozunk, úgy találjuk, hogy a cultura haladásának főrugója az emberek egyéni, jól megfontolt actiója volt, nem pedig a falu együttes zürzavaros működése. A föltalálók mind tulajdonneveket viseltek; a tüzet Prometheus találta, az ekét Triptolemus eszelte ki, a bűrgonyát Parmentier hozta Európába, az ipar birodalmában Watt és Arkwright nevekkkel találkozunk. A művészetet és a tudományt az egyén kezdeményezése viszi előbbre. A társadalom csak közreműködni tud, de nem teremt elsősorban. A költők és egyes bölcsesek megénekelhetik a néptömeg lángeszét, de azért a tömegek mégis csak tétlenek, és szenvedőlegesen természetűek; a tehetségesebb egyének kiválnak a tömegeből, és ők teremtik a haladást.¹

Tanulmányozzuk tovább e kezdetleges községeket, és

¹ Proudhon gyönyörűen írta le ezt a tüneményt: «Azt látom, úgymond, hogy a társadalmi élet két alakban nyilvánul: conservál és fejleszt. A fejlődés rugója az egyéni erély. A tömeg, természeténél fogva, meddő, passiv és ellenez minden újítást. Ha szabad ezt a hasonlatot használnom, a tömeg a méh, mely magában véve meddő, de oda rakodnak le a csírák, melyeket az egyesek kezdeményező ereje teremt, és a mi hermaphrodita társadalmunkban ez az erő teljesíti a férfiúi szerv funkcióját. (Contradictions Economiques, 4. kiadás, I. kötet, 223. l.)

mind világosabban látjuk, hogy csakugyan az önállóan működő egyén az, a ki a culturát fejleszti, tökélyesbíti és megteremti a magántulajdont.

Laveleye Emil, mint figyelmes észlelő, részletesen írta le az együttes tulajdon egy típusát, a melyről még nem szóltunk, és ez a német mark. És abban, a mit ez a mérsékelt, szinte öntudatlan collectivista constatal, megtaláljuk a magántulajdon igazolását.

Mi volt a német «márk» a germánok és rómaiak közti háború idején, a barbarok betörései előtt? A falu mint birtokos, épen úgy mint a jávai dessza vagy az oros mir. A falu népe egy rakáson lakott; a ház és a kert magántulajdon volt, a többi földeket a falu közösen birta; a falu körül elterülő óriási föld legnagyobb része szántatlan maradt; legelőnek vagy vadászterületnek használták. A falu körüli föld telkekre volt osztva. A népesség igen gyér volt, és vándorgazdaságot folytatott; egyszeri szántás vagy aratás után egy telek több évig parlagon maradt; néha 18—20 évig. A földművelés nem igényelt tőkeberuházást.

Laveleye szerint fölvehetjük, hogy az akkori Germániában minden négyszög kilométerre, vagy minden száz hectárra 3—4 lakos jutott, úgy hogy a mai német birodalomnak megfelelő területen mintegy két millió ember élt, 25—30-ad része a mai lakosságnak.

A legelők és erdők 18—20-szorta nagyobb tért foglaltak el, mint a szántóföldek. A régi germánok kevés gabonát, búzát, vagy is inkább rozsot fogyasztottak. Tejneműekkel, a nyájak husával, és a vadászaton elejtett vadakkal táplálkoztak. Az időszakai földosztásoknál a törzsfők nagyobb telket kaptak. A művelés egyforma volt, mert a «Flurzwang», a szabályzatok által előírt művelési rendszer uralkodott. A falu lakói összegyűltek tanácskozni arról, hogy mit kell

termeszteni, és milyen rendben kell a munkákat végezni. Már ez is tanúsítja, hogy milyen kezdetleges és routine-szerű volt a germánok földművelési módja.

Az «Eigenthum»-szót, mely egyéni birtokot jelent, akkor nem ismerték még, és Laveleye azt állítja, hogy e szó újabb eredetű. És ezen közösségek kebelében miképen létesült a magántulajdon? Az egyéni kezdeményezés ténye, az irtás által. És a mi kétezer évvel korábban, 3000 mérföldnyi távolságban a régi Germániában történt, azt tapasztaljuk most Jáva sziget egyes kerületeiben.

Itt egy egész oldalt idézünk Laveleyetől, mert megérdemli: «Az, a ki egy szabad földet, vagy egy darabot a községi erdőből bekerített, az annak örökös birtokosává lett. Az ilyen irtások nem kerültek felosztás alá; ezért latinul «exsortes»-nek nevezték, teuton nyelven pedig «bifang»-nak, mert a «bifáhan» szó azt teszi, hogy lefoglalni, bekeríteni. A «perprisa» szónak (francziául pourpris, pourprinse) ugyanaz az értelme. A középkor első szakai-ban az okmányok a vonatkozott birtok jogcziméül azt hozzák föl, hogy sivatagban vagy gazdátlan területen, in eremo, foglaltatott el. Franciaországban a két első dynasztia által kiadott oklevelekben erről igen gyakran tétetik említés. Ugy beszélnek róla, mint a birtokszerzés rendes módjáról. Dareste de la Chavanne felhossa, hogy a Jura vidékén az első fogláló szabad birtokosa volt minden általa irtott és fölszántott földnek; de a közös mezőknek valamely részét bekeríteni vagy határolni szigorúan meg volt tiltva, hacsak az osztozkodásra jogosultak jelen nem voltak, és nem adták hozzá beleegyezéseket.» ¹

¹ Laveleye Emil: De la propriété et de ses formes primitives, 110. lap. Egy 852-beli védirat ezt mondja: «Manifestum est quod ipsas res (a pörös jószágot) retineo, sed non injusto, quia de eremo

Ez a fejtegetés kinek ne ötlenék föl? Az egyéni kezdeményezés az, mely a sivatagban fölszánt egy oázist; így keletkezik a magántulajdon, a községnek hallgatag vagy egyenes beleegyezésével. Az irtott föld nem kerül fölosztás alá, mert a község nem szenvedett számbavehető kárt, hisz a sivatag rovására történt hódítás által a legelő vagy vadászterület csak jelentéktelen mérvben csorbíttatik. De ha a dolog másként áll, akkor a község és a keletkező magántulajdon birtokosa közt formaszerű szerződés kötöttik. Ez kitűnik a burgundi törvényből vett fentebbi idézet utolsó mondatrészéből. Az, a ki magának hódít, és bekeríti a legelőnek vagy vadászterületnek használt sivatag egy részét, ennek fejében szolgálatot tesz vagy jövedelmet ad, és így keletkezhetnek a váltságdíjak és az adók.¹

Hol van az a föld, melynek földadója nem képez nagyobb összeget, mint a mekkorát a föld értéke képviselt, mikor még vadászterület vagy nyomás volt? A magántulajdonnak ez a genezise milyen messze van a föltevésektől, melyeket Marx Károly állított föl, a ki egyebet se lát, mint hűbérurakat, elkobzott zárdai birtokokat és elbitorolt községi birtokokat.

eas traxi in aprisionem.» A burgundi törvény ezt mondja: «Nullus novum terminum sine consortis praesentia aut sine inspectore constituat.»

¹ «De meg kell jegyeznünk, hogy Laveleye így fejezi ki magát: «A községre rótt adókat az együttes birtok földjei viselték. Az ornum (független, elkerített jószág) tulajdonosa, miután nem élvezhette a legelőt és a közös erdőt, természetesen föl volt mentve a községek által teljesítendő munkák vagy természetbeli szolgáltatmányok alól.» Ebből a passusból azt lehet következtetni, hogy bizonyos esetekben a független birtokok tulajdonosai lemondtak a közösnek maradt birtokból való osztályrészökről. A magánbirtok ezzel még csak jobban volna igazolva, mert mintegy csere útján alakult.

Az erélyes, kezdeményező férfiak, a kik a sivatagból kiragadtak egyes parcellákat, bekerítették, és művelés alá vették azokat, majdnem kivétel nélkül azon «erős családok»-hoz tartoztak, melyek ingó vagyonnal rendelkeztek, azaz munkaeszközökkel, ökrökkel, lovakkal, tartalékkészlettel, és a kik tudtak kézimunkásokat is felfogadni és díjazni. Csak ezek a családok bírtak magoknak az erdőkben bekerített birtokot szerezni. Miután ez a föld határok közé volt szorítva, aránylag intensív művelést kellett ott folytatnia annak, a ki belőle igazi hasznot akart húzni; a kerítés, mely azt elzárta, ezt a művelést lehetővé tette. És ezért a történétírók és tudósok szerint a községek birtokából elvett bekerített területeken kezdték először alkalmazni a váltakozó gazdaságot! Ez az első javítás, mely a föld termékenységet háromszorozta vagy négyszerezte, a magánbirtokos műve volt, és igazolja ennek jogczimét. A bekerített földön nem volt érvényes az egyforma flurzwang; az ideiglenes, kóbor művelési mód nem volt ott alkalmazható.

A magánbirtok, mely mint kivétel létesült, utóbb mind nagyobb tért foglalt. Az ember mindig utánozni szokott, és a közönséges embereknek ez az utánzási ösztöne okozza, hogy az erélyes természetű nagy emberek a társadalomra oly nagy hatást gyakorolnak. Mindenki utánozza az ő cselekvési módjokat. Miután egyes erős családok, vagyis olyanok, melyeknek volt sok munkaeszközük és ételmi készletök, az erdőben néhány bekerített birtokot szereztek, a melyeken jól boldogultak, a többiek nekibátorodtak, és követték a példát.

Igaz, hogy a dolgok rendes menetét más természetű események gyorsították. A háborúk, a vezérek kapzsisága, a feudális szervezet, a papságnak tett adományok, a közös

területet ép úgy csökkentették, mint a főntebb leírt békés jellegű actió. De az tény, hogy oly vidékeken is, a hol a hűbérurak és a szervezetek nem vittek nagy szerepet, az egyéni kezdeményezés szakadatlan és jótékony működése folyvást gyarapította az örökös magánbirtokot. Utóvégre ilyenné lett minden szántóföld, és csak az erdő meg a hegyi legelő maradt meg közös tulajdonnak.

«Ha el akarjuk képzelni, mondja Laveleye «De la propriété et de ses formes primitives» cz. műve 121. lapján, hogy milyen társadalmi szervezettel birtak a falusi democratiák, melyek kezdetben egész Európában és minden népfajnál léteztek, nem kell tovább mennünk, mint a Svájcz erdőborította cantonjaiba, vagy az Andorra völgybe, és ott épen oly intézményeket találunk, mint Ditmar és Delbrück vidékén. Az idő foga megkimélte az ősi szervezetet; csak a szántóföld szűnt meg együttes tulajdon lenni, de az erdő és a legelő az maradt».

Ez a vallomás azt bizonyítja, hogy nem az erőszak de a természetes okok lassú működése idézte elő azt, hogy a szántóföld, vagyis a föld azon része, mely az ember egyenes actiójának van alávetve, majdnem mindenütt megszűnt közös tulajdon lenni.

Az őskorban dívott együttes tulajdon biztosította-e minden ember részére physikai szükségleteinek kielégítését, lelke nyugalját?

Laveleye, lyrai hangulat perczében, csábító leírásban ecsetelte a régi germánok állapotát.

«Mily különbséget látunk ama faluközségek tagjai, és a helyökbbe lépett modern német parasztok közt!» A régi germán állati anyagokból táplálkozott; vadat, juh és marhahúst, tejet és sajtot evett; a mai paraszt rozsenyérrel és burgonyával él, és csak igen ritkán, nagy

ünnepnapon veszi a drága húst. A germán folytonos testgyakorlatokkal edzette tagjait; átúszott a folyamokon, nap-hosszat üldözte az őserdőkben a bölönbikát, és fegyvereket forgatott; minden társával egyenlőnek tekintette magát, és nem ismert el magánál feljebb valót; szabadon választotta vezéreit; részt vett a község ügyeinek vezetésében; mint esküdt, ítéletet mondott társainak viszályaiban, vagy a büntettek fölött; katona volt, a ki soha se tette le a fegyvert, és csörgette azokat (vapnatak), mikor fontos há-tározat hozatott. Életmódja barbár volt, oly értelemben, hogy nem gondolt a civilisáció által előidézett finomultabb szükségletek kielégítésére; de ez az életmód fejlesztett ki benne minden emberi tehetséget, testi erőt, akaratot, előrelátást, gondolkozást. A modern paraszt ellenben tétlen; elnyom-ják őt a hatalmas politikai, törvénykezési, közigazgatási és egyházi hierarchiák, melyek föléje emelkedtek. Tudja, hogy nem a maga ura; oda van ékelve a társadalmi gé-pezetbe, a hol úgy rendelkeznek vele, mint ha tárgy volna.¹

A ki elolvassa a régi germán boldogságának e gyönyörű leírását, azt hihetné, hogy annak a boldog halandónak ugyancsak kevés oka lehetett bárkit is irigyelni. Pedig irigykedve nézte szomszédját, a gallorómai parasztot, a ki örökölt magánbirtokán bővebb termést kapott, jobban el-zárt, kényelmesebb hajlékkal birt, és kellemesebben élt. «Ha a germán erdők lakója, a «mark» birtokostársa oly jó sorsban volt, hogyan értsük meg azt, hogy oly könnyen hagyta oda sokat dicsőített közös birtokát, hogy feleségével és gyermekeivel elvándorolt a szülőföldjéről, és rajtütött szelid

¹ Laveleye: De la propriété et de ses formes primitives, 91—92. l.

modorú, ártalmatlan szomszédaira? A barbár germánok vándorlásait mi okozhatta más, mint a sok nélkülözés, az éhség? Igen is, az éhség volt az, mi a germán mark tulajdonostársát űzte, mint a farkast. A birtokközösség — a tények nyers ékesszólása többet bizonyít minden elméletnél — nem óvhatta meg az éhségtől azt a két, három vagy négy millió embert, a ki az 5—600,000 négyszög kilométernyi Germániát birta. A ki arról beszél, hogy mily boldogok voltak a barbárok, a kiknek éhes hordái minduntalan kitörtek műveletlen nagy területeikről, az Ovidius leírásaival vetekedik a költői licentia tekintetében.

IX. FEJEZET.

Az allmendez és a községi javak.

Nyugot-Európában itt-ott megvannak a nyomai ama birtokközösségnek, mely egyes történetírók szerint az aranykor jellemvonása volt. Ezek a nyomok ott találhatók a Svájc-egyes félreeső hegyzugaiban. És valamint a régész elragadtatással bámulja meg a legjelentéktelenebb romot, és gyönyörűséget fedez föl bennök, melyeket más szem sehogyan se vesz észre, úgy akadnak tudósok, a kik egy rég eltűnt társadalmi szervezetnek eme tiszteletreméltó maradványait nem győzik eléggé dicsőíteni. De a régész belátja, hogy az emlékeket, melyekből csak néhány darabka maradt meg, nem fogja egészökből helyreállítani, úgy, a hogy hajdanta voltak. A társadalmi reformátor ellenben azt képzei, hogy a régi szervezetnek egy. érdekes maradványa mintája lehet a jövő társadalmának.

Laveleye, a kinek szavait sokszor kell idéznünk, hogy értelmezzük és czáfoljuk, többször idézett művének 282. lapján egy jegyzetben ezeket mondja: «Becker lelkes úgy hiszi, hogy az allmend-ben megtalálta a társadalmi problema megoldását; és én teljesen osztom a nézetét; nem azért, mert minden ember részére úgy mint Stanzban biztosítani lehetne 1,400 klafter¹ jó földet, hanem azért,

¹ A klafter 3 centiare, és így 1,400 klafter 45 are.

mert az allmend képviseli az igazi birtokjog ősi típusát, azt, «melyet a jövő társadalmának» alapúl kell elfogadnia».

Az allmend egy Svájcban dívó sajátsterű módja a birtoklásnak.

John Stuart Mill egy levélben, melyet Laveleyenek irt, szintén kedvezőleg nyilatkozott az allmend intézményéről, csak azt sajnálta, hogy Laveleye nem írja le részletebben. Azt hiszi azonban, hogy a községi birtoknak ezt a típusát meg lehetne honosítani Angliában. Rau német nemzetgazda, bár némi igen okos bíráló megjegyzést tesz, szintén hajlandóságot mutat a birtokközösség ezen maradványa irántl

Bátrak vagyunk más nézetén lenni. Részrebajlatlanú. követjük Laveleye leírását, és az olvasónak módjában lesz megítélni, hogy a régi szervezetnek ez a maradványa magában foglalja-e a társadalmi újjászervezés titkát.

A birtokszerzés kezdetleges módjainak lelkiismeretes történetírója azon kezdí, hogy az allmend tanulmányozásához szükséges elemeket csak igen nehezen birta összehozni. Vajjon lett volna-e ennyi nehézsége, ha életképes intézményt tanulmányoz vala, mely sok kerületben van elterjedve és szilárd szervezetet képez? Azt bizonyára könnyebben írhatta volna le. De az «allmend» korántsem örvend nagy elterjedésnek, sőt rendkívül szórványosan fordul elő egy pár svájci cantonban, mint Uri, Glaris, Unterwald, Solothurn, Appenzell és Weilerin, de kivált a három elsőben, a hol még patriarchalis szokások uralkodnak.

Laveleye ezután lelkesen földicséri a helvét democratiát, és a svájci községet. E régi cantonokban megvan a közvetlen népuralom, mely többé sehol se létezik, Tavaszkor az összes polgárok összejönnek a szabad ég alatt, hogy megszavazzák a törvényeket és megválaszzák a tisztviselőket. Ezt nevezik Landesgemeinde-nek. Minden polgárnak kezdeményezési

joga van; sokkal különb rendszer ez mint a parlamentarismus, melynek növekedő hibái minden liberalis embert bántanak, és zavarba hoznak. Az önkormányzat tökéletes, úgy, mint az amerikai városokban. A bürocratiától el nem választható sok formalitás, sok bosszantó és elavult szabályzat el van mellőzve.

A svájci község önkormányzata tökéletesebb és függetlenebb még mint az amerikai községé is. A svájci község nem képez csak politikai és közigazgatási intézményt, hanem gazdasági szervezetet is; «tagjainak nem nyújt pusztán elvont, abstract jogokat, hanem részben megszerzi nekik a megélhetés módját is». Laveleyenek ez a mondása nagy túlzás, mert a mai svájci köztársaság csekély töredékére illik csak rá, a kezdetleges Svájcra, sőt a régi cantonoknak csak egy pár kerületére.

Mi az az allmend? Ez a szó látszólag közös birtokot jelent; sajátyszerű jellegű közös birtokot, az ősi birtokközösségnek megkövesült nyomát. Jogi és gazdasági tekintetben különbözik a modern községi birtokoktól.

Franciaországban, mondja Laveleye, a községi birtok, mely mindig rosszul van kezelve, majdnem semmit se jövedelmez; haszonélvezete rosszul van szabályozva: csak úgy tartja fönn magát, mint a multnak oly maradványa, mely sehogy se fér össze a mai gazdasági rendszerrel. Svájcban másképp megy a dolog. A magas völgyekbe csak későn hatolt be a feudalismus, sohasem volt hatalmas és teljesen ki volt irtva már a középkor vége előtt.

Jó lesz tudomásul vennünk azt a nyilatkozatot, hogy a svájci cantonokban a földbirtok nem ment keresztül a feudalismus phasisán. A birtokrendszer átalakulására őt tehát nem gyakorolt befolyást az a hatalmas ok, melynek Marx Károly és követői oly túlnyomó szerepet tulajdonítanak a modern birtokviszonyok létesítése körül.

Foglaljuk össze röviden Laveleye lelkes leírását az allmendről.

A községi birtok három részből áll. Ezek: az erdő, a legelő és a mező. (Wald, Weide und Feld). Ezekből áll a községi birtok, nem pedig egy sivár pusztából. A föld jól van művelve és azoknak, a kik bírják, juttatja a legfontosabb életszükségleteket: turfát, tüzelő és épületfát; nyári legelőt; egy darab szántóföldet.

E felsorolásban először is az tűnik föl, hogy topographiai okoknál fogva ez nem kapható másutt, csak az Alpesek közt, a Pyreneusokban, vagy más hegyi vidéken. A Beauce síkságain nem történhetné meg, hogy minden község juttasson a lakosainak turfát, tüzelőfát, elegendő mennyiségű épületfát és terjedelmes, üde legelőt.

A darab művelhető földet, mely az allmend rendszere mellett minden családnak kijut, rendszeresen veteményes kertté alakítják át. Az tehát az élelemnek csak kis részét nyújtja, nem a gabonát, hanem a főzeléket és a gyümölcsöt. Ez önnét van, hogy az allmend rendesen csekély kiterjedésű; egy-egy családra ritkán jut csak 80 are is, hanem rendesen 10—15 are, tehát egy kert, és ezt időközönként odaosztják.

Kinek van joga egy ilyen kerthez? Ahhoz nem elég, hogy valaki a község lakója legyen, akár igen régóta is. Még az sem elég, hogy valaki ott a polgári jogokat gyakorolja. Hogy valaki az allmendből részt kapjon, ahhoz az szükséges, hogy oly családból származzék, mely ezt a jogot már emberemlékezet óta bírja, legalább is a múlt század vége óta. Ezek a szigorú föltételek logicusak és szükségesek, mert az allmend, mely már is igen kicsi, roppantúl összezsugorodnék, ha új osztzkodóknak is juttatnának belőle.

Az idegenek kizárása mindig uralkodó elv volt a birtokközösségnél; ez óvja meg az ilyen birtokot, mely a lakosság elszaporodása folytán elpusztúlna. Egyébiránt a földet — a mint azt már a VIII. fejezet elején kimutattuk — az ember sohasem tekintette közösnek a szó igazi értelmében; mindig kizárólagos és örökös birtok volt, és az is lesz mindig; ha nem magánzó, nem egyes egyén az, ki a föld örökös, kizárólagos birtokosa, akkor egy család, egy clan, egy tartomány, egy nemzet az, mely a sajátjának tekinti, minden más család, clan, tartomány vagy nemzet kizárásával. A földet sohase tekintették az összemberiség közös tulajdonának; mindig a foglalás és öröklés képezte a birtoklás jogcímét és a birtokközösségnek, ép úgy mint a magántulajdonnak, lényeges föltétele a mások kizárása.

Egy és ugyanazon faluban egymás mellett laknak haszonélvezők és kizárt lakók. Emezek neve «Beisassen», a kik egyszerű «lakók a többiek mellett». E két kategória közt, melyek több nemzedéken át laknak egymás mellett, és mégis egyenlőtlen jogokkal bírnak, sűrűen fordulnak elő viszályok, elkeseredett, hosszas küzdelmek. Az allmend tehát nem teremti az egyenlőséget, sőt szervessé és örökkévalóvá teszi az egyenlőtlenséget. Vannak falvak, melyek transactiót fogadtak el, hogy e czivódásnak, irigykedésnek és ellenségeskedésnek elejét vegyék; az egyszerű lakóknak, ha régóta laknak a vidéken, megadnak bizonyos szerény jogokat. De ezzel az egyenlőtlenséget nem szüntetik meg, csak csökkentik.

Hogyan kezelik az allmendet, a clan közös tulajdonának e maradványát? «Régente, mikor a lakosság a rendelkezésre álló területhez képest csekély számú volt, mondja Laveleye, szabályzatra, úgyszólván, nem is volt szükség. Mindenki annyi fát vágott az erdőben, a mennyire

szüksége volt, és annyi marhát küldött a havasi legelőre, a mennyije volt. Szabályzatra csak később volt szükség, mikor az osztózkodók nagyon elszaporodtak. A szabályzat szentesítette a régi szokást; de minél nagyobbak lettek a község szükségletei, annál szabatosabb és szigorúbb lett a szabályzat». ¹ A birtokközösségnek főbaja mindenütt a lakosság sűrűsége.

Az allmend haszonélvezetének módja most nagyon különbözik az egyes helységek szerint, de egyes közös vonások mégis akadnak. A régi falvakban, melyek városokká alakultak át, a természetben való haszonélvezet rendszerint megszűnt, és csak az erdőkre nézve maradt meg; a községi javakat bérbe adják a közkhöltségek fedezése céljából. Ez esetben a polgárok csak képzeleti tulajdonosok, ép úgy, mint a 37 millió franczia, a kik a millió hectárra terjedő állami erdők birtokosai, de azokban fát nem vághatnak, juhot nem legeltethetnek, kunyhót nem építhetnek, de még csak nem is vadászhatnak. A birtoklásnak ez a módja annyira idealis, hogy 37 millió franczia közül ezer se akad, a kinek egyszer egy évben eszébe jutna, hogy elméletben, mint állampolgár, társtulajdonosa egy millió hectár erdőnek.

A községekben, melyek falvak maradtak, a haszonélvezeti módnak három típusát különböztetjük meg, melyek Uriban, Unterwaldenben és Glarisban fordulnak elő.

Uriban, mely — a mint már a neve is mutatja — az ősi szokások földje, az ősi canton, terjedelmes allmendekek vannak.

A canton alsó kerületében 1852-ben, Laveleye szerint, 5417 «Kuhessen» volt, (a mit egy tehén egy nyáron

¹ Laveleye fentebb idézett munkája, 280. l.

megeszik) 2700 haszonélvező család számára. A községi erdők négy milliót értek, és a szántóföldekből 400 hektár volt allmend-ekre osztva. Mikép történt a felosztás? Egyenlő részt kapott minden haszonélvező? Korántsem. A szabály az volt, hogy mindenkinek a szükségletei szerint kell juttatni. De ezt nem Louis Blanc felfogása szerint kell érteni, hogy t. i. csak a személyes szükségletek veendői tekintetbe. Itt minden birtoknak a szükségleteiről van szó. Minél nagyobb egy haszonélvezőnek az együttes tulajdona, annál nagyobb részt kap a közös tulajdonból.

Schaddorf faluban (Altdorf mellett) typicus példáját láthatjuk e felosztási törvénynek. A polgárok, a kiknek az allmend élvezetéhez joguk van, a fa felosztása tekintetében, négy osztályba sorozvák.

«Az első osztályba azok tartoznak, a kik egész éven át tüzelnek és világítanak, kemenczét fűtenek és birtokosok; ezek hat nagy fenyőt vághatnak; voltak pedig 120-an. A másodikba azok tartoznak, a kik tüzelnek és világítanak, kemenczével bírnak, de nincs birtokuk; ezeknek négy fenyőre van joguk; számszerint voltak harminczan; a harmadik osztály egyénei (9) egyedül élnek és nincs birtokuk, három fenyőt kaphatnak; a negyedik osztálybeli haszonélvezők, a kiknek nincs házuk, csak két fenyőt igényelhetnek: 25-en voltak. Összesen volt tehát a faluban 194 haszonélvező.

Ez a felosztás bizonyára nem felel meg a föltétlen egyenlőség elvének, de hát mégis igazolható valahogy. Egyébiránt másfelől az következik belőle, hogy a községi hatóság engedélye nélkül senki se nagyobbíthatja a házát, az istállót. A tilalom rendkívül furcsának tetszik, de érthető. Miután a hatóság adja az erdőből a tatarozáshoz való fatörzset, a községnek érdekében áll, hogy a házak ne na-

gyobbodjanak túlságos mérvben. A birtokközösség mindenütt azt eredményezi, hogy az egyén jogai a magánélet minden tényében korlátozva vannak.

A legelők elosztása még egyenlőtlenebb mint az erdőké. Uriban az az elv, hogy minden haszonélvező saját birtoka arányában használhatja a közlegelőt. A formula az, hogy «minden ember csak azt a marhát küldheti a község legelőjére, melyet télen át az istállójában eltartott». Ez a törvény kizárja a szegényeket, és a jómódu embereknek annál jobban kedvez, minél vagyonosabbak. Így tehát e félreeső vidékeken, a hol «ma is megláthatjuk milyen volt az iráni fensíkokon tartózkodott őseink kezdetleges élete», a lakosság ép úgy, mint mindenütt más-hol, két osztályra oszlik, a *kövérek* és a *soványok* osztályára, és a socialisták által emlegetett pauperismus megvan, akár csak a középkori Flórenczben.

Laveleye kiemeli azt a különös dolgot, hogy Uriban a «kövérek», azaz a marhákkal bírók, számosabbak, mint a «soványok». A 2700 haszonélvező család közt 1665 akadt, a melynek volt marhája, és csak 1036 olyan, a melynek nem volt marhája. Így tehát azok, a kik az elosztást, nem mondjuk hogy igazságosabbnak, hanem csak egyenletesebbnek akarnák, követeléseiket nem bírják érvényre juttatni. Végül, mint a hogy az alkalmatlankodó ebnek egy csontot dobnak, juttattak nekik egy-egy 15—20 are-nyi kertet, hogy ott burgonyát termeszhessenek. «Egyébiránt, jegyzi meg Laveleye, van fájuk, a mivel főzhetnek és melegedhetnek.»

15—20 are, tehát 5—600 frank értékű föld az — 3000 frankra téve a szántóföld hectárjának átlag árát — a mit e haszonélvező családoknak adnak, de ezt se mint birtokot, hanem ideiglenes haszonélvezetre. Hol van a pa-

raszt, a napszámos, a beres, a ki két vagy három évi takarékoskodás után meg ne szerezhetne egy ekkora darab földet! Lehet-e azt állítani, hogy ilyen dotatió által meg van oldva a socialis kérdés, és hogy a kedélyek most már meg fognak nyugodni?

A 400 hectárnyi szántóföldből, a miket Uri canton a legelőkön és erdőkön kívül bír, minden haszonélvező családnak átlag 14 are juthat. De ez a parcella is az időközi felosztások folytán más-más kézre juthat.

Ez az allmend első typusa. E boldogoknak híresztelt helyeken a lakosoknak három kategóriája fordulhat elő; az új lakók, a kik már több nemzedéken át vannak ott, de a kiknek semmihez sincs joguk, mert nem származnak a régi clanok tagjaitól; a szegényebb haszonélvezők, a kiknek nincs birtokuk és a kik a télen nem tarthatnak marhát; ezek nem legeltethetnek, az erdőből is kevesebbet kapnak és precárius jogcímen kapnak egy 15—20 are nagyságú kertet; végül a jómódú régi lakosok, a kik a szántóföldből kapnak részt, legeltethetnek és fát vághatnak szükségleteikhez képest. A község tehát növeli a gazdagok javait, azok vagyonát, a kik már úgy is jómódúak. És a birtokközösség rendszere mellett ez csakugyan mindig így történt. A «kövérek», az «erős családok» mindig az oroszlánrészt kapták, és habozás nélkül mondjuk ki, hogy ennek így kell lennie. A községnek az az érdeke, hogy minél több teremjen, már pedig csak az eszes, munkás, takarékos emberek tudják a földet alaposan kihasználni.

Glaris cantonban a második typussal találkozunk. Ott sokkal kevesebb községi birtok marad; ott a községi javak legnagyobb része bérbe van adva, még idegeneknek is. Laveleye a csodálkozás hangján említi föl, hogy ide-

genek is részt vehetnek az árverésekben, oly természetes dolog, hogy a birtokközösség kizárja az idegeneket. De rendesen a községek mégis megtartanak annyi szántóföldet, hogy minden haszonélvező családnak adhassanak 10—30 are-nyi területet, mely 10, 15, 20 vagy 30 évig marad egy kézen. A határidő letelte után a földeket újból fölmérik, és megint kisorsolják. Egyes magántestületeknek szintén vannak földjeik Laveleye elbeszéli nekünk, hogy az iskola, a templom, a jótékonyági pénztár is bírnak legelőket, erdőket, mezőket; azután megint fölveszi az aranykor költőinek tollát, és lelkes hangon folytatja:

«Mily különbség! Itt a manchesteri munkás, a ki kőszénfüsttel elhomályosított levegőben, piszkos szobában, ronda utcában él; egyetlen szórakozása a gin-palace, a pálinka palotája. Ott pedig a svájczai haszonélvező, a ki tiszta levegőt szí a Linth gyönyörű völgyeiben, a Glaris hófehér ormai tövében, a pompás természet üde légkörében; jól lakik; műveli a földjét, melyhez természetes, eltagadhatatlan joga van; elesége egy részét maga termeszt; ragaszkodik a földhöz, a mely az övé, a községhez, melynek kormányzatában részt vesz; a cantonhoz, melynek törvényeit a Landesgemeinde gyűlésein ő szavazza meg; haszonélvező társaihoz az együttes tulajdon köteléke, polgártársaihoz pedig a közös jogok gyakorlata fűzi.»¹

Ez bizonyára megkapó kép. Tehát a manchesteri munkás és a glarisi paraszt képezik az alsóbb osztályú emberek végzeteinek scálájában a két szélső fokot. Igaz, hogy a helyek ellentéte megkapó, mert az Alpesek közt a természet csakugyan nagyszerűbb. De hisz a föld minden vidékére kell akadnia lakónak, az egyhangú síksá-

¹ Laveleye, f. i. m. 291. l.

gokra és a sivár fensikokra is! Manchestert füst környezi. Tán csak nem akarjuk száműzni az ipart, mely annyi kényelmet és élvezetet szerez az embernek. A manchesteri munkás piszkos szobában, ronda utczában él? Mindig igaz ez, és a munkás, a ki szorgalmas és takarékos, bő munkabéréből nem vehet bérbe egy cottage-ot, a honnét olcsó vonatok szállítják a gyárba, melyben hetenkint csak 56 órát tölt? Egyetlen szórakozása a gin-palace! De mit csinálnak hát a népkönyvtárak, az ingyenes tanfolyamok, a Mechanics Institute-ok, melyeket annyiszor hallunk dicsőíteni? Az a manchesteri munkás, ha okos és erélyes, nem látja-e maga előtt a legszebb láthatárt? Nem emelkedhetik-e fokról fokra, és egy szép napon ő, vagy a fia nem lehet-e egyike ama gyapjúlordoknak, a kik a világ igazi urai.

Laveleye képe, mely az egyik oldalon túlsötét, az érem túlsó felén nem színez-e nagyon is ragyogóan? Vajjon az a svájcezi haszonélvező csakugyan részesül-e annyi anyagi és erkölcsi előnyben, mint a hogy itt mondatik? Van-e mindig saját háza? Nem, mert hisz Uri cantonban, a melyben pedig a viszonyok kedvezőbbek, mint Glarishan és Schaddorf városban, azt tapasztaljuk, hogy 194 haszonélvező közül — a minden jog nélküli jövedvényekről nem szólva — 25 akadt, a kinek nincs saját háza. Van-e mindig elég munkaeszköze? Az sincs, mert Uriban a 2700 haszonélvező család közt van 1063, mely a télen át nem bír eltartani egyetlen egy marhát sem, és így ki van zárva a közlegelő használatából. De van-e legalább mezeje, a mely az övé és a mely neki eledelt juttat? Az szintén nincs, mert 10—15, legfeljebb 20 are-t kap, tehát ötvened, sőt századrészét annak, a mire szüksége volna, hogy a családját eltarthassa. De mondhatjuk-e legalább, hogy kedélye derült, és nem lakozik benne se irigység se gyűlölet? Hogy

mondhatnók ezt, mikor azt kellett hallanunk, hogy e községek legtöbbször — akár csak Athénben, Rómában és Flórenczben — vannak «kövérek» és «soványok», hogy emezek irigylük amazokat és hogy a két osztály közt a küzdelem sokszor heves mérveket ölt.

Hagyjuk tehát az idyllt, mely csak a költészetbe való, és térjünk vissza a prózához, az allmendhez úgy, a hogy van, csekély arányaival és korlátolt befolyásával. A svájci parasztra úgy illik a fentebbi lelkes leírás, mint Théocrit és Virgil leírása az igazi görög és római pásztorokra.

Az allmend harmadik typusát Vallisban látjuk. Itt, valamint a többi cantonokban, az alpesi legelők élvezete, hogy jogi kifejezést használjunk, a magántulajdon corollariuma, mert mindenki annyi marhát küldhet a közlegelőre, a mennyit az egész éven át eltartott.

Glarisban is akadnak községi szőlők és szántók, de ezek csak arra valók, hogy a nemzeti és községi ünnepekhez szükséges bort és kenyeret szolgáltatassák. Ilyen czélból a lövészegyletek is szereznek egy-egy kis telket. Ezek igen tisztos, poeticus szokások, de a lakosok anyagi jólétére egyáltalán nem gyakorolnak semmi befolyást.

Teljes statistica az összes svájci községi javakról, fájdalom, nincs. Laveleye úgy segít tehát magán, hogy közöl egy pár számot a legjobban ellátott cantonokról. Szó szerint idézzük: «Unterwalden cantonban, Obwaldban, a hol 13,000 lakos van, a községi javakat 11.350,000 frankra becsülik. Appenzellben, a hét belső kerület 9800 lakója mintegy 3 millióra becsült birtok felett rendelkezik. Solothurn város haszonélvezőinek birtoka 5.409 hold erdő (egy hold 36 are) 1,041 hold legelő és 136 hold szántóföld: és ezek az épületekkel együtt 2,330,338 frankra becsülvők, de háromannyit érnek. St. Gallen cantonban a köz-

ségi földek igen terjedelmesek. Ott 236 havasi legelőn van 24,472 stoss (a stoss ép úgy mint a kuhessen, egy meg nem határozott terület, a mely egy téhennek egy nyárra szükséges), és ezekből 143 havas 12,407 stoss-szal a községi legelő. St. Gallen város polgárainak oszthatatlan birtokát 6.294,000 frankra becsülik. Schaffhausen cantonban a községi földek 28,140 holdra terjednek, a mi a canton összes területének (85,120 hold) egy harmada. Az erdők 29,188 holdra terjednek, és ebből 20,588 hold a községi allmendeké. Uri, Zug és Schwyz cantonokban az allmendek szintén igen terjedelmesek. (La propriété primitive, 293. lap).

Ezek a számok érdekesek, bár nem valami erősen támogatják a tételt, a melynek érdekében felhozták. Hogy Svájcban a községek bírják az erdők legnagyobb részét, azon nem kell csodálkozni, mert hisz Franciaországban is az állam egy millió hectárt, a községek pedig 4.855,000 hectárt, összesen a felét bírják az erdő-állománynak.¹ De ebből nem következik, hogy az egész terület allmenddé van átalakítva. Ez idő szerint Svájcznak azon helyei, melyek e tekintetben első helyen állanak, a lakosság számához képest mégis csak csekély közös birtokot mutatnak fel. Obwaldban 13,000 lakos van és a községi birtok 11.350.000 frankot képvisel. Ez soknak látszik, mert minden egyénre 850 frank, azaz minden családra átlag 3000 frank jut; de figyelembe kell vennünk, hogy a jövedelem a nyugati országok legtöbbjében, a terhek leütése után, körülbelül 3%, tehát egy-egy családra 90 frank jut, egy-egy lélekre 22 $\frac{1}{2}$ frank. Miután az elosztás sohasé szokott

¹ Traité de la science des finances (3. kiadás). I. kötet 50. és 83. lap).

teljesen egyenletes lenni, a kevésbbé dotált család a községi vagyónból az átlagos jövedelemnek csak a felét, a harmadát vagy épen negyedét kapja, ez pedig fejenkint 6—11 frank és egy-egy családnak 24—45 frank. Ez is szép mellékes jövedelem, de csak mellékjövedelem. Pedig itt arról a területről szóltunk, mely még a legjobban áll. Az appenzelli hét belső kerületben, melyeket második helyen említettek, az eredmény még kevésbbé fényes. Ha oly községcsoport, melynek 9800 lakosa van, 3 millió értékű községi vagyonnal bír, ez fejenkint tesz 328 frankot, minden család után 1300 frankot, vagyis 3 % -kal kamatoztatva, 39 frank jövedelmet egy-egy négy lélekből álló családnak, ha a földeket egyenlően osztanak meg, a mit pedig nem tesznek. Ha tekintetbe vesszük, hogy az allmend rendszer mellett főleg a legelőkből és az erdőkből a lakók csak birtokuk és marhaállományuk arányában osztoznak, akkor úgy találjuk, hogy Appenzellben a szegényebb család a községi javak után 10, 12, 15 vagy legfeljebb húsz frankot kap évenként.

Ha jól keresünk, Franciaországban is találunk analog eseteket. Az Aveyron és Herault közt elterülő hegyekben sok a községi föld. Cornus községnek (Aveyron) van egy erdeje és egy nagy szántóföldje, melyeket bizonyos időtartamra felosztanak a lakosok közt. Lunas községnek (Herault egyik cantonjának főhelye) ezer hectárnyi községi földje van; a szomszéd Joncels községnek is van igen nagy birtoka. Hasonló dolgot látunk Pégayrolles, Lauroux községekben, és sok más helyen. A lakosok jobbra óhajtják, hogy a községek tartsák meg ezeket a területeket, melyek jobbra a hegyek lejtőin vagy a fensíkokon vannak; de azt nem igen mondhatják, hogy valami nagy anyagi hasznuk van belőlök. Túlzás volna azt állítani,

hogy a községekben, a hol a községi javak körülbelül akkorák, mint a svájci allmendek, azokból minden családra átlag 20 frank tiszta évi jövedelem jut. A jómódu előkelő lakók hajlandók volnának arra, hogy e községi földek eladassanak, befásítás végett átengedtesse az államnak, vagy szétosztassanak a lakók közt akár örök-birtokoknak, akár pedig igen hosszú tartamú haszonélvezetre. Az, hogy a föld birtoka 20—30 évre biztosítva van, nem elég arra, hogy valaki, kivált hegyi vidéken, fát ültessen. Ehhez legalább 50—60 év szükséges, és kártérítés az új felosztásig elért értéknövekedésért.

Ezen községi földek létezése egyike azon akadályoknak, melyek miatt a francia kormány nem eszközölhet nagyobb befásítást. Ez a kezelés megkivánná, hogy a lakók legalább is húsz évig ne használják. Bizonyos francia községi földeken, pl. Laurouxban (Herault megye Lodève kerületében) észrevették, hogy a mint e földeket kiosztották a lakók közt, még pedig hosszú tartamú időszakokra, a satnya, félig elpusztult erdők részben megint megszépültek. Vannak községek, a hol, mint pl. Cornusban (Aveyron) az erdőket igen jó karban tartják.

Mi részünkről nem ellenezzük azt, hogy a községek megtartsák a földeiket, legalább a hegyeken levőket, de csak két föltétel alatt; az egyik az, hogy az irtásokhoz a lakóknak ne legyen joguk, a míg a befásítás meg nem történt, tehát az egészen kopár területeken körülbelül húsz évig; a másik pedig az, hogy a haszonélvezet szigorúan szabályozva legyen, és a község birtoka ne pusztúljon el az egyes osztozkodók gondatlansága vagy prédálása folytán.

Rau német gazdasági író, a ki a németországi községi földeket tanulmányozta, — melyek főleg a Rajna bádeni völgyeiben és egyes falvakban, mint Heddesheim,

Landenbach — a közös birtok ezen categoriájáról igen hasznos tanácsokat adott. A bádeni hercezség rajnai völgyeiben egy haszonélvező osztályrészei átlag 2—3 holdat (50—75 are), az utóbb említett falvakban 5 holdat ($1\frac{1}{4}$ hectar) is tesznek. De ez korántsem elég egy-egy család eltartására. Erről meggyőződünk, ha visszaemlékezünk arra, hogy a francia falvak 20 millió lakója — a kik közül pedig sokan más foglalkozást is űznek — $52\frac{1}{2}$ millió hectárral rendelkezik, a mi fejenként $2\frac{1}{2}$ hectár, családonként pedig átlag tíz.

A bádeni hercezség ezen falvaiban a községi földök szervezete nagyon hiányos, mert a földeket igen rövid időközökben, évenként, vagy minden harmadik évben szokták újból felosztani. Rau, a ki e közös földek megtartása mellett nyilatkozik, mert a pauperismust megszüntetni vagy enyhíteni akarná, erre nézve tanácsokat ad, melyek részben nagyon okosak, vagy legalább is nagyon érdekesek. Azt akarná, hogy az allmendekekből minden családnak egyenlő rész jusson, a mivel beismeri, hogy ma nem úgy van. Azt óhajtáná, hogy mindenki fizessen bizonyos földbért, melynek jövedelméből kárpótolni lehetne azokat, a kik az ő részöket nem művelhetik. Szerinte a haszonélvezetet hosszú időre kellene biztosítani, sőt talán életfogytiglanra, és el kellene kerülni azt, hogy az egyes osztó sok apró parcellát kapjon. Mikor pedig valamely föld visszaszáll a községre, az eddigi művelőnek — vagy halála esetén a családjának — meg kellene téríteni a talajjavításra, trágyázásra, alagsövezésre, kerítésre és ültetvényekre fordított költségeket, mert máskülönben a földek a haszonélvezet utolsó éveiben nagyon elhanyagoltatnának.

Ez igen helyesen van mondva. És ezen okos tanácsokra csak egy ellenvetés lehetne, hogy az így értelme-

zett közös tulajdon többé nem közös tulajdon. Ha a kisor-solás nem történik minden évben, vagy legalább minden második és harmadik évben, hanem csak 20—30—40 évi időközökben, akkor az osztozkodási időszak lejárta előtt alapított új családoknak misem jut; ha egy család 4—5 ágra szakad, akkor az új háztartásoknak 10, 15, 20 évig kell várniok, míg a közös vagyonból részt kapnak. A hosszabb ideig való egyéni haszonélvezés és az együttes birtok sehogy sem férnek meg egymással; a mit az egyiknek adunk, azt elveszszük a másiktól.

Rau egyéb tanácsai szintén ellenkeznek az együttes birtok lényegével. Azt mondja, hogy mindenki fizessen bizonyos bért; de akkor minden osztozkodónak amúgy is csekély jövedelme még inkább csökken. Az a bér, ha csekély lesz is, olyan teher, melyet némelyek nem bírnak el. Még inkább áll ez, ha az eddigi tulajdonosnak meg kell téríteni az eszközölt talajjavítások költségeit. Ha a földet nagyon gondozta, ha trágyázott, alagsövezett, szőlőket és gyümölcsfákat ültetett, akkor a megtérítendő költség egy-hectár után felrúg 1000 frankra, 2000 frankra, sőt 4—5000 frankra. Ki fizeti azt meg? Az talán, a kinek a sors ezt a gyönyörű telket most juttatja? De akkor gazdagnak kell lennie, hogy lefizethessen 1000 frankot, 2000 frankot, sőt esetleg 4—5000 frankot. Ha nincs annyi pénze, le kell mondania a telekről. Mihelyt egyszer elfogadjuk a költség-megtérítés elvét, akkor nem értjük, hogy mire való a birtok közössége, mert a megtérítendő költség sok esetben akkora, mint a vételár, és eltávolítja azokat, a kiknek nincs pénzök, hogy a földet megvegyék. Ha valaki az örökös egyéni tulajdon rendszere mellett 4—5—6000 frankért megvesz egy hectár földet, akkor mit képvisel ez az ár? Rendesen csak azt az összeget, a mit az előbbi tulaj-

donos vagy ennek elődei irtásra, bekerítésre, építkezésre, trágyára, alagcsövezésre, öntözésre, ültetvényekre elköltöttek. Azt mondják erre, hogy itt bele van értve a föld járadéka is, vagyis a föld őseredeti termőereje. Az igaz, csak hogy a szűz földek versenyének kített Nyugot-Európában a földjáradék a legtöbb esetben igen jelentéktelen termelési tényező. Ha eltekintünk a híres szőlőktől és a folyómenti rétektől, akkor a földjáradék ritkán képezi csak a harmad- vagy negyedrészt is a haszonbérnek, tehát az eladási értéknek. A vételár többi része, néha az egész vételár nem egyéb, mint a beruházási költségek megtérítése. Sőt az «Essai sur la Répartition des richesses» cz. művem harmadik fejezetében gondos számítás alapján kimutattam, hogy a vételár ritkán üti meg a gondos birtokosok által eszközölt beruházások költségeit, és hogy nevezetesen a lefolyt 30 év alatt Franciaországban a föld eladási értékének növekedése csekélyebb összeget képvisel, mint a lefolyt 30 év alatt eszközölt beruházások költsége. Így tehát a beruházások megtérítése leplezett visszatérés az örökös magántulajdonhoz és ugyanazzal a bajjal jár — ha ugyan bajnak mondható — hogy a szegényeket mellőzi; de nem nyújtja annak eltagadhatatlan előnyeit, mert a birtokost nem sarkallja annyi szakadatlan beruházásra.

Itt aztán még egy komoly kérdés merül fel: hogyan kell a megtérítési összeget megállapítani. Az egyéni örökös birtokoknál az eladás szabad szerződés, melyhez hozzá kell járulnia mindkét félnek; itt tehát az egyik fél nem szabhat önkényes árt. De mikor a volt haszonélvező költségeinek megtérítéséről lesz szó, ki lesz a bíró? A község, tehát a két fél közül csak az egyik. Azt lehetne mondani, hogy a beruházásokat a község fizeti ugyan,

de a terhet felosztja az allmend többi osztályosai közt. De itt sok ellenvetés merül fel, és a megtérítendő összeg megállapítása igen nehéz lesz. Hatóságilag megállapítani, hogy mennyit érnek az ültetvények, öntözések, trágyák, mennyivel gyarapította a föld értékét az utolsó haszonélvező, ez mindig szerfölött kényes feladat lesz. A község, a mely kétségkívül csökkenteni igyekszik a terheit, mindig hajlandó lesz nehézségeket támasztani. De ha nem teszi is, föltételezik majd róla, hogy megteszi. És a haszonélvező, ha e tekintetben kételyei, aggodalmai lesznek, kétszer is meggondolja a dolgot, mielőtt költekezésre szánja magát. A földek tehát, egészben véve, nem lesznek oly jól művelve, mint az egyéni, örökös tulajdon rendszere mellett, kisebb mennyiségben fogják megteremni az élelmiszereket, melyek az emberi nemnek nélkülözhetetlenek vagy hasznosak.

Ha a község maga téríti meg a beruházási költségeket, akkor ezt a kiadást valakire ki fogja róni, még pedig az új haszonélvezőkre, telkeik jövedelme arányában. Ezzel új terhet ró ki, és még nehezebbé teszi azon földművelők helyzetét, a kiknek nincs tőkéjük. Ez a teher sokkal nagyobb lesz mint a mai földadó, mert ez a föld jövedelmének csak csekély hányadát képezi, tán tized- vagy hatodrészét, holott a beruházási költségek megtérítése sok esetben a tiszta jövedelem három negyedét, négy ötödét, sőt néha az egész tiszta jövedelmet fogja absorbálni. Mindenfelől új nehézségek támadnak tehát, és az önkénynek ezer alkalma van érvényesülni.

A közös tulajdon csak a maga őseredefi, kezdetleges alakjában lehetséges, a mely kizárja az intensív termelést; ha az osztozási időszakokat nagyobbítani akarjuk, a távozó haszonélvező jogait el akarjuk ismerni, akkor megszüntetjük a birtokközösségi jelleget, és ezen hybrid szer-

vezet mégsem lesz oly jótékony hatású, mint az állandó magántulajdon.

Igaz, hogy az allmend jobban van művelve, mint az orosz mir, de ennek több oka van. Az allmend a művelt Svájcban van, egy nyugati országban, a mir pedig a távoli, félig barbár Oroszországban; az osztályrészek hosszabb időre adatnak és kicsinyek; ritkán terjednek 10, 15, 20 are-nál többre. Ilyen körülmények közt ez a közös birtok, bár a nem változó birtoknál szükségkép csekélyebb értékű, nyújthat bizonyos előnyöket, melyek miatt a fenntartása kívánatos. De a mint a civilisáció fejlődik, ezek az előnyök is csökkennek; már az is elenyészeti, hogy a lakosság folyvást szaporodik. Így pl. Unterwaldenben a haszonélvező azelőtt két tehenet küldhetett a közös legelőre, utóbb csak egyet; miután a tér szűkült, utóbb minden tehen után hét frank díjat kellett szedni; az, a kinek nincs marhája, compensciónak 3 frtot kap.

A már jelzett bajokon kívül még egyéb bajokat is okozna az, ha a birtokközösség rendszere általánossá válna. A közigazgatás sok nehézséggel járna. Laveleye ismerteti többek közt Gross községnek (Schwyz canton) szervezetét.

Minden év április havában a 18 évesnél idősebb haszonélvezők gyűlést tartanak, melyen számadás tételik, és folyó ügyek intéztetnek el. Az elnök rendkívüli gyűléseket is hívhat össze. Minden tisztviselő választatik, és a megválasztott egyén tartozik a rá ruházott hivatalt elfogadni. A végrehajtó hatalom egy héttagú tanács kezeibe van letéve; ez intézkedik az erdőkezelés dolgában, kijelöli a vágásokat, előkészíti a földosztást, pörlekedik a község nevében, és végrehajtatja a 60 frankon alúli munkákat (a nagyobbakat a közgyűlés rendeli el); gondoskodik a

szabályok megtartatásáról, megállapítja a bírságokat. Az elnök összehívja a tanácsokat, és a kik igazolás nélkül elmaradnak, bírságot fizetnek; a jelenlevők díjazása az, hogy a többi haszonélvezőkre kirótt közmunka alól föl vannak mentve. Az elnököt a közgyűlés választja, melyet össze kell hívnia, ha száz tag kívánja. Fizetést kap, azonfelül pedig napidíjakat a rendkívüli munkákért. Kivüle még öt fizetéses tisztviseelő van: a pénztárnok, a jegyző, a munkavezető, az erdész és a számvizsgáló. «Látni való, hogy e földbirtokos községek igen tökéletes kormányzati szervezettel bírnak, középútat tartanak a politikai testület és a részvénytársulat közt.»

Ez az utóbbi megjegyzés szerintünk voltaképp ellenvetés. A politikai testületekben sok a surlódás, idővesztetetés, ármánykodás, ellenségeskedés, önkénykedés. Láthatjuk ezt még a legkisebb községtanácsoknál is. Ez elkerülhetetlen baj, mert a közérdekek intézése céljából szükség van politikai testületekre; de ez nem ok arra, hogy a közügyek körét túlságosan tágítsuk. A részvénytársulatoknál, melyek föltétlenül szükségesek a nagy vállalatokhoz, hasonló bajokat látunk: pazarlást, hanyagságot, rosszul meghatározott felelősséget. Nagyon virágzónak kell lennie egy iparvállalatnak, hogy tönkre ne menjen, mikor részvénytársaság kezére kerül. Kisebb munkáknál, oly kereskedésnél, a mely nem igényel óriási tőkét, a magántulajdonos, a «gazda szeme», sokkal jobban végez és lát, mint az igazgató tanács. A részvénytársaság csak akkor hasznos, mikor oly munkákról van szó, melyekre egyes ember nem képes.

Szívesen elhiszszük, hogy az allmendeket kormányzó kis testületek jobbra mentek e hibáktól; de kétségkívül felvennék mind e hibákat, ha a hatáskörük szélesbednék.

De az bizonyos, hogy szükségkép a routine, a szokás szolgálai. Tegyük fel, hogy egy vidéken, melyen a birtokközösség dívik, föllép a phylloxera. Ezt a vidéket ez a megpróbáltatás jobban fogja sújtani, mint a magántulajdonosokból álló községet. Emitt egy eszes ember merész kísérletet tesz; Texasig megy és keresi a tökét, melyen nem fog a phylloxera marása; úgy okoskodik, hogy siker esetén egyszerre meggazdagszik. Néhányan követik a példát, noha a közönséges emberek élehetetlenek és hitetlenek. De nagy erőfeszítésre, a mely javára válik egy egész vidéknek, csak az egyéni kezdeményezés képes, ha a nagy nyereség reménye sarkallja. De mikor előbb egy 500—1000 főnyi gyűlést kell valamiről meggyőzni, akkor az idő múlik, de eredmény nincs. A tömegek mindig eszélytelenek, és a régi csapáson haladnak; akármilyen oktatásban részesítik is őket, mindig vagy lelkes elhamarkodást, vagy meggyökeresedett tétlenséget tanusítanak.

Az allmend igen érdekes maradványa egy régi szervezetnek; rendesen jobban van szervezve, mint a francia faluközösség. Hanem Hérault és Aveyronban vannak compossessoratusok, melyek majdnem épen olyan szervezettel bírnak, mint az allmendek. Hanem mi sem enged arra következtetni, hogy az allmendet egy társadalmi újjáalakulás csirájának szabad tekinteni.

X. FEJEZET.

A nemzetek birtokává lett föld kiaknázása.

Figyelemmel néztük végig a történeti cyclust. Mindenütt, Khinában ép úgy mint másutt, a közös birtok igyekezett, vagy igyekszik magántulajdonná átalakulni. Még a kis svájczai cantonok se képeznek kivételt, mert az allmendek ott a területnek kis részét, a szántóföldeknek elenyésző töredékét képezik.

Ha azt nem akarjuk állítani, hogy a világ a pusztavéletlen szüleménye, ha az egyetemes jellegű társadalmi tényeket a természet törvényeinek megfelelően kell venni, akkor bizonyos, hogy természeti érvek hozhatók fel a magántulajdon mellett. A magántulajdon jobban megfér a modern civilisatióval, elősegíti az egyén szabad terjeszkedését, edzi a magán kezdeményezést, sokoldaluvá teszi a cultura haladását. Azt ellenben, hogy a föld nagy terjedelmű államjavakká alakuljon át, jelentékeny, sőt szinte leküzdhetetlen nehézségek gátolják.

Ha az emberi nem soh'se ismerte volna a birtokközösséget, azt lehetne állítani, hogy az emberek, miután még nem érezték annak áldásait, lassankint el fogják enyésztetni a magántulajdont, és magasabb fajú rendszer felé törekszenek, melyet a gondolkozás vagy a megközelítő jellegű tények észlelete fog velök megismertetni. Abból,

hogy a rabszolgaságot ismerte, és alkalmazta majdnem az összes emberiség, nem következik, hogy ezt az intézményt természetesnek, humanusnak kell tartani. De a magántulajdont nem lehet így felfogni, mert az nem volt az emberiség kiindulási pontja. A birtokközösség volt a kezdetleges állapot, és ebből az emberiség fokozatosan kibontakozott, a sok akadály daczára, mert úgy követelte azt a szükségesség, a társadalom előnye, az ösztön és a józan okosság; és megalakult a magántulajdon, mindig világosabb és szabatosabb jelleggel.

Elülről kezdjük tehát a kísérletet, melyet hosszú századokon át megtettünk az egész földön, és a mely mindenhol meghiusult? Egyesek, írók, a kiknek száma csakugyan egyre növekszik, ezt ajánlják. Minden nyelven dicsoítik azt a tényt, hogy a föld «nemzeti tulajdonná» lett. De megállítjuk őket már az első szónál. Ez a «nemzeti tulajdonná válás» csak fél rendszabály volna, mert ha a családnak vagy az egyénnek nem lehet kizárólagos joga a földhöz, melyre a véletlen helyezte, miért lehet hozzá joga egy nemzetnek? A bor kellemes ital minden embernek. A dús völgyek, melyeken az terem, miért képezzék a francia, spanyol, olasz vagy portugall nemzet kizárólagos tulajdonát? Miért ne bírják azokat a skandinávok, lappok és eszkimók?

Ha a magántulajdon nem létezik, akkor a nemzet is — ép úgy, mint az egyén — nyilvánvaló csalást követ el, mikor magának tartja meg a területet, melyet örökölt. A földnek «nemzeti tulajdonná válása» tehát fél rendszabály, mely csak a szűk látkörű, fölületes elméket elégítheti ki. Sokkal messzebb kell mennünk, a mint azt egy előző fejezetben kimutattuk.

Az amerikaiak, a kik a khinaiakat ki akarják tiltani

országukból, utóvégre is mire hivatkoznak? A birtokba vételből és öröklésből eredt jogra, mely a magántulajdon alapját képezi! Igen ám, de hogyha az első birtokba vétel és az öröklés nem adják meg az egyénnek a kizárólagos tulajdonjogot, akkor nem adják meg az amerikaiaknak sem a khinaiak ellenében. A föld vagy az egyéné, vagy az összes emberiségé. A nemzet oly közbeneső fogalom, a melynek itt nincs semmi értéke. A földnek „nemzeti tulajdonná válása» balgaság, mert szabadalmat teremt. Ha az egyénekre nézve megszüntetjük a föld tulajdonára való jogot, akkor ki kell mondanunk, hogy a föld az egész emberi nemé. Az amerikaiak, a midőn területükről kitiltják a khinaiakat, emezeket meglopják.

Ez az ellenvetés alapvető tétel, melyet eléggé fejtegettünk, és melyet most csak fölemlítünk. A collectivisták több kategóriájával állunk szemközt; vannak igazi, következetes, nyíltan bevallott collectivisták, mint a Colins elveit követő kis belga-francia iskola; vannak írók, a kik a collectivismus felé hajlanak, mint Laveleye Emil, Stuart Mill és nevezetesen George Henrik. Mellőzzük a bölcsészeket, minők Spencer Herbert és Huet Ferencz, a kik speculativ okoknál fogva, a tettek és eredmények ismeretének teljes hiányával, többé-kevésbbé kikeltek a földet bíró magánosok ellen; mellőzzük ezúttal a radicalis, teljes collectivismus hirdetőit is, minők Marx Károly és hívei.

Fentebb láttuk, hogy ezen elméleteknek mi a kiindulási pontja; felemlítjük, de nem bíráljuk újból. Az *a priori* érvek, melyeket ezen különféle nézetű írók felhoznak, a következők: minden embernek elévülhetetlen, ősi joga van a föld élvezésére, és az emberi lény, mely a földnek nevezett elsőrendű munkaeszközzel nem bír, nem képes táplálkozni, rabszolga, a kit végleg ki lehet kergetni.

a világból; csak úgy él, hogy megtürik. Ezt az érvet hozza fel Spencer Herbert. A birtokközösség tételének megoklására felhozzák azt a föltevést is, hogy a föld értéke, jövedelme, járadéka, folyvást növekszik, magától, a birtokos munkája nélkül, úgy hogy igazságtalanság örök időkre odaengedni neki a természet ingyenes adományát. Az örökös magántulajdont nehezíti, elítéli a meg nem érdemelt értéknövekvés, mit az angolok «unearned increment»-nek neveznek.

Azon tan mellett, hogy a föld a nemzet tulajdonát képezi, gyakran azt is felhozzák, hogy a tulajdon, miután elvesztette társas jellegét, szabadalommal lett, melylyel nem jár kötelezettség és melynek nincs más célja, mint a magán-előny.

A történeti érveken kívül ezek a praemissák, melyeket a collectivismus felé hajló vagy tisztán collectivista írók felhozni szoktak. A rendszer, melyet ajánlanak, és melyet a hiányosnak mondott mai rendszer helyébe akarnak állítani, odavezetne, hogy minden ember, miután a föld élvezéséhez elévülhetetlen joga van, a földet tényleg élvezze, hogy minden egyén, miután a föld föltétlenül szükséges munkaeszköz, ezt közvetlenül bírhatta. E rendszerrel azonfelül azt is elérnék, hogy a közös tulajdon előnyösebb legyen a társadalomnak, mint a magán tulajdon, és az egész emberi nemnek szerezzen több anyagi termést és több erkölcsi élvezetet.

A magántulajdon ellen felhozott kritikák szerint ezeket kell a közös tulajdon segélyével elérni. Ha ez nem sikerül, akkor a birtokközösség rendszere nem váltja be ígéreteit, mert helyreállítja, a mit oly rossznak nyilvánított. Pedig, ha vizsgáljuk a javasolt reformokat és az alkalmazás eszközeit, emezek és az ígéretek közt óriási űrt találunk.

Még egy komoly író se volt elég eszélytelen azt ajánlani, hogy térjünk vissza tökéletesen a kezdetleges birtokrendszerhez, a faluközösséghez, elfogadva ennek kizáró jellegét, kisorsolási eljárását. Laveleye óhajtja ugyan, hogy az «allmend»-et tartsuk fenn, ott pedig, a hol elenyészett, éles-szűk fel, de maga sem hiszi, hogy ez a rendszer általánossá válhatna, és az egész föld kerekén alkalmazást nyerhetne. Éles elméje észreveszi, hogy a régi collectivismust aláaknázták és megsemmisítették, nem a véletlen, vagy egy külső esemény, hanem a tények hatalma és az emberek természete.

«Ne ringassuk magunkat illúziókba, — írja a «Propriété et ses formes primitives» cz. műve 249-ik lapján — mert a földművelők szövetkezeteit nehéz lesz mindeütt meghonosítani. Hogy Assingtonban (Anglia) és a tallowi uradalomban (Németország) a kísérletek sikert mutattak fel, ez nagyrészen Gurdon és von Thünen urak nagy befolyásának köszönhető. A régi faluközösségek voltakép mezőgazdasági cooperatív szövetkezetek voltak, melyeknek alapját a vérrokonság, a családi kötelékek és az ősi hagyományok képezték; és azok mégis eltűntek; nem a kormány ellenségeskedése miatt, hanem mert lassan aláaknázták az individualismus, — nevezzük, ha úgy tetszik, önzésnek — mely korunkat jellemzi. A meggyöngült családi érzület helyén a collectiv testvériség érzülete fog-e oly hatalmasan fejlődni, hogy a jövő szövetkezeteinek összetartó kapcsa legyen? Szabad ezt remélni, és a mai helyzet nehézségei fölötté kíváncsisággal teszik.» A ki ilyen törekeny, kézzel nem fogható alapon táplál reményeket és óhajokat, és mégis át akarja a társadalmat azokhoz képest alakítani, a ki azon kezdi, hogy megdönti a mait, mely utóvégre is annyi anyagi jólétet, szabad időt, szellemi és er-

kölcsi élvezetet nyújt a művelt emberi nemnek, — az a játékos temperamentumával bír. Tehát az ősidők birtokközösségét nem birta fentartani sem a százados hagyomány, sem a szoros családi kötelék, sem a vallásos érzet; ma pedig a hagyomány ellenkező jellegű, a családi érzés eltompult, a vallásos érzés, melyet a hatalmasok kiméletlenül üldöznek, a szakadatlan üldözések folytán teljesen elgyengült, és mégis akad a ki azt hiszi, hogy amaz eltűnt intézmények újjászülethetnének, tartósak lehetnének! Mily ellentmondásokba tudnak keveredni azok a reformátorok! Egyfelől ócsárolják «az individualismust, az önzést, mely korunkat jellemzi», másfelől meg a tőlök kitelhető szidalmakkal halmozzák el a szövetkezeteket, melyek, mint pl. az egyházi szervezetek, az egyént alárendelik a szövetkezeteknek és ennek megfontolt akaratát föléje helyezik az egyén változó hajlamainak.

De ha megvalósítanók is az ősi szokás szerinti földközösséget, azzal még nem változtatnók meg lényegesen az emberek helyzetét, mert az a földdarab, mely a városok lakójának jutna, szerfölött csekély volna. Páris városa 7802 hektárra terjed; abból 714-et a folyó foglal el, ezret pedig az utcák, utak és terek; marad tehát 6000 hektár, a mit föl kellene osztani 2.240,000 lakos közt; jutna tehát egy lélekre 26 négyszögméter, illetve száz négyszögméter, tehát egy «are», egy családnak. Vagy, ha úgy tetszik, vegyük Páris városa helyett a Seine-departement-t; az terjed 47,550 hektárra, és lakik benne 2.750,000 ember, azaz mintegy 58 egy-egy hektáron; akkor jutna 2 are egy lakóra, 7—8 are egy családra, vagyis körülbelül a századrésze annak, a mi a megéléshez szükséges. Hogy tehát helyreállíthassuk a régi földközösséget, ahhoz az kellene, hogy felszántsuk az összes városok helyét, és az ott élő

lakosságot kergessük szét a világ négy tájékára. Azt is beláthatja mindenki, hogy az ipari célokból üzött mezőgazdaság, a gondos állattenyésztés, az időszakonként kisorsolt kis telkeken nem folytathatók. Olyan rendszer az, a mely el van ejtve, és a melyet legfőlebb kivételes esetekben lehet elfogadni.

Néha tanácsolják az új országoknak, Ausztráliának, La Platának, az Egyesült-Államoknak. De ott is haboznak, és úgy látszik, nem az összes földeket, hanem csak egy részöket akarják közösekül meghagyni. «Minden községben, írja Laveleye, a határ egy részét fenn kellene tartani oly célból, hogy időszakonként fölosztassék a családok közt, a mint azt a svájcei erdei cantonokban látjuk.»

A határ egy része! Ez is egyike ama félrendszabályoknak, melyekhez a felvilágosodott elmék csak azért folyamodnak, mert beátják, hogy az a megoldás, melyet ők szeretnének, teljességgel kivihetetlen.¹

Miután az ősi faluközösség formulája nem felelhet meg a mai kornak, miután az gazdasági tekintetben lehetetlen, társadalmi szempontból pedig egyenlőtlenséget teremtene, a mennyiben a síkságon a községek tagjainak sokkal, de sokkal több föld jutna, mint a hegyek közt, ezt a rendszert mellőzni kell. És mit ajánlanak helyébe? Azt, hogy a föld legyen a nemzeté. Erre már tettünk egy ellenészrevételt, melyet nem lehet elégszer ismételni. Az nem szüntetné meg az egyenlőtlenséget, csak más térre vinné.

¹ Egyes új országok kormányai tesznek is ilyesmit. Így pl. az „Economiste Français“ 1884. márczius 29-én (390. l.) ezeket írja: „Szokatlanul fontos rendszabályt határozott el az argentin kormány; a nyilvános eladások rendszerével felhagy, és e helyett a földeket bérbe adja nyolcz évre. A bérleti idő lejártával a föld megváltható, ha a földnek vevője akad. Nem hiszszük, hogy ez új intézkedések előmozdíthatnák a cultura fejlődését.

Az egyének és községek közti egyenlőtlenség helyett előáll a nemzetek közti egyenlőtlenség, mely ép oly kevésbé igazolható. Sőt emezt sokkal kevésbé lehet igazolni, mert az egyes nemzet keretén belül az egyes egyének sokkal jobban különböznek egymástól érdem, munka, ész, családi szerzemény dolgában, mint a mennyire különbözik egymástól két művelt nemzet, minők pl. a német, a francia az angol, a svájci, az olasz.

Az állam megváltaná a földet a mostani birtokosoktól, vagy fokonként, egyezségek útján, vagy egyszerre kisajátítás által. Azt elismerik, hogy a földbirtokosoknak joguk volna kárpótlásra, és ezt meg is fizetnék nekik. Hogy miből, ezt most nem feszegetjük.

Mit csinálna az állam a megváltott földekkel? Erre nézve két javaslatot hallunk: bérbeadás a kooperatív szövetkezeteknek, vagy versenytárgyalás útján való bérbeadás egyszerű bérlőknek.

Képzeltető ugyan más rendszer is, nevezetesen a közvetlen állami kezelés, vagy pedig az, hogy bizonyos illeték fejében a községnek engednék át a hozzátartozó földeket. De ez a két utóbbi módozat ugyancsak sok bajjal járna. Az első már a priori kivihetetlen. Nincs az a vakmerő, aki lehetségesnek tartaná, hogy a francia állam tisztviselők által kezeltessen 528,000 négyszögkilométer földet, melyen 37 millió ember lakik. A községeknek való átengedés első pillanatra kivihetőnek látszik, pedig itt is igen nagy bajok láthatók előre. A községek szükségkép egyenlőtlen részeket kapnának, és ezt nem lehetne eléggé compensálni olyformán, hogy a nagyobb részt kapott község az államnak bizonyos kiegyenlítési összeget fizessen; a községek legtöbbszörében a hatóságok tudatlanok, és a routine emberei; a lakosoknak el kellene tűrniök a polgár-

mester vagy a községtanácsosok önkényét, mert ezek igazgatnák a művelést, ezek osztanák ki a földet és a munkát. Már pedig az újabb időben tett tapasztalatok után, azt hiszszük, nincs oly szörnyen naiv ember, a ki azt hiszi, hogy a szavazó polgárok mindig a legtehetségesebb, legbecsületesebb és legrészrehajlatlanabb egyéneket választják a városi tanácsba.

Igy tehát csak két mód van a kisajátított és nemzeti tulajdonná vált földek értékesítésére: bérbeadják a munkások cooperatív szövetkezeteinek, vagy pedig árverés útján egyes bérlőknek. És e két mód hívei közt foly a vita. Az elsőt Stuart Mill helyesli, a másodikat pedig a belga-franczia collectivista iskola.¹

A kik azt akarják, hogy az állam a földeket adja bérbe coopératív szövetkezeteknek, hivatkoznak több kísérletre, mely Angliában és Németországban történt. Néhányat e példák közül sokszor irtak le és azok classicusak lettek. Ilyenféle szövetkezetet alapított pl. Írországbán 1830 táján, Owennek, a híres reformatornak egy növénydeke. Azt állítják, hogy a szövetkezet igen jól haladt, de a kísérlet folytatását egyszerre csak megakasztotta az igazgató, a ki a kártyajátékban tönkre ment és megszökött.

A másik társulatot, mely hosszabb ideig, több szerencsével működött, igen körülményesen irta le a párisi gróf, és utána vagy száz író. Azt Assingtonban (Suffolk grófság) 1830 táján egy Gurdon J. nevű emberszerető földbirtokos alapította. Ez a kezdeményező, a ki egyúttal

¹ Spencer Herbert is azt javasolta, hogy a bérlők legyenek az állam bérlői. George Henrik ezt a szervezetet hiányosnak tartja, és azt ajánlja, hogy a mostani szervezet fentartása mellett kobozzák el az egész földjáradékot, meghagyván egy csekély részt, mely a földművelők bátorítására fog szolgálni. (Progress and Poverty, 364. l.)

a pénz előlegezője és gondnoka is volt a vállalatnak. magához hívott tizenöt egyszerű mezei munkást, kölcsönzött nekik 400 font sterlinget, azaz 10,000 frankot, és mindegyikkel befizettetett 3 font sterlinget vagyis 75 frankot. A 15 munkás összevéve befizetett negyvenöt font sterlinget, tehát körülbelül kilenczed részét az összegnek, melyet Gurdon úr kölcsönzött. Az átadott föld 60 acre volt, azaz 24 hektár.

Ritka vállalat létesült kedvezőbb viszonyok közt. A botanista, a ki az üvegházban ritka virágot akar tenyészteni, nem fejt ki több gondot, és nem költekezik annyira. Megvult a föld és a tőke, jó tanácsokat adott egy magas műveltségű ember, és így a szövetkezet tizenöt tagja, a kik természetesen a legjobb munkások közül voltak kiválogatva, boldogultak. Idő jártával visszafizették az előlegezett pénzt, a birtok 60 acre helyett most már 130 acre, és a nagylelkű adomány által megalapított társulatnak részvényei, 50 évi fennállás után, 50 fontot érnek, azaz a befizetett összeg tizenhatszorosát.

A sikert kápráztatónak mondjuk-e? E kísérlet, mely bizonyára érdekes, de mégis mesterkéltnak valaminek, azt bizonyítja-e, hogy a collectiv munka több eredményre vezet, mint a magánmunka? Vajjon a kézi munkások tanúsítanak-e valamennyien annyi erélyt a munkában, oly szilárd egyetértést és annyi tanulékonytságot, mint az Assingtonban összeválogatott 15 munkás. Vajjon a többi csoportok, melyeknek elemeit nem válogatnák úgy össze, találnának-e egy jótékony tündért, mely nekik, úgy a hogy Gurdon tette, betétök kiléncszzeresét előlegezné?

Különben az alapítónak gyámkodása most se szűnt meg ez emancipált társaságban. A részesek egyike, a kit társai kineveznek, négy biztos segélyével vezeti a munkát. A rész-

vényesek eladhatják osztályrészőket, de az eladás csak úgy végleges, és az új társ csak úgy vétetik föl, ha a birtokos és a társulat beleegyeznek.

E siker által felbátorítva, Gurdon még egy kísérletet tett hasonló körülmények közt. 1854-ben még egy mezőgazdasági cooperativ szövetkezetet alapított; annak is előlegezett 400 font sterlinget, azaz 10,000 frankot és ezt az összeget már visszakapta. A birtok megnagyobbodott, ma 212 acre-ra, azaz 85 hectárra terjed, és nemrég 235 font sterlinget, vagy 8000 frank bérösszeget képviselt. A részvények erősen emelkedtek; egy-egy részvényre befizettek 3 font sterlinget és 10 shillinget, és most a részvények több mint 30 font sterlinget érnek.

Mezőgazdasági cooperativ szövetkezetnek mondják néha azt a szervezetet is, melyet von Thunen, kiváló német nemzetgazda hozott be tellowi (Mecklenburg) birtokán. De itt inkább csak a jövedelemben való részesítésről van szó. Az alapító meghalt, de a szervezet fennáll, és minden munkás évenként osztalékot kap, mely néhány év előtt átlag 25 tallerra (93 frank) rúgott; mondják, hogy a régibb részvényeseknek 500 tallérjok (1875 frank) van, egynek-egynek, a takarékpénztárban.

Stuart Mill, a leghíresebb modern angol nemzetgazda, nagyon kedvelte az efféle szövetkezetek eszméjét. Mindig arról ábrándozott, hogyan lehetne azok számát szaporítani. Azt akarta, hogy az állam engedje át nekik a még létező községi földeket. Ezen a nyomon halad több modern angol író. De vajjon az eszme, ha mindenütt megvalósítanák, vezetne-e oly szerencsés eredményre, mint a hogy gondolják? Ez korántsem bizonyos, csak az bizonyos, hogy a kivitel igen költséges volna.

Ismeretes, hogy a laboratoriumi kísérletek mennyire

különböznek az iparban és mezőgazdaságban való gyakorlattól, és hogy a combinatiók, melyek lombikban oly hathatóságok, milyen átalakuláson mennek át a szabadban.

Az Assingtonban és másutt létesített cooperativ szövetkezetek laboratoriumi kísérletek. Ahhoz, hogy ne legyen ez a jellegök, sok kellett volna. A részeseket vaktában kellett volna összehozni, úgyszólván sorsolás útján kiszemelni, mert a társadalmi szervezet nem válogatott emberek számára létesül, hanem oly természeti emberek által és oly emberek részére alakul, a kik nagyon különböző természetűek és érdeműek. Azután nem kellett volna nekik kedvezményt adni, ingyenes vagy igen olcsó tőkét, és nem kellett volna őket magas műveltségű, nagy tapasztalású egyének gyámsága alá helyezni. Egyszerűen össze kellett volna hívni 15—20 mezőgazdát (válogatás nélkül), és így szólni hozzájuk: «Ime ez a föld: a szokott bérek mellett évenként 5000 frankot hoz; itt van továbbá 20—30,000 frank forgótőkének; ez után fogtok fizetni 2 vagy 3 % -ot és pontosan fizetitek a haszonbért; most pedig boldoguljatok, a hogy tudtok, én behúnyom a szememet, nem foglak benneteket korholni, és nem fogok nektek tanácsot adni.» Ez esetben a kísérlet a szabadban normalis viszonyok közt történik vala és bizonyító erővel birt volna.

A birtokközösség és a cooperatio dicsőítői, ha józan ítéletűek, elismerik, hogy az assingtoni kísérletek elégtelenek. Pare Williamnak «Mezőgazdasági cooperatio» cz. könyvéről szólva, Laveleye ezeket írja:

«A szerző, elcsábítva saját utopiáinak vonzóereje által, a dolgokat nagyon is szépeknek láthatta... Hogy a kísérletek, melyeket Angliában, Assingtonban és a németországi tellowi uradalmon csináltak, sikert mutattak fel,

nagy részben Gurdon és von Thunen személyes befolyásának köszönhető.»

Ez aztán igaz és világos szó. Mi sem igazolja azt a föltevést, hogy a mezőgazdasági cooperatív szövetkezetek, ha gyámkodás, pártfogás és kedvezmények nélkül szülem-
lenek meg, szükségkép sikert aratnának mindenütt, vagy a legtöbb helyen. De ha a siker biztos volna is, azzal még nem volna megoldva a problema, melyet a collectivismus fölvetett.

Ezek a szövetkezetek sohasem foglalnék magokban az ország összes lakóit, hanem ezeknek csak egy részét, a legügyesebbeket, a legtakarékosabbakat, azokat, a kiknek már van némi tőkéjük. Ezek is szabadalmazott egyének volnának.¹ Ezek a cooperatív egyesületek lassankint egyesülnének, a mint hogy az is a szokás; egyes részvényesek átengednék a részeiket másoknak; és alakulnának kisiparosi szövetkezetek; ezt látjuk a legtöbb cooperatív szövetkezetnél, melyek Párisban vagy Angliában létesültek. A régiebb szövetkezeteknek már csak tizenkét, hat, sőt 3—4 társuk van, és nem marad meg más, mint a cég, melynek azonban a valóság nem felel meg.

Bármily nagy számban létezőknek tételezzük is föl e szövetkezeteket, ezek mégsem valósítják meg a collectivismust hirdető vagy azzal rokonszenvező írók eszményét, melyhez képest minden ember birtokába jutna a földnek, e legszükségesebb munkaeszköznek.

Hogy a magántulajdon ellen felhozott kritikának sza-

¹ A párisi gróf «La situation des ouvriers en Angleterre» cz. munkájában elismeri (178. l.), hogy az assingtoni és ennek mintájára alakított szövetkezetek nem valóságos cooperatív szövetkezetek. Mind e kísérleteknek, hogy sikerüljenek, el kellett térniök a cooperatív rendszer elvétől.

batos és megkapó formulát adjon, Laveleye a következő parabolát írta: «Egy szigetet tartunk elfoglalva, a hol munkánk gyümölcse után élünk meg; odakerül egy hajótörést szenvedett egyén. Mi a joga? A jogászok egyhangú véleményére hivatkozva, szólhat-e így: «Ti elfoglaltátok ezt a szigetet azon a jogcímen, hogy emberi lények vagytok, mert a birtok a szabadságnak és kulturának előfeltétele, a léthez föltétlenül szükséges emberi jog; de én is ember vagyok. Nekem is van érvényesíteni való természetes jogom. Én is elfoglalhatok hát, ép oly jogcímen, mint ti, egy földzugot, hogy ott munkám után megéljek. Ha nem ismerjük el ezt a követelést igazságosnak, akkor a hajótöröttet a tengerbe kell dobni, és, a hogy Malthus mondja, a természetre bízni, hogy szabadítsa meg ez egyéntől a földet, a hol számára nem terítették.»

Ez a példa úgy tetszik mintha mindent hebizonyítana, mintha a magántulajdon elvét teljesen megdöntené; pedig megdönti a mezőgazdasági cooperatív szövetkezetekét is. Fölteszem, hogy Anglia területe föl van osztva 500,000 cooperatív szövetkezet közt, melyek mindegyikénél a tagok bizonyos száma befizetést teljesített, és egyik vagy másik módon növelte a társas vagyont. Közbejön azonban egy hajótörést szenvedett egyén és az állítólagos természeti jog nevében ő is követel egy részt a földből. Ki fogja azt neki adni? Angliában nincs egy talpalatnyi föld, mely ne volna ráírva valamely cooperatív szövetkezetre. Az 500,000 szövetkezet közt egy sincs, melynek keretei ne volnának betöltve. Nem akad közülök egy sem, a mely hajlandó volna földjéből átengedni valamit e jövevénynek, a ki semmivel se járult a társas vagyponhoz. Ebben a cooperatív országban a hajótörést szenvedett egyén éppen olyan helyzetben van, mint hogyha a hullámok olyan sziget felé vitték volna,

mely magántulajdont képez. Senki sem fogja a magáét csökkenteni, hogy neki részt juttasson. A testületi szellem ép oly konok és szűkkeblű, mint az egyéni önzés. Sőt könnyebben akadunk egy vagy több irgalmas lelkű egyénre, mint egy testületre, mely törődnék a kívül álló egyénnel. Az következik-e ebből, hogy az a szerencsétlen egyén halálra van ítélve? Oh nem. Az első segílyt, melyet véginségben levőktől sehol sem tagadnak meg, megkapja, és ha van benne tetterő és bátorság, elszegődhetik, két keze munkája után megélhet, és ha a physikai erőhöz takarékosság és ügyesség járul, időjártával félre tehet kis pénzmagot, és végül megvehet egy darabot a földből, melyre hiába formált volna jogot. E tekintetben a dolog egész egyformán történék, akár cooperativ szövetkezetek, akár pedig magántulajdonosok birják a földet. Sőt a magánbirtokosok országában jobban állna a dolga: könnyebben szegődhetnék el, és utóbb könnyebben vehetne földet olyan országban, a hol milliószámra akadnak birtokosok, és minden nap történik adásvevés, mint olyan vidéken, a hol a földet cooperativ szövetkezetek birják, melyek a munkát saját tagjaiknak tartják fenn, és földjökből sohase adnak el egy talpalatnyit sem.

A mezőgazdasági cooperativ szövetkezetek rendszerének, ha úgy tekintjük mint a föld birtokának általános és egyetemes formáját, két nagy hibája van: a sikere bizonytalan, eredménye pedig az volna, hogy szabadalmazott osztályt teremt, mely kiferjedtebb ugyan mint a mostani birtokosoké, de ép olyan exclusiv, sőt még exclusivabb mint emez. Jegyezzük meg azt is, hogy a magánbirtokosok osztálya lényegénél fogva változásoknak van kitéve, és bejuthat abba mindenki, a ki munkás, eszes és taka-

rékos, a cooperatív szövetkezetek holott aligha nagyon meg nem nehezítenék az utólagos fölvételt.

Ez a rendszer tehát nem fogadható el a socialis kérdés általános, kötelező megoldásául, a mint hogy Marx Károly és Schaeffle elvetik az államilag segélyezett munkásszövetkezetek rendszerét, melyet Lassalle javasolt.

A collectivista rendszer mellett milyen módot kell tehát elfogadni, miután az, melyet kifejtettünk, sem elméleti sem gyakorlati szempontból nem felel meg? Talán az állam fogja saját kezelésben művelni az egész földet? Ezt senkisé is merte javasolni. Ez az óriási vállalat a nemzeti életet oly kockázatoknak tenné ki, hogy erre még a legmerészebb elmék sem gondoltak. Hogy az európai continensen létező sokféle centralisatióhoz még a földtermékek előállításának centralisatiója is járuljon, ez oly vakmerő gondolat, melylyel még a legszélső forradalmárok sem barátkoztak meg. Képzeltető-e az, hogy a földművelési miniszter ott a párisi palotában állapítsa meg, mely területen, milyen sorrendben, miféle termékeket kell termesztetni, és a művelési ágakat minden telken évről évre hogyan kell változtatni? Azt mondja, hogy a munka megosztatnék. A miniszter, a kamara vagy a műszaki tanács meghallgatása után, általános utasításokat adna. A kerületi igazgatók, kerületi tanácsok meghallgatása után, tapintattal és helyismerettel bajtanák végre a miniszter utasításait, és az apró munkák megosztását minden községben egy alárendelt közeg eszközölné a községi tanács meghallgatásával.

A papiroson könnyű az ilyen administratiót szervezni, a miniszteri hivataltól le a kis telkekre ügyelő közegig. De ki lesz elég hiszékeny azt hinni, hogy ez a szervezet rendesen és hatálylyal működik majd? Mikor a

legegyszerűbb munkáknál, melyek oly jól alkalmazkodnak a felsőbb rendelethez, az általános jellegű utasításhoz, a hol lehet időközönként szemléket tartani, és mindent a legnagyobb tökélyvel elkönyvelni, az állam még is oly nehezen kerül el a tékozlást, a rossz rendszabályokat, — hogy lehet elvárni azt, hogy kerülje a tévedést, mikor 53 millió hektár művelésének intézéséről van szó? Mindenki tudja, hogy az időjárás és a physikai befolyások változása folytán a mezőgazdasági ipar milyen erős kezdeményezést, szabad gondolkozást igényel, és mily hirtelen kell néha a munkamódot megváltoztatni. Ki hizelelgetne magának azzal, hogy e változó körülményeket dominálni fogja, alkalmazni tud hozzájuk egy óriási burocratiát?

Nem is ez a mód az, a melyhez a legtöbb collectivista ragaszkodik. Ők azt óhajtják, hogy a nemzeti tulajdonná vált földet az állam számlájára bérbe kell adni a legtöbbet ígérőnek. A gondolat egész egyszerűnek és első tekintetre könnyen kivihetőnek látszik. Tetemes számú jószágot kerekítenének ki, melyek mindegyike azonban terjedelmes cultura központját képezné, pl. 40,000-et, 50,000-et vagy legfeljebb 100,000-et, úgy hogy Franciaországban minden ilyen jószág átlag 1,200 hektárra, illetve 1000 vagy 500 hektárra terjedne. Ez természetesen nem azt jelentené, hogy valamennyi jószág egyforma volna; terjedelmök változhatnék. De nem minden földművelő bírná a maga jószágát. A collectivistáknak nem az az eszméjük, hogy az állam tulajdonába átment földeket kisbirtokosok műveljék. A 20 millió francia földművelő közül, vagy is jobban mondva az öt-hat millió felnőtt ember közül, a ki földműveléssel foglalkozik, kikerülne 40,000, vagy 50,000 vagy legfeljebb 100,000, tehát minden 120-ik, minden 100-ik, vagy minden 50—60-ik, a ki állami bérlővé lenne.

A földbirtokos helyét tehát az állam foglalná el, és ez tartana bérloket, tiz, tizenöt vagy húsz évre. Ez volna az eljárás; sokaknak tetszik, mert kényelmesnek, könnyen alkalmazhatónak és biztos sikert ígérőnek tartják.

Miben változnék ez által a társadalom általános szervezete? kiáltanak föl diadalmasan a collectivismust hirdető, vagy feléje hajló írók. Minden maradna és haladna úgy, mint azelőtt. A bérlo, a helyett, hogy a magánbirtokosnak fizetné az adót, az államnak fizetné, mert a föld megváltása után ez volna az egyedüli birtokos. Mondják, hogy a kezelés nehézségei jelentéktelenek volnának. Magánosok helyett, kinevezett jószágkezelők helyett, kormányhivatalnokok igazgatnák a földbirtokot. «Tegyük föl, mondja Laveleye, főntebb idézett műve 360. lapján, hogy a westminsteri marquis ügynökeit a király nevezné ki, és azok az állampénztárba fizetnék be a jövedelmet; ez nem okozna valami nagy változást.» Spencer Herbert is így vélekedik.

De vigyázzunk, mert ez az okoskodás kétféle ellenvetéseket támaszt. Azt állítják, hogy ez a rendszer keveset változtatna a fennálló állapoton. De ha olyan keveset változtat a társadalom szervezetén, akkor az emberiség erkölcsi és anyagi szükségleteinek kielégítése tekintetében hogy idézhetné elő a nagy eredményeket, melyeket kilátásba helyeztek? A következtetés hogy illik össze a praemissával.

Nagy hévvel bizonyígtatták, hogy a föld olyan munkaeszköz, mely mindenkinek szükséges, hogy minden embernek joga van abból lefoglalni a maga részét, hogy a ki nem bír földet, az nem lehet igazán szabad, hogy a hajótöröttnek, a kit a hullámok lakott szigetre sodortak, joga van a földből egy részt követelni: ime ilyen okoskodással bizonyígtatták, hogy a magántulajdon nem jogosult.

Már most mit eredményez, vagy mit eredményezne a rendszer, melyet helyébe akarnak tenni?

A földet, melyet ma Franciaországban mintegy húsz millió ember bir, a kik közül legalább is 7—8 milliónak van saját telke¹, ezentúl 40,000, 50,000 vagy ha úgy tetszik 100,000 bérlő aknázná ki. Mennyiben javulna ez által a parasztok általános helyzete? A kik eddig birtokosok voltak, tehát a lakosság fele vagy kétharmada, többé nem volnának azok. A telket, mely most az övék, és mely őket az érdeknek és szeretetnek oly erős és meghatározó szálaival fűzi a földhöz, nem bírnák többé. Tegyük föl, hogy pénzügyileg mitsem vesztenének, mert kárpótlást kapnának; de vajjon nem éreznének-e erkölcsi bukást?

A mi azokat a földművelőket illeti, a kik ma nem birtokosok, azok akkor még kevésbé lennének azok. Nem kell a szavakat kiforgatni igaz értelmökből, és azoknak képletes értelmet adni. Az nem komoly beszéd, hogy minden paraszt birtokossá válna, miután a földet az állam bírná. A föld bérbe adódnék, és a kik az árverésnél nem jutottak jószághoz — pedig ezek a földművelő lakosság negyvenkilencz ötvenedrészét, vagy kilenczvenkilencz százalékát képeznék — azoknak a földhöz nem volna semmiféle olyan joguk, melyet a birtok eszméje involvál. A tulajdon, melyet francziául propriétének, németül Eigenthumnak neveznek, azt jelenti, hogy mi az én sajátom (eigen-) és a kinek nincs sajátja, azt sohasem fogják tulaj-

¹ A pénzügyminisztérium által közzétett Bulletin de statistique et de législation comparée (1883. május-havi füzet, 601. lapon) szerint Franciaországban 1879-ben 8.454,218-ra rúgott a mezei földbirtokosok száma.

donosnak hívni, bármilyen fictiót eszeljenek is ki a ki-művelt leleményes elmék.

A 40,000, 50,000 vagy 100,000 bérlőn kívül a 9—10 millió felnőtt földművelőnek (nők és férfiak) nem lesz egyéb keresetforrásuk, mint a munkabér. Valamennyije munkabér után élő ember lesz, semmi más. Panaszkodtunk hogy proletárok vannak; most úgy járnánk, hogy igen kevés ember kivételével mindenki proletár lesz. A falvak lakói, a kik a földön jelenleg osztozkodó igen nagy számu birtokosoktól kapják a munkabért, ezentúl 40,000, 50,000 vagy százezer embertől kapják a bért. És ezt nevezik fontos reformnak? Ugyan mi tekintetben javul meg majd ezen emberek helyzete?

Sőt ellenkezőleg. Helyzetök sokkal silányabb lesz. Hisz ez világos, miután ezen emberek közül, a kik az állami bérlőkhöz fognak elszegődni, egynek se lesz saját földje, melyet szerethetne, melyre örömmel pazarolhatná fáradságát, melyen munkát keres magának, a mikor nem tud elszegődni, melyen a szenvedélyes szeretet által sarkalt erélylyel fáradozik, mikor a más ember földjén már elvégezte rendes munkáját. Azután még a munkaerő kereslete is csökkenne, miután az egyes vidéken kevesebb versenyző, kevesebb bérlő volna mint most. Olyan megyében, a hol ma sok ezer birtokos van, azontúl akadna 500 vagy 600, legfőlebb 1,000 vagy 1,100 bérlő.

Valóban, a falvak lakossága számára képzelni se tudnék szörnyűbb elnyomatási rendszert. A röghöz kötöttség még paradicsomi állapot volt ahhoz a pokolhoz képest, melyet a collectivismus hívei, és a velők rokonszenvező írók be akarnának rendezni.

Az az állítólagos reform tehát semmiféle előnyt se juttatna a földműveléssel foglalkozó nép összeségének.

De az egyenes előnyök hiányát pótolnák-e a közvetett előnyök? A tanult és higgadt emberek közt nem akad elég vakmerő, a ki azt állítaná, hogy az állami bérlők rendszere mellett a termelés rohamosan növekednék. A legfontosabb közvetett előny, azaz voltaképp az egyetlen előny, a melyet felhozhatnak, az, hogy az állam, ha az összes föld az ő birtokába menne át, megszüntethetne minden más adót, ezentúl mindenki föltétlenül szabadon fogyaszt-hatna, megszűnne minden közvetett adó, bélyeg és átíratási illeték. A polgároknak biztosítva volna, a mit úgy neveznek: «a közjavak eszményi élvezete mindenkinek». Az állami bérlők engedélye nélkül senki se tehetne egy kapavágást sem, nem tulajdoníthatna el egy méter földet, nem termeszthetne magának egy retket, egy fej salátát sem, nem sétálhatna a mezőkön, nem vadászhatna; de «eszményileg élvezné a közjavakat». A kik a fontainebleau-i vagy rambouillesi erdő mellett laknak, már most is részesülnek ebben az «eszményi élvezetben». De ha a legnyomorúságosabb kis földzugot mondhatnák a magokénak, jobb szeretnék.

Lehet-e azt állítani, hogy az állam, ha az övé volna minden föld, a bérlők által fizetett haszonbér kivételével megszüntethetne minden adót? Ezt bizonyára tehetné, ha a mostani tulajdonosokat egyszerűen elkergetné, és elfoglalná a helyöket, a nélkül, hogy nekik bármilyen kárpótlást nyujtana. Ismét fölhangzanék a mezőkön a régi barbár szó, rémületbe ejtve a munkás, békés lakosságot: *veteres migrate coloni*. De komoly író nem ajánl ilyen gyűlöletes fosztogatást, mely a társadalmat a legbarbárabb állapotba süllyesztené. Beismerik valamennyien, Laveleye és Schaeffle, Lassalle és Marx ép úgy, mint George Henrik, hogy a birtokosoknak joguk volna kárpótlásra. Csak a

kárpótlás jellege, nagysága és megállapítási kulcsa tekintetében térnek el egymástól.

Ha az állam a mostani birtokosokat teljesen akarja kárpótolni, ha megfizeti nekik földjük szabályszerű értékét, akkor milyen hasznot fog húzni ebből a műveletből?

Kimutatta azt igen jól egy angol író, Fawcett: haszna az államnak csak úgy lesz a műveletből, ha a megváltáshoz szükséges tőkéket olcsóbb kamatért kapja, mint a milyen szerint a föld tőkeértékét számítják. Ez az egyszerű formula mutatja, hogy az állam, legalább most, nem húzna a föld megváltásából hasznot, hanem jelentékeny veszteséget is szenvedne. Nyugot-Európában a földek jövedelme — ha levonjuk az adót, javítást, kezelési költséget stb. — nem haladja meg a $2\frac{1}{2}$ vagy $2\frac{3}{4}\%$ -ot, ritkán éri el 3% -át az eladási árnak. Az az állam, a mely a legkedvezőbb föltételek mellett kap pénzt, pl. Anglia, nagy kölcsönt ritkán bocsáthat ki a három százaléknál alacsonyabb kamat mellett. Más országok $3\frac{3}{4}$, 4, $4\frac{1}{2}$, 5 sőt 6% kamatot is fizetnek kölcsöneik után. A szóban forgó kivételes esetben egy kölcsön, mely az ország összes ingatlan vagyonának megváltására szolgálna, és melynek 100, 120 sőt 150 milliárd frankra kellene rugnia, évenként 4 milliárd kamatot igényelne Franciaországban, más országokban közel annyit. Ilyen kölcsönt a mainál csak sokkal magasabb kamattal lehetne megkötni. Az állam tehát veszítene, még pedig sokat, mert a 100, 120 vagy 150 milliárdnyi kölcsön egy, másfél, sőt két milliárddal is többbe kerülne évenként, mint a mennyit a kisajátítandó földek jövedelmeznének.

Ilyen ügyetlen és költséges művelet után az állam nem hogy elengedhetne csak egy adónemet is, kénytelen volna a régieket nemcsak föntartani, de még emelni is.

A földek jövedelme nem képezne fölhasználható bevételt, mert arra se volna elég, hogy a birtokosok kártalanítása céljából fölvelt kölcsönök kamatait fedezze. Így tehát «a közjavak eszményi birtoka» szétfoszlik, mint a köd, mikor meg akarjuk fogni.

De voltakép az itt említett óriási kölcsönművelet nem is volna lehetséges. Az egész országban nincs annyi mozgósítható forgótőke, a mely a földdel egyenértékű volna. Így aztán néhány ország újból megtenné az assignatákkal való kísérletet, mely már olyan fényes kudarczokat vallott.

Ha a föld megváltásának képtelen föltevését mégis elfogadjuk, a közönségtől való kölcsönvevésen kívül csak egy mód volna lehetséges a fizetésre, az t. i., hogy minden földbirtokosnak járadékkötvényt adnak olyan összegről, mely földje tiszta jövedelmével egyenlő. Ez a művelet okozna még legkevesebb zavart, ez volna a legegyszerűbb és legrövidebb eljárás. Tegyük föl, hogy megtörtént; mi haszna volna mellette az államnak és a nemzetnek? A föld tiszta jövedelmét csak látszólag bírnák, mert az azonnal a kisajátított birtokosoknak adott kötvények kamataira menne rá. Felteszszük azt is, hogy a bevétel, és ezek a kamatok teljesen egyenlő összeget képeznének; hol maradna akkor az állam haszna? Az állam még ráfizetné a kezelési költségeket, melyek, a mint mindjárt látni fogjuk, több száz millió frankra rugnának. Hogy tudna már most adót elengedni? A becsületesen keresztülvitt földváltáság erre nem nyújtana neki módot, sőt nagy terheket róna rá már csak az ellenőrzés, a pénzek beszedése, és kifizetése révén is.

Akadnak okos publicisták, a kiket mind eme nehézségek nem hoznak ugyan zavarba, de a kik, sejtve azokat, expediensek által igyekeznek azokat elkerülni. Némelyek

pl. azt hiszik, hogy az állam csak bizonyos ideig fizetné az annuitásokat és így üthetné el a kérdést.

Schaeffle szerint a kisajátított egyéneknek bizonyos éveken át «csömörlésig való fogyasztási eszközöket» adnának, pl. 99 évig; hogy ne akadjon a földön egy ember se, a ki azt mondhatná, hogy végnapjait nyomorban fogja tölteni. A 99 éves időszak bőségesen elégnék látszik. A birtokos, a ki eddig 5000 frank tiszta jövedelmet kapott a földje után, 99 éven át 5000 franknyi annuitást kapna. Ily módon az állam azonnal a föld igazi birtokosává válna, de nem kapná a jövedelmet, mert az a régi birtokosnak járó annuitásokra menne rá; hanem a 99 év leteltével az állam fel volna mentve a kárpótlás alól; a föld jövedelme teljesen tehermentes bevételt képezne, minden adót meg lehetne szüntetni, mert a házak és a földek bérértéke, az adót nem számítva, 1874-ben 4 milliárd ¹ frankra rúgott egész Franciaországban; és körülbelül négy milliárdra rúg Franciaországban az állam, a megyék és a községek összesített kiadásának költségvetése is. Nem fizetünk többé adót, beáll az édeni állapot, a közjavak eszményi élvezete.

Ezen terv ellen sok kifogást lehet tenni, nevezetesen egyet a jog, és egyet a tények szempontjából. Ha az állam egy állandó jövedelmet, a melyet polgári törvényeink szerint a földbirtok képez, 99 éven át fizetendő

¹ Voltaképen 3959 millióra. Ez a bérérték 1874 óta nem növekedett, mert ha bizonyos városokban építettek is sok új házat, viszont van sok vidék, a hol a mezőgazdasági válság és a phylloxera következtében a földek értéke egy negyeddal, egy harmaddal, néha felénnyel, sőt még erősebben is csökkent. Az 1879-ben eszközölt hivatalos becslés szerint a mezőgazdasági ingatlanok tiszta jövedelme Franciaországban 2523 millió (Bulletin statistique, 1883. májusi füzet, 605. l.). Azóta némileg csökkennie kellett.

járadékká változtat át, akkor jogfosztást követ el; kevesebbet ad többért, részletet az egész helyett. És ez nem üres szóvita. Az a birtokos, a ki ma 30 éves, időközben megnősül, és így 99 év múlva unokái maradnak, a kik akkor még élni fognak, a kiket gyermekeikül ismert, a kik szeretete tárgyai és a kik aggkorukban már nem kapják az annuitást. A ki azt hiszi, hogy ez jelentéktelen változás, hogy nem képez jogfosztást, súlyos sérelmet a családi érzés ellen, az az emberek jogos reményeinek és igazolt gondjainak körét sokkal szűkebbnek tartja, mint a milyen az valójában.

De ha az állam megteszi is, hogy lábbal tapossa az igazságot, az állandó jövedelmű ingatlan birtokot hatalomszóval hasonértékű ingóértékre változtatja, mely csak 99 évig érvényes, ugyan mit nyerne vele? Igaz, hogy az államot, a nemzetet örökkévaló lényekül tekinthetjük: de azok mégis egymásra következő nemzedékekből állnak, és az egyik nemzedék érdekeit nem szabad teljesen feláldozni a következő nemzedékek javára. Már pedig a birtokok kisa-játítását követő 99 évi időszak alatt az állam mitsem nyerne, mert a birtokukból kifosztottaknak akkora annuitást fizetne, a mekkora jövedelemtől őket megfosztotta. Sőt kétfelől veszítene. A földbirtoki rendszernek ez óriási szabású megváltoztatása a termelésben irtóztató zavart okozna. Tudjuk, hogy az efféle okokból eredő válságok mily hosszan tartók, és mélyrehatók szoktak lenni. És a szóban levő válság páratlan mérvű volna a történelemben. A zavar tartama és intenzitása egyenes arányban állna a földrendszer változásának általános jellegével és mérvével. Egy ily hallatlan rázkódás hatásai sok éven át volnának érezhetők. Hisz a legkisebb kereskedelmi válság is eltart 4—5 évig. És bizonyára nem sokat mondunk, ha azt

állítjuk, hogy az itt ajánlott törvényes forradalom oly mezőgazdasági válságot okozna, mely 3—4 annyi ideig volna érezhető.

Azután van még egy különös ok is, mely az államnak a kilenczvenkilencz éven át veszteségeket okozna: nagy administratív szervezetet kellene rendszeresíteni, a mely az állami bérloket ellenőrizné, tölök a bérösszeget beszédné, és a kisajátítási annuitásokat fizetné. Tekintsük csak mily költséges személyzetet igényel az egyes adók beszedése, a telekkönyv, és látni fogjuk, hogy amaz új költségek száz millió franknál többre rúgnának. Az állam tehát, ezen 99 évi időszak alatt, nagy veszteségeket szenvedne, a nélkül, hogy megfelelő előnye volna.

De van-e az államnak joga több egymást követő nemzedékre — 30—40 évre számítva egyet-egyet — minden rög-töni vagy akár csak közel kilátásban levő kárpótlások nélkül, ily óriási terheket róni, pusztán azért, hogy 99 év múlva más nemzedékek, melyek még meg sem születtek, olyan előnyt élvezzenek, melynek nagysága, a mint azt alább látni fogjuk, igen kétes értékű. Minő jognál fogva sujtanak három nemzedéket ennyi erkölcsi szenvedéssel, ily szörnyű válsággal, hogy aztán egy negyedik nemzedék olyan problematicus előnyben részesüljön, a minő «a közjavak eszményi élvezete»?

Egyes írók meg vélték találni a módját, hogy az állam hamarabb húzzon hasznot az összes földek megváltásából. Ez a mód igen egyszerű és abból áll, hogy az állam a magánosok földjeit jóval a becsáron alúl szerezzé be. Gide nemzetgazdasági tanár,¹ George Henriknek «Progress and poverty» cz. könyvét elemezvén, egész őszintén

¹ De quelques nouvelles doctrines sur la propriété foncière, par Charles Gide. 1883, 16. l.

fejt ki e rendszert: «A módszer abból áll, hogy a föld egész tiszta jövedelme beszedetnek adó gyanánt. A jövedelemnek csak az a része képezne kivételt, melynek eredetét a birtokos igazolni tudja, kimutatván azt, hogy a beruházási tőkék kamatját és törlesztési hányadát képezi; de csak az a kiadás számítandó be, melynek igazolása lehetséges, mert ha meg kellene téríteni a Gallok bévándorlása óta tett összes beruházások kamatát, a levonás bizonyára többet tenne ki, mint az egész jövedelem. Tegyük fel, hogy egy telek 5000 frank tiszta jövedelmet hoz, azaz ily összegért adható bérbe, akkor az adó 5000 frank volna. De ha a birtokos igazolni tudja, hogy a beruházások összesen 50,000 frankra rúgtak, akkor az adóból levonásba jön 2550 frank, mint az előlegezett tőkék után 30 éven át fizetendő kamat és törlesztési hányad, és így a mondott idő alatt az adó csak 2450 frank volna».

Az eljárás kétségtől kényelmes. De két hibája van. Az első az, hogy a beruházásokra fordított tőke után csak 3%-os kamatot számítanak, mert a 2550 franknyi annuitásban 1500 frank a kamat, és 1050 frank a törlesztés. Miért szállítják le a kamatot 3%-ra, mikor a többi elhelyezett tőkék kamatja $4\frac{1}{2}$ és 5% közt változik, és a kereskedelemben fektetett tőke 6%-ot is hoz? Hogy a birtokos csekélyebb kamatot kapott, mikor a föld birtokával járó erkölcsi és szellemi előnyöket élvezte, és az érték-növekedésre is számíthatott, ez természetes; de ha elveszik tőle a birtokot, ha jogát egyszerű kötvényköveteléssé változtatják, akkor ez miért ne fizetne akkora kamatot, mint minden más kötvénytartozás? Az igazságtalanság itt nyilvánvaló; de nem ok nélkül követték el, nem pusztán meg-gondolatlanságból. Ha 5%-ban állapítják meg az igazolt beruházások utáni kamatot, akkor a kisajátító állam által

fizetendő járadék sok esetben jóval jelentékenyebb volna, mint az ingatlan tiszta jövedelme, és így a művelet szörnyű hátrányos volna az államra nézve. Ezt a károsodást csak úgy kerüli el, hogy igazságtalanságot, jogfosztást követ el, valóságos rablást.

De a rendszernek más hibája is van. Milyen jognál fogva mondják ki azt, hogy csak azokat a kiadásokat és költségeket térítik meg, melyeket igazolni lehet, t. i. a mostani birtokos és közvetlen elődei által eszközölt javítások költségeit? Ez is csak azért történik, hogy az állam ne szenvedje a kárt, mely ezen eljárás folytán rá hárulhatna. Azt be kell ismernie, hogy ha a kutatásokat azon időközben terjeszteszteni ki, a mikor a föld művelés alá vétett vagy kikerült a közös birtokból, legtöbb esetben az tűnne ki, hogy a sok nemzedéken át eszközölt beruházások költségeinek kamata meghaladja a föld jövedelmét. Ez becses vallomás; megfelel az igazságnak, kategoricus. és világossá teszi, hogy mily képtelen és igazságtalan szándék az, mely az összes földbirtok kisajátítására irányul.

Miért ne fizetné az állam a kamatot az összes beruházási költségek után, melyek tétettek a mióta a föld magántulajdon lett, esetleg Julius Caesar óta is? A birtokos a vételárba nem számította-e be a világ kezdete óta eszközölt összes beruházásokat, természetesen, a mennyiben azok a kiadások ma hasznát hajtának. Gondoljuk meg csak, hogy mi az az eladási ár. Tegnap, vagy egy évszázad előtt, a középkor végén, vagy éppen Julius Caesar idejében egy vállalkozó egyén, a községnek határozott vagy hallgatag beleegyezésével bekerített egy gazdátlan telket, mely a sivatagban «in eremo» volt, és felszántotta. Bizonyságos idő multával valami körülmény arra indítja, hogy a telken tulajdon. Eladja. Az eladási árnak egyik, ha nem

is kizárólagos tényezőjét képezi a telek bekerítésére és felszántására fordított összeg kamatja. A vevő t. i. így okoskodott: vehetnék más telket, felszánthatnám és bekeríteném; de ez kerülne ennyibe; itt ez a telek már be van kerítve, fel van szántva, ott megszabadulok egy fáradságtól és időt nyerek, ha a telek tulajdonosának megtérítem az általa eszközölt javítások költségét. Ez a második birtokos a váltakozó rendszert hozza be, trágyázza a földet, árkot ás rajta, kiszáritja, egyengeti, szóval kényelmesen művelhetővé teszi; de azután ő, vagy egyik ivadéka jónak látja azt eladni. Az új vevő a vételárba szintén beszámítja az eladó és ennek elődei által eszközölt javítások költségeit. Így megy a telek kézről kézre; a különböző tulajdonosok vagy elrontják hanyagságuk által, vagy pedig javítják, munkát és költséget pazarolva rá. Az egyik öntözi a víz nélküli részeket, a másik a mocsaras részekről levezeti a vizet. Egy harmadik fákat ültet, a negyedik a köveket szedi ki, az ötödik feltúrja a földet és szőlőt ültet. És minden eladásnál az új vevő beszámítja a művelés alá vétel óta történt hasznos beruházásokat. Találhatna ugyan másutt nyers állapotban levő mezőt, de szűksége volna bizonyos összegre, hogy felszántsa, bekerítse kiegyengesse, kiszedje a köveket, megöntözze, beültesse stb. De ez már mind megtörtént a mezőn, a melyet neki kínálnak; jobbnak látja — és ez legtöbb esetben helyes fel fogás — megtéríteni a beruházásokat, melyeket az előző birtokosok eszközöltek, hogyha egyes kiadások Julius Caesar korában történtek is. Miért ne tenné ezt az állam is? Miért ne ismerné el a közös törvényt, a mindenütt érvényben levő méltányossági szabályt?

Mint társadalmi és mezőgazdasági haladást tüntetik föl néha azt a törvényes intézkedést, mely szerint a belépő

bérlő a távozonak megtéríti a tartós hatású trágyázásokat és egyéb javításokat, miket az bérleti ideje alatt eszközölt. De a mit itt mint ujitást követelnek, az megtörténik minden nap. más formában ugyan, de igen határozottan és emberemlékezet óta. Hisz az eladási ár nem más, mint az, mit a távozó birtokosnak fizetnek az általa eszközölt beruházásokért, és a mit neki visszatérítenek abból a pénzből a mit ő maga fizetett az elődjének, mikor a földet átvette. Nézzünk csak meg egy adásvevési szerződést, és látni fogjuk, hogy azt tartalmazza, a mit most fejtegettem. A XIX. század végén eszközölt eladásnál a vevő számításba veszi a beruházásokat, miket a Julius Caesar korabeli tulajdonos eszközölt, természetesen mostani hasznosságuk mértéke szerint: és ez igazságos eljárás, mert a vevők, a kik a legrégibb idők óta követték egymást, elődeiknek beszámították mindazon beruházásokat, mik a telken eszközöltettek, és így az utolsó vevőnek, a mostani hasznosság mérve szerint, meg kell térítenie az összes eddigi beruházásokat. A birtokosok úgy tekinthetők, mint megannyi egymásután következett bérlők, a kiknek mindegyike, mikor belép, az elődjének oly összeget fizet, mely megfelel az utóbbi által tett kiadásoknak, hozzáadva azon megtérítési összeget, melyet ez az utóbbi fizetett, mikor belépett. Miért ne alkalmazkodnék az állam ezen általános, méltányos, természetes törvényhez? Azért nem teszi, mert ha megtenné, akkor a magántulajdonnak nemzeti tulajdonná változtatása nem hozna semmi előnyt se neki, se a polgárok összességének, sőt terhet róna rá a kezelés, ellenőrzés, elszámolás jelentékeny költségei révén. A művelet csak úgy lesz az államra nézve — nem mondom jó, de legalább tűrhető, ha jogfosztással jár.

Ellenfeleink itt kétségkívül megállítanak, és azt fogják

mondani, hogy az itt előadottakban nem vettünk számításba egy fontos tényezőt, a természet hasznosságát, melyet pedig a tulajdonos megfizettet az eladásnál, tehát azt az érték növekedését a földnek, mely minden új munka és új beruházás nélkül áll elő; szóval felhozzák a Ricardo-féle törvényt. Ám legyen. Nem tudatlanságból, de szándékosan mellőztem ezt a nagyon változó tényezőt, mely, nézetem szerint, a földek értékén legtöbb esetben keveset változtat. Fentebb már szoltam erről a tanról, a mely a mi történeti korszakunkban valóban nem alkalmazható, és a mely szerint a föld értéke a régi országokban magától is folytonosan növekszik. A «natural, spontaneous and unearned increment» értékéről alább újból fogok szólni.

Mintán a rendszer, melyet itt bíraltunk, nyilván hibás és igazságtalan, vissza kell azt utasítanunk, úgy a hasznosság, mint az igazságosság szempontjából; oly jogsérelmet képezne, hogy megrendülne minden szerződés értéke: értéket vesztenének az ingó és kereskedelmi javak is, mert mindenki attól tartana, hogy a példa ragadós lesz. Az a rendszabály elfojtaná a társadalmi élet minden ágában a takarékosági és kezdeményezési hajlamot, mert mindenki attól félne, hogy egy szép napon az állam ráteszi a maga súlyos kezét minden üzletre, minden kereskedelemre, minden hivatalra, és önkényesen leszállított kártérítést fizetne az eladási ár helyett, a mely pedig az egyedüli természetes kártérítés.

Azon eszközök között, melyek által helyre lehet állítani a mezőgazdasági collectivismust, a mostani tulajdonosok erőszakos kifosztásának forradalmi módozata nélkül, talán a legleleményesebb — bár azért mégis teljesen kivihetetlen — az, melyet Gide tanár egy cikkének odavetett jegyzetében hozott javaslatba.

Gide ugyanis ezt írja: «Volna mégis egy mód, melyre tudtunkkal még egy collectivista sem gondolt, és melyet ölcsőségánál fogva bátrak vagyunk a figyelmökbe ajánlani. Az állam azt az ajánlatot tenné a birtokosoknak, hogy készpénzen veszi meg a földjeiket, melyek 99 év múlva volnának átadandók. Vagy más alakban fejezve ki e javaslatot, az állam azt ajánlaná minden birtokosnak, hogy állandó birtokjogát cserélje ki, egyezség útján megállapítandó összeg fejében, 99 évre szóló concessióra. Alapos okunk van azt hinni, hogy ezt az ajánlatot egy birtokos sem utasítaná vissza, még ha a kártérítés csekély volna is; miután a 99 évi concessió mindegyikünknek annyit ér, akár az örökkévaló birtok, a tulajdonos valóságos ajándéknak tekintené az összeget, a melyet kap, és nem is követelne sokat. Ha pl. a földbirtok összes értéke Franciaországban száz milliárd, akkor, úgy hiszem, az államnak csak egy milliárdot kellene fizetnie, hogy birtokába kerítse a földeket, illetve ezek birtokát biztosítsa a nemzedéknek, mely a XX. század végén fog élni. Csakugyan tény, hogy a 99 év múlva fizetendő száz milliárd, az annuitási táblák szerint, ma 798.500,000 frankot ér».¹ Gide szerint ezen rendszer ellen két kifogás tehető: az egyik a collectivistáké, a kik úgy találnák, hogy reményeik teljesülése nagyon is későre maradna, a másik pedig az, hogy az erkölcsiség szempontjából helytelen dolog arra alapítani a számítást, hogy az apák elég rövidlátók lesznek és gyermekeiket ki engedik fosztani. Másutt Gide a következőkkel egészíti ki a gondolatot: «Az örök birtok korántsem szükséges az embernek, a ki maga rövid életű, és a

¹ De quelques nouvelles doctrines sur la propriété foncière, 22. lap, jegyzet.

kinek nincs szüksége az örökkévalóságra — legalább a földi életben, — hogy becsvágyát kielégítse és terveket állapítson meg».

Elismertük, hogy a javaslatba hozott módozat leleményes, de a fentebbi passus mégis két szempontból hibás: a psychologia szempontjából, és következésképen, a kártérítés számítása tekintetében. A ki azt hiszi, hogy az ember, a miért rövid életű, az örökkévalósággal nem törődik, nagyon félreismeri az emberi természetet. A mit az emberek jót tettek, és jó részét annak, a mi rosszat tettek, az utódokra való tekintet sugallta. Ez az állítólagos chimaera vezette Herostratost és nagy Sándort. Ha kevésbé classicus példákat választunk is, mégis azt látjuk, hogy majdnem minden emberi lélek előtt az utókor lebeg, és kevés ember akad, még a durva és nyerslelkűek közt is, a kit meg ne indítana ez a kilátás. Egy egészséges ember önmagának és családjának örökáron vesz telket a temetőben; felajánlják neki ötven évre, sőt 99 évre, de ha csak némileg jómódú is, nem éri be azzal, hogy a telek csak ennyi időre legyen az övé, pedig az idő tetemesnek látszik. A megrögzött és rokonság nélküli agglegények közül hány akad, a ki oly keveset törődne a távoli jövővel, hogy vagyonát oly vállalatba fektesse, a hol a tőke időjárással veszendőbe megy. Az életbiztosításnak két ága van, az egyikben az élőknek életjáradékokban fizetik vissza összegyűjtött tőkéjüket, a másikban pedig az élők megtakarított pénzét összegyűjtik, hogy megszorítva átadják az ivadékoknak. És ime, azt látjuk, hogy az első ág meddő marad, abban alig történik üzlet, és csak a második ág fejlődik és terjed. És így vagyunk mindenben. Az aggasztán épített, mert a késő ivadékokra gondol; a 80 éves ember dédunokái számára ültet fákat. A távoli jövőre gon-

dol mindenki, különösen az, a ki előrelátás és türelem segélyével vagyont gyűjtött, vagy a ki az örökölt vagyont megóvta és növelte. Ezt látjuk minden munkaszerető civilisatióban. Ezt tanusítja a messze földre vándorolt chinai, a ki meghagyja, hogy holttemét szállítsák apái sirboltjába, és a ki reméli, hogy késő unokái is követni fogják oda. Bármily mozgékony lett is izgatott korunkban a család és a vagyon, azok az érzelmek mégsem szüntek meg; nem is fognak megszűnni, mert akkor elenyésznének a leghatalmasabb erkölcsi erők, azok, melyek legtöbbet lendítenek az anyagi haladáson. Az utókorra való gondolat lehet önámítás, de ez sarkallja az embereket a legtöbb erőfeszítésre.

Erős önámítás tehát azt hinni, hogy a földbirtokos az 1 %-nyi potom árért rábeszélésteti magát arra, hogy örökös jogczímét fölcserélje egy 99 évre szóló örök haszonélvezeti szerződéssel. Hogyan! Azt hiszik, hogy az ember a kinek százezer frankos birtoka van, melyet szeret és szépít, melynek jövedelmét és szépségeit folyvást igyekszik növelni, majd egy ezer frankos bankjegyért rááll arra, hogy birtoka kilenczvenkilencz év múlva ne legyen többé az övé vagy a gyermeké? Ennyire kapzsinak és gondatlannak hiszik! Mily kapzsiság volna tőle egy most odavetett falatért lemondani arról a megbecsülhetetlen dologról, a végnélküli, mindennapi élvezet forrásáról, az örökök szeretetéről, e tárgyról, melyet nem lehet mérni, nem lehet logarithmusokkal kiszámítani. Nagyon rossznak tartja az emberi természetet, a ki azt hiszi, hogy e kínos lemondás egy százalékkal meg van fizetve. Ez az ember nemcsak kapzsiságot tanusítana, hanem az előrelátás teljes hiányát is, mert kilenczvenkilencz év múlva fog még élni sok lény, a kiket ő ismert, vagy a kik igen közel állnak azok-

hoz, a kiket legjobban szeretett. Nem ritka eset, hogy egy családban együtt él négy-öt nemzedék. Ha körülnézek a családomban, látok egy aggastyánt, a ki 1797-ben született, és a ki ölelgeti 1884-ben született dédunokáját, a ki pedig csak 1971-ben lesz annyi idős mint most a dédanyja. Ime tehát két lény, a kik egymást ismerték és bensőleg szerették, és a kik — feltéve, hogy a fiatalabbik annyi ideig él mint az idősebbik, — együttvéve legalább is 174 évet éltek. És ez nem véletlen; a példát nem a szokatlanul magas életkorúak közül veszem, hanem legszűkebb családi körömből. És itt azt mondják, hogy 99 év olyan időszak, mely végső korlátait jelzi az ember világi reményeinek! De vegyünk egy általánosabb példát: egy harmincz éves férfiú, a ki birtokos és megnősül; gyermekei születnek 40 éves korában (ez később is megesik), és ezeknek ismét 40 éves korukban születnek gyermekeik. Mi következik ebből? Az, hogy mikor lejár a 99 év, a melynek lejártakor az élvezeti jog megszűnik, a lemondó a birtokosnak unokája, a ki akkor 49 éves lesz, nagyatyja oktalansága folytán egyszerre ki lesz fosztva mindenéből.

Próbáljuk meg az alkut; menjünk el, nem mondom, hogy egy milliomoshoz, a ki számítani szokott, hanem egy egyszerű paraszthoz, és tegyük neki a következő ajánlatot: «Barátom, itt van a meződ, a mely ezer frankot ér; örökbirtokod; ha akarod, megveszem tőled készpénzért értékének egy százalékáért, de csak 99 év múlva adod át. Itt van a pénz, 10 frank.» Vajjon egy millió ember közt akad-e csak egy is, a ki erre rááll? A ki kíváncsi, próbálja meg kicsiben.

Ha le akarjuk küzdeni a birtokosnak ellenszegülését, félre kell tennünk a logarithmusokat és az annuitási táblákat, és jóval nagyobb összeget kínálni. Azt hiszem, ha

a mostani birtokosoknak megadnák a föld mai értékének 20—30 százalékát, hogy örökbirtokát 99 évre bérbe kapja, a birtokosok fele, vagy háromnegyedrésze visszautasítaná az ajánlatot. De tegyük föl, hogy valamennyien elfogadják az ajánlatot, akkor a mai magánbirtokok értékét képviselő 110—120 milliárdért 25—30 milliárdot kellene fizetni. Már pedig ezen 25—30 milliárd után évenként 1000—1200 millió frankot kellene fizetni, és ezt az összeget az állam 99 éven át adók útján szerezné be. Valóban különös mód az emberi haladás előmozdítására, 99 éven át borzasztó, haszonnélküli adóteherrel sújtani a polgárokat azon ürügy alatt, hogy azután meg lehet szüntetni az összes adókat.

Sokkal természetesebb és véghetetlenül olcsóbb eljárás volna az államadósságokat erélyesen törleszteni, mert ez kisebb évenkénti áldozat mellett 30—40 év múlva egy harmaddal csökkentené a kiadásokat.

Egyébiránt, a terv, melyet itt bírálunk, sokkal több nehézségbe ütköznék, mint a mennyire szerzői gondolnak. Az egyik, a melylyel nem számoltak, az, hogy majdnem minden birtokos milyen illúziókban él földje jelen értéknövekedésének esélyeit illetőleg. Ritkán akad, a ki azt ne hinné, hogy az ő földje legalább is felényivel többet ér a becsárnál, és hogy fényes jövője lesz még. Mint a bagoly a csibéivel, úgy képzelődik minden ember a földjével; a hálóg lefoszlik a szeméről, mikor kénytelen a földet eladni, és előáll a durva valóság. De miután a megoldási módozat az, hogy a jómódú birtokossal meg kell egyezni a conversió iránt, valószínű, hogy minden birtokos a földet felényivel magasabb összetre fogja becsülni, mint a mekkorát meg tudna kapni, ha helyzete a föld eladására kényszerítené. És ehhez képet emelkednék az állam által fizetendő egyezségi ár.

Nem a csekélyebb bajok közé tartozik az is, hogy az örökhaszonbérlové változott birtokos, minél közelebb látná a 99 éves időszak leteltét, annál szűkebbnek látná reményeinek és befektetéseinek körét. Fokonként megszüntetné a földjavításokat. Mikor még 40—50 év választaná el az időszak leteltétől, már nem ültetne erdei fákat, melyeknek csak 60—80 év multával van igazi értékök. Mikor haszonbérleti idejéből még 18—20 év lesz hátra: akkor nem ültet gyümölcsfát, almafát, mandolafát, olajfát, mert tíz év is beletelik, míg azokon bő gyümölcs terem. Mikor a rettenetes lejáratától 12—15 év választja el, a szántóföldet nem változtatja át rétté, mert ezt hosszú éveken át kell gondozni, hogy nagyobb értéke legyen. A bérlet utolsó 8—10 évében nem veri magát a szőlőültetés költségeibe: az alagsövezés, öntözés, töltésépítés hasznos, de költséges munkáira se gondolhat, mikor már csak 10 esztendeig lesz a föld az övé; az utolsó öt-hat évben tartózkodnék a nagyobb mérvű trágyázástól és egyéb olyan munkától, mely csak hosszabb idő multával termi meg gyümölcsseit. A művelés haladása folytán szükségessé vagy hasznossá lett aklok, szérűk, pinczék, és más ily gazdasági épületek létesítéséről vagy megnagyobbításáról már jóval előbb mondana le. A bérlet idejének leteltét a birtok fokozatos, rohamos hanyatlása előzné meg.

Azt felelik erre, hogy az állam megfelelő rendszabályok által elejét vehetné ezeknek a bajoknak; 40—50 évvel a bérlet letelte előtt megegyezne a birtokosokkal az erdősítés iránt; a bérleti szak utolsó 15—20 évében megállapítaná a nagyobb szabású talajjavításokat, ígérve, hogy a föld átvételekor beszámítja az értéknövekedést és az építkezések költségeit stb. Mennyi bonyolult részlet! Mennyi nehez becslés! És a sok rendszabály és ígélet daczára a

bérlővé lett birtokos még sem volna hajlandó olyan költségekbe verni magát, a melyeknek utólagos megtérítése annyi jó vagy rossz esélytől függ.

Még egy utolsó, fölötte fontos ellenvetést kell felhoznunk azon terv ellen, hogy egyezségi ár fejében az örök-birtok időre szóló bérletté változnék át. A lakosság bizonyára ellene szegülne az efféle combinációnak. A legutolsó paraszt és a dúsgazdag földesúr egyaránt gyanús szemmel néznék ezt az alkut. Az állam csendőrékkel rendelkezik, a bírákat ő nevezi ki, és így veszélyes dolognak látszanék előtte a földre való jogot, habár késő időre is, az államra átírni. Az a 10 frank, a mit neki az ezer frank értékű földért kínálnak, nem látszanék elég kárpótlásnak; a kocz-kázatért, a mit képzelete vele előre sejtet, még száz frank is kevésnek látszanék. Az állam iránt szent borzadályt szoktunk érezni, és méltán, mert az egyén és az állam nem egyenlők. Azzal a hatalmas lénynyel, mely hirtelen, önkényesen mondja ki akarátát, és a melylyel nem lehet kikötni, nem szeret az ember szerződni. A hányszor az állam combinatiót kezdett a földbirtokkal, mindig kevés sikert ért el, bármilyen pénzbeli engedményeket tett is. Láttuk ezt, mikor Pitt alatt Angliában megváltották a földadót, mikor Egyiptomban a Mukabalát hozták be, mikor I. Napoleon állami járadékkötvényeket adott a községi javakért. Igaz, hogy ezek a combinációk hozzá se foghatók a szóban forgó óriási művelethez; de ez csak több ok arra, hogy ott, a hol a régi, szerény és egyszerű combinációk meghiusultak, az itt javasolt gyökeres műveletnek legkisebb sikert jósoljunk.

A terv, hogy a magánbirtokot közös tulajdonná kellene átváltoztatni, bizonyos elmékre oly varázserőt gya-

korol, hogy bonczkés alá kell vennünk a megvalósításra kieszelt egyéb módozatokat is.

Van pl. egy módozat, mely igen egyszerűnek és alkalmazhatónak látszik, és a melyet Laveleye, Stuart Mill, és néhány más publicista is pártol. Ez a terv se több se kevesebb, mint néhány oldalág örökségi jogának megszüntetése, olyformán, hogy ez a jog nem a tizenkettedik, de már a hatodik vagy hetedik foknál szűnne meg. Emlékszem rá, hogy az a jámbor Cremieux, az 1848-iki ideiglenes kormány tagja, mennyire panaszkodott a miért nem fogadták el az ő tervét, hogy az unokatestvérek gyermekei legyenek az utolsó örökösök. Az arany gyapjút hozta ő az államnak, de az állam nem akarta elfogadni. Ugy hiszszük, hogy az állam okosabbnak mutatta magát a jámbor Cremieuxnél. Mások azt akarnák, hogy az állam menjen még tovább, és az unokatestvérnél távolibb rokonnak ne legyen már örökségi joga.

Hozhat az állam még gyökeresebb törvényt, mégis csak jelentéktelen anyagi eredményeket fog elérni. A művelt emberben, bármit mondjanak is, igen erős az örökhagyási ösztön, és mindenki sietni fog végrendeletet csinálni, csakhogy az ő vagyona ne váljon egy csöppé abban a tengerben, melyet államnak hívnak. Az emberek inkább bármire szánják a vagyonukat, semhogy ráálljanak arra, hogy az a «vegyes bevételek» költségvetési tételében elenyészsen. Mindenki rá fog szokni, hogy végrendeletet csinál, és ráhagyja a vagyonát egy rokonra, egy jó barátira, az inasára, valamely egyházi vagy polgári testületre, az iskolára, a községre vagy a megyére. Lesz, a ki ráhagyja a vagyonát valami idegenre is, ha ez fölveszi az örökhagyó nevét, de ezer eset közül alig lesz egy is, hogy valaki a fiscus kezére juttatna valamire való vagyont. Sok ember

akad, a kinek nincs rokona és a ki meggazdagodott: de ki látott embert, a ki a vagyonát az államra hagyná? Az emberi elme irtózik az ürtől, a bizonytalan valamitől, pedig a nagy modern nemzetek, a régi kis városoktól eltérőleg, az ürt, a bizonytalan valamit képviselik a hagyatékok szempontjából. A magánvagyon és a mérhetetlen gazdagságú állam közt nincs semmi arány, és elenyészettnek tekintik a magánvagyon, mely az állam vagyonába olvad.

Az államnak abból, hogy eltöröl bizonyos öröklés-fokokat, nem lesz számbavehető haszna, hacsak el nem tiltja a végrendelet-csinálást. Ha a végrendelezési jogot szünteti meg, más, igen komoly jellegű bajok keletkeznek: az emberek eltitkolják a vagyonukat, kéz alatt ajándékozzák el, pénzüket úgy helyezik el, hogy csakis a kamatra tartanak igényt, megszűnnek tőkét gyűjteni, korán hagynak fel a vagyonszerzésre irányuló fáradozással, egy szóval, megcsökken a termelés, a nemzeti tőke.

Azok, kik konokul ragaszkodnak a chimærához, közép-utat ajánlanak: az oldalágra átszálló örökségek nagy mérvű megadóztatását. Ez az adó nem elég nagymérvű már most is? A tizenketted fokú rokonok 10%-ot és bélyeget, összesen 12—15 százalékot fizetnek, azok pedig, a kik az örökhagyónak egyáltalán nem voltak rokonai, még többet fizetnek. A kiknek ez a drákói illeték nem elég, ugyancsak követelők. «*Traité de finances*» cz. művemben (a 3-ik kiadásban 516. l.) kimutattam, hogy ezek a túlságos illetékek mennyire igazságtalanok. Célzatuk az, hogy megsemmisítsék az örökhagyás elvét. Ha az öröklés természetes és polgári jogot képez, akkor hiba azt korlátozni oly adók által, melyek az öröklött vagyon jövedelmének több mint egy részét emésztik fel. Ha pedig az öröklés nem természetes jog, és nem áll a társadalom ér-

dekében, akkor meg kell azt teljesen szüntetni. Egyébiránt képtelen állítás az, hogy az öröklés nem jog, és a társadalomnak nem nyújt óriási előnyöket, melyek, ha jól vesszük, sokkal jelentékenyebbek, mint az egyének által élvezettek. Ha pedig így áll a dolog, akkor az oldalrokonok vagy idegenek által fölvetett örökség illetékét nem lehet fölemelni, sőt le kell azokat szállítani 5%-os maximumra, a mely megfelel az egy évi jövedelemnek.¹

De nézzük csak közelebbről ellenfeleink rendszerét. Az örökségi illetéket kétszereztek, háromszorozták; 6 és 10% helyett 12 vagy 20, illetve 18 és 30% lett. Ez elég magas tarifa úgy-e bár? Gondoljuk meg, hogy a bélyegilleték, az ügyvédek díja és a többi kiadás, mely az efféle örökségeknél fölmerülni szokott, az állam által szedett illetéknek negyedét, felét, sőt olykor a kétszeresét teszi. Ha tehát az oldalágak örökségének illetéke kétszeresre, háromszorosra emelkedik, akkor mi jut az államnak? Jelenleg az állam az efféle örökségek után 90 millió frankot vesz be. Ha a bevétel a tarifa emelkedésének arányában növekszik, akkor az állam évenként 90—180 millióval többet vesz be. Franciaországban az ingatlanok összevéve mintegy 100—120 milliárdot érnek; ha az illetékeket kétszerezik, ezen ingatlanok absorbeálására 7—8 évszázad kellene; ha háromszorosra emelik az illetékeket, 3—4 század mulva éretnék el az az eredmény; pedig itt még beszámítjuk azt,

¹ A francia kincstár 1879-ben 73.855,000 frankot vett be oldalági rokonokra szállt hagyatékok után, melyek 1,000.726,718 frank értéket képviseltek, és 17.672,000 frankot a 178.510,000 frankra becsült olyan birtokok után, melyeket nem rokonok örököltek. Ez tehát összesen 91 millió frank. Azóta ez a bevétel csökkent úgy, mint az összes átíratási illetékeknél látjuk. (*Traité de la science des finances*, 3-ik kiadás, I. kötet 517. l.)

hogyan az oldalági rokonokra szállt birtokok értéke évszázadok folyamán mennyivel növekszik. Valószínű ez az értéknövekedés? Higgadtan gondolkozó ember nem igen hiszi. Ha az oldalági rokon vagy az idegen tudni fogja, hogy halála esetén a fiscus, bélyeg- és egyéb költségek czímén, elszedi a hagyaték 30—40 százalékát, és hogy a végrehajtók is jönnek és a hagyatékra csak a fele marad meg, akkor mi fog történni? Két dolog lehetséges. Ha az a rokon vagy idegen szereti az örökösét, akkor vagyona egy részét át fogja neki adni kéz alatt s a maradékot életjáradék biztosítására fordítja; ha pedig nem igen szereti az örökösét, akkor világélteben iparkodik elkölteni vagyonának java részét. Így tehát a fiscus lakol a kapzsiságaért. Ha az örökhagyó nem folyamodott is az itt felsorolt eszközökhöz, és nem gondoskodott arról, hogy vagyonának nagy része ne kerüljön a kincstár kezére, akkor az óriási illetékek az örökösöket arra fogják bírni, hogy hamis bevallásokat tegyenek, az értékeket elrejtsek, sőt esetleg megvesztegessék a kincstár közegeit. Azok az írók, a kik tudják, hogy a túlságos vámtételek a csempészetet mozditják elő, azt képzelik, hogy az örökségi illetékek fölemelése 30—40 százalékra nem idézne elő hasonló eredményeket, nem ösztönözne illetékcsontításokra!

Az állam sok tekintetben teszi ki magát csalódásnak, ha ehhez az egyszerűnek látszó módszerhez folyamodik. Ha az összegeket, melyek e czímen befolyznak, arra fordítaná, hogy a rendelkezésére álló eszközök mérve szerint földeket vásárol, akkor kivételes mérvű keresletével fölverné az ingatlanok árát; és minél nagyobb tőkét fordít a bevásárlásokra, annál kevesebbet ér el jövedelem tekintetében. Ez a különben is kétes értékű eredmény, mely az említett módszer mellett csak 5—6 évszázad múlva

éretnek el, érdemes-e a javak átirását, azaz az öröklési jogot, oly hallatlan adókkal sujtani?

Ellenfeleink más érvet is hoznak fel: akár részben, akár egészben váltja magához az állam a földeket, élvezni fogja az állandó, ki nem érdemelt értéknövekedést, azt az «unearned increment»-et, melynél fogva a földbirtokos jövedelme folyton növekszik, a nélkül, hogy a birtokos dolgoznék.

Az állandó, szakadatlan, magától jövő értéknövekedés: ime a chimaera, mely annyi nemzetgazda elméjét bántja. Pedig minden tény a mellett tanúskodik, hogy ez pusztá fogalom, melynek a valóságban mi sem felel meg. Ha ez az állandó, szakadatlan, önként támadó értéknövekedés tényleg tapasztalható lett volna a föld keletkezése vagy legalább a történeti korszak kezdete óta, mennyit kellene érnie egy hektár földnek a Beauceban vagy a Briebeben? Nem 4—5000 frankot, hanem száz meg százezer frankot, mert hisz ama földek értékesek voltak már évszázadokkal ezelőtt. Húsz, harmincz évszázad óta művelik, tesznek benne mindenféle beruházást és megér, ha első minőségű föld, 4—5000 frankot. A legtöbb esetben a föld becsára távolról sem képviseli azt a tőkét, melyet a rajta élt nyolczvan vagy száz nemzedék beléje ölt.

Egy író, kinek elméje az abstractióban remekel, egy híres törvényt talált, a melyből az oktalan növendékek azt következtették, hogy a föld jövedelmének önmagától folyvást növekednie kell. Ricardo valóban hatalmas szellemű író. Ha fölteszszük, hogy a földet mindenütt ellepik a lakók, hogy a természetes termőföldet mindenütt művelés alá vették, hogy a lakosság végnélkül gyarapszik, hogy a mezőgazdaság tudománya megáll egy ponton és nem nyújt rá módot, hogy könnyű javításokkal és kevés költséggel na-

gyobb termést állítsunk elő, mondom, ha fölteszszük, hogy mindezek a föltételek egyesülnek — a mit pedig ma nem lehet mondani, és a mi holnap se lesz meg, de nem is lesz meg soha, — akkor a földjáradék csakugyan folyvást emelkednék, és a magától eredő, meg nem érdemelt, állandó értéknövekedés, az «unearned increment» szabályos, természetes tünemény volna, mely fenséges, visszavonhatatlan volna, mint a *physica* törvényei.

Pedig az igazi helyzet mennyire el tér ettől a képzelmi felfogástól! «*Essai sur la répartition des richesses*» cz. munkámban kimutattam, hogy a tények nagyon kevéssé felelnek meg ezen föltevésnek; bebizonyítottam, hogy Franciaországban a föld jövedelmének emelkedése, a mely 1851 sőt 1821 óta a mai napig előállott, átlag alig képvisel akkora összeget, mint a mondott időszak alatt tett befektetéseknek a szokott kamatláb szerint számított kamatja.¹ De hagyjuk a számokkal való czáfolgatást és érjük be egy másik, rövidebb, de ép oly döntő jelentőségű czáfolattal.

Fölteszem, hogy 1815-ben vagy 1820-ban az angol parlament, elcsábítatva Ricardo elmélete által, úgy okoskodik, hogy a föld állandó értéknövekedésének meg nem érdemelt előnyét el kellene venni a birtokosoktól és az állam javára biztosítani. A parlament tehát a békekötés után megszavaz egy törvényt, mely szerint az állam megváltja az Egyesült királyság minden ingatlanát. Az évszázad első negyedének letelte után tehát az angol állam bírja az összes földet, melyet bérlők által aknáztat ki. Örvend ez elhatározásának, mert arra gondol, hogy a bér-

¹ *Essai sur la répartition des richesses* című munkám III. fejezetében.

leti szerződések lejártakor a magától jövő állandó érték-növekedés lehetővé fogja neki tenni, hogy nagyban gyarapítsa a nemzet jövedelmét, a nélkül, hogy bárkinek is ártana.

A bérleti szerződések 15—18 év múlva — mert Angliában hosszú időre szólnak — csakugyan lejárnak: az állam föl akarja emelni a bérösszegeket; de itt nagy csalódás éri; a bérlok kijelentik, és ezt be is bizonyítják, hogy az utóbbi években veszteséget szenvedtek; a föld-bérlet fölemelésére rá nem állhatnak, sőt — ha csak tönkre nem akarnak menni — a bérletek leszállítását kell követelniök. Az állam tagadja ezt, várakozik és versenytárgyalást ír ki. De nem jön senki és utóvégre is le kell szállítani a bérleti összegeket hol tíz, hol tizenöt, hol húsz százalékkal. A megbízható Porter szerint ugyanis átlag ily mérvben csökkentek a haszonbérletek Angliában 1820-tól 1840-ig.¹ Az állam kesereg azon, hogy Ricardo elmélete nem bizonyult igaznak, és elszenvedi a reductiót, mely oly borzasztó veszteséget okoz neki, illetve az adófizetőknek; ki kell pótolnia a föld jövedelmének incorrect, a tudomány-nal ellentmondással álló, de nagyon realis csökkenését, és új adókat kénytelen a polgárookra róni. Beleún a kísér-

¹ Az angolországi földek bérleti értékét 1804-ben 700 millióra, 1838-ban pedig 750 millió frankra becsülték, noha ezen idő-közben óriási beruházások történtek. («Essai sur la répartition des richesses», 88. lap). Levi Leone szerint a föld jövedelme és tizede 1814—15-ben 39,405,000 font sterlinget, azaz 985 millió frankot képviselt a földadóban és 1851-ben 47,800,000 font sterlinget, azaz 1195 millió frankot. Pedig ezen 35 év alatt tíz milliónál bizonyára többet tettek ki a befektetések. (Bulletin de statistique, 1884. februári füzet.)

letbe és a közössé lett tulajdont megint eladja a magánosoknak, a kiktől oly drágán vásárolta.

Elmúlik huszonöt év; a körülmények időközben változtak, és a földjáradék, mely 1820 vagy 1830-tól 1840 vagy 1850-ig csökkent, ismét emelkedik, a földbérlet drágul. Ekkor előáll egy rendkívül éles elméjű író, a ki elméjében egész új gazdasági világot alkotott magának, és a ki egyébiránt egyike azon embereknek, kik legkevesebbet tudnak a körülöttük végbemenő tényekről, szóval Stuart Mill. Ez pl. így kiált fel: «A föld megváltásának első kísérlete kedvezőtlen körülmények közt történt; megghiúsították a véletlenül fölmerült okok, a tengeri kereskedelem nagy fejlődése, a gabnatörvények eltörlése; ma megint beáll az értéknövekedés és megszakítás nélkül, folytonosan fog haladni a nemzetgazdasági törvényekhez képest. Most kell az államnak a földeket megváltania».

Stuart Mill és követői oly makacsul és oly fennen hirdetik meggyőződésüket, hogy az állam rábeszélleti magát; 1860 táján csakugyan magához váltja az összes földeket. Az első években minden jól megy. Egyes bérleti szerződések lejárnak és áremeléssel újítatnak meg. Eljuntunk így az 1875—1880-iki időszakhoz. Ekkor sok mindenféle ok miatt kitör egy igen tartós és intenzív mezőgazdasági válság. Az állam nem talál bérlőket; le kell szállítania a bérleti összegeket, hol tíz százalékkal, sokszor 20—25 százalékkal, olykor 30—40%-kal is. Borzasztó veszteséget szenved, 3—400 millió franknyi jövedelemtől esik el. A közvetlen adóknál is megesik néha, hogy az előirányzott összegen alúl maradnak. De ilyen óriási mérvű hiány itt nem áll elő. És az állam a rettenetes megváltási művelet folytán kénytelen az adókat ismét emelni, és a föld megváltása, a mitől azt remélték, hogy egykor le-

hetővé fogja tenni az összes adók megszüntetését, most nagy adóemelést tesz szükségessé.

Lehet-e tagadni, hogy a dolgok csakugyan így történtek volna, ha az angol állam, magáévá téve Ricardo vagy Stuart Mill eszméit, a század első negyedében vagy a harmadik negyed vége felé az összes földeket államosította volna? Franciaországban ugyancsak ez történt volna. Tegyük fel, hogy az 1870-iki forradalmat nem katonai katasztrófa, hanem socialis mozgalom idézte volna elő. Az akkori államférfiak államosítani akarták volna a földeket; fölteszem, hogy a művelet szabályszerűleg hajtattott volna végre, olyformán, hogy a kiüzött birtokosok a jövedelmöknek teljesen megfelelő járadékot kaptak volna. Az állam, bízva Ricardo, Stuart Mill és más nagy doctorok tekintélyében, úgy okoskodott volna, hogy a föld szakadatlan, magától jövő értéknövekedése folytán nyereségre számíthat. Fölteszem, hogy a művelet 1875-ben lett volna befejezve. Az állam türelmetlenül várja a bérleti szerződések lejártát, hogy a remélt hasznot élvezhesse, mert a bérleti szerződések megújítása előtt nem várhat semmit. Elérkezik a szerződések lejáratí ideje, de egyúttal a gazdasági válság is; a délvidéken a phylloxera, az északi tartományokban a rossz időjárás, a vevők hiánya, az idegen verseny okozza. A bérleteket csak veszteségek mellett lehet megújítani és az államnak évenként száz meg száz milliót kell előteremtenie, új adókat kell kivetnie, hogy az eszélytelen államosítási művelet által okozott veszteségeket pótolja.

A tapasztalat nem tanúsítja-e, hogy a dolgok így történtek volna? Erre azt fogják mondani, hogy azok csak véletlen körülmények voltak. De tekintsük bár még annyira véletleneknek is, annyit bizonyára megérdemelnek, hogy figyelembe vegyük. De vajjon csakugyan a pusztá véletlennek

tudandók be? A földjáradék természetes, szinte folytonos értéknövekedésének dogmája mellett nem tanúskodik valamely általános érvényű észlelet. Az ott született meg bizonyos tudósok agyában, a kik normalisnak tartanak egy oly állapotot, a mely pedig a történetnek csak egy bizonyos szakában áll elő, és nem felel meg szükségképen a physical és emberi természetnek. Azt mondják, hogy a földnek határai vannak, míg az emberi nem folyvást növekszik, és így a föld termékeinek értéke folyvást növekedni fog. De ezen tétel két része közül csak az első bizonyos: a föld korlátolt térség magában, de a mai nemzedékekhez hasonlítva nem az, mert a földnek majd a fele hiányosan van benépesítve, szinte ismeretlen. De ha az egész föld úgy be volna is népesítve mint Franciaország, hogy mindenütt 80—100 lélek jutna egy-egy négyszög kilométerre, még akkor se volna biztos, hogy a föld járadéka mindig emelkedni fog. Azt lehet mondani, hogy a valószínűség mellette szól, de bizonyosságról nem lehet szólni.

A népesség folytonos növekedése, melyet természeti törvénynek szoktak tekinteni, esetleg lehet egy mulékony jellegű történeti tény. E tárgyról már ma sem szabad oly kategoricus hangon szólni, mint a hogy Malthus tette, mert az ő híres könyvének megjelenése óta, két nagy tüneményt észleltünk, melyek a figyelmes szemlélőt arra indíthatják, hogy állításaiban legyen óvatosabb: e két tünemény az, hogy Franciaország és Új-Anglia angol-szász népességének létszáma pangást mutat. Ebben a két országban a lakosság úgy szólván megszűnt növekedni. Ki biztosít minket arról, hogy más nemzetek nem fognak ugyanilyen állapotba jutni? Ki biztosíthat arról, hogy mikor a jólét mindenütt általános lesz, és a democraticus eszmék mindenütt uralkodni fognak, akkor a föld összes népei nem úgy jár-

nak, mint a francziák és yankeek, azaz természetes vagy szándékosan előidézett csökkenés áll be nálok is a szaporodásban? Ezt tekinthetjük hibának vagy erénynek, az nem határoz. A tény, melyet Franciaországban és az Egyesült-Államoknak legrégibb idő óta benépesített részében látunk, azt tanúsítja, hogy nagyon vakmerő állítás az, hogy az emberi nem végnélkül fog szaporodni.

Más helyen ¹ felsoroltam az okokat, melyek gátolják a földjáradék folytonos növekedését. Ez okok közül itt elég lesz egyet főlemlíteni: a földjavítást. Minden birtokos, a ki a földjét javítja, öntudatlanul azon működik, hogy csökkentse a földjáradékot, mert ha — a mi lehetetlen egyébiránt — az összes földbirtokosok egyszerre egyforma módon javítanak a földjüket, még pedig annyira, hogy a termés kétszereződjék, akkor a termékek ára csökkenne és a földjáradék — eltekintve a legújabban befektetett tőkék kamatjától — szintén alább szállna. Ki mondhatná meg, hogy e javítások és a mezőgazdaság terén tett fölfedezések tekintetében hol van a határ? Ha pedig a termelés jelentékeny növekedése össze találna esni a nép szaporodásában észlelhető megállapodással, ez nem okozna-e szükségképen csökkenést, nem mondom, hogy a földjáradékban (ezen elméleti abstractióban, mely csak ritkán érvényesül a gyakorlatban,) hanem a föld jövedelmének összeségében, ideértve a lekötött tőke kamatait.

Az állam, ha az összes földeket államosítja és a földjövedelem szakadatlan növekedéséből számít hasznot, nagyon kockáztatott műveletet tesz, melynek századunk két időszakában minden esetre kárát vallotta volna, melytől a jelen és a közeljövő körülményeinél fogva in-

¹ Essai sur la répartition des richesses cz. művemben.

kább veszteség várható mint nyereség, és melynek jövődelmező volta még távoli jövőben sem tekinthető teljesen biztosnak.

A mit itt a mezei birtokokról szoltunk, az — habár kisebb mértékben — áll a városi ingatlanokról is. A telkek ára a városokban egyre növekszik; ezt látjuk Párisban. Londonban, New-Yorkban, hogy csak a leghíresebb városokat említsem. Ez aphorisma. Abból, hogy Páris lakossága 1876-tól 1881-ig 225,000 lélekkel, tehát évenként 45,000 lélekkel szaporodott, a mi ezen öt évi időközre közel 11 százaléknyi növekedést képez, merész elmék már azt következtetik, hogy Páris városa a világ végeig folyvást így fog haladni, minden évben 45,000 lakost nyer, azaz minden évben két és fél száztólival növekszik. Igen szépen kiszámíthatnák azt is, hogy két évszázad múlva Párisnak 12—15 millió lakosa lesz, öt évszázad múlva 30—40 millió lakosa, ezer év múlva pedig vagy százmillió főnyi lakossága.

Bajos megérteni, higgadt emberek hogy építhetnek. társadalmi elméleteket és rendszereket olyan észleletekre, melyek végletekig folytatva, ilyenféle eredményekre vezetnek. Az imént lefolyt több százados időszak, de kivált az utóbbi évtizedek időszaka, nagyon kedvező volt a városok, és kivált a fővárosok növekedésére. Ennek az okait más helyen ¹ kifejtettem. De a ki azt hiszi, hogy ez a növekedés végnélkül fog folytatódni, gyorsabb, vagy legalább a mostanival egyforma ütemben, az feledi a német közmondást, mely szerint a fák nem nőnek az égig. Vannak városok, melyek növekedtek, de vannak olyanok is, melyek hanyatlottak. Annyi bizonyos, hogy Róma még nem nyerte vissza a római császárság napjainak nagyságát, Flórencz és

¹ «Essai sur la répartition des richesses, VII. fejezet.»

Velence nem nagyon virágzanak. A térképek tele vannak fényes nevekkal, melyek azonban csak mezővárosok helyeit jelzik. Azt mondják erre, hogy ezeket a pusztításokat politikai katasztrófák okozták. Hát hiszen a jövő méhe talán nem rejt magában oly boldog békekorszakot, a milyent bizonyos philantropok képzelnek; azután meg a gazdasági okok, melyek a nagy városok növekedését előidézik, veszthetnek hatásukból, meg is szűnhetnek, sőt hanyatlást előidéző okoknak adhatnak helyet. A XVIII. században Páris csak egy ötödnivel gyarapodott. Van ott egyik-másik városrész, pl. a Saint-Louis sziget, a hol egy régi úri kastélyért ma is ép annyi bért fizetnek mint XIV. Lajos alatt. Egyik nagy városunk, Saint-Etienne, 1876-tól 1881-ig néhány ezer lakost veszített. Lehet, hogy a demagóg zavargások, az adó, a sok munkabeszüntetés az ipart költözködéssre kényszerítik és sok városban, melyek eddig rohamosan növekedtek, a lakosság csökkenni fog. A műszaki tudomány is hozhat sok meglepetést. Egy olcsó kis motor fölfedezése a falvakba viheti az ipart. Bizonyára valószínű, hogy a nagy városok még a jövő félszázadban, vagy talán azontúl is növekedni fognak, de el kell készülnie lennünk arra, hogy minden város viszontagságon fog keresztül menni. Így pl. ez időszerint Páris azt a benyomást teszi, mint ha válságban szenvedne; a lakosság aligha gyarapodik, sőt talán csökken is, mert a házbérek nem emelkednek. Azt pedig, hogy egy vagy két évszázad múlva mi fog történni, vakmerőség volna ma egész határozottsággal jósolni és merész állítás volna, hogy akkor Páris még mindig növekedni fog, és hogy a házbér drágább lesz, mint ma. Ez lehetséges; megengedjük, hogy valószínű lesz, de olyan conjectura, mely nem bír a szükségszerűség jellegével. A többi okokon kívül, melyek e vállalat ellen szólnak, már

az itt említett tény is jelzi, hogy az állam nagyot kőczkáztat, ha — számítva a föltételezett értéknövekedésre — magához váltaná az összes házakat.

A ki az államot a mai földbirtokossal assimilálja, és emennek szerepét amazzal akarná végeztetni, az szem elől téveszti a mai gazdasági világ föld és háztulajdonosának voltaképeni szerepét. Azt mondják, hogy az állam úgy fog tenni, mint a Westminsteri marquis, a ki London város egy részét birja. Ez nem áll, mert az állam nem tehet épen úgy mint a marquis. A marquis szabad, önrendelkező egyén, a ki csak a saját akarától függ. Minf tulajdonos igen egyszerű szabályt követ: a személyi érdeket, mely abból áll, hogy házait lehető drágán, a legjobb fizetőknek adja bérbe; különben az ő földadata a jelen pillanatban nagyon szűk határok közt mozog; miután azokat a házakat emphytheuticus bérlők építették, neki csak az a teendője, hogy fölveszi a járadékot.

Az állam egészen más viszonyok közt él; nem mondható szabad, önrendelkező egyednek, a ki egyszerű szabály szerint jár el; sőt ellenkezőleg, nagyon is bonyodalmas szervezetű lény, melynek minden tényét nagyon sokféle indokok intézik. Minél jobban távozunk a régi időkbeli absolutismustól, minél tovább haladunk a parlamentarismusban, a democratiában, minél jobban szaporodnak a rövid tartamú, választás által betöltött hivatalok, annál alkalmatlanabb lesz az állam az új hatáskörre, a melyet neki juttatni akarnak. Az állam nem oly állandó lény, mely az egész nemzetet képviseli; nem képviseli más, mint a hatalmon levő párt, mely nem igen válogatós az eszközökben, mikor egy kevéssé szilárd, változó többség érdekeit védi. A modern állam tehát nem lehet részrehajlatlan; hogyan is lehetne az, mikor olyan párt kezében van, a mely nehéz küzdelem

arán vívta ki a hatalmat? A ki azt állítja, hogy a modern állam, mely a választások folytán, legalább egy időre, egy párt birtoka lett, részrehajlatlan lehetne, oly szavakat és tényeket állít egymás mellé, melyek egymással ellentmondásban vannak. A modern állam nagyon különböző érzelmeknek engedelmeskedik, és ezek közt a leghatalmasabb nem a polgárok összeségének állandó érdeke, hanem a szavazók többségének közvetlen érdeke. Ilyen körülmények közt a modern állam még arra a korlátozott szerepre sem alkalmas, melyet most a Westminsteri marquis végez. Nagyon keveset bízhatik a tisztviselőiben, nagyon erősen hozzá fér a corruptió, kivált a corruptiónak az az enyhített, de veszélyes neme, mely nem pénzben, hanem kedvezményekben és jogadományozásokban nyilvánul. A modern, parlamentarizmus vagy democraticus állam lényegileg hanyag és részrehajló administrator. Természeténél fogva az, nem pedig egy múló szervezeti hibánál fogva. Ilyen szempontból nézve a dolgot, az erősen concentrált állandó kormányhatalom, melyet pl. a porosz királyságban látunk, kevésbé alkalmatlan a szerepre, melyet a collectivisták az államnak szántak. De mégis alkalmatlan és azzá tenné főleg a földbirtok államosítása.

Megfontolták-e azt a sokféle működést, a mit a földbirtokos végez? Alapos tévedés volna azt hinni, hogy egyebet se tesz, mint fölveszi a haszonbért, és megújítja a szerződéseket; pedig ez a két föladat sem olyan könnyű, mint a hogy mondják, mert a megújított szerződés pontozatainak szövegezéséhez sok éleslátás és mértéktudás kell; gyakran a haszonbér beszedéséhez is bizonyos temperamentum kell, mert a haszonbér nem egészen olyan, mint az adó.

De ez a földbirtokos szerepének csak a kisebbik része. Igazi teendője abból áll, hogy örködik a birtok

állandó, jövődöbeli érdekei fölött; a messze jövőre való tekintettel talajjavításokat eszközöl; ő határozza meg a telekrészek rendeltetésében való változtatásokat; erdőt irtat, pusztát bevettet, szántóföldet rétté alakíttat át, szőlőt ültet a hegyoldalba, gyümölcsfát tenyészt a jó talajban; mindezek a gondok a birtokosra hárulnak, nem a bérlőre. És a szerint a mint ezt buzgóan és eszesen végzi, fog a birtok virággani vagy hanyatlani. A birtokos még mást is tesz: kölcsönt vagy előleget ad a bérlőnek, vagy legalább elenged egy részt a haszonbérből, halasztást ad; rendesen képzetebb és szélesebb látkörű ember mint a bérlő, és ennek tanácsot meg útmutatást ad. Ha azt állítanók, hogy a birtokos ezt a hivatást mindenütt teljesíti kivétel nélkül, egyetemesnek állítanánk egy jelenséget, a mely csak általános jellegű. De azért ez az ő hivatása; ő az állandó érdekek és a lassu javítások intézője.¹

Elvállalhatja-e az állam ezt a rendkívüli sok aprólékosságra kiterjedő földadatot, melyet a bureaucratia nehézkés, pedáns, szükségkép egyforma szabályainak nem lehet alávetni? Pedig, ha nem vállalja el, akkor a föld sokkal lassabban, kisebb mérvekben fog javulni, ha ugyan nem fog romlásnak indulni. Ha megpróbál erre vállalkozni, milyen eszközökkel rendelkezik? A hivatalnoki kar szervezésénél a protectionnak minden kormányrendszer mellett mindig nagy szerepe lesz; a kezelés ellenőrzése nem lehet

¹ Emlékeztessünk itt a már fentebb idézett Proudhonnak oly helyes megjegyzésére: «Ha azt akarjuk, hogy a mezőgazdasági ipar sok helyen hanyatlásnak induljon, vagy legalább megszűnjön haladni, ahhoz tán elég volna, hogy a bérlők birtokosokká legyenek.» («Contradictions économiques,» I. kötet, 4. kiadás, 185. l.) Együgyűség a földbirtokost piróknak, parasitának vagy egyszerű járadékszedőnek tekinteni.

egyszerű, nem mehet egy pár szigorú szabály szerint, mert akkor elhibázza a feladatát: a számvitel óriási nehézségekkel jár, a kedvezményekre, a corruptióra, az összejatszásra rendkívül sok alkalom nyílik. Nem, az állam nem alkalmas erre a sokféle részletre kiterjedő hivatásra: beszédheti a haszonbért, de a felügyelés, tanácsadás, intézés napi munkáját, mely a jó birtokosra hárul, nem bírja végezni.

Nem sokat bizonyítanak azok a példák, melyeket Laveleye idéz: hogy Jáva szigetén az állami uradalmak óriási területeket foglalnak el, hogy 1873-ban a kormány czukorültetvényei 27,460 hectárra, kávéültetvényei mintegy 176,000 hectárra terjedtek; hogy amazokon 220,706 ember, émezeken 708,980 család, tehát közel két millió lélek dolgozott; hogy 1871-ben ezekből a birtokokból az államnak 47 millió forint bevétele volt, míg a termelési költség csak 15.240,000 frtra rúgott, úgy hogy a tiszta jövedelem közel 32 millió forintot, azaz 65 millió frankot tett; hogy azonfölül az állam földjáradék czímén 15 millió frtot vett be; hogy Banca államban az állami számlára kiaknázott bányák 1871-ben közel 6 millió frtot jövedelmeztek; hogy az anyaország pénztárába 1871-ben befolyt tiszta fölösleg 25.688,000 frtra azaz 51—52 millió frankra rúgott. Mind ezeket a számokat Laveleye nagy hivalkodással idézi. Mi azok helyességét nem is vonjuk kétségbe, de bármily állandók volnának is azok a tételek, mégse bizonyítanak semmit a birtokközösség általánossá tételének hasznos volta mellett.

A felhozott példákban egyforma művelési ágakhoz tartozó területekről van szó, melyeken a gazdaság ipari jelleggel bír, nem pedig oly változatos culturákról, minőket Nyugot-Európa igényel. Azután meg Hollandia Jáva szige-

tén oly nép fölött uralkodik, mely ha nem jobbágyi jellegű, de alacsony értelmiségi fokon áll, és nem független, melynél a helytartók, és a bennszülött főnökök szigorú fegyelmet tartanak. Különben Jáva szigetén ebben a nagy gyarapodásban szünetek állottak be, és ma ismét látunk ott bizonyos csökkenést. A cukortermelésen az állam 1837-től 1844-ig vagy húsz millió frankot vesztett; a kávé utáni tiszta jövedelem elér bizonyos maximumot, néha meg ennek a felét, a mi a terméstől és az áraktól függ. Ez a budget összeállításánál nem kis zavarokat okoz. ¹ Utóbbi időben «a gyarmatok tiszta jövedelme» cz. tétel a költségvetésből majdnem eltűnt. És ebből kitűnik, hogy a birtokok és a cultura azon szervezetét, melyet Jáva szigetén tapasztalunk, és melynek czélszerűségét a jávaiak is tagadják, korántsem szabad oly mintának tekinteni, melyet a maga robotrendszérével együtt, Európában behozni és általánossá tenni lehetne. ²

Nem többet bizonyít az a mód sem, melyet az angol egyházi alapoknál látunk, és a mely 31 millió frank (1.253,000 font sterling) tiszta jövedelmet eredményez. Először is lényegesen más dolog az egyetemessé lett birtokközösség, mely az összes földekre terjed ki, és ismét más dolog az, mikor közös birtokok szét vannak szórva magánbirtokok közt, és emezek művelési módjához alkalmazkodnak. A nagy testületek vagy részvénytársulatok igazgatói

¹ Jáva szigetének viszonyairól l. «De la colonisation chez les peuples modernes» című munkámat (2. kiadás 1882. Paris, Guillaumin kiadónál, 274. l.)

² Azok az államok, melyeknek földbirtokaik vagy regalejogaik vannak, e miatt egyszerű finánciális szempontból sok bajjal küzdenek. Így pl. az a tény, hogy Indiában a földadó képezi a főadót, az indiai budgetben nagy nehézségeket okoz. (Laveleye, 358. l.)

sokkal több actiószabadsággal bírnak, mint az államtisztviselők; kevésbbé szigorú, és kevésbbé egyöntetű szabályoknak vannak alávetve; óvatosabban válogatják őket; illetékesebbek, és állásuk szilárdabb, mint a democraticus vagy parlamentararis kormányok sűrűn változó tisztviselői. Végül a tapasztalat azt tanítja, hogy a legtöbb országban a hol állami, egyházi, társulati vagy testületi birtokokat eladtak, ezek a birtokok, a mint magánosok kezeibe mentek át, jövedelem és érték tekintetében csakhamar sokat nyertek.

A harmadik eset, melyet Laveleye idéz, az osztrák-magyar államvasúttársaság esete, nem többe bizonyít. Ennek a társulatnak a bánságban 130,000 hectár földje van; mondják, hogy javította a mezőgazdaságot, köszén- és érczbányákat nyitott, gyárakat teremtett, és tetemesen növelte a termelést. Ez mind lehetséges, noha a dythirambusi hang nagyon is uralkodik ez előadásban. Csakhogy először is igen lényeges különbség van egy részvénytársulat közt (legyen az bár még oly nagy), meg az állam közt. Fölteszszük, hogy e két test terjedelem tekintetében összehasonlítható egymással, de a lélek a kettőben nagyon különböző. A részvénytársulatban a magánérdek sokkal jobban van sarkalva, mint az államnál; a virágzó részvénytársulat igazgató személyzete nagyon állandó; bizonyos aristocratiát képez; az igazgatók rendesen késő aggkorukig meg tartják állásukat, melyet sokszor átadnak a fiaiknak; ellenben a modern democraticus államban minden változik és precarius.

A részvénytársulatban a szervezet és a rugók sokkal hajlékonyabbak mint az államban; a míg a jövedelem megvan, addig a részvényesek teljes szabadságot engednek az igazgatóknak; nem vetik őket alá az egyöntetű, szigorú

bureaucraticus szabályoknak, melyek annyira megnehezítenek minden újítást. A modern és democraticus államnál ellenben a routineszerű bureaucratia, a lassu és végnélküli irka-firka elmaradhatatlanok, kivált mikor az állam bizonyos igen egyszerű feladatokon túl akar menni.

A részvénytársulat tehát, ha még oly nagy szabásu is, a modern állammal nem hasonlítható össze. De noha természetöknél, és szerveik hajlékonyságánál fogva sokkal magasabb fokon állnak, azért még a legjobban vezetett részvénytársulatok is kevésbé váltak be a földbirtokok kezelése tekintetében. Az osztrák-magyar államvasút-részvénytársaság ezt a tételt aligha fogja megczáfolni: annak a 130.000 hectárnyi gazdag talaju, ipartelepekkel ellepett birtoknak évi 6—7 milliónyi tiszta jövedelmet kellene hajtania. Pedig nem hajt. Ez óriási birtoktest tiszta jövedelme 1880-ban a társulat mérlegében 1.074.000 frttal, azaz csak 2 millió frankkal szerepelt, ha az ágiót is számítjuk: 1881-ben ez a jövedelem 1.419.522 frt, azaz 2 millió és 7—800.000 frank volt, pedig ez a jövedelem nagy részben nem is gazdasági jövedelem. A bevétel nagy részét a kohók adják, a hol síneket és gépeket gyártanak, melyeket a társulat gyárt és megvesz. A mezőgazdaságról tehát az mondható, hogy a társulatnak nem jövedelmez többet, mint tíz frankot egy hektár után¹

Algierban több részvénytársulat van, melyek nagy területekkel bírnak, így pl. a «Compagnie Algérienne», mely százezer hectárral bír, a «Franco-Algérienne», mely harmincezerrel, és a genfi «Compagnie de Sétif», mely több ezer hectárral bír. Ezek a társulatok, melyek rendesen ingyen kap-

¹ L. a „Revue économique et financière“ 1882. július 8-iki számát (484. l.), a hol az osztrák-magyar államvasút évi jelentése volt közzétéve.

ták ama roppant területeket s művelik húsz, harmincz év óta, csak szerény jövedelmet húznak azok után; valószínű, hogy ezen birtokok nagyobb részét végre is el fogják adni, és ezek egyes egyének magánbirtokai lesznek; értékek akkor jelentékenyen fog növekedni.

Azt hiszem, bebizonyítottam, hogy ha némelyek a birtokközösséget dicsérik, ez a tökéletlen megfigyelések, helytelen assimilatiók alapján történik. Másrésről kérjük, vajjon alapos-e a magánbirtoklás ellen felhozott fő kifogások egyike? Ez a magánbirtoklás elvesztette-e socialis jellegét? Vagy pusztán a magánbirtokosok személyes előnyére létezik?

Igaz, hogy a földbirtokosok a földművelő lakossággal szemben nem gyakorolják többé a régi igazgatói és pártfogói szerepet. A democraticus szellem elcsorbitotta bennök az erkölcsi felelősség érzetét, és viszont a parasztokban, és egyszerű munkásokban meggyöngítette az alázatos engedelmesség szokásait. Ez a mi felfogásunk szerint jelentékeny baj.

De ebből nem következik az, hogy a magántulajdon teljesen elvesztette socialis jellegét, és ez az intézmény már csak kizárólag az egyéni érdekeket szolgálja. Collectiv. együttes érdekű intézmény ez, mert csak ez képes a gazdasági termelést azon maximumig fejleszteni, mely a fölgyűjtött tőkék és megszerzett ismeretek állományával megfér. A birtokos érdeke majdnem mindig azonos a fogyasztóéval. A tiszta jövedelem maximuma majdnem mindig összefér a nyers jövedelem maximumával.¹ Utóvégre is a föld csak akkor terem, ha művelik. Lehet egyes anomáliákat idézni, mint pl. Marx teszi, a Skótszágban és Észak-

¹ L. Essai sur la répartition des richesses cz. munkámban. (2. kiadás, 1882.) 127—139. l.

Angliában létező vadászterületekről szólván:¹ ezek a kivételek, melyeknek fontosságát egyébiránt nagyon túlozzák, nem a szabadon alakult magántulajdon folyományai; ilyesmit nem látni Franciaországban: ezek a majoratusok következményei, tehát olyan állapotból folynak, mely a modern magántulajdon ellentéte. A kormányokat, és a parlamenteket mi sem gátolja, hogy rendszabályokat alkossanak e visszaélések ellen, ha túlságos mérveket öltenének: a «hares and rabbits-bill», a nyulak és tengeri nyulak ellen hozott törvények elvét senkisé is itéli el.

Vannak a magántulajdonban látszólagos visszaélések, melyek igen károsaknak tetszenek, noha nagyon előnyösek a közönségre nézve. Így vagyunk pl. a parkokkal. Valaki elkerít 10, 20, 30, 50 vagy 60 hektár földet, és ott nem enged mást teremni, mint gyepet és fákat: ezt sok meggondolatlan ember tűrhetetlen visszaélésnek tartja. Pedig mily nagy haszon volna az országra nézve, ha minden cantonban bizonyos terjedelemben léteznének ilyen parkok. Ez pittoreszk látványt nyújt még azoknak is, a kik nem léphetnek be a bekerített területre; a vidék meg van óva a túlságos fahiánytól, a szárazság növekedésétől; a folyóvizek jobban vannak ellátva, a rovarpusztító madarak nagyobb számban maradnak, és minden ilyen fa- és gyeпоázis több kilométernyi területnek üde levegőt és termékenységet biztosít. A mit az irigyek bántó fényűzésnek tartanak, az a környék kis- és középbirtokosaira nézve a jobb művelés biztosítéka.

A magántulajdon, ha elveszti is a politikai befolyást, más módon is megtartja socialis jellegét. A nagybirtokos,

¹ Verwandlung von Ackerland in Schaftriften und von Schaftriften in Jagdrevier, Karl Marx. Das Kapital, 761. l.

tudva vagy öntudatlanul a nevelő és kezdeményező szerepét viszi: akár nyájas, akár gőgös, a környék mégis hasznát veszi tapasztalatainak, melyek egyre gyarapodnak. A nagy birtokok most már nem szállnak át örökségkép költekező nagy urakra, semmittevő tőkepénzesekre. Többnyire iparosok és kereskedők veszik meg, a kik vagyont szereztek, és a lakosság legtevékenyebb, legvállalkozóbb elemét képezik. Ezek a jövevények abban lelik örömeiket és büszkeségöket, hogy átalakítják a mit szereztek, és ezt ritkán teszik úgy, hogy a tőkéhez nyúlnak: legtöbbször jövedelmök megtakarított részét fordítják arra, hogy földjök talaját javítsák: szenvedélyesen művelik és ékesítik. És ebből a társadalomnak sokkal több haszna van, mint nekik. A pénz, a mit a földbe fektetnek, növeli a jövedelmet, de nem a költség mérvében, és ha a földbe nem volnának úgy szőlván szerelmesek, ezt a pénzt más élvezetekre fordították volna. Elismert tény, hogy a nagy birtok eladásánál csak kivételes esetekben térítik meg az előbbi tulajdonosok által tett beruházások összes költségeit. Ezek az új birtokosok, a kik fölhagytak az iparral, a kereskedelemmel vagy a szellemi foglalkozással, a melyben meggazdagodtak, rendkívül jótékony befolyást gyakorolnak a földművelő lakosságra. Versenyezve keresik a bérlőket, ezek meg versenyezve keresik a munkásokat, és ezen növekedett kereslet folytán az egyes munkások nagyobb munkabért kapnak, mint hogyha csak egy munkaadó volna: az összes földet bíró állam.

A figyelmes szemlélő korántsem látja a földbirtokosok jövedelmének folytonos, szakadatlan növekedését: ha összehasonlítja a földműveléssel foglalkozó három osztály sorsát, úgy látja, hogy a munkások helyzete javult leginkább egy félszázad óta; ezután következik a bérlők osztálya,

és csak ezután jönnek a birtokosok, a kiknek egészben véve 1821. de főleg 1851 óta. a haszonbérek emelkedése révén a föld javítására fordított tőkék egyszerű kamatja se térült meg.

Ezek a tények, melyek állandó jellegűek, elkerülték a birtokközösség híveinek figyelmét, és az ő rendszerök önalkotta fogalmakra, vagy is inkább a képzelet illúzióira van alapítva.

MÁSODIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Az ipari collectivismus. — Lassalle.

A jelen munka első könyvében a földközösség bírálatára szorítkoztunk. — Ugy hiszszük, hogy teljesen megcáfoltuk negatív és pozitív tételeit egyaránt.

Most át kell térnünk a collectivismusra, a mennyiben az ipari munkát illeti. Itt leginkább a német írókkal fogunk foglalkozni, minők Lassalle és főleg Marx Károly. Tanuk, némi eltérésekkel, abból áll, hogy az összes termelési eszközök közösekké tétessenek, de minden ember szabadon határozhassa meg a maga szükségleteit, és magántulajdonosa legyen a fogyasztási tárgyaknak.

A mi a tan pozitív oldalát illeti, a fenhéjázó és radicalis socialistáknál sok hézagot és nézeteltérést tapasztalunk; az eszmék és vágyak ezen összeségének csak Schäeffle adott meglehetősen szabatos alakot.

De a mi a collectivismus negatív és támadó részét illeti, a német írók nem hagynak fenn semmi kívánni valót. Hatalmas fegyverekkel rendelkeznek, és ezeket ügyesen tudják forgatni; érvelésök éles a szörszálhasogatásig, történeti ismereteik jelentékenyek, a modern ipar viszonyait alaposan ismerik, írásmodoruk tiszta, elegans, bővel-

kedik a képletekben: van bennök ékesszólás, satira, él, de főleg megvan bennök a határtalan önbizalom, a mérhetetlen gőg. Marx Károly beszél a nemzetgazdászok «hivalgó bambaságá»-ról; Lassalle kijelenti, hogy mikor tólat ragad, fölfegyverkezik kora minden tudományával. Könyveik becses irodalmi művek; a rettenthetetlenség, az önmagáról való jó vélemény, a tanok absolut hangja, az éles bár szűk szempont, a gyors és fölületes ítelet mindig reliefet adtak a gondolatnak és a szónak.

Mielőtt a német socialista írók iratait bonczkés alá vennők, szemügyre kell még vennünk műveik negativ oldalát, mely itt legteljesebben és legszabadabban fejezi ki gondolataikat. Ha kiveszszük könyveikből a kritikát, mely azokat megtölti, a dogmaticus részre többé nem marad semmi. Kutatásuk, sophisticus és maró érvelésök főleg a tőke természetére és eredetére, és a vállalkozó nyereségére vonatkozik. Ennek a bonczolgatási munkának van szentelve Marx Károly könyve (*Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie*) és Lassalle-é (*Herr Bastiat, Schultze von Delitzsch, der Oekonomische Julian*).

A collectivismust hirdető vagy azzal rokonszenvező írók azt vetik a nemzetgazdák szemére, hogy egész tévesen fogták fel a tőke természetét és eredetét, az ipari nyereség természetét és eredetét, hogy holmi conventionalis, egészen elvont socialis gazdaságtant szerkesztettek; és ez egyszerű formulából áll, melyeknek egyes elmélkedők agyán kívül semmi sem felel meg a valóságban, és melyek egyáltalán nem férnek meg a társadalom történeti fejlődésével és jelen állapotával.

A politikai gazdaságtan, azt mondják, az embereket úgy veszi, mintha magokban állnának, önrendelkezési joggal volnának felruházva, és tényeikért gazdaságilag felelősök volnának. Emez dolgozik és nyer; amaz félretesz a

jövedelméből, tőkét gyűjt, azaz munkaeszközöket teremt, nyersanyagot vagy élelmet halmoz össze: az egyik kieszel és szerez egy iparágat, spekulál a szó szerencsés értelmében, helyesen, élesen lát, és működését siker koszorúzza. Ime a gazdasági írók felfogása, és ez, Lassalle meg Marx Károly szerint, hamis és chimaericus.

A mai társadalomban ezen írók szerint az egyének gazdaságilag nem felelősök a tetteikért. Van a ki arat, bár nem vetett, és van a ki nem arat, holott vetett. Ez a felforgatása a jognak, ez az ellentét az eszme és a tény közt nem kivételes eset; ez a dolgok szokott menete, a szabály, úgyszólván a törvény; igazságtalan szabályok és törvények, de állandók. «A gazdasági világot, mondja Lassalle, a társadalmi kötelek dominálják.» Ezek természeti öserő gyanánt hatnak. E thema kifejtésénél a socialista író a kifejezések rendkívüli gazdagságát, a képek bámulatos bőségét tanúsítja. A társadalmi kötelek eszközei a sorsnak, mely «labdázik az állítólag létező emberi szabadsággal». És Lassallenak tetszik ez a kép: a véletlen labdázik, és e játékban az emberek a labdák. Már pedig ott, a hol a véletlen uralkodik, ott a szabadság és az erkölcsi felelősség megszűnnek.

Minden gazdagság, minden tőke a «társadalmi kötelek» által keletkezik, nem pedig a munka, a takarékság és az önmérséklés által. E társadalmi kötelek folytán születik meg a conjunctura és a speculatio. Az ismerhetetlen körülmények összege mindig nagyobb az ismerhető körülmények összegénél és ennek következtében a spekuláló higgadt számítása ellen annál több eshetőség fog szólni, minél helyesebben, és világosabban alkalmazkodik az ismert körülményekhez. Ezt írja Lassalle egész komolyan, és ebből — ha igazat mond — az következnek,

hogy a világon csak a meggondolatlanok fognak vagyont szerezni.

Az ellenőrizhetetlen külső körülmények befolyása annál nagyobb, minél inkább igyekszik az egyén «csere-értékek»-et előállítani, és annál kisebb, minél jobban adja magát az egyén «a saját hasznára való tárgyak» termelésére. A socialista iskola nagy súlyt helyez arra, hogy a «saját haszonra való» tárgyak helyett minél inkább «csere-értékek» állíttatnak elő. Ez a fejlődés, ez a helyettesítés csakugyan nem közönbös, és a gazdasági írók helytelenül tették, hogy nem törődtek vele. Így az ő abstractióikkal «a világ konkrét képét» állítják szembe a német socialista írók. Minden gazdagság a társadalmi kötelekek, azaz a véletlen által keletkezik.

De ez a véletlen nem juttathatja jótéteményeit a társadalom minden tagjának egyaránt. A munkások ki vannak zárva e szerencsejátékból, mert nem adhatnak betétet vagyis tőkét.

«A mirői most beszélünk, Schultze uram, mondja Lassalle, a mi gazdasági viszonyainkra általánosságban vonatkozik, de különösen a kereskedőkre és vállalkozókra, a kiknek érdekeit ön képviseli. De egészen más a munkások helyzete: ők ki vannak zárva abból a szerencsejátékból, mely kereskedőinkre és vállalkozóinkra oly nagy varázst gyakorol, hogy elfeledik azt, hogy a szerencsés véletlen egyeseket közülök magasra emelhet ugyan vagyónilag, de hogy vannak szerencsétlen véletlenek is, azért ép az ő osztályukból jutnak oly sokan a nyomor kereke alá. E szerencsejátékban csak azok vehetnek részt, *a kik saját számlájokra adnak el termékeket és elegendő tőkével bírnak*, hogy ezeket a termékeket kedvező viszonyok közt nagy tömegekben gyártsák, magokhoz kaparítják conjunc-

turák teremtése céljából, és hogy a kedvező körülmények összejátszása esetén a körülmények felhasználásával, a speculáció szárnyain a nagy gazdagság magaslataira emelkedjenek. Innét van, hogy a *dolgozó osztály* (munkások és pórok), *mint ilyen*, ki van zárva a szerencsejáték kedvező esélyeiből, mert a munkás sohasem szokott egy terméket saját számlájára árusítani. Azután kizártnak kell tekinteni a kisiparost is, a ki készítményét maga készíti és saját számlájára árusítja. A capitalista gépezet mindig visszaveti a proletariatusba, és önrendelkező tevékenysége daczára egyfelől a tőke hiánya nem engedi neki, hogy felhasználja a *kedvező conjuncturákat*, míg másfelől összetapossák a kedvezőtlen conjuncturák, a melyek ellen nem bír védekezni.¹»

Bármennyire óvakodik is rendszere gondolatköréből kilépni, azt Lassalle még sem tagadhatja, hogy a kedvező körülmények bizonyos esetekben a munkabérek emelkedését idézik elő; de ez, úgymond, igen mulékony és alig érezhető mérvben történik, és pedig két okból: az első az, hogy a kedvező conjunctura rövidebb tartama mellett a vállalkozók nagy erőfeszítéssel dolgoznak a munkabér emelése ellen; mikor meg a kedvező conjunctura hosszabb ideig tart, akkor a házasságok szaporodása és a kínálat a munkabért, jobban mondva a munkásosztályt² az előbbi színvonalra vagy még alább szállítja. Nevezetes körülmény, hogy a socialisták mind malthusianusok vagy legalább felhasználják Malthus állításait, hogy rést üssenek a nemzetgazdaságtanon vagy a modern társadalmon.

De azután a kedvezőtlen körülmények sokkal suj-

¹ Lassalle Ferdinánd: Bastiat Schultze, Delitsch etc.

² Lassalle az „Arbeiterstand“ szót használja, mely sokkal tágabb kört ölel föl, mint a „bérmunkás“ kifejezés.

több súlylyal nehezednek a munkásokra: «A munkabér rögtön leszáll, a munka tömege csökken, a munkában szünetek állnak be, ilyen pörölycsapások sújtják a munkást a kedvezőtlen conjuncturák vagy a speculatio kapzsi versenye által okozott túltermelés esetén».

Lassalle néhány passust idéz Mac Cullochnak «a liberalis bourgeois nemzetgazdák egyik vezéré»-nek a kereskedelmi válságokról szóló könyvéből, példákat idéz az árak történetéről szóló classicus Tooke-féle munkából, és pittoreszk, képletes irmodorában így kiált föl: «A munkások háta a semleges játékasztal, ott folytatják a vállalkozók és speculánsok azt a szerencsejátékot, melyet ma termelésnek neveznek. A munkások háta a zöld asztal, melyen azok az urak beszedik a szerencsekoczká kedvező forgása folytán feléjük gördülő aranycsomagokat, és a koczká kedvezőtlen forgása esetén a munkás rovására vigasztalódnak a jobb chance-ok reményével. A munkás az, a ki fizet, mert munkabére csökken, kínosan összekuporgatott, megtakarított pénze odavész, a munkaszünet által meg van fosztva a keresetétől; ő lakol, ha a munka urai és a speculatio ebben a játékban balsikereket aratnak, pedig ő egész ártatlan az ő hamis speculációjokban, hamis számításukban, kapzsiságukban és a szerencsés eredményekből neki semmi se jut. És ön, a nélkül hogy gyanítaná a socialis kötelekek létezését, spekulálva a munkások tudatlanságára, mely valamivel még nagyobb, mint az öné — mert ők nem bírják megérteni, hogy az ő egyéni sorsuk miért függ a világpiacz viszonyaitól, a melyeknek okait nem ismerik — ön, oh derék Schultze (Schultze-Delitzschhez intézi a szót) ezt nevezi önmagáért való felelősségnek, a munkások erkölcsi felelősségének, és ezekkel a szavakkal igyekszik a munkásokat elkeseríteni azon emberek ellen, a kik szá-

mukra az igazi felelősséget akarják, holott most nem egyebek mint a speculatio játékának semleges, kinszenvedő aldozatai.»

Szándékosan idéztük e hosszú passzusokat. Az olvasó, a ki nem ismeri Lassallet, ebből láthatja, hogy a német socialista milyen szépprózai elegans modorban, mily szónoki hévvel, mily festői stylussal fejezi ki gondolatait. Nem csoda, hogy ez a képletes nyelv, ezek a megkapó rövid formulák meghódították a munkásokat, a kik profétát, jóformán istent látnak benne.

A társadalmi kötelékek, a világpiacz viszonyai, «a világpiacz hatalmas rázkódásai» megsemmisítik a munka szabadságát, a személyes gazdasági felelősséget. Ezt Lassalle mint elvet, jóformán mint axiómát állítja föl, és csak néhány rövid fejtegetéssel bizonyítja.

E fényes leírás után Lassalle szabatosan fejezi ki eszméjét, az ékesszóló támadás helyett a dialecticát használja, és így bírálja Schultze-Delitzsch definitióját a tőkéről és ennek alakulásáról.

— Oh fönséges Schultze, kiált föl gúnynyal. Az egyik posztót gyárt, mondá a német cooperálók vezére a kátéjában, a másik ruhákat készít, a harmadik gabnát termel, és mindegyik cserébe adja a többieknek a termékeket és készítményeket, melyeket maga nem használhat föl. A gazdaságban, feleli erre Lassalle, tehát ön rendelkező vállalkozóknak képzei az embereket. Pedig ez a lehető legnagyobb tévedés; önrendelkezéssel bíró kis vállalkozók már nem léteznek; már senki sem termeli azt, a mit fogyaszt. Ez a középkor távoli idejében volt a munka formája, nem a mai társadalomban.

Ma már nincs vagy alig van izolált egyéni, vagy családi munka, hanem csak társadalmi munka; senki sem teszi, hogy a maga fölőiséért más által gyártott szükségest

cserél be. A társadalmi munkának ép az a jellemző vonása, hogy mindenki azt termeli, a mit maga nem használhat. A munkások megannyi tantalusok.

A régi időkben az jellemezte a munkát, az adott neki állandó jelleget, hogy mindenki első sorban a saját használatára dolgozott, és a fölust átengedte másoknak. Ez az egyszerű szervezet volt a természetszerű gazdasági rendszer. A modern társadalomban a megkülönböztető, végleges, specificus jellege a munkának abból áll, hogy mindenki azt termeli, a mit nem használ: csereértékeket, nem pedig saját hasznára való értékeket.

A csereértékek termelése képezi a mai társadalom végtelen gazdagságának és végtelen szegénységének kútforrását. Innét ered az a domináló tény, mely a világpiacot teremti, a túltermelést, a válságokat, a kereskedelem és a munka pangását.

Azután Lassalle ismét az invectivákhoz folyamodik, és Schultze-Delitzschhez azzal a fennhéjázással intézi a szót, mely a tömegekre és a tudatlanokra sohase téveszti el a hatását, és így kiált föl: «Ön tehát nem érti meg, hogy ez teszi a munkásosztály helyzetét oly nyomorúságossá, oly bizonytalanná, ez okozza legkegyetlenebb szenvedéseit? Mert az bizonyos, hogy a szövő és a takács jobban volt biztosítva a nyomor ellen azon időkig (a mely pl. Angliában a múlt évszáz végeig tartott), mikor a munkás egy kis mezőt művelt, tehenet tartott, és saját használatára dolgozott.»

«Az a ki a saját használatára való szükségleteket maga termeli, nem juthat oly hirtelenül oly mélységes nyomorba, mint a mai munkás, a ki a tőkével szemben a legkisebb ellenállást sem bírja kifejteni, minden nap teljesen ki van szolgáltatva a világpiacznak, és függ ennek minden rázkódá-

sától! Ön hát egyáltalán nem érti azt az általános okot, mely a *mai* proletariátust *teremtette*?

«Ön tehát azt sem érti, és bizonyára kevésbbé érti mint bármi mást, de egy alább adandó magyarázattal *kényszeríteni fogom* annak megértésére, hogy csak mikor a termelés *kizárólag a csereértékekre irányúl*, mikor a munka azt a *formát és természetet öltötte, hogy mindenki csak olyan tárgyakat termel, melyek nem az ő saját használatára valók*, csak akkor létezik a tulajdonképeni tőke.

«Ön tehát *semmit, semmit, de semmit se ért* a mi gazdasági állapotunkhoz!

«És ilyen gyermekes fecsegés ellen kell előállnom a gazdaságtannal!

«A jövő, mert ennek szentelem a fáradságomat és munkámat, meg fog jutalmazni, a miért *önként megalázva magamat*, ráálltam arra, hogy önt bíráljam». ¹

Ilyen haraggal, ilyen lenézéssel szól Lassalle egy olyan emberről, a ki oly nagy dolgokat végzett, mint Schultze-Delitzsch. Vajjon mi okozhatta, hogy a német cooperatív iskola vezéréről ilyen megvetéssel szól az ellenfele? Az a definitió, melyet Schultze-Delitzsch a tőkéről adott, midőn azt mondá, hogy a tőke a termékeknek az a része, mely a későbbi termelésre szolgál. ² A tőke fölhalmazott munka, mondja a szokásos nemzetgazdaságtan rövidebben. A gépek, a nyersanyag, a felgyült eleség, melyből a munkás megélhet mindaddig, míg a termelt tárgy elkészül, fogyasztásra, illetve eladásra kerül, ime ez az a mi a tőkét képezi.

¹ Lassalle föntebb idézett műve, 87. l.

² Lassalle így foglalja össze, különben igen helyesen, Schultze-Delitzschnek sokkal hosszabb definitióját.

Megengedve, hogy a tőke csakugyan fölhalmozott munka, azt a kérdést kell fölvetni — feleli erre Lassalle igen elmésen, hogy a munka, és a fölhalmozás egy és ugyanazon személyben találkoznak-e, vagyis más szavakban, hogy a tőke voltaképp nem képviseli-e a mások munkájának halmazatát.

A gazdasági írók azt mondják, hogy a tőke a takarékoságból ered, abból, hogy egy tárgy nem fogyasztatott el. Ez a formula a német socialistát dühbe hozza. Roppantúl együgyűnek tartja, és szórja miatta a gúnyszavakat. A tőkepénzesek, úgymond, csöndes mártírok; és a munkás az a ki dőzsöl: titkos bűneik vannak, minthogy nincs «nélkülözési bérök». Azután szokott modorában így folytatja: «Nézzétek csak azokat az európai tőkepénzeseket, milyen sápadtak és halványak; szóltanul magokba fojtják bánatukat! Gondterhes fejüket lehorgasztják, és nem gondolnak egyébre, mint nélkülözésteljes életpályájokra; szinte elpirúlnak a szeméremtől a miért nagy érdemeiket, melyeket oly szívesen rejtegettek volna mindenki előtt, oly nagy garral leleplezték az egész világ előtt». ¹

Nem, feleli Lassalle, nem a nélkülözés az, mely a tőkét szüli, és a tőke nem úgy alakul, hogy egyesek megfosztják magokat valami élvezettől. A tőkét manapság a társadalmi kötelékek teremtik. Megkapó példát nyújtanak erre a tőzsdeértékek árfolyam-jegyzései, és az ingatlanok árának hullámozatai. «Teszem azt az esetet, hogy a köln-minden vasút építésekor 100,000 tallér árú részvényt vettem pari árfolyamon. Tovább nem is törődtem e vasúttal, és éveken át fölvettem befektetett tőkém 5, 8 majd 10, 12 és 13 % -át, valóban óriási osztalékot, és azt el is köl-

¹ Lassalle idézett munkája 121. l.

töttem az utolsó fillérig. Most a köln-minden vasút részvényeit, melyek 175 tallérral vannak jegyezve, eladom és nyerek *újabb* 75,000 tallérnyi tőkét *a nélkül, hogy jövedelmemből valaha csak egy-egy garast is félretettem volna.* Hogyan alakult ez az *új tőke*? Hát a *társadalmi kötelekek* által, Schulze úr.

És Lassalle megmagyarázza, hogy mikép növekedett a személy- és áruforgalom: elmondja, hogy egy angol mérnök találmánya csökkentette az üzemköltségeket. Ez mind «társadalmi kötelek» és a takarékoságnak ahhoz semmi köze. Ez az a meg nem érdemelt értéknövekedés, az «unearned increment», a melyről az angol írók olyan sokat beszélnek.

Az ingatlan tőke, mondja Lassalle, szintén növekedik a társadalmi kötelekek folytán, és kizárólag ezek által. Ez az utóbbi mondatrész nincs ugyan meg Lassalle szövegében, de benne van a gondolatában, és kétségtelenül meg van az okoskodásában. Ime itt van egy ember, a ki 100,000 tallérért vett egy birtokot; van belőle 5%-nyi jövedelme, és ezt rendesen el is költi; sőt mi több, mint hanyag vagy tékozló ember, többet költ el a jövedelménél, és miután tiz éven át mindig adósságot csinál, egyszerre úgy látja, hogy 20,000 tallérral tartozik. Mit tesz? Eladja a birtokát. A lefolyt tiz év alatt a lakosság szaporodott, a gabona ára emelkedett, a föld ára ehhez képest javult, és a rossz gazda a földjeért 100,000 tallér helyett 200,000 tallért kap, úgy hogy megfizetheti az adósságait, és még mindig 80,000 tallérral több a tőkéje mintsem eddig volt. Miben rejlik ennek az általános oka? A társadalmi kötelekekben. A specialis okok lehetnek különbözők, de az első és legfőbb okra, a társadalmi kötelekek létezésére vezethetők vissza. «Szóval, úgymond Lassalle, ennek a

tőkenövekedésnek lehetett sok mindenféle oka, de a tulajdonos munkája, és takarékosága nem szerepelt köztök».

A kép igen szép, de merőben a fantázia szüleménye. Az tagadhatatlan, hogy a külső körülmények, a társadalmi kötelékek növelhetik az egyének vagyonát, de csökkenthetik is, meg is semmisíthetik. Azok a társadalmi kötelékek, a mint már fentebb kimutattuk, sokszor felényire vagy éppen zerusra szállítják le a keservesen szerzett vagyont; nézzük végig a tőzsde árfolyamjegyzékét és meggyőződünk róla, mert az valóságos temető. A birtokosok, a kiket a külföldi verseny vagy egy új termék föltalálása tönkre tett, ép olyan számosan vannak, mint azok a birtokosok, a kiket tőlök nem függő okok meggazdagítottak. Épen így vagyunk az iparral. A társadalmi kötelékek vak játéka ép olyan gyakran okoz veszteséget, mint nyereséget. Összességökben véve semleges tényezőknek tekinthetjük, mert hatásuk ellenkező irányokban érvényesül. Vannak időszakok és országok, a hol a társadalmi kötelékek, azaz a külső körülmények egészben véve kedveznek a birtokosok, iparosok vagy tőkepenészek összeségének. Ezek a virágzás időszakai, melyeket rendesen az üzértség és az agiotage túlkapásai jellemeznek. Tanúsítja ezt a sovány és a kövér tehenekről szóló ősi mese. Most, mikor e sorokat írom (1883. vége) a társadalmi kötelékek ugyancsak megrendítenek az európai continensen minden vagyont és minden jövedelmet.

Művészhez illő képzelmével, tribuntól kitelő részrehajlásával Lassalle teljesen elferdíti a «tőke» szó értelmét. A társadalmi kötelékek még a legkedvezőbb conjuncturák közt sem képesek tulajdonképeni tőkét teremteni; legföljebb azt idézhetik elő, hogy a tőke hasznossága növekszik. A köln-minden vasút részvényének árfolyama lehet 100 tallér vagy 175 tallér, azzal a társulat tőkéje, a vasút, a sínek,

a pályaházak, a gépek értéke nem változik; az marad a mi volt; csak az történhetett, hogy a kedvező üzletmenetet fölhasználták, kettős vágányt raktak, szaporították a mozdonyok és kocsikszámát, nagyobbították a pályaházakat; de ezeket a javításokat a «társadalmi kötelekek» magokra hagyatva nem eszközölhetik; azokhoz munka és megtakarított pénz kell.

Lassalle mint polemista és izgató ír, nem pedig mint a hogy tudóshoz illik; a kivételt mint szabályt tünteti föl, az egyes esetet rendszeresen beálló eshetőségnek. A ki azt állítja, hogy a társadalmi lánczolat folytán minden ember szavatol olyasmieért, a mit nem tett, olyan tételt állít föl, mely igaz lehet bizonyos körülmények közt, de általánosságban véve nem az. Akár csak azt állítanók, hogy mivel bizonyos emberek sántakül születnek vagy olyanokká lesznek, minden embernek az a rendeltetése, hogy sántává legyen; vagy azt is mondhatnók, hogy mivel bizonyos járványok áldozatul ejtik a legegészségesebb embereket, a jó testalkat és a helyes életmód nem képezik a hosszú élet előfeltételeit. Az eszes, előrelátó és erélyes emberek nagy mértékben megóvhatják magokat a társadalmi kötelekek kedvezőtlen befolyásától, és értékesíteni tudják a kedvező viszonyokat. A lanyha, álmos és lusta természetűeknek viszont nincs se elég akaratauk, se elég tehetségök, hogy nagy hasznót huzzanak a külső körülményekből, még ha azok a legkedvezőbbek is. A józan ész ellen vét, a ki a munkás, takarékos, eszes, éleslátásu embert egyformának tekint a tétlen, pazar, előre nem látó bamba emberrel, és azt mondja, hogy ez is, amaz is pusztán a külső körülményeknek, tehát a végzettségnek köszönik sorsukat. Lassalle tana a társadalmi kötelekekről végkövetkeztetésben a végzettség tanához vezet és ez a körülmény halálos ítélet rá nézve.

II. FEJEZET.

Lassalle elmélete a tőke keletkezéséről.

Crusoe Robinson mindent a saját maga számára termelt; az ő helyzetével szembe állítja Lassalle a mai gazdasági társadalmat, melyben majdnem mindenki csereértékeket állít elő. Ebből az igaz állításból, mely figyelmes észlelést érdemel, a híres izgató azt a következtetést vonja le, hogy a «conjunctura», vagyis a külső körülmények és a társadalmi kötelekek összesége föltétlenül dominálja a világot. Ez az állítás szerfölött nagy túlzás és így hamis. A Lassalle által idézett példák csak kivételes esetei az egyéni vagyonszerzésnek; kettős értelemben kivételesek: először is szerfölött ritka dolog, hogy egyéni vagyonnak egyedüli szülő oka olyan esemény legyen, melyben a vagyonszerző munkájának és értelmiségének ne volna semmi része; ha igen sok egyéni vagyonnál a külső körülmények csakugyan szerepeltek, ez a szerep rendszeren csak mellékes jelentőségű. Azután meg a kedvezőtlen körülményeknek is van szerepök, mert kijátszszák a számításokat, a takarékoságot, a munkát, és veszélybe ejtenek vagy csökkentenek ész és munka árán szerzett vagyonokat.

Bizonyos pontig zavaróknak lehet tekinteni ama külbefolyásokat, melyeket nem lehet ellenőrizni, melyek némelyeknek megadnak egy meg nem érdemelt vagyont, má-

soktól meg elveszik a vagyont, körülbelül mégis el lehet mondani, hogy azok hasznos szerepet visznek a népek gazdasági életében, és előmozdítják a haladást. Ez nem paradox állítás. Ezek a külső körülmények bármi váratlanoknak tételezzük is föl, soha vagy jóformán sohasem mondhatók teljesen ellenőrizhetetleneknek. Az éber szem, az éles elme mindig előre sejtheti, legalább nagyjából. És ezek az események, melyeket mindig csak félig főd el a jövő fátyola, nem csüggesztik a vállalkozó jellemeket, sőt új vonzóerőt képeznek. Jelentékeny nyereséget helyezvén kilátásba, sarkalják az erélyt és erő kifejtésre ösztönöznek. Nem egyszer idéztek elő nagy műveket, melyek hasznára váltak az emberiségnek. Ha minden vállalat eredményét előre lehetne látni, az emberek bágyadtabbak, tétlenebbek volnának, mint most. Ha csak közép szerű jutalmat remélnének, csak közép szerű erő kifejtésre határoznák el magokat; a nagy sikerek csábító, bár bizonytalan kilátása szítja a nagy fölbuzdulást, és biztat hosszú kitartásra. A «conjunctura», hogy Lassalle nyelvén szóljunk, a lelkekre varázserőt gyakorol, mely nagy mértékben mozditja elő a haladást.

Térjünk vissza az elméletre, melyet a német socialista a tőkéről és a nyereségről előadott.

A tőke és a nyereség, úgy mond, nem olyan tünet-mények, melyek mindenha léteztek. És ezt az állítást bizonyítani is igyekeznek: Peruban az Incák alatt az emberek dolgoztak és igen sokat termeltek, de nyereségek nem léteztek. A tétel nem alapos, és a példa nem helyes. Peruban volt veszteség és nyereség, akár csak a legkisebb fűszerkereskedőnél az európai társadalomban. Tegyük föl, hogy az Incák vagy alattvalóik hathatósabb módot találtak volna föl a bányászatban, mindjárt lett volna nyereségök.

mert olyan eredményt értek volna el, mely tetemesen meghaladja a szokott régi termelési költségeket, vagyis más szavakkal kifejezve, csekélyebb fáradsággal és munkával hasonló termelést értek volna el. Ha a teljes vagyonszösség állna is be, még akkor se szűnne meg a nyereség és a veszteség, csak hogy a nyereség és a veszteség nem egyéni, de collectiv jelleggel bírna.

«A haszon vagy a nyereség, mondja Lassalle, csak a mostani társadalmi intézmények mellett állhat elő; előfeltétele az, hogy meglegyen a *csereérték*, a *tőke*, a *forgalom*, a *verseny*, a *magán vállalkozás*, a *bérért való munka* és egy társadalom, mely minden terméket előbb pénzzé változtat. A nyereség fogalmát ezekből kell származtatni, ha meg akarjuk érteni».

A fényes tollu író itt ép oly pedáns, mint frivol. A nyereség és a haszon fogalma nincs ilyen előfeltételekhez kötve. Robinson egyedül volt a maga szigetén, de azért szerezhette nyereséget. Ha oly mezőn, mely az első évben a vetett magtízszerezését fizette, a rá következő évben a tulajdonos, ügyesebb gondozás folytán, az eddiginél nem nagyobb testi erőfeszítés mellett, 15-szörös termést kapott, akkor nyeresége és haszna volt, pedig nem termelt csereértéket. A nyereség, a haszon onnét eredt, hogy a megfigyelés vagy tapasztalat sugalta elmés kombináció által ugyanannyi erőfeszítéssel nagyobb eredményt, vagy csekélyebb erőfeszítés árán azonos eredményt ért el. Mikor Robinson elkészítette első bárkáját, de oly ügyetlenül, hogy nem bírta a tengerhez juttatni, akkor veszteséget szenvedett, pedig egyedül volt a szigetén. A veszteség abból állott, hogy sokat bajlódott, és nem ért el semmi eredményt. Épen úgy járt mint az iparos, a ki tárgyakat készít, melyeket senki se vesz meg. De mikor aztán rájött a hibára és jobban com-

binált eljárás szerint készített bárkát, melyet vizre tudott bocsátani, akkor nyeresége és haszna volt, mert fáradságáért bő jutalomban részesült. A tegnapi Robinsonhoz képest épen olyan viszonyban volt, mint az oly iparos, a ki sikert arat, ahhoz az iparoshoz képest, a ki kudarcot vall.

Ahhoz, hogy nyereség vagy haszon legyen, vagyis olyan előny, mely bőven fizet a fáradságért vagy a munkáért, egyáltalán nem szükséges «egy társadalom, mely a termékeit pénzzé önti». Hamis állításuk az a socialistáknak, hogy a pénz közbenjövetele gyökeresen átalakítja a gazdasági föltételeket, és megváltoztatja a transactiók jellegét. A pénz tágitja, szabályozza a termelés és a csere tüneményeit, de nem változtatja meg a jellegöket. A gazdasági törvények egyformák a magában álló emberre, és a 80 millió lélekből álló társadalomra nézve. E törvények közt egy sincs, melynek megfigyelése nem állott volna érdekében Robinsonnak. A munkafelosztás neki ép olyan szükséges volt, mint a legnagyobb népnek. Igaz, hogy magányos embernél a munkafelosztás elve nem azt igényelte, hogy kizárólag egy tárgy előállításának szentelje magát, mert magának kellett elkészítenie minden tárgyat, a melyre szüksége volt; de bizonyos munkafelosztás, a föladatak észszerű egymásutánja nála is szükséges volt, hogy ne kezdjen el mindent egyszerre, és gyorsan végezzen el egy bizonyos munkát.¹

Miután a «nyereség»-et új, mintegy véletlen gazdasági tüneménynek tekinti, Lassalle jóformán babonának tartja, hogy az ipari vállalatok ezen eredményének oly nagy fontos-

¹ Miután a gazdasági törvények ép úgy érvényesek az egyedül álló emberre mint az egész társadalomra nézve, világos, hogy azok, a kik, mint Mac Leod, a gazdasági tudományból a csereforgalom tudományát csinálják, tévednek.

ságot tulajdonítanak. «A nyereség dogmája, így szól Schultze-Delitzschhez, az ön lelkét valóságos vallásos hévvel tölti be.»¹ Nem csak a gazdasági írók, hanem az összes emberek hajtanak térdet a nyereség előtt. Mert az ipar, a kereskedelem és mezőgazdaság terén tett sokféle emberi munka sikeréhez még nem találtak, és nem is fognak találni soha másféle mértéket, mint a nyereséget. Csak a nyereség szerint határozhatjuk meg, hogy a termelés munkája jól volt-e tervezve vagy rosszúl, jól végeztetett-e vagy sem; a nyereség a legfelsőbb bíró; az tanúskodik a mellett, hogy jól termeltünk és nem túlsokat. A «túltermelés»-nek, melyet Lassalle helytelenül nevez a modern termelés állandó végzetének, csak a nyereség elmaradása fogja elejét venni. A nyereség az egész társadalmi munka szabályozója, ellenőrzője. Azok a testületek, melyek azt hiszik, hogy ellehetnek nyereség nélkül, — mint pl. az állam bizonyos közmunkáknál, továbbá a jótékonyági intézetek, — rendszeren csak «erőpazarlás»-t végeznek. Ezzel nem akarjuk kárhoztatni azon emberi műveket, melyeket a jótékonyság érzete vagy a vallás sugálnak és melyeknél a nyereség gondolata ki van zárva. De a rendes, általános gazdasági tényekben a nyereség méltán túlnyomó szerepet játszik.

Lassalle szerint az összes bourgeois gazdasági írók tévednek, ha a tőkét, ép úgy mint a többi gazdasági kategóriákat, logicus, örökkévaló kategóriáknak tekintik. A német izgató, azzal a doctrinagyűlölő hévvel, mely a tudomány ellenfeleit jellemzi, ezeket írja:

«A gazdasági kategóriák nem *logicus*, hanem történeti kategóriák. A tőke termőképesége nem természeti törvény, hanem meghatározott *történeti* föltételeknek olyan

¹ Lassalle föntebbi munkája, 31. lap.

hatása, mely más történeti föltételek közt eltűnhetik, és el is kell tűnnie». És e furcsa tétel támogatására Lassalle egy meglehetősen rosszúl választott példát idéz: «Az *egyéni* izolált munka primitív állapotában, a melyből kiindultunk, a munkaeszköz — az indusnak ijja — *csak a munkás kezében* volt termékeny, tehát *csak a munka* volt termőképes». Ez az okoskodás nagyon különös. Ha az indus, a kinek volt egy ijja, a maga munkaeszközét odakölcsönözte a törzs egy másik tagjának, a ki a maga ijját elvesztette, kárpótlásúl nem köthette-e ki a kölcsönkérő által elért préda egy részét? Bizonyosan tudja Lassalle, hogy ilyen alku sohase fordúlt elő, és sohase fordul elő a barbár társadalmakban? Ugyan így áll a dolog a halászra nézve, a ki szabad napján odakölcsönzi hálóját valakinek, a ki a magáét elszakította. Manapság az az ember, a kinek jó puskája van és azt egy napra odakölcsönözné valakinek a kinek kevésbbé jó puskája van, nem köthetné-e ki magának bér fejében a préda egy részét? Az efféle alku nem természetes-e és a józan ész nem azt mondja-e, hogy ilyen üzleteknek történniök kellett a civilisatió mindenféle állapotában. Más helyen ¹ bebizonyítottam, hogy a kölcsön utáni kamat nem más, mint a társulásnak egy tökéletesbített ormája. Lassalle példája nem hogy az ő tétele mellett bizonyítana, inkább az ellenkező tétel, a miénk mellett bizonyít. A tőke termőképes, bárkinek a kezében van is, föltéve, hogy ez a kéz tud vele élni. Miután a tőke növeli az ember természetes és kezdetleges munkájának termőképességét, a termelés eredményének szempontjából egyre megy, hogy a ki a tőkét alkalmazza, megteremtője, tulajdonosa vagy kölcsönvevője-e a tőkének.

¹ Az «Essai sur la répartition des richesses» cz. munkában 229—252. lap.

Azt az állítást, hogy a tőke nem örökkévaló gazdasági categoria, Lassalle, az ő frivol didaktikájával, kimondja, de nem igyekszik bebizonyítani.

Mikor született a tőke, miután nem létezett az emberiség minden korában, a majdnem állatias barbárság korától kezdve? Itt egy igen leleményes elmélet merül föl, a tőke csak a munkafelosztással egyidejűleg születhetett, a munkafelosztás elve pedig csak a rabszolgasággal egyidejűleg születhetett. Ime a genesis. A munkafelosztás. Lassalle szerint, a nagy, az egyetlen gazdasági törvény. Ez nem Lassalle fölfedezése, mert azon író könyve, a ki a mi tudományunkat rendezte vagy tán épen alapította Smith Adam munkája, azzal kezdődik, hogy leírja a munkafelosztás által eszközölt csodákat.

Hallgassuk meg Lassallet, a ki, ha ráteszi a kezét egy igazságra, megkapó verve-el fejtegeti, de csakhamar megint flagrans tévedést követ el.

«A *munkafelosztás*, úgymond, forrása minden gazdagságnak.¹ Az a törvény, hogy a termelést csak a munkafelosztás teszi szaporábbá és olcsóbbá — *ez a törvény, mely a munka természetén alapszik*, az egyedüli gazdasági törvény, melyet *természeti törvénynek* lehetne nevezni. Pedig ez nem természeti törvény, mert nem a természet, hanem a szellem birodalmába tartozik; de *ép oly szükségszerűséggel* van fölruházva, mint a villamosság, a nehézség, a gőz ruganyossága stb. *Társadalomtermészeti törvény!* És az összes nemzetek közül egy maréknyi egyén a *maga egyéni hasznára* kobozta el ezt a társa-

¹ Ugy kellene mondani, hogy a gazdagságnak egyik főforrása, mert tőke, azaz munkaeszköz nélkül a munkafelosztás elvesztene termelőképessége legnagyobb részét.

dalomtermészeti törvényt, mely csak valamennyiünk értelmés természeténél fogva létezik: az elámúlt, szegény népeknek, melyek láthatatlan kötelékek által meg vannak fűkezve, munkájoknak mindinkább növekedő eredményéből csak annyit hagytak meg, a mennyit kedvező körülmények közt az indus már a civilisatio előtt nyert, t. i. az élet anyagi szükségletének szigorúan kimért egyenértékét. Ez olyan, mint hogyha egy pár ember kijelentené, hogy a nehézség, a gőz ruganyossága, a nap hősege az ő tulajdonuk! Úgy élelmezik a népet, mint a hogy a gőzgépeiket fűtik és kenik, a mennyire t. i. szükséges, hogy *munkaképes* állapotban maradjanak. A nép élelmét egyszerűen csak szükséges termelési költségül tekintik.¹

Ez a fényes rhetorica abban a gondolatban összpontosúl, hogy a tőkepenzések kizárólagos egyéni hasznukra foglalták le azt a hatalmas társadalomtermészeti törvényt, a munkafölösztást. Marx Károly hasonlót mond, midőn azt állítja, hogy a tőke tulajdonosai hatalmukba kapartották a tudományt, és csak saját előnyükre aknázzák ki. A világ egy szörnyű, végzetes ellenmondás áldozata: a modern társadalom termelése közös, cooperativ, de a gyártott készítmények egyének szerint osztatnak szét, nem közösek. A munkafölösztás többet termel, mint az izolált munka, de ezt a túltermelést, ezt az értéknövekedést, mely az egész társadalmat illetné meg, csak a tőkepenzes tulajdoníthatja el.

Ezt a fölfogást könnyű megczáfolni. Ha a dolog úgy állna, a hogy Lassalle mondja, akkor a munkások minden cooperativ társulatának, vagy legalább a legtöbbnek, virágoznia kellene, mert nekik jut az a természetes fölösleg,

¹ Lassalle, Capital und Arbeit, 249. l.

mely a munkafelosztásból ered, és melyet a munkaadó állítólag magának kaparít minden fáradság nélkül. Ámde a tapasztalás azt tanúsítja, hogy a legtöbb kooperatív szövetség bukik vagy tengődik, ha kamatnélküli vagy igen olcsó kölcsönöket kaptak is. Egy másik, ép oly categorikus ellenvetés az, hogy a legtöbb civilizált országban és sok iparágban, vannak középrendű munkaadók, vagy autonóm munkások, a kiknek vannak saját munkaeszközeik, és a kik néhány munkást alkalmaznak, és nem látjuk, hogy ezek a munkaadók sokkal szerencsésebbek volnának, mint az ügyes és serény munkások, kik bérbe adják karjaikat vagy munkaképességeiket. És teljesen tönkreteszi Lassalle tételét az a tény, hogy van sok nagyiparos, sok jól szervezett társulat, a kik nem nyerne, sőt vesztenek és liquidálnak. Ez határozottan bizonyítja, hogy az az állítólag természetes és szükségképeni értéknövekedés, mely a munkafelosztásból eredne, és melyről azt mondják, hogy csak a munkaadóknak jut, vagy nem létezik, vagy kevés vagy pedig nem a gyárosoknak jut, de másoknak. Ha Lassalle elmélete igaz volna, akkor az iparosok összeségének, a dolgok természeténél fogva, óriási nyereséget kellene kapniok: kivételt csak igen kevés embernek kellene képeznie, olyanoknak, a kiknek tehetetlensége vagy hanyagsága már rendkívüli. Pedig a tapasztalás azt tanítja, hogy még a legtöbb tőkével rendelkező iparüzemekben is igen ritkák a nagy sikerek. Ebből az következik, hogy a német izgató állítása minden realis alapot nélkülöz.

Ne hagyjuk még el Lassalle főtételét. Ő azt állítja, hogy a tőke nem a takarékoság gyümölcse s tényekkel, meg okoskodásokkal bizonyítgatja, hogy a gazdasági írók fölfogása hamis. A nagy többség napi munkája, úgymond, csak a mindennapi kenyeret szolgáltatja, a mi teljes lehe-

tetlenné teszi, hogy az illetők a jövőre valamit félretegyenek. Lehetetlen ennél kategorikusabb és felületesebb állítást kockáztatni. Franciaországban a takarékpénztárak a magok négy millió betevőjével¹ Lassallet határozottan meghazudtolják. Bármilyen silánynak mondják is a munkások bérét, az bizonyos, hogy igen sok kézimunkás akad, még a legrosszabbul díjazott kategóriák közt is, ki néha a hősiességig menő önmegtagadással pénzt rak a takarékpénztárba, és kis tőkét gyűjt.

Az első pénz-megtakarítók fiai, ha folytatják apáik szokásait, gyarapítják az örökölt vagyonkát. A pénztakarítás tehát történik, és gyakorolhatja a lakosság minden rétege, még a munkás is. A tényleges érv, mely csak képzelt érv volt, elesik az eltagadhatatlan tények nagy száma előtt.

«A történeti fejlődés, folytatja Lassalle, mindenha sokkal inkább a község ténye volt, mint az egyéneké.» Felvilágosult elme nem is fogja tagadni, hogy minden emberi műben az egyén és a környezet közös ténykedése nyilvánul. De az egyén része távolról sem olyan csekély, mint a hogy állítják.² Az emberi nem bölcsőjénél a társadalmi tevékenységnek tán túlnyomó szerepe volt a haladásban, noha az ókor a műszaki foglalkozások különböző találmányait tulajdonnevekhez fűzte, minők Prometheus, Triptolemos. Az újkor nem ismer fölfedezést, mely ne volna

¹ A takarékpénztári könyvecskék száma 1882-ben 4.324,027-re rúgott; 2.151,000-rel szaporodott 1875 óta; a betétek összege 1.745.757,000 frankra rúgott, azaz 403 frank egy-egy könyvecske után, míg 1875-ben 660 millió volt a betétek összege, azaz 272 frank átlag minden könyvecske után. A betétek összege rendszeren 250 millióval szaporodik évenként. (Bulletin de statistique, 1883. május havában, 643. l.)

² Utaljuk az olvasót Proudhon ellenkező nézetére, melyet főntebb a 139-ik lapon reprodukáltunk.

névhez köthető. A történelem tele van tulajdonnevekkel: Guttenberg, Columbus, Papin, Watt, Ackwright, Jacquart, Bessemer, Lesseps: a mi nagy dolog történt, mindig egy emberben van megtestesítve.

Lassalle tanulmánya a tőke keletkezéséről sok más szempontból is érdekes. Az a fogalom, hogy a tőke fölhalmazott munka, az ő nézete szerint legalább külsőleg igaz: csakhogy az a mi föl van halmazva, az a mások munkája, és ezért egy új szót dob a vitába: az Eigenthum-mal szembe állítja a Fremdthum-ot, a «magántulajdon»-nal az «idegen tulajdont». Csak a másét bírjuk. A nyereség, a német izgató szerint, fizetetlen munka; lényeges különbözet van a munkamennyiség vagy a munka-idő és a munkabér közt; e fogalmak közt, melyeket rendszeren egymásnak megfelelőeknek vesznek, nagy az eltérés.

Lassalle fölháborodik azon, ha azt merik állítani, hogy a megtakarított, az el nem fogyasztott tárgy, ez a tagadólagos elem, a tőke forrása. Pedig a megtakarított pénz létezik, és Franciaországban másfél sőt két milliárdot tesz ki évenként, azt nem lehet tagadni. Mi a szerepe? Lassalle képtelennek tartja, hogy eltekintve a történettől, a tőkeképződés tényezőjeül tüntessenek föl egy tisztán nemleges dolgot, a milyen a megtakarított, tehát el nem fogyasztott érték.

Az okoskodás és a tapasztalás azt bizonyítja, hogy Lassalle érvelése gyermekes. Egy bölcselő kimondhatta azt, hogy föntartani annyi, mint teremteni. A nemzetgazdaság terén bizonyos esetekben ez a meghatározás megkapó igazsággá válik. Azzá lesz, ha élelmi szerekről van szó, melyeket az ipar szakadatlanul termel, úgy hogy a már előállított élelmi szereket megőrizzük, és gyarapítjuk azokkal, melyek folyvást előállíttatnak; itt tényleg gyarap-

szik az emberiség rendelkezésére álló készlet. Van egy tonna szenem; ezt elhasználhatom úgy, hogy egyszerre befűtöm lakásom minden szobáját. De én inkább csökkentem a fogyasztást és csak egy vagy két szobát fűtök: a tonna szén felét félreteszem, és ipari célokra fordítom, és íme a megtakarított érték a tőke forrásává lesz. Takarékoskodásom annyit eredményezett, mintha költség nélkül egy fél tonna szenet termeltem volna.

Van élelmiszer-készletem: elfogyaszthatom, elpocsékolhatom a dinomdánomban; de jobbnak látom szabályozni, és korlátozni a fogyasztást. Egy nagy részét a készletnek félreteszem, hogy egy hosszabb időt igénylő munka tartama alatt élmezsem magamat. A takarékoság itt ismét teremtett tőkét. Ezek igen egyszerű esetek, pedig itt rejlik a tőke rendes forrása: voltaképp mindig így történik, csak hogy bonyolultabb formában.

Vessünk egy pillantást a tőkére, kiált föl Lassalle diadalmaskodva, és látni fogjuk «a gőzgépeket, a talajjavításokat, a házakat, vagy egyszerűen a munka által szerzett anyagokat, a vasrudakat, a réz és ércztömböket, a téglákat és a cserepeket, a kötömegeket stb. stb. Ha ezeket egyszer megszereztük, lehet-e azokat elfogyasztani, azaz *meg nem takarítani?*» Nem képtelenség-e föltenni, hogy a tőke, mely rendszeren fogyaszthatatlan tárgyakból áll, a nem-fogyasztásból származik? Lassalle felfogása fölöttébb fölületes; a tünemény külszinénél állapodik meg, és olyan mélyen se hat, mint egy gyermek észlelése. A pénz, mely a termékek egyenértéke, nagyon könnyen lehetővé teszi, hogy a megtakarítás, ez a látszólag negatív tény, mindenféle tartós tárgyakat teremtsen: vasrudakat, téglákat, cserepeket, házakat stb. Van egy tonna szenem, a mit fűtésnél megtakarítottam; eladom és az árán rende-

lek vasrudakat, téglákat, szövőszékeket, munkaeszközöket. Eladom az élelmi készletet is, a mit elfogyaszthattam volna nagy lakomákban, a hol mindent elpocsékolnak, de a minek a felét, mértékletes életmódomnál fogva megtakarítottam; az árért pedig szerzek, azaz készítették deszkákat, téglákat, cserepeket, hogy házamat vagy műhelyemet nagyobbítsam, szilárdítsam, szóval hogy tőkét teremtsék. Kis szőlőbirtokos vagyok és 2—3 hektárnyi földemen terem vagy száz hektoliter bor, a mi 3000 frankot ér. Családommal, barátimmal, vendégeimmal együtt megihathnám a száz hektoliter nagy részét, a maradékon vennék húst, kávé, ruhákat és bőségben élnék; de így az év leforgása után a száz hektoliter borból semmi se maradna. Én azonban jobbnak látom takarékoskodni: családommal, barátaimmal, vendégeimmal csak tíz hektolitert fogyasztok, kilenczvenet pedig eladok; az árából, levonva belőle a művelési költségeket, csak kis részt fordítok az élelmezésemre vagy a mulatságra; félreteszek 1000—1500 frankot és azon veszek trágyát vagy felszántatom földemnek ugaron maradt részét, megnagyobbítom az udvart és azonnal itt van a tőke, a melyről Lassalle beszél: ház, állandó talajjavítás, gép, és ennek egyetlen kútforrása az én mértékletességem. És ez nem kivételes eset: minden tőke eredetileg ilyen módon szülemlett.

Egyébiránt tévedés azt hinni, hogy az értéktakarítás tisztán negatív elem. Az volt a pénzfélretevés kezdetleges formájában, de többé nem az, most, hogy a tőkésítés formáját öltötte. A Collège de France egyik tanfolyamában kifejtettem, hogy milyen változás történt, midőn nem gyűjtötték rakásra, hanem tőkésítették a megtakarított értékeket Kovásszá lett, mely régebben tétlen volt, ma pedig bámulatos erjesztő hatást gyakorol. A modern megtakarított

tőke mindig működik, mindig mozgásban van, míg ezelőtt aludt a rejtkehelyén, a hol gyűjtögették.

Minden évben, minden félévben, minden hónapban az emberek a piacra hozzák megtakarított pénzüket és az ott átalakul munkaeszközökké, tartós művekké: igaz, hogy ezek rendesen más ember kezében vagy ellenőrzése alatt vannak, de kapunk értéköknek megfelelő czimleteket és ezek után élvezünk kamatot vagy osztalékot.

A megtakarított pénz az iparnak, a nemzet munkájának új irányt ad: a munkát, az ipart nem a közvetetlenül fogyasztható élelmi szerek, hanem a munkaeszközök, vagyis a tőkék termelése felé tereli.

Itt van pl. két ember, kiknek mindegyike 100,000 frank évi jövedelemmel rendelkezik. Az első az egész jövedelmét arra fordítja, hogy fényes ebédeket ad, finom borokat, válogatott ételeket hozat, sok cselédet tart, feleségét és gyermekeit drága ruhákba öltözteti, melyeket minduntalan rontanak, tart szép fogatokat, melyeket váltig cserélget, fizet szeretőket, kik ép oly frivol módon költekeznek, mint ő. A második rendszerető ember: 100,000 franknyi jövedelméből 50,000-et fordít arra, hogy úri módon éljen, a többi 50,000 frankot pedig megróttítja, azaz aklokat építtet, hogy juhait jobban legyenek ellátva és többet jövedelmezzenek, a patakon töltést emeltet, hogy rétjeit jobban öntözhesse, irtatja a földet és szőlőt ültet; vagy pedig a gyárhoz egy épületet toldat és ott több szövőszéket állít, egy régi gőzgép helyébe újat és tökéletesebbet hozat, mely kevesebb szénét fogyaszt, vagy egész egyszerűen vesz az 50,000 frankért vasúti részvényeket, kötvényeket, egy hajózási vagy építési vállalatba fekteti tőkéjét. Így történik, hogy ennek az embernek a takarékosága, mértékletessége, ez a láthatólag negatív tényező létrehoz mindenféle tartós

dolgokat; tanyai épületeket, gátakat, szőlőket, gyárakat, szövöszékeket, gőzgépet, vasúti vágányt, tengeri hajót, házat.

A megtakarított tőke a modern társadalomban a munkát eltereli azon nagyon is romlékony fényűzési tárgyak túltermelésétől, melyek a későbbi munkát sehogysz mozditják elő: az ipart hasznos, tartós tárgyak előállítására ösztönzi, melyek ismét új termelést tesznek lehetővé. Tagadhatjuk-e inár most azt, hogy egy nemzet sorsa egész más lesz, a szerint, a mint az emberek a jövedelmeket elpazarolják vagy hasznos befektetésekre fordítják? Az első esetben a nemzet tőkeszegény marad, a második esetben pedig a tőke napról napra nagy mértékben fog gyarapodni.

Barmily éles is az elméje, ezt a tüneményt nem tárgyalja Lassalle, a kit az elfogultság és a szenvedély vakká tett. Nem vette észre korunknak azt a jellemző vonását, hogy a tőkeképzés, a megtakarított pénz átalakítása tőkévé ma könnyebben és gyorsabban történik, mint azelőtt, és hogy a különbség nem lényegi, csak fokozati.

Miután Lassalle nézete szerint a takarékoság nem játszik szerepet a tőkeképzésnél, ennek más okát kellett találni. Jeleztük már: az a munkafelosztás. Már pedig, a német izgató szerint, a munkafelosztás csak a rabszolgaság által keletkezhett:

«A munkafelosztás által való termelés, az egyedüli, mely a napi szükségleten túl fölösleget nyújt, csak úgy válik lehetségessé, hogy előzetesen tőke gyűjtetett és előzetesen is gyakoroltatott a munkafelosztás, mert egyedül ez szolgáltathatja a napi szükségleten fölüli fölösleget, melyet az egyéni munka által lehetetlen elérni. Innét van az, hogy a népek, melyek a teljes egyéni szabadságból indulnak ki, mint az indus vadásztörzsek, sohase juthatnak a tőkegyűjtéshez és így sohasem emelkedhetnek a műveltség

bizonyos fokára... Így tehát az egyéni munka nem eredményezhet megtakarított pénzt.»¹

Ebben a passzusban ellenmondás van: miután a munkafelosztás föltételezi az előzetes munkafelosztást, ebből azt kellene következtetni, hogy a társadalom már úgy létesült, hogy gyakorolta a munkafelosztást; már pedig ez nem lehetséges; valószínű, hogy az egyéni vagy izolált munkából a megosztott és combinált munka stadiuma fejlődött; így tehát föl kell tenni, hogy már az egyéni munka tette lehetővé a megtakarítást.

Lassalle a munkafelosztásnak és combinált munkának egyetlen forrását a rabszolgaságban látja, és merészen erre a következtetésre jut: «Tehát előny, hogy a rabszolgaság ott szerepelt a művelt népek bölcsőjénél.» És ezt a tételt az ő szokásos leleményességével fejti ki. Egy nagy úrnak pl. van száz rabszolgája; ezek közül 30-an a személyes fogyasztásához szükséges tárgyakat állítják elő; hatvanan mezőgazdasággal foglalkoznak; az utolsó tíz pedig a többi kilenczven rabszolgának szükséges munkaeszközöket gyártja. E munkafelosztás sokkal többet jövedelmez az úrnak, mintha az a száz rabszolga mind egyidejűleg, vagy egymásután mindenféle munkát végezne. Így keletkezett volna a munkafelosztás. Utóbb a rabszolgatartó még tökéletesbíti a munkafelosztást; új munkáscapatokat formál száz rabszolgája közül; valahányszor haladás történik, gyarapodnak a termékek, melyeket fogyaszthat.

— Ön tehát látja, Schultze úr, így végzi Lassalle, hogy azt, a mit az az úr tett, nem lehet takarékoskodásnak nevezni, mert ő csak azt teszi, hogy minduntalan változtatja a termelés irányát, mindig több és több activ erőt

¹ Lassalle id. munkája, 131. lap.

alkalmaz, a kiket elvon a fényüzési és szükségleti cikkek közvetetlen termelésétől, és közvetett termelésre használja őket, munkaeszközöket, gépeket, szóval, mindennemű fix tőkét termel, és minél tovább gyakorolja azt, a mit ön takarékoskodásnak nevez, annál jobban özőnlenek hozzá az élvezeti tárgyak.»¹

Ez a rabszolgatartó, Lassalle szerint, fölötté értelmes és leleményes ember volt. De ezt az elméletet meg lehet támadni a doctrinák és a történelem szempontjából. Olyan népek, melyeknél a rabszolgaság sohasem létezett vagy korán szűnt meg, pl. a németek, mégis eljutottak a munkafelosztáshoz és a tőkeképzéshez. Csakhamar a rabszolgaság vagy a jobbágyság megszűnése után, Európában egyre terjedt a munkafelosztás elve. A gyarmatokban, a hol a rabszolgaság legtovább tartotta magát, mindig úgy tekintették, mint a munkafelosztás és a géphasználás legnagyobb akadályát.² Lassalle tétele tehát frivolnak látszhatik.

A socialista iskolának rögeszméje el nem ismerni, hogy a gazdagságnak, az egyéni nyereségnek más forrása lehetne, mint a társas munka kombinációja, tagadni, hogy a takarított pénznek ereje, a vállalkozási szellemnek fontossága volna. Lassalle, Marx Károly és Proudhon ellenében könnyű kimutatni, hogy a szabad ipar rendszere mellett a munkafelosztás szokásos fokából és a munkák társulásából eredő termelési fölösleg nem a munkaadónak válik javára, hanem — árcsökkenés alakjában — az egész társadalomnak. Minden haladás, mely társadalmi, azaz

¹ Lassalle id. munkája, 134–135. lap.

² Ezt hebizonyítottam a modern népek gyarmatosításairól szóló «La Colonisation chez les peuples modernes» cz. munkámban, II. könyv, II. és III. fejezet.

általános jellegű, a társadalomnak válik javára; az egyéninek maradt haladás az egyénnek használ.

Történelmi fejtegetése folyamán Lassalle néhány igazságra akad, melyeket föl is tüntet, de a melyek nem bizonyítanak az ő tétele mellett. «A tőke autonom termőképessége, úgymond, annak szüntelen reproductiója, nem volt lehetséges a régi társadalmakban, mikor a házi termelés uralkodott és mikor minden munkás vagy minden kis munkáscsoport saját hasznára való szükségleti tárgyakat állított elő. Körülbelül így állott a dolog a középkorban is. Hogyan lehetett akkor tőkésíteni? A birtokos javíthatta-e a földjét, természetelt-e búzát rozs helyett? Nem, mert földje után a rozs tizedét fizette. A kereskedő, a ki takarékoskodott, javíthatta, kiterjeszthette-e ipari termelését? Nem, mert a mellett, hogy a közlekedési utak hiánya folytán nem voltak piacjai, a törvény igen tüzetesen szabályozta, hogy minden «mester» mikép termelhet, sőt kategorikusan meghatározta, hány munkást és inast tarthat. A mások termelésébe való tőkebefektetést lehetlenné tette továbbá az alkalmak ritkasága, a szokások ellenkező volta: innét van az, hogy a kamatos kölesön eszméje oly lassan terjedt.»

Ezek a megjegyzések a részletekben okosak és helyesek. De nem bizonyítják, a mint Lassalle gondolja, azt, hogy a tőke új és véletlen gazdasági kategória. Csak azt tanúsítják, hogy az ó-korban és a középkorban a tőkeképzés kevésbé volt könnyű, mint ma, mert gátolták a törvények, a szabályzatok, a szokások vagy az előítélet. Nem volt előtte szabad, korlátlan tér. Lehet, hogy egy napon, a mikor a tiszta socialisták vagy a tanszéki socialisták tanai érvényre emelkednek, a tőkeképzés, a civilizáció nagy hátrányára, ép olyan nehéz lesz, mint volt

azelőtt. Ehhez csak az kell, hogy a céhek vagy a törvények által helyreállítsuk «a középkor szilárd gazdasági gépezetét». A tőkeképzésnek, hogy activ legyen, arra van szüksége, hogy minden mesterséget vagy iparágat szabadon lehessen gyakorolni. Ha ezt a szabadságot megszüntetik vagy rendszabályozzák, a tőkeképzés, bár nem tűnik el teljesen, összeszorúl és átengedi a tért a pénztakarítás kezdetleges, önző, majdnem meddő alakjának, a kincsgyűjtésnek.

A földolgot, hogy t. i. a tőke nem a takarékoság gyümölcse, Lassalle nem bizonyította be. Pedig annak a gyümölcse. A mi a megosztott és társult munka szerencsés combinatióit illeti, pillanatnyilag az azokat kieszelt és megvalósított egyéneknek használnak, de lassankint, sőt a mai világban igen gyorsan, közkincsesé válnak, lenyomják az árakat a verseny által; az tehát használ mindenkinek. a mit számos frappans példa bizonyít. Ez is az igazság és a harmónia törvénye; a mi a társadalmi combinatio hatása, annak rövid idő múlva csak a társadalom veszi hasznát; a mi pedig a tőke közvetlen hatása, az a tőkét teremtetten egyéneknek válik előnyére.

III. FEJEZET.

Marx Károly tétele a nyereség természetéről.

Az előző fejezetekből kitűnik, hogy Lassalle és Marx Károly ellenvetései, vagy inkább tagadása daczára a megtakarított pénz a tőkealakulásnak egyik eleme, vagy éppen egyetlen forrása.

Hivatalos okmányok szerint 1882. december 31-én a francia takarékpénztárak a betevőknek mintegy 1745 millióval tartoztak, és, noha a takarékpénztárak sok járadékot vásárolnak betevőik részére, ezeknek készpénzkövetelése 1875 óta 1085 millióval növekedett. Ez tehát mégis csak egyike a tőke forrásainak.¹

Kimutattuk, hogy nincs semmi ellenmondás abban az eszmében, hogy a tőke, eme positiv és tevékeny elem, a megtakarított pénzből ered, a mely látszólag tisztán negativ elem. Mert a modern világban a valóság itt nem felel meg a látszatnak. A megtakarított pénz, a mióta felhagytak a tőkegyűjtés régi módjával, megszűnt negativ elem lenni; nem mondható többé pusztán nem-fogyasztható; kedvező irányadás ez az iparra nézve, mert nyersanyagot és munkaeszközt termeltet közvetlenül fogyasztásra

¹ Bulletin de statistique, 1883. májusi füzet 643. lap. — Az 1883-iki Annuaire de statistique 237. lapja.

való tárgyak helyett. Tudjuk, hogy Franciaországban évenként $1\frac{1}{2}$ —2 milliárdot takarítanak meg; ebből következik, hogy megrendelnek mozdonyokat, gőzhajókat, vágányokat, nyersanyagot, épületeket, munkaeszközöket, melyeket a következő év megtakarított összegeivel fognak kifizetni. Mindig anticipálják a megtakarított pénzt, a mennyiben folyvást kibocsátanak társulati részben befizetett részvényeket és kötvényeket. Abban, hogy az összegek, melyeket egy nagy ország egész területén megtakarítanak, haladéktalanul, sőt már eleve értékesíttessenek, a legnagyobb szerepet csakugyan a részvénytársulat játszsza. A megtakarítás megszűnik pusztá mértékletesség, pusztá nemfogyasztás és egészen negatív elem lenni; más jelleget ölt; ösztökélést képez arra, hogy tartós hasznú tárgyakat állítsunk elő frivol és mulandó tárgyak helyett. Ezt felelte el Lassalle; azután meg figyelmen kívül hagyta azt is, hogy a continens országaiiban, de nevezetesen Franciaországban az évenként megtakarított pénzek nagy részét a nép takarítja meg.

Rámutattunk, hogy a takarékoság nemzi a tőkét; de vajjon ennek nem lehet-e más kútforrása? Vagy az a takarékoság, mely a tőkét nemzi, tán csak a mások munkájának gyümölcsét teszi-e takarékbá? A ki pénzt tesz félre, vajjon a saját munkája gyümölcsét teszi-e félre vagy pedig a kézimunkások munkája gyümölcsének egy részét, melyet törvényszerűen, de mégis illetéktelenül, méltatlanul eltulajdonított? Ezt a gondolatot formulázta Lassalle, midőn ezt a megkapó antithesist állította föl: *Eigenthum, Fremdthum, saját-tulajdon, idegen-tulajdon*. Ez a felfogása van Marx Károlynak is és az összes collectivistáknak. A megtakarítás, bármilyenek is az anyagi jótéteményei, ilyformán nem tarthatna igényt a tiszteletre, mert ha nem

is nyers lopás, de ügyes jogfosztást képez. Ez az elmélet megérdemli, hogy behatóan tanulmányozzuk.

A megtakarított pénz, a tőke eme bírálói szerint a nyereségből kerül ki, már pedig a nyereség az, hogy a tőkepenzes eltulajdonítja a munkás munkájának meg nem fizetett részét. E tétel ellen először is egy mellékes ellenvetést kell támasztani. Megengedve, hogy elméletben helyes, mégis csak túlhajtás, mert nem minden megtakarított pénz kerül ki a nyereségből; sokszor a bérért dolgozó a maga béréből, a kisbirtokos gazda a termése árából, a szellemi foglalkozása után élő ember a tiszteletdíjából teszi félre.

Igy tehát a félretett pénznek csak egy része — ha úgy tetszik, a nagyobbik része — képezné a munkás munkájának meg nem fizetett részét, tehát csak ez a rész fakad hibás forrásból; a megtakarított pénznek az a része, mely a néptől ered, tiszteletet érdemelne.

Miután a collectivisták hosszasan tárgyalták azt a tételt, hogy a tőkepenzes eltulajdonítja a munkás munkájának meg nem fizetett részét, tanaik eme pontjánál meg kell állapodnunk, mert voltaképen itt van elméletök csomópontja.

Marx Károly és a legtöbb collectivista szerint a tőke, természeténél fogva, meddő. Csak annyit igényelhet, hogy a termelésből kivehessen annyit, hogy magát fentartsa; joga lehet arra, hogy törlesztési hányadokat kapjon, de arra nem, hogy kamat, vagy épen nyereség jusson neki.

Ezt a véleményét, melynek Marx pedans formát adott, a császárság utolsó éveiben tartott nyilvános gyűlések egyik szónoka, Briosne, egész naivitással fejezte ki: a háztulajdonosnak, úgy mondá, nem kell házbért kapnia, inkább fizetnie kell a lakónak, a ki a házat jókarban tartja és

nem engedi elpusztulni. A collectivisták nem mennek ennyire, fele úton megállanak; megengedik, hogy a háziúr és a lakó nem tartoznak egymásnak semmivel, ha a lakó arra kötelezi magát, hogy a házat jó karban tartja. Szerintök így áll a dolog a gépekkel és a gyárakkal is; az iparosnak nincs jogcíme kamatra vagy nyereségre; észszerű igényeinek elég van téve, ha gyárát és ennek felszerelését mindig jó karban találja az amortisálás által.

Ha ezt a jogi kérdést tisztába akarjuk hozni, elemeznünk kell a nyereség eszméjét. A nyereség nem valami egyszerű dolog; nemzetgazdasági értelemben véve különböző elemeket tartalmaz: először is a méltányos díját annak, ki a tőkét teremtette, pusztán azért, hogy belőle hasznot, előnyt húzzon; képviseli továbbá az igazgatásért járó díjat, vagyis annak az embernek a díját, a ki idejét a felügyeletnek, az üzlet vezetésének szentelte, jelzi továbbá a koczkázata árát; végül pedig — és tán főképen — jutalom az a leleményes rendezésért, mely a megszokott módoknál jobb volt, a munkák szervezéseért, a különféle ipari és kereskedelmi combinációkért.

Ezek a különböző elemek szerepelnek a nyereségben; innét van, hogy a nyereség oly különböző, annyi koczkázattal jár és oly annyira változik a különböző években, a különböző iparágaknál, a különböző egyéneknél.

A mi a tőkék kamatját illeti, annak a jellege teljesen különbözik a nyereségétől. A kamat általános részesezés, melyet a nyereségből kiköt a tőkepenzes, a ki fáradott, hogy a tőkét teremtsen, a ki nem akar fáradni a tőke felhasználásával és a ki a tőkét másnak kölcsönzi.¹

¹ L. az «Essai sur la Répartition des richesses» VIII. fejezetét, a hol elemeztük a kamatra adott kölcsönt.

Ezért a kamat sokkal állandóbb és egyformább, mint a nyereség. Ezek tiszta fogalmak, és nézetünk szerint, jól megfelelnek a dolgok természetének.

A collectivisták tagadják ez elemzés helyességét; vagyis inkább, nem veszik észre ezt a fejtegetést és nem törődnek annak megvitatásával. Szerintök a nyereség egész egyszerűen fizetetlen munka, a mit a tőkepénzesek magoknak tulajdonítanak. A tőkepénzesek a náluk alkalmazott munkásoknak a munkájuk felét vagy kétharmadát fizetik csak meg, a különbözet, vagyis a munka fizetetlen része képezi a nyereséget. Ez a nyereség a munkás által előállított értéknövekedés, melyet a tőkepénzes lefoglal. És ezt a bámulatos tételt hogyan bizonyítják be a collectivisták? Tényekből merített és elméleti érveket hoznak fel.

Szerintök a munkások a mai világban sokkal nagyobb tizedet és robotot fizetnek, mint régente. A tized a munkás termékéből szedik; a robot az a fizetetlen munka, melyet a mester vagy az úr a munkástól megkövetel. A civilizatio és a forradalmak, kivált az 1789-diki, a robotot és tizedet nem tüntették el, hanem inkább consolidáltak és növelték. Ezt az eszmét fejtegeti Marx Károly «gyáros és bojár» című fejezetében, hol a tőkepénzes embert a 25 év előtti oláhországi földesúrral hasonlítja össze, és azt állítja, hogy a gyáros több fizetetlen munkát csikar ki a munkástól, mint a mennyire a bojár kényszerítette a parasztot a robot czíme alatt.¹

Egy francia socialista lap, az «Égalité», mely Marx Károly csapásán halad, sok példát hozott föl e tétel támogatására.

¹ Der Heisshunger nach Mehrarbeit, Fabricant und Bojár, Marx Károly «Das Capital» című munkája 2-dik kiadásában 227—236. lapig.

A régi társadalomban, a hűbérrendszer alatt a «tized»-et a termésből elszedték: a földes úr, a pap, a henyélő, a munkástól. Elfogadjuk ezeket a definitiókat úgy, hogy a collectivisták felállítják; nem kutatjuk, hogy ez a tized nem felelt-e meg bizonyos szolgálatoknak, minők a közbiztosság fölötti örökös, az idegenek elleni oltalom, az igazságszolgáltatás. A robot, ugyanezen írók szerint, kicsikart, fizetetlen munka volt; hetenkint 1—3 napra terjedt, tehát a munkaidőnek egy, két vagy három hetedét képezte. Ha hozzá vesszük a tizedet, tehát a munkaidő egy-egy tizedét, úgy látjuk, hogy a munkástól kicsikarták valódi termelésének olyan részét, mely egy ötöde és a fele közt változott. Több collectivista író habozás nélkül kiírja, hogy ezek a föltételek, melyeket barbároknak tekintünk, még nagyon szelideknek bizonyúlnak azok mellett, melyek a mai állítólagos civilisációban rejtőznek.

Ma a robot, azaz a munkástól kicsikart és meg nem fizetett munka, szerintök, majdnem mindig meghaladja a megfizetett munkát. Ezt a meglepő tételt az «Égalité» bebizonyítani igyekszik, igen tüzeteseknek látszó számításokkal. A francia iparban az új robot 12 munkaórából átlag hat órát és hat percet vesz igénybe. Ez már több, mint a régi tized és a hűbérkorszak robotjának maximuma. Bizonyos iparágakban ezek a föltételek, melyek már is szigorúak, még szigorúabbakká válnak. A szövészeti iparban a munkás hét órát és 29 percet szentel megfizetetlen munkának, és csak 4 órát meg 31 percet a fizetett munkának. A bőriparban a robot 8 óra és 48 perc, és a fizetett munka 3 óra 12 perc; a faiparban 9 óra 7 perc a fizetetlen munka, és a munkás csak 2 óra 53 perc munkájáért lát fizetést. Bizonyos más termelési ágakban még rosszabbak a föltételek. A vegyészeti iparágakban a munka-

nap úgy oszlik meg, hogy 9 óra 45 percz a robotidő és 2 óra 15 percz a fizetett idő; az építési iparban 9 óra a robot és 3 óráért fizetnek; az élelmezési iparágakban a robot 9 óra 54 percz, úgy hogy a munkásnak mind-össze 2 óráért és 6 perczért adnak bért. De a legnagyobb mérvű robotot teljesíti a munkás a világítási iparágakban, t. i. nem kevesebb mint 10 órát és 40 perczet, és csak 80 perczét fizetik meg.

Ha ezek a leleplezések alaposak, akkor a mi civilizációnk kimondhatatlanul kegyetlen és a modern tőkepenzés sokkal embertelenebb, mint a régi földesúr vagy az ötvenes évekből való bojár.

De mi türés-tagadás benne! Ezek az állítások bámulatba ejtők. Az mondatik, hogy az ipari enquêtes szám-szerű eredményei. De már első tekintetre tömérdek ellen-vetés merül föl: hogy van az, hogy munkások akadnak olyan foglalkozási ágakra, melyekben a robot oly nagy terjedelmű? Honnét van az, hogy mikor a robot, a fizetetlen munka 12 órából átlag 6 órát és 6 perczet foglal el, bizonyos iparágak munkásai 10 óra és 40 percz időre engedik kiterjeszteni? Hát nem azt kellene várni, hogy azokra a foglalkozásokra majd nem akad ember? Más-részt meg a munkaadók miért nem özönlenek azon ágak felé, melyekben a munkásokat 8, 9, 10, sőt tizenegyedfél óráig dolgoztathatják ingyen? A verseny, a szilaj verseny, melyről a socialisták annyit beszélnek, a munkaföltételeket miért nem teszi egészen vagy legalább megközelítőleg egyenlőkké? Hagyján még azokat az iparágakat, melyek monopoliumot képeznek, mint pl. bizonyos városokban a világítás; de hogy van az, hogy a többi foglalkozásoknál a robot, ha már annak nevezik, három négy annyi időt vesz igénybe, mint más foglalkozásoknál?

Az, a mit a collectivisták a robotról, a modern társadalom által kicsikart fizetetlen munkáról, az Eigenthum-má átváltozott Frembdthumról beszélnek, nagyon rejtélyesen hangzik. De hát, ezt halljuk felelni, a számok, a hivatalos számok, a bourgeois által gyűjtött adatok megkapóan bizonyítják a robot és a fizetett munka közti arányt. Nézzük hát ezeket a számokat.

Az ipari enquêtes azt tanusítják, mondja az «Égalité», hogy a mai Franciaországban az ipartermelés 7 milliárd és 130 millió frankra rúg. Ebben az óriási összegben a nyers anyag 4941 milliót képvisel, a tüzelőanyag 191 milliót, a munka által termelt értéktöbblet 1.994 milliót, a miből 980 millió jut bérekre, 1.014 millió pedig nyereségekre és osztaléokra. Ezek a számok körülbelül összeváganak; az itt felsorolt összegek összeadásánál előálló főösszeg és a Franciaország összes ipari termelését föltüntető számadat közt van ugyan különbség, de ez olybá vehető, hogy a mellőzött töredékeket képviseli.

Ezeket a számokat hozza föl Guesde az «Égalité»-ban. Miután a nyersanyag 4.941 milliót, a tüzelő anyag 191 milliót, az értéktöbblet pedig 1.994 milliót képvisel, a miből 980 millió jut a bérekre és 1.014 millió a nyereségre, ebből azt következtetik, hogy a nyereség a 12 órai napi munka mellett 6 óra és 6 percz munkájának felel meg, a munkabér pedig 5 óra 44 percz munkájának. Miután pedig a collectivisták definitiója szerint a nyereség nem más, mint fizetetlen munka, ebből az következik, hogy a tőkepénzes által kicsikart fizetetlen munka a mai francia társadalomban naponként 6 óra és 6 percz munkájának felel meg. Ha ugyan ezt a tényt más alakban akarjuk kifejezni, azt mondjuk, hogy minden munkaadó minden munkástól évenként átlag 691 frank árú munkát csikar ki,

a mit nem fizet meg; ez képezi az ipari hasznot, mely átlag 691 frankot tesz minden alkalmazott munkás után.

Szép dolog a statisztika! Először is azt lehetne ezekre a számításokra felelni, hogy majdnem lehetetlen dolog pontos ipari statisztikát összeállítani, hogy abba sokat csempész bele a képzelet, az elfogultság vagy legalább is a tévedés.

De tegyük fel, hogy az «Égalité» munkatársanak számadatai egészben véve helyesek. Az azokból levont következtetések mégis teljesen hibásak. A 7.130 millióból, a mi Franciaország összes ipari termelését képviseli, csak a nyers anyagot és a tüzelő anyagot vonja le, hogy kiszámítsa a bérek és nyereségek összegét. Pedig minden higgadt ember be fogja látni, hogy itt sok más dolgot kell levonásba venni: a kezelési költséget, vagyis azt a sokféle kiadást, mely minden termelést terhel; a bizományi költségek, az alkuszdíj, a biztosítás, a levelezés, az utazás, a hulladék, az értékvesztés, a csődök stb. Minden nagy kereskedelmi vagy ipari vállalatnál, bármily gondosan és ügyesen vezetik is, ez az első tényező nagy szerepet visz. A gépezet jókarbantartása és megújítása nem kevésbbé fontos tényező, pedig Guesde úr és munkatársai azt se veszik számításba; a mit nem fordítanak nyers anyag és tüzelő anyag beszerzésére, az szerintök, mind a munkabérekre és nyereségre megy. Pedig az épületeket jó karban kell tartani, hogy ne roskadozzanak, a gépeket javítani kell, hogy működhessenek; ha elkoptak, vagy valami találmány történt, újakat kell beszerezni. A collectivisták elfogult szeme mind ezeket a szükséges dolgokat nem látja, a mi eléggé bizonyítja, hogy milyen felületes észlelők. A munkaeszközök jókarban tartása és megújítása a gyárak egyik legnagyobb kiadási tétele.

Nem beszéltünk a tőke kamatjáról, miután annak jogosságát tagadják: de Marx Károly maga, a ki élesebben lát, mint sok híve, beismeri, hogy a tőkét törleszteni kell, és hogy a gépeket jó karban kell tartani és javítani, a mi bizonyára nem megy költség nélkül.

Ha számításba vennék mind ezeket a tényezőket, melyeket Guesde és az «Égalité» mellőztek, akkor az állítólagos nyereség, a melybe bele van értve a tőke kamatja, legalább is felényire, vagy tán egy negyedrésztre apadna. A nyereségre, osztalékra, és, hozzáteszem, a kamatra 1.014 millió frank helyett 3, 4, legfőlebb 500 millió jutna.

Ez az összeg már nem látszik jelentékenynek azok előtt, a kik érdemesnek tartják gondolkozni: de ha mellőzzük is a kamatnak jogszerű, vagyis inkább szükséges voltát, vajjon ez a jövedelem ingyenes ajándék-e a henyéségnek, a tudatlanságnak. Lehet-e tagadni azt, hogy az igazgatás is munka? Vagy lehet-e ezt fölöslegesnek tekinteni? Ennek a munkának is megvan a maga fontossága a gyakorlatban: ezt tanúsítja minden tény és főleg ettől függ a vállalatok sikere vagy kudarca.

Az ipari vállalkozónak ez a képessége két külön alakot ölt: az ipari képesség a termelésnél nyilvánul, abban, hogy takarékoskodunk a nyers anyaggal, a tüzelő anyaggal, illetőleg jól szereljük föl az épületeket és a gépeket, ügyesen rendezzük be a munkát, új, tökéletesebb combinatiókat alkalmazunk. A másik alak a kereskedelmi képesség, az a kényes ügyesség, mely a vételben és az eladásban nyilvánul, mely a legolesőbb piaczkon szerzi be a nyers anyagot és készítményeit ott árusítja el, a hol legtöbb értékök van. Mily ritkák és megbecsülhetetlenek az egyénekben, mily áldásosak a társadalomra nézve ezek a képességek, melyeknek létezését a collecti-

visták nem is ismerik! Pedig ha egy országban, a milyen pl. Franciaország vagy Németország, akad száz ember, a ki ezt a kereskedői képességet, a vele járó tevékenységet és erélyt nagy mértékben bírja, akkor az elég arra, hogy abban az országban, a nélkül hogy a munkások száma és minősége cseppet is változnék, az üzleti forgalom növekedjék, a munkabérek és nyereségek összege évenként néhány száz millió frankkal, sőt egy milliárddal szaporodjék! Bizzunk 40,000 katonát egy Hannibálra és azok húsz csatát fognak nyerni; adjunk egy Varronak 60.000 edzett kipróbált harczost és föl fogják ezeket kaszabolni. Egy helységnek vagy egy nemzetnek ipara hasonló befolyásoknak van alávetve. Ha a kereskedő-osztály ügyes, az ország gazdagszik; ha ügyetlen, az ország tönkre megy.

Ezeknek a képességeknek, melyek döntő befolyást gyakorolnak egy nemzet jólétére, fontosságukhoz mért díjazásra van joguk. A műkedvelő, hogy egy Malibrant vagy egy Pattit halljon meg, szívesen fizet sokkal többet, mint száz vagy ezer tiszteletreméltó karéneses meghallgatásaért; és ezért természetes, hogy egy ember, a ki kereskedői vagy ipari képességei által 10, 20 sőt száz millió franknyival növeli a nemzeti forgalmat, annyi fizetést kap néha, mint száz, sőt ezer közönséges egyén. Csak a rüt irigységnek vagy a meggondolatlan érzelgőségnek lehet kifogása egy ily szükségszerű tény ellen. Egyike ez azoknak a tényeknek, melyeket nem a szeszély teremt, és melyek a dolgok természetes rendjéből folynak; ez egy valóságos társadalmi törvény.

Két szomszéd gyár közül, melyekben egyforma a berendezés, a helyzet, egyforma a munkások száma és képessége, az egyik virágzik, a másik hanyatlik. A nye-

reséget nem mérik szabályszerűen a munkások számához képest, a hogy a collectivisták mulatságos naivitása képzei. Ha csak egyszerűen fölfogadni kellene a munkásokat, hogy mindegyiken 691 frankot nyerjünk, akkor az iparúzó pályája, mely szirtekkal van telerakva, bámulatosan könnyű volna.

A tények és az érvelések egyaránt megczáfolják az «Égalité» furcsa számításait. Említettük, hogy igen nehéz dolog tüzetes ipari statisztikát összeállítani. De a részvénytársulatok által időközönként közzé tett jelentések becses adalékokat nyújtanak. Itt van pl. a Fives-Lille-féle vasgyár, egyike a leghíresebbeknek Francziaországban. Egy időben, mikor a vasipar virágzott, t. i. 1880-tól 1883-ig a Fives-Lille társulat 24,000 részvény után részvényenkint 30 frankot, összesen 720,000 frank osztalékot fizetett; ebből a kincstár különböző adók czímén elvesz vagy tíz százalékot, úgy, hogy a részvényeseknek alig marad 660,000 frank. És mennyi munkást foglalkoztat ez a nagy gyár? Legalább 5—6 ezret, sőt talán másfélannyit. Az összes nyereség, ideértve a kamatot, e szerint távolról sem tesz 700 frankot minden egyes munkás után, mert hisz alig tesz ki százat. Más gyárak bizonyos években fényesebb sikereket mutathatnak föl, pedig a Fives-Lille társulat igazgatását jónak tartják. Vannak azonban viszont olyan gyárak, melyek veszteségre dolgoznak. A föntebbi időben egy társulat, mely hasonló a Fives-Lille-társulathoz, és a mely nagy hírnek örvendett, a Cail-czég, a mely több ezer munkást foglalkoztatott, kénytelen volt liquidálni, miután nyolcz éven át semmi osztalékot se fizetett részvényeseinek és a liquidatió után sem adhatott nekik semmit.

Nagyon tanulságos példát nyújtanak az 1884-diki

munkaszünetek tanúságai. Az «Echo du Nord» hivatalos kimutatások alapján kimutatta, hogy 1881-ben a Nord département bányáiban dolgozó munkások összesen 20.529,406 frank bért kaptak. A részvényesek pedig összesen 2.751,914 frank osztalékot. Itt tehát a nyereség a munkabérnek csak egy nyolczadát képezi és egy-egy munkás után nem tett ki 691 frankot, a hogy az «Égalité» számította, hanem csak 133 frankot. E számok kapcsán Pernolet mérnök ezeket írta:

«A 20,701 munkás, a kikiről itt szó van, 1881-ben, minden munkás után 300 munkanapot számítva egy évre, 6.210,330 napszámot végezett és ezért kaptak 20.529,406 frankot, vagyis naponként átlag 3.₃₀₆ frankot. Másfelől a 2.751,914 frank, a mit a részvényeseknek a tőke után fizettek, egy-egy munkásnap után 0.₄₄₃ frankot képvisel, vagyis a Nord département összes köszénbányái 1881-ben 20,701 munkást foglalkoztattak, a kik egy-egy munkanap után egyenként 3.₇₅ frankot kaptak és ebből 0.₄₄₃ frankot fordítottak a szóban levő ipari intézetek megteremtésére, előkészítésére, jó karban tartására, fölszerelésére, igazgatására, megannyi olyan dolgok, melyek kezdetben kockázattal járnak, sok ideig mitsem jövedelmeznek, sőt néha veszteségszámba mennek, de mindig szükségesek, hogy az ezen iparág után élő munkásnépnek rendszeres, biztos kenyér nyújtassék.

«Sőt már régebben volt alkalmam constatalni, ugyan csak a Nord départementről szólva, hogy, ha tekintjük az évek hosszú során át elért eredmények összegét — az évek nem voltak mind kedvezők — akkor a kifizetett osztalék (vagyis a befektetett tőkék járuléka) nem képvisel egy pohár sörnyi értéket minden munkásnak minden napra. Ime, ennyit áldozott a Nord megye bányáiban dol-

gozó munkás arra, hogy megteremtse és jó karban tartsa e vállalatokat, melyek családjának békés megélést biztosítanak! Ime, tüzetes számokban kifejezve, hogy a munka *gyümölcseit miképen bitorolja a bőségben élő naplopó*, a «jó ige» hirdetői ezt nevezik *a tőke zsarnokoskodásának, a polgárok tolvajlásának.*¹

Néha a vállalat nyeresége annyit se tesz, hogy minden munkás minden nap egy pohár sört ihatna. Az anzini strike alkalmából 1884. márczius és április havában tartott parlamenti enquete előtt tett nyilatkozatokból kitűnik, hogy a híres anzini kőszénbánya-társaságnak, mely 14,000 munkást foglalkoztat, az előző évben összesen 1.200,000 frank nyeresége volt, azaz minden munkás után 85¹/₂ frank.

A collectivista elmélet tagadja a vállalkozói tehetség, a kombináló ész és a szellemi munka nagy fontosságát, nem veszi számításba a kockázatot, és tagadja, hogy a tőkének bármiféle díjra is joga volna. Pedig minden figyelmes szemlélő észre fogja venni, hogy senki se gyűjtene tőkét, ha nem remélhetne kamatot a tőkéje után; a tőkegyűjtés egyszeriben megszűnne. A kik annyit gyűjtöttek össze, hogy öreg napjaikra biztosítva vannak a nyomor ellen és gyermekeikre kis vagyonkát hagyhatnak, megszűnnének takarékoskodni és többet költenének; a csemegefogyasztás nagy mérveket öltene. Valamicske pénzt még félre tennének az emberek, de nem teremtenének tőkét, azaz senki se adná ki kezéből a megtakarított pénzt; az emberek a magok számára még építenének házakat, de mások számára nem. A meddő pénzgyűjtés megmaradna némileg, de a tőkegyűjtés, a termelést eltető

¹ Az Economiste Français 1884. febr. 9-diki számából.

tőke alakulása megszűnne. (A pénzgyűjtés és tőketermelés közti különbséget főntebb kifejtettem.)

A tényleges érvet, a melyre a collectivisták hivatkoznak, megdöntik a tények. Van a társadalomban sok önálló munkás, sok parasztgazda, czipész, asztalos, órás, a kik egyedül dolgoznak, vagy egy-két segéddel (gyakran ezek is a családhoz tartoznak), gépvarrónók és mások: a collectivisták föltevése szerint ezeknek igen sokat kellene keresniök, miután «minden» munkájok meg van fizetve, holott a bér munkások, Marx vagy Guesde szerint, a munkabérnek csak a felét kapják. Pedig nem látjuk, hogy ezek az önálló munkások jobb helyzetben volnának, mint a bér munkások.

Ha a munkás által eszközölt munka fele szükségkép a munkaadónak válna javára, akkor minden kisiparosnak, kivétel nélkül, jó dolgának kellene lennie, pedig a tapasztalás azt tanúsítja, hogy négy vagy öt közül csak egy-egy boldogul. Honnét van az, hogy olyan kevés kisiparos gazdagszik? A collectivisták föltevése mellett ezek a sűrű bukások megoldhatatlan talányt képeznek azon iparosok tekintetében, a kik keresetöket nem prédálják az asszonyokra, nem iszszak el és nem is holmi ostoba emberek: pedig van sok középtehetségű iparos, a ki nem bir vagyonosodni.

A cooperativ társulatok példája is megczáfolja ezt a tant. Marx Károly és hívei tana szerint ezeknek a szövötteknek virágozniok kellene, kivált ha az állam vagy valamely emberbarát tőkét előlegez nekik. Nagyszerű sikereket kellene fölmutatniok, miután ennél a szervezetnél a munkás a teljes munkabért kapja, holott a bér munkás, Marx Károly szerint, munkája egyenértékének csak a felét kapja. A cooperativ társulatoknak tehát nagy-

szerűen kellene virágozniok. A tapasztalás pedig azt tanúsítja, hogy ez koránt sincs így.

Mielőtt Marx Károlynak azon tudományos érveit taglalnók, melyek arra vonatkoznak, hogy a tőkének nincs joga kamatra, a tényekből merített érveket akartuk vizsgálni. Bizonyításunk, úgy hiszszük, teljesen sikerült; Marx Károlynak és a collectivistáknak a tényekből merített érve semmit sem ér.

IV. FEJEZET.

Marx Károly elmélete az értéknövekedésről.

Láttuk a gyakorlati érveket, melyekkel a collectivisták azt akarják bizonyítani, hogy a tőke nyeresége illetéktelen, hogy csak is a munkás által adott olyan munkát képvisel, a melyért amaz nem kapott díjat. Megczáfoltuk azt a hóbortot, hogy a francia iparban a «robot» a bér munka 50 százalékát képviseli, hogy a munkás mintegy 1,300 frank értékű munkát ad, és ebből a munkaadó illetéktelenül elszed 691 frankot. Ugy hiszszük, hogy ezt a különös állítást megdöntöttük.

Elméleti szempontból most behatóan kell bonczolni a nyereségnek vagy értéktöbbletnek ezt az elméletét, mert ezen alapszik az egész collectivista tan. Marx Károly nagy bőbeszédűséggel fejtegette több száz lapon át, nagyon subtilis és száraz vitát végezve. Feladatunk ezt az okoskodást röviden összefoglalva ismertetni.

«Das Kapital, Kritik der politischen Oeconomie» cz. híres művében Marx egy első fejezettel kezdi, mely az árú és a pénz (Waare und Geld), a csereérték (Tauschwerth) és a használati érték (Gebrauchswerth) fogalmainak van szentelve. Mellőzzük ezt az első részt, mely nem tartalmaz semmi lényegeset. Marx könyvének második része arról szól, hogy a pénz miként változik át tőkévé; a harmadik

az abszolút értéktöbblet termeléséről, és a negyedik a viszonylagos értéktöbbletről szól. Látni fogjuk, hogy ezeknek a kifejezéseknek itt milyen különleges értelmök van. A collectivista tan magva rejlik Marxnak a viszonylagos értéktöbbletre vonatkozó fejtegetésében.

A tőke általános formáját fejtegetve, Marx Károly így kezdi: «Az árúk forgalma a tőke kiindulási pontja. Az árúk termelése, az árúk forgalma, az árúk fejlett forgalma t. i. a kereskedelem, képezik a történeti viszonyokat, melyek közt a tőke megszülemlik. A modern egyetemes kereskedelemnek, és az egyetemes piacnak a XVI-ik században történt megteremtésétől datálódik a tőke életének modern története.» ¹

Ez a meghatározás azt hozza föl bizonyítékul, a mit épen bizonyítani kell; vét a történet és az észlelt tények ellen. Elméleti szempontból nem helyes, mert láttuk, hogy tőke minden olyan tárgy, mely későbbi termelés céljából félretételik, és minden szerszám, melyet a munka megkönnyítése céljából készítettek. Robinsonnak a maga szigetén tőkéje lehetett, és ő újabb tőkét csinált, azon fölül a mit a hajóról magával hozott. ²

Ez a constatio igen fontos, mert a collectivisták tagadják, hogy a tőke magában véve productiv lehessen, pedig egész világosan és határozottan az. Ha Robinson egy durva talyigát készített, hogy azzal könnyítse a munkáját, világos, hogy ez a talyiga productiv volt, mert Robinson annak segítségével kisebb fáradsággal két-három annyit szállíthatott, mint a mikor nem volt talyigája. Pedig Robinson szigetén nem volt árúforgalom a szó nemzet-

¹ Das Kapital, 128. lap.

² L. fentebb 247. lap.

gazdasági értelmében, nem volt csere, sőt voltaképen árú sem, minthogy Robinson, a ki egyedül élt, nem vásárolt, és nem adott el; pedig van tőkéje, azaz munkaeszköze, melyet nem azért készített, hogy közvetlenül fogyaszsa, hanem azért, hogy munkája eredményét növelje.

Mint Lassalle, úgy Marx is, a tőkét csak egy új átmeneti történeti categoriának tekinti, nem pedig permanens ténynek, mely az emberi nem haladásának első tényeivel egykorú. Legrégibb őseink, a kőkorbeliek, tőkét teremtettek, mert sima kövekből készült formátlan szerszámaik a munka könnyítésére szolgáltak; a kezdetleges barbárság első szerszámai, és a varrógép vagy a mozdony közt csak fejlettség tekintetében van különbség, de nem a dolog lényegében. A mit a modern civilisatio teremtett, az nem új tünemény, hanem tetemes és állandó fejlődése annak a tüneménynek, melyet az őskor is ismert.

«Az árúforgalom utolsó terméke a pénz», mondja Marx, és hozzáteszi, hogy az árúforgalomnak ez utolsó terméke a tőke megjelenésének első formája». Ez a fölfogás helytelen. El lehet, és el kell ismerni, hogy készpénz nélkül is létezhetik tőke. Sok társadalomban az arany és az ezüst használata a cserében viszonylag új dolog, legalább mint általános jellegű tény. Smith Ádám beszéli, hogy az ő idejében, vagy egy igen közel eső korszakban Amerika angol gyarmataiban fogyasztási tárgyakért rendszerint más fogyasztási tárgyakat cseréltek be, pl. dohányt czukorra vagy gabonára. A pénz, akár fémből verik, akár pedig egyezmény szerint készül, bizonyára később jött mint a tőke, mert tőkéje lehetett a magában élő embernek, vagy egy olyan családnak is, mely csak azt termelte, a mit maga fogyasztott. Noha jelen szokásaink mellett a tőke gyakran jön kapcsolathoz a cserével, mégsem áll az, hogy

történeti vagy elméleti szempontból a tőke olyan tünemény, mely függ a pénz vagy a csere tüneményeitől.

«Történetileg véve a dolgot, mondja továbbá Marx Károly, a tőke mindenütt ellentétese a földbirtoknak, mint pénz, pénzirtok, kereskedelmi tőke, uzsora tőke: Geld, Geldvermögen, Kaufmannskapital und Wucherkapital». Ez a megjegyzés ellenkezik Lassalle azon nézetével, hogy a tőke abból a munka-főlosztásból származik, melyet egy rabszolgatartó nagy földesúr kieszelt.¹

Ha a dolgot nem abszolút, de viszonylagos, megközelítő értelemben vesszük, akkor Marx megjegyzésében van bizonyos igazság. De ennek az egészen mellékes igazságnak nemzetgazdasági szempontból nincs fontossága.

Általánosabb érvénnyel bír a mai időre alkalmazható következő megjegyzése Marxnak: «Minden új tőke első sorban a piacon, az áru piacon, a munkapiacon, a pénz piacon jelenik meg, de mindig mint olyan pénz, mely egy különös processus folytán tőkévé változik.»²

Marxnak ezt a megjegyzését elfogadhatjuk, azzal a megjegyzéssel, hogy itt a pénz csak közvetítő, mely csakugyan termelt árukat, vagy termelt árúkra való jogot képvisel.

Miután a pénz kényelmes általános egyenérték, egyúttal becslési mérték, ennek következtében minden tőkét pénzben becsülnek, pénzérték szerint olvassák, pénz által képviseltetik, de rendesen mégsem pénz az, hanem más valami. Mikor azt mondjuk, hogy valakinek 100,000 vagy egy millió frank vagyona van, ez szigorúan véve nem igaz; annak az embernek vannak árúi, földjei, házai, váltói,

¹ L. föntebb, 250. lap.

² Das Kapital, 128. lap.

birtokrészei különböző vállalatokban, és a pénz a vagyonának csak igen kis részét képezi. Azt fogják tán mondani, hogy az az ember, kinek 100.000 vagy egy millió frank vagyona van, ha akarna, tényleg szerezhetne magának 100,000 vagy egy millió frankot pengő pénzben. Ez sokszor igaz, de nem mindig. Mikor azt mondjuk, hogy Franciaországnak van 150—160 milliárd franknyi tőkéje, ez bizonyára nem azt jelenti, hogy a francziák, ha mindannyian egyszerre rágondolnák magokat, vagyonukat 150—160 milliárd pengő pénzzé alakíthatnák át, mivel hogy a világon létező arany és ezüst összevéve sem tesz ki ennyit.

A pénz itt csak mint közös nevező, mint becslési mód szerepel. Ezt azért jegyezzük meg, hogy megmutassuk a mélyre ható és számos helytelenségeket, melyek Marx tanának kiindulási pontját képezik.

Hogy a német socialista okoskodását tovább követhessük, engedjük meg, hogy minden új tőke a társadalomban pénzalakban mutatkozik. De ebből a kiindulási pontból Marx Károly hogyan jut arra a következtetésre, hogy a tőke nyeresége nem más, mint fizetetlen munka? A deductiók egész tömkelegén át jut oda, és ebbe a tömkelegbe mi is benézünk.

Az áruforgalom közvetetlen formája, írja Marx Károly, az, hogy valamely áru átváltozik pénzösszeggé, azután pedig pénzből más áruvá; itt egy közvetítő útján, melyet pénznek neveznek, egy használati értékért cserébe kapunk egy más használati értéket, pl. cipőért kenyeret. Ez az áruforgalom kezdetleges formája, az egyedüli, mondja Marx, melyet a nemzetgazdaságtan figyelembe vesz; ez a hajdani eljárások szervezete.

A capitalisticus társadalomban a forgalom fogalmai föl vannak forgatva. A pénzért becserélünk árúkat, hogy

ismét pénzt kapjunk cserébe. A helyett, hogy egy használati értékből kiindulva csereértéket szereznénk, és ennek segélyével fogyasztásra szánt használati értéket, az történik, hogy csereértéken kezdjük, használati értékhez jutunk, és ezzel más csereértéket szerzünk.

Társadalmunk azért capitalisticus, mert a termelésben nem törődnek a használati értékekkel, hanem csak a csereértékekkel, továbbá, hogy a pénz a termelésnek kiindulási és célpontja. A termelést az, a ki igazgatja, és a ki a készítmény tulajdonosává lesz, nem a fogyasztás, hanem a pénzszerzés szempontjából szervezi. Azért időzők hosszabban e subtilis megkülönböztetéseknél, mert Marx és Lassalle ezekre alapítják rendszerüket; egyébiránt fontosak, és jó azokat szemmel tartani, ha nem vonjuk is le belőlük a collectivisták hibás következtetéseit.

Az a termelés, melynek célja a pénzt, mely a kiindulási pont, átalakítani áruvá, a mely a közvetítő, hogy ismét a pénzhez jussunk, tehát egy oly célponthoz, mely azonos a kiindulási ponttal, képtelenségnek látszhatik. A pénz átalakítása áruvá oly célból, hogy ez ismét pénzzé változzék, ez — úgymond Marx, — tautologia. Máskép áll a dolog, ha áruért becserélünk pénzt, a melyért ismét árut szerzünk. Ha itt a forgalom kiindulási és célpontja az áru, legalább különböző természetű árukról van szó, minők pl. a gabona és a ruha, a dohány és a cipő. Itt a forgalom nem üres dolog, a fáradság nem veszett kárba.

A capitalisticus forgalomnál ellenben, a hol a pénzt áruvá alakítjuk át, hogy ebből ismét pénzt csináljunk, a fáradság kárba vész, képtelenséget művelünk. Azért a pénz tulajdonosa, midőn ilyen forgatást kezd, arra törekszik, hogy bizonyos mennyiségű pénzből az áru közvetítése által nagyobb mennyiségű pénzt csináljon. Ebben a capitalisticus

forgalomban nem a fogyasztás, a használati érték a cél, hanem maga a forgalom.

«A pénznek, mint tőkének való forgatása öncél, mert az értékszorulat csak a folyvást megújuló forgatás által eszközölhető; ezért a tőkemozgalom nem ismer se véget, se mértéket.»¹

A tőkepénzes közvetetlen célja tehát nem a használati érték; nem csak a nyereség a cél, hanem a nyereségnek szünet nélküli növekedése. A tőkepénzest az jellemzi, hogy szenvedélylyel hajhászsa a csereértéket. Ezt a szaporulatot, melyet a tőkepénzes a forgalom által szerez meg, Marx Károly értéktöbbletnek (Mehrwerth) nevezi. A tőke képes aranytojásokat rakni.²

Marx elemzése nem érdektelen, és elmés. Megkapja az olvasót. Csakhogy korántsem helyes minden pontjában. Először is azt lehet fölhozni, hogy a tőkenövesztésnek ez a módja csak bizonyos tőkenemekre alkalmazható, minők a kereskedelmi és a financialis tőke, de nem alkalmazható az ipari vagy a mezőgazdasági tőkére. Azután meg a pusztá forgatás nem képes értéktöbbletet teremteni, mert akad nagyon sok ember, a ki forgatja a pénzt, és nem húz belőle hasznot. Sok kereskedő és bankár tönkre megy. Kiszámították, hogy Franciaországban tíz egyén közül, a ki kereskedést folytat, csak kettő gazdagszik meg; kettő vagy három úgy a hogy megél a jövedelméből, a nélkül, hogy a tőkéje jelentékenyen szaporodnék; a többiek elvesztik a saját pénzüket, és a másokét.

Nem elég tehát pénzt forgatni, árút vásárolni, és azt megint eladni, ha pénzünket gyarapítani akarjuk. Az igaz

¹ Das Kapital, 135. lap.

² Ugyanott, 137. lap.

hogy az értékgyarapítás a forgalom célja, de nem képezi a rendes eredményt, és ebből azt kell következtetni, hogy az értékgyarapodás a pénzt vagy tőkét forgalomba hozó egyén személyes tulajdonságainak köszönhető.

Marx Károly távolról sem bizonyította be, hogy a pénz a pusztá forgatás által magában véve szaporulatot idéz elő; nem is iparkodott ezt bizonyítani. Nem döntötte meg a nemzetgazdák azon okoskodását, hogy értékszaporodás ott van, a hol szolgálat teljesítettik, mint a nagykereskedésben, a kiskereskedésben vagy a szállításnál. Olyan elv föllállítása, a mely bizonyításra szorúl; ime Marx Károly erőlködésének eredménye.

A német socialista egyébiránt még tovább is megy. Az értéktöbblet ezen előállítása, mely szerinte egyes-egyedül, és szinte csálhatatlanul a tőke forgatásából ered, egyaránt alkalmaztatik az ipari és a kereskedelmi tőkére nézve. A mi az ipari tőkét illeti, Marx Károly több fáradságot vett magának a bizonyításra.

Tőle ered az a híres tétel, hogy a nyereség nem a tőke termőképességének s a vállalkozó eszességének az eredménye, nem képviseli egy teljesített szolgálat egyenértékét, díjazását, hanem egyes-egyedül onnét ered, hogy a tőkepénzes magáénak veszi a munkás által teljesített egész munkát, de csak egy részeért fizet. Érdekes ezt a tételt behatóan bonczolni, mert Marx itt igen nagy leleményt tanusít, és ritkán történik, hogy a rideg érvelés és éles elemzés látszata mellett valaki annyi frivol álokoskodást füzzön sorba.

Az iparstatisztikából merített érvek, a kereskedelmi forgalom mechanismusának leírása nem bizonyították be, hogy a tőke nyeresége egész egyszerűen kicsikart, és fizetetlen munkát képvisel. Lássuk most, hogy Marx Károly

miképen elemzi az ipari processust, és nézzük, vajjon a német socialista itt jobban tudja-e bebizonyítani eszméinek helyességét.

Captiosus módszeréhez híven egy állítólagos axiomából indul ki. Az egyszerű egyenértékek kicserélése nem gazdagít, úgymond; a hol egyenlőség van és egyenérték, ott nincs nyereség: Wo Gleichheit ist, ist kein Gewinn; a két cserélő nyerhet a használati érték szempontjából, de nem a csereérték szempontjából. Hogy bebizonyítsa azt, hogy igaza van, Marx, az ő szokásos tudományos apparatusával sok íróra hivatkozik, a kik a közönséges nemzetgazdaság (Vulgaroekonomie), a bölcelet vagy a történettudomány terén működtek. Galiani, Letrosne, Condillac, Mercier de la Rivière vonúlnak el szemeink előtt a Marx könyvének jegyzeteiben: «Dove è egualita non è lucro», mondja az egyik. A csere természeténél fogva egyenlőségi szerződés, mely egyenlő értékekről kötöttek», vélekedik Letrosne. «Tehát nincs mód meggazdagodni, miután annyit adunk, a mennyit kapunk». Mercier de La Rivière ünnepélyesebben fejezi ki magát: «Az eladó rendesen nem drágíthatja meg az áruít, ha csak rá nem áll arra, hogy ő is drágábban fizeti a más eladók áruít, és viszont a fogyasztó rendszerint csak úgy fizetheti olcsóbban az áruít, ha az általa kínált tárgyak árának hasonló csökkentésére rá áll.» És Marx Károly, a ki alaposan szeret eljárni, még más írókra is hivatkozik.

A sűrű idézetek alapján a socialista író arra a következtetésre jut, hogy a csere nem okozhat értéktöbbletet, nem változtathatja a pénzt tőkévé. Ez az állítás igaz a kezdetleges társadalomban divó egész egyszerű cseréről, a melyet csereberének neveztek. Itt a két félnek rendesen csak az a haszna van, hogy oly értéket kapnak, mely

jobban meg felel ez időszerinti szükségletöknek, több kényelmet nyújt nekik, de nem növeli gazdagságukat.

De nem így áll a dolog a mai társadalomban, a hol a kereskedelem helyettesíti a csereberét, a hol a csere többé nem véletlen, mellékes ténye a termelőnek, hanem szokásos ténye, főfoglalkozása, mestersége az emberek bizonyos categoriájának. A cserélők egyikének az a mestersége, hogy eleve összegyűjti a tárgyakat, kitalálja a társadalom többi tagjainak az izlését, odamegy a más cserélőkhöz vagyis fogyasztókhoz, megkiméli őket sok fáradságtól, fölkeresi őket hirdetményeivel, alkuszaival; kirakatával fölkelte figyelmöket; sokat fáradozik, nagy tevékenységet fejt ki; koczkáztat, speculál, jól vagy rosszul; a folytonos csere neki nyereséget vagy veszteséget okoz, a szerint, a mint helyesen vagy helytelenül látott, jól vagy rosszul combinált, a szerint, a mint buzgalma a társadalomra nézve hasznos vagy hiábavaló.

A dolognak ezt a színezetét, bármily helyes és szembetűnő is, Marx nem veszi észre. Ő elméjében azt határozta meg, hogy a tőkepenzes, természeténél fogva, henye ember, kinek nincs értelmisége, és a ki nem hajt semmi hasznat a társadalomnak. A pénztulajdonos, úgymond, a tőkepenzes hernyója. Árúkat kell vennie értékek szerint, hogy azokat eladja értékek szerint, és mégis értéktöbbletet kapjon, tehát nagyobb értéket, mint a mekkorával a műveletet kezdte. Csak a művelet végeztével változik át a hernyó tőkepenzessé, mert a tőke jellemző vonása az, hogy értéktöbbletet terem.

A forgatás magában véve nem teremtheti ezt az értéktöbbletet. Honnét származik tehát emez? A titok ott rejlik, hogy megveszi és kihasználja a munkás munkarejét. A munkaképesség, munkaerő (Arbeitskraft) alatt

értendő azon physicalai és szellemi tehetségek összesége, melyek az emberben megvannak, és melyeket ez mozgásba hoz, mikor használati értéket akar teremteni.

Hogy a pénztulajdonos a munkaerőt a piacon mint árut, azaz mint eladó tárgyat találja, több körülménynek kell összetalálkoznia. A munkaerő tulajdonosának szabadnak kell lennie, hogy a munka vevőjével szemben egyenlő jogi személy lehessen. Az is szükséges, hogy a munkaerőt a tulajdonosa ne használhassa egyenest a saját céljaira. Itt tehát más formában ismételve találjuk Lassalle híres szavát: «Az egész modern termelés azt kiáltja a munkásnak: előleg, előleg». Ezen előleg nélkül a munkás teljes jogi szabadságot élvez, mely a teljesen dolosus szerződéseknél a látszólagos törvényszerűség szentesítését adja. A fentebbi föltételek találkozása bizonyos különös körülmények műve, melyek csak a mi «capitalisticus» civilisatiónkban fordulhatnak elő. A főfeltétel az, hogy az ember hosszú idő óta meg legyen fosztva a munkaeszközöktől. A természet nem teremt egyfelől pénz vagy árutulajdonosokat, és másfelől munkaerő-tulajdonosokat. Marx Károly arra utalhatott volna, hogy a munka vevője és annak eladója jogilag egyenlők ugyan, de gazdaságilag nem. Felhozhatott volna bizonyos formulákat Smithtől vagy Turgottól; nem teszi, mert nem szereti a puszta banalitást, és a szónoki periodusok szükségét nem érzi annyira, mint Lassalle. Őt a sophisticated dialectica szörszálhasogatásai gyönyörködtetik.

Hosszas gazdasági evolucionak kellett történnie, úgy mond, hogy létrejöjjön a munkapiacz. Mi történik ezen a piacon, mely általánosabb valamennyinél? Itt van a vevő és az eladó, mi lesz a munkaerő (Arbeitskraft) ára? Az orthodox, vagy közönséges gazdasági iskola, a hogy ezt

a socialista író lenézően elnevezi, azt feleli, hogy a kereslet és a kínálat határozza meg az árat. Marx ezt a magyarázatot ki nem elégítőnek nyilvánítja, mert az szerinte tautologia. Mint minden más árúnak, úgy a munkaerőnek is van értéke, mely nem függ a szerződéstől és a szerződés előtt létezik. Ez az érték a termelési költség. És milyenek az emberi munkaerő termelési költségei? A jókarbantartás, és a reproductió költségei, vagyis a család eltartása, és a gyermekek nevelése. Ezek a különböző költségek minden mesterségnél mások, de az emberi munkaerő átlagos termelési költsége meghatározható fogalom. Marx Károly mind ezeket a pontokat igen leleményesen elemzi.

A munkaerő csereértékét tehát a jókarbantartás és a reproductió költségei határozzák meg. Visszatérünk tehát Lassalle híres «vastörvényé»-hez, az «ehernes grausames Gesetz»-hez. Tanukül hívhatjuk Ricardot, Malthust, Turgot-t. A declamációnak óriási tér nyílik. Bármennyire halad is az ipar, a munkabér állandóan nem emelkedhetik azon színvonal fölé, melyet a munkaerő jókarbantartásának és reproductiójának költségei határoznak meg.

Itt is olyan érvet hoznak föl, melyet előbb bizonyítani kell. Az állítást mi sem igazolja. A szóban levő jókarbantartási költség rendes időben minimalis munkabért képez, nem pedig természetes munkabért. Saját szemeinkkel látjuk, és a statisztika is bizonyítja, hogy sok országban, sőt tán valamennyiben, a munkás bére, azaz a munkaerő ára meghaladja azt, a mi a munkaerő megtartásához szorosan véve szükséges. Ha Marx formulája helyes volna, akkor az a tagadhatatlan javulás, mely, ötven, száz év óta, a munkás nép összességének sorsában észlelhető, érthetetlen, természetellenes tény volna. Pedig általános tény, tehát természetes, és miután a természetes

az igazi, bizonyára Marx definitiója a téves. Ha választanunk kell egy constatóált általános tény és egy puszta formula közt, kénytelenek vagyunk a formulát elvetni.

A kik annyiszor hivatkoznak a Malthus-féle törvényre, mely szerint az emberiség szaporodási képessége folytán az emberek mindig számosabbak, mint a mennyi megélhet, azok nem gondolják meg, hogy a Malthus-féle törvény, ha ugyan létezik, physiologiai és nem gazdasági törvény. Feltéve, hogy az a törvény constatóáltatik, hogy olyan világos, mint minden más természeti törvény, akkor oly veszélylyel fenyegeti az emberiséget, melyet nem fog elhárítani semmiféle társadalmi combinatió. Azokat a bajokat, melyek a Malthus-féle törvéynél fogva sújtanak az emberiséget, ép oly kevésbé hárítja el a collectivismus, mint a mostani gazdasági világrend. Sőt a collectivismus még közelebb hozná az e törvény által előidézendő katasztrófát, mert ha a vagytonokat egyenlőbbekké teszi, a társadalom egy bizonyos töredékénél megszünteti a fölösleget, mérhetetlen módon mozditja elő az emberi faj elszaporodását. A collectivisták vagy tekintsek a Malthus-féle törvényt hamisnak és ne beszéljenek róla, vagy pedig, ha igaznak, élettani szempontból helyesnek tekintik, akkor ismerjék el, hogy a collectivista rendszer közelebb hozná e törvénynek rettentő következményeit. A nemzetgazdasági vita sokat nyerne azon a napon, a melyen elismernék, hogy Malthus állítólagos törvénye egyáltalán nem bír a nemzetgazdasági törvény jellegével, hanem puszta élettani föltevés. Ha physicailag igaz, akkor az emberiség jövőjét nagy veszélylyel fenyegeti, hasonlóval ahhoz, melytől bizonyos természettudósok a föld fokozatos elhidegülése, vagy a nap hőségének csökkenése folytán rettegnek. Igazán

gyermekes dolog e törvény ötletéből declamálni a gazdasági tudomány ellen, a mely nem tehet róla.

Marx Károly, a ki bölcész akar lenni, nem fakad ki heves ócsárlásokba, mint Lassalle. De érvelése, ha szigorúan komoly látszata van is, mégis teljesen téves. A megélés eszközeinek összeségét, a munkásnak és családjának szükséges összes tárgyakat, sem ő, sem Lassalle nem tekintik olyan mennyiségnek, mely minden időben, minden országban egyforma. Más árúktól eltérőleg, a munkaerő értékének meghatározásában, Marx szerint, van egy történeti és erkölcsi elem. Ennek a vallomásnak olyan jelentősége van, melyet szerzője nem vesz észre, pedig ez voltakép halomra dönti az egész rendszert; a munkaerő előállításának költségei, ha egyszer elismerjük ezt a történeti és erkölcsi elemet, megszűnnek változatlanok lenni és függnék részben a munkás akarától, vagyis inkább azon osztályától, melyhez a munkás tartozik.

Ez első megjegyzés után lássuk Marx további deductióit: a munkaerő értéke az élelmi szerek bizonyos mennyiségének értékével azonos. A munkaerő becserélhető értéke tehát egyenlő ama különböző tárgyak értékével, melyekre a munkásnak szüksége van. Igaz, hogy ezeket a különböző tárgyakat nem fogyasztja teljesen egy nap alatt, pl. a ruhát, a nevelést; de ezeknek egy napra eső értékét ki lehet számítani.

Ha a tapasztalás azt bizonyítja, hogy ezeket a fogyasztási tárgyakat, melyek a munkaerő jókarbantartásához és reproductiójához naponként szükségesek, elő lehet állítani hat órai napi munkával, a melyért 3 frankot fizetnek, akkor a munkás munkaerejének csereértéke 3 frank. És Marx szerint ez történik most. A munkás fogyasztásá-

hoz szükséges tárgyak összesége 6 órai munkát képvisel és 3 frankba kerül.

E praemissa után, a mely bebizonyításra szorúl, Marx felszólít, hogy figyeljük meg vele együtt a termelés processusát. A pénztulajdonos, a ki tőkepénzessé készül válni, összevásárolt mindent, a mi a termeléshez szükséges: gyapotot, gépeket, festéket, munkaerőt. Az ipar mai szervezetének két szembetűnő jellemző sajátága van: a munkaerő eladója, azaz a munkás, a munkát a vevő, azaz a munkaadó ellenőrzése mellett végzi és nem válik készítményének birtokosává; Marx helyesebben tette volna, ha «készítményök»-ről, közös készítményről beszél, mert ismét bizonyításra szoruló állítást kockáztat, midőn azt állítja, hogy a munka eredménye, a melyhez a gép és a fölszerelés is járult, csakis a munkás terméke. A munkás, a ki dolgozik, mielőtt fizetnék, hitelez a tőkepénzesnek. A kifejezés meglepő és részben igaz; ebből egyes mellékes következtetések folynak, így pl. hogy igazságtalanság a munkást sokáig várakoztatni a bérre, pedig ez történik, ha csak két hetenkint, vagy épen havonként fizetik.

A tőkepénzes dolgoztat; tőkéje két részre van osztva, melyek aránya változik az iparágak, idők és országok szerint: az egyik részből fizette a nyers anyagot, az épületeket, gépeket és munkaeszközöket, és ennek Marx azt a furcsa nevet adja, hogy állandó tőke; a másik rész a munkások fizetésére szolgál és ezt Marx változó tőkének nevezi.

Miután ezeket a kifejezéseket ily önkényesen meghatározta, taglalja a termelési eljárást. A gyártás folyamán teljesen elfogyasztanak sok mindenféle tárgyat: nyers anyagot, gyapotot, olajat, kenőcsöt, festéket, szemet stb., ezenkívül részben fogyasztanak el más tárgyakat, gépeket,

melyek kopnak és romlanak. Az ipari műveletnek, mely ezeket a tárgyakat fogyasztja, reprodukálnia kell azok teljes vagy részleges értékét a készítmény értékében. De itt a készítmény értéke nem lehet más, mint a fogyasztott tárgyak összesített értéke, minden érték többlet nélkül. Itt vannak pl. a gépek; a készítmény értékében benn kell foglalva lennie a gépérték egy részének, annak, mely a gép jó karban tartásához szükséges és annak, a mi szükséges, hogy a gépet más egyenértékűvel pótolhassák, ha majd elkopott; de többlet nem. Marx elismeri, hogy a gép árát törleszteni kell, de az árának kamatját nem ismeri el.

Ezt is be kell előbb bizonyítani, úgy mint mindent, a mit Marx állít. Sőt ez az állítás teljesen észszerűtlen. Hivatkoznak Briosne francia socialistának a bérbeadott házról szóló álokoskodására: a lakó a háztulajdonosnak csak annyival tartozik, hogy a házat jó karban tartsa; sőt mi több, a lakó, Briosne rettenthetetlen állítása szerint, azt is mondhatná, hogy a háztulajdonosnak nem kapnia, de fizetnie kellene házbért, miután a lakó, a ki a házban lakik, azt jó karban tartja és megóvjja a pusztulástól. De a mint hogy senki se építene házat, hogy annak használatát ingyen juttassa a lakónak, úgy nem készíttetne senki gépet se, ha az ára után nem kapna kamatot vagy nyereséget.

A gép növeli munkaképességét a munkásnak, a ki azt használja, a kinek kölcsön adják; csak azért készítették, azzal az igen méltányos és jogos szándékkal, hogy az, a ki készítette vagy az, a ki megvette és a gépgyáros jogutódja lett, hasznot fog látni a munka termőképességének növekedéséből. Robinson nagy fáradsággal készített egy talyigát: ez 30—40 órai munkájába került, a miért nem kapott közvetlen díjat; azon idő alatt megfosztotta

magát szabad idejétől és a fogyasztási cikkektől, melyeket nagyobb bőségben szerezhettek volna, ha nem gyűjt tőkét a jövőre. Most hogy talyigája van, munkája könnyebb lesz és jobban fog fizetni. De, ime, angolok és spanyolok jönnek a szigetre; földet kell hordaniok, hogy hajlékot építhessenek; Robinsontól kölcsön kérik a talyigát: azt mondák, hogy jó állapotban fogják neki visszaadni és ki fogják javítani. Ez nem elég, mondja Robinson; ezzel a talyigával két annyi munkát fogtok végezni, mint a mennyit ugyan annyi idő alatt végezhettek, ha pusztán kézzel dolgoztok; munkátoknak ezt a nagyobb eredményét a talyigámnak köszönhetitek, és nekem, a ki azt készítettem, jogom van rá, hogy nekem abból részt juttassatok; azt a többletet, melyet talyigám által érhetek el, megosztjuk; a felét vagy a kétharmadát adjátok nekem és még mindig nyerni fogtok; ha nem tetszik, készítesek magatoknak talyigát. Ki mondhatja, hogy Robinson zsarolást követett el? Igaz, ha nagylelkű vagy jótevő akar lenni, ingyen kölcsönözheti a talyigát. De ha a jog terén akar maradni, pedig ez kell, hogy a társadalmi viszonyok alapja legyen, akkor kétségtelenül joga van, attól, a ki az ő talyigáját kéri, azt követelni, hogy a talyiga által okozott termelési többletből neki részt juttasson. A kölcsönvett talyiga segítségével dolgozó ember munkájának eredménye nem pusztán ennek az embernek a munkája; közös terméke az ezen embernek és Robinsonnak, a ki a talyigát készítette és kölcsönözte. És a mit ennél a talyigánál látunk, az ismétlődik, végzetlenülül complicált formákban, minden gépnél, minden munkaanyagnál, minden tőkénél.

Annak az embernek, a ki a gépet készítette, vagy annak, a ki vette és helytartója annak, a ki készítette, joga van arra, hogy — Marx stylusában szólva — meg-

kapja a gép után a használati értéket, már pedig a használati értéke az, hogy a munkás termőkéességét növeli; e szerint a gép előnyt szül, melyet kamatnak vagy nyereségnek neveznek. Tegyük föl, hogy a gép nem volna élettelen, hanem élő tárgy, mely a maga tulajdonosa, mely a maga érdekében alkudozik: bizonyára senki sem tagadná el tőle a részt abból a termelési többletből, melyre ő képesíti a munkást. Az a talyiga, ha élő lény volna, így szólna ahhoz, a ki kölcsön kérte: «Az én önkéntes közreműködésem által, mert nem te készítetted, hat óra alatt olyan munkát végeztél, a mely máskülönben, nélkülöm, tizenkettőt igényelt volna; így tehát általam hat órát nyertél; osztozzunk ezen a többleten, melyet csak nekem köszönhetsz, add nekem a felét vagy kétharmadát, azaz adj nekem a fáradságomért három vagy négy munkaórának megfelelő készítményt és még mindig nyersz.» Nem akadna egy törvényszék sem, mely ennek az élő talyigának igazat ne adna; az, a ki a talyigát készítette, vagy a ki vette és bírja, épen olyan helyzetben van, mint volna a talyiga, ha lelke, esze és akarata volna.

Marx Károly tehát benne van abban a teljesen észszerűtlen föltevésben, hogy az, a mit ő állandó tőkének nevez, nem termel értéktöbbletet. Mily meggondolatlan hivalkodás! A tőke, melyet ő állandónak mond, nevezetesen a gépek és az épületek, értéktöbbletet termelnek; csak ezen a réven léteznek, csak ebből a célból létesítették. Ha a gép nem termelne értéktöbbletet, ha nem növelné a munkás termelő képességét, ha az épület nem adna értéktöbbletet az által, hogy a munkás, a naptól és esőtől megóva, háborítatlanul dolgozhatik, akkor minek is készítenék a gépet, mi okból költenének épületre?

De nem remélhetjük, hogy Marx Károly kinyissa a

szemét: ő szándékosan behunyta és folytatja az álmát. Az oly bizarrul állandónak elnevezett tőke, szerinte, nem termel értéktöbbletet. Az értéktöbbletet a változónak nevezett tőke szolgáltatja, t. i. az a része, mely munkabérekre fordíttatik. Honnét jön az, hogy a változó tőke azzal a sajátsággal bír, hogy értéktöbbletet termel, holott idősebb testvére, az állandó tőke, erre képtelen? Marx Károly ezt a talányt meg fogja nekünk fejteni.

Az ipari művelet be van végezve, úgymond. A munkás naponként 6 órát dolgozott; a tőkepénzes eladja a készítményét és nem lát értéktöbbletet; jajgat, kiabál, hogy többé nem szedik rá stb. Van is oka a panaszra, mert érthetetlen, hogy ez a szegény tőkepénzes, a ki annyit fáradozott, minek takarékoskodjék tovább, minek vásároljon gépet és nyers anyagot, minek ügyeljen a munkára és a gyártásra, minek árusítsa a készítményeket, kockáztasson, bajlódjék, gyötörje az eszét, tisztán csak azért, hogy az ipari művelet, a «circulus», befejeztével, egyszerűen visszakapja a kifizetett munkabéreket, a nyersanyag és költszen árát, a gépek és épületek föntartási és törlesztési járulékát, minden értéknövekedés, minden nyereség nélkül, és még csak kamatot se lásson! A szerencsétlen tőkepénzesnek bizonyára joga volna azt mondani, hogy többé nem szedik rá, és hogy bezárja a gyárat. Semmit se veszítene, mert akár működik akár pihen a gyár, az neki egyre megy. Ki veszítene? Csak a munkások, mert gépek és épületek híján pusztá kézzel, szabad ég alatt kellene dolgozniok, a mi a munkát fárasztóvá, kétes sikerűvé és kevésbé jövedelmezővé tenné.

Ha a dolog úgy történnék, a hogy itt leírtuk, az értéktöbblet nem léteznék, és ennek az volna a következése, hogy a tőke, nem kapván kamatot, fölhagyna a ter-

meléssel: nem kölcsönözné oda az épületeit, a gépeit, az eszét, az igazgatási munkát. Ime itt keletkezik, Marx szerint, az annyira keresett, és bírált értéktöbblet.

A munkás munkaerejének csereértéke, a föltevésben, egyenértékű 6 órai munka termékével, mert 6 munkaóra elégséges ama tárgyak termelésére, melyeket a munkás fogyaszt; de a munkaerő használati értéke a tőkepenzsesre nézve hol 10, hol 12, hol 14 óra, vagyis a munkanap ennyi ideig tart. De, mint minden csereberélő, a tőkepenzses a vásárolt tárgy csereértékét fizeti, és a használati értékét fogyasztja; így keletkezik az értéktöbblet; fizet 6 órát, és fogyaszt 10, 12 vagy 14 órát, és itt van a 4, 6 vagy 8 óra. Marx átlagos 6 órát mond, a melyeket a tőkepenzses eltulajdonít a nélkül, hogy fizetne érte, és íme itt van a nyereség.

Miképen magyarázza meg Marx Károly, hogy a munkás így rááll arra, hogy két annyi munkát ad, mint a mennyire szüksége volna, hogy megélhessen? Erről hallgat az író, pedig a kézimunkás részéről olyan resignatio ez, a mely nem természetes. Azt, hogy a munka használati értéke kétakkora mint a csereértéke, Marx az ipari procedura megfigyelésével igyekszik bebizonyítani.

A munkafelosztás, a műhely és a gyár berendezése nagyban növelik a munkás termelőképességét, de nem szaporítják a fizetését, mert ez, a föltevés szerint, egyenértékű a kézimunkás és családja megélési költségével. A termelésnek ez a növekedése társadalmi termék, eredménye a teljes egészében vett társadalomnak, találmányoknak, fölfedezéseknek, combinatiooknak, és mégis csak a tőkepenzses veszi hasznát.

Marx tévedése alapos és könnyen czáfolható. Nem a tőkepenzsesnek, hanem, az árak csökkenésénél fogva, csak a fogyasztónak válnak hasznára a műszaki combinatioók,

a köztulajdonná vált ipari berendezések. A tőkepénzes abból nem húz hasznót, csak a mennyiben az ő személyes fogyasztásáról van szó.

Hasonlókép áll a dolog Marx azon állításával is, hogy a tőkepénzes a maga kizárólagos előnyére koozza el a tudományt, és a társadalmat megfosztja a fölfedezések ingyenes használatától. Ez a tétel is hamis. Igaz, hogy oly országokban, a hol rendezve van a szabadalmi jog, a föltaláló — és ez rendesen nem tőkepénzes — kizárólagos haszonélvezője a leleményes, hasznos találmánynak, melyet kieszelt. De ezt a jogot nem mint tőkepénzes, hanem mint föltaláló élvezi, és ezt is csak egy bizonyos, meglehetősen rövid ideig, rendesen 15—20 évig. A szabadalmak kérdéséről sokat lehet vitatkozni; nagyon orthodox nemzetgazdasági írók, mint pl. Chevalier Mihály, úgy nyilatkoztak, hogy a feltalálónak nincs joga semmiféle szabadalomra. Egyes iparos országok, mint pl. Svájc, csakugyan úgy határoznak, hogy a műszaki eljárások nem képezik azok tulajdonát, a kik fölfedezték. De bármilyen nézet és gyakorlat uralkodik is e tekintetben, az bizonyos, hogy közvetetlenül, vagy oly idő multával, mely az emberiség történetében nem számít, 15—20 év múlva, a mi ott egyenértékű az emberi élet egy órájával, minden találmány ingyenes köztulajdonná válik, melyből minden ember hasznót húz, és melyre senkinek sincs kizárólagos szabadalma.

A tőkepénzes tehát nem tulajdoníthatja el a gazdasági és műszaki találmányokat és intézményeket, melyeket mindenki ismer, sem pedig a tudomány fölfedezéseit: nem itt rejlik a nyereség forrása. A verseny és az ebből folyó árcsökkenés következtében csak a fogyasztók veszik hasznát annak a mi általánosan elismert társadalmi haladás.

V. FEJEZET.

Marx Károly tanának folytatólagos bonczolása.

Miután Marx Károly elmélete az értéktöbbletről a collectivista tan magvát képezi, vissza kell arra térni még egyszer.

Említettük, hogy a híres német socialista író szerint a tőke két részre oszlik: az egyik, melyet «állandó»-nak nevez, nem teremt értéktöbbletet; a másik pedig, melyet «változónak» mond, igen is teremt.

Ez az értéktöbblet állítólag úgy ered, hogy a tőkepénzes a munkásnak a munkanap csereértékét fizeti, és e munkanap használati értékét használja. Már pedig a csereértéket a munkáscsalád megélési költsége határozza meg, mely körülbelül hat órai munkát képvisel, míg a használati értéket a munkanapnak 10—12 órai tartama képviseli.

E praemissák után Marx, folytatva az elemzést, két különféle okot talál, melyek az értéktöbbletet módosíthatják és növelhetik. Az első ok, a mely kettős természetű, abból áll, hogy a munkás termelőképessége általában véve növeltetik; ezt a növelést előidézhetik a tudomány vívmányai, a feltalált gépek, a feladatok új kombinációja, szóval a műszaki berendezkedés, vagy pedig másrésről a munkanap meghosszabbítása, illetve, a mi ezzel egyen-

értékű, a munka intenzitásának növelése a munkatartam változtatása nélkül. Az itt felsorolt körülmények növelik az értéktöbbletet, mely a tőkepénzes nyereségét képezi, és Marx az értéktöbbletnek ily eredetű szaporulatát «absolut értéktöbblet»-nek nevezi el.

Egy második ok más módon növelheti az értéktöbbletet; ez a munka termelő képességének növelése a munkás által fogyasztott tárgyak révén. Ezzel a munka csereértéke csökken, minthogy ezt, a föltevésben, a kézimunkás megélésének költsége határozza meg. A munkás nem dolgozik kevesebbet, mint azelőtt; a tőkepénzes előnyére való értéktöbblet növekszik; Marx ezt «viszonylagos értéktöbblet»-nek nevezi, mely a munkás munkája értékének csökkenéséből ered.

E két rendbeli okok folytán, melyek egyike az absolut, másika a viszonylagos értéktöbbletre foly be, a munkás arra van kárhoztatva, hogy mindig áldozat legyen; ha valami találmányról vagy fölfedezésről van szó, neki csak annyit kell dolgoznia, mint azelőtt; ha a gabona, a ruha vagy a szén ára leszáll, akkor megfelelő módon száll alá a munkás pénzbeli bére is, az értéktöbblet pedig, azaz a tőkepénzes nyeresége, ugyanannyival növekszik.

Marx Károly ezeket az eszméket kifejti, alrészekre osztja, mellékes körülményeket hoz fel, incidenseket szúr közbe, újból csoportosítja és kurta formulákba foglalja össze, olyan tetszelgő szörszálhasogatással, melynek párját csak a középkori dialektikában találjuk.

Ha ezt az egész tényt nem lehetne is érveléssel megczáfolni, megdönténék azt a legáltalánosabb és legjobban constatatált mindennapi tények. Mikor a gabona, a ruha, a tüzelő anyag ára alább száll, a munkások bére nem csökken megfelelő mértékben. A munkások jobban élelmezik

magokat, jobban ruházkodnak, mint azelőtt. Sűrűbben fogyasztanak bort, húst, kávé, dohányt, harisnyát, cipőt, zsebkendőt. Közhelylyé vált az összehasonlítás a mai és az azelőtti kézimunkás állapota közt. Igaz, hogy a munkásoknak nem minden osztálya részesült egyformán a javulásban, de kilencz tizedrészők nagy hasznot húzott belőle. Nem szólok itt a csekély kisebbségről, melyet a szűkölködők, a különböző mesterségek keretén kívül állók képeznek; ezeket a szegényeket, a kik a nyugati országokban a lakosságnak mintegy huszad- vagy harminczadrészét alkotják, nem lehet a szó szoros értelmében vett munkásokkal azonosítani; egyébiránt azt is lehetne állítani és bebizonyítani, hogy a társadalomnak e legalsó fokán is, a hol nincs rendes munka, a nyomor nem oly nagy, nem olyan lealázó, mint volt régebben.

Áttérve egy másik szempontra, mondhatjuk, hogy az ipari haladás, bármit mond is Marx Károly (és Stuart Mill, a ki jóval előbb analog nézetet fejezett ki), a legtöbb foglalkozási ágban lehetővé tették a munkanap rövidítését, úgy hogy ez a legtöbb iparágnál csak 9 vagy 10 óra és ritkán 11 óra, holott azelőtt 12, 13, sőt néha 14 órára terjedt. Később visszatérünk arra a fontos kérdésre, melyet Marx Károly szintén fölvet, és mely arra vonatkozik, hogy a munkaidő rövidítésének hatását szerinte ellensúlyozza vagy éppen meghaladja a munka nagyobb intenzitása.

Ha mellőzzük a tényeket és csak az eszméhez tartjuk magunkat, Marx elmélete ellen azt a lényeges ellenvetést hozhatjuk fel, hogy az ily egyszerű módon szerzett ipari nyereségnek, mely az abszolút és a viszonylagos értéktöbbletből ered, körülbelül egyformának, elmaradhatatlannak kellene lennie mindenütt. Pedig úgy látjuk hogy az a nyereség a legváltozandóbb dolog; néha igen

nagy, de ez ritka eset; rendszerint szerény, sőt gyakran teljesen eltűnik.

Az ipari nyereség nem a tárgy és tárgy közti arányt jelzi, a mint Marx állítja, hanem az ember és tárgy közti viszonyt. Tárgy és tárgy közti arányt látunk a kamatnál, mely egy és ugyanazon országban, egy és ugyanazon időben az egyforma biztosságot nyújtó és egyforma könnyűséggel mozgósítható befektetésnél állandó színvonalon áll; de ez a kamat alacsony.

A nyereség, mondjuk, ember és tárgy közti viszonyt jelez. A tőkepenzes nem pusztán megtestesült tőke, a mint Marx hiszi; élő lény az, a ki jó vagy rossz tulajdonságai által a nyereséget növeli vagy csökkenti, az értéktöbbletet gyarapítja vagy eltünteti. A nyereségnek, miután változása sokkal jobban függ az egyénektől, mint az iparágaktól, nem lehet tehát az a pusztán mechanikus eredete, a melyről Marx Károly beszél.

Könnyű lesz a nyereség különböző természetes okait felsorolni, a nélkül, hogy ez írónak tárgyától eltérnénk.

Az abszolút és viszonylagos értéktöbblet meghatározása után a német socialista arra a következtetésre jut, hogy a tőkepenzes az ipar által kiaknázza a munkást. A munkásnak ezt a kiaknázását mérlegelni lehet; a kiaknázás foka és mértéke változik. Mint a rabszolgaság idejében, a tőkepenzes a munkástól a lehető legnagyobb értéktöbbletet akarja kivenni; gondolatainak nincs is más tárgya. A tőkepenzes hasonlít az Antillákon látható rabszolgatartóhoz, és a jobbágyság megszüntetése előtti aldunai bojárhoz. Mindig új meg új elmés módot eszel ki, hogy alattomosan növelje az értéktöbbletet, a mások munkáját hamis módon eltulajdonítsa, eleven munkát szívjon föl (lebendige Arbeit einsaugen). A munkakiaknázás mai mér-

téke mintegy 100 %. azaz a tőkepénzes a munkás munkája felét megtartja, a nélkül, hogy megfizetne érte: de minden körülmény hozzájárul a kiaknázás fokának növeléséhez: a mechanica haladása, mely az abszolút érték-többletet növeli és a munkás megéléséhez szükséges tárgyak olcsóbbulása, mely a viszonylagos értéktöbbletet gyarapítja. A capitalistikus alapon szervezett társadalomban a civilizáció egész menete hozzájárul ahhoz, hogy a munkást mindig jobban és jobban aknázzák, ki és hogy a munka termékéből neki mindig kevesebb és kevesebb jusson.

Rettenthetetlen állításaiban Marx Károly olyan ellenvetésekbe ütközik, melyek egy kevésbbé öntelt, kevésbbé gőgös elmét nyugtalanítanak; pl. az, hogy Senior és Wilson angol nemzetgazdák bebizonyították, hogy a gyárosok nyeresége a munkanap 10 vagy 11 órai idejének utolsó órájában termeltetik. Wilson és Senior ez állítása nem bizonyítja, hogy a munkanapot nem lehet rövidíteni; ezt ma már tapasztalásból tudjuk, miután Angliában és másutt a munkanapot 9 és $9\frac{1}{2}$ órára szorították, a nélkül, hogy az ipar megszűnt volna. De a tényekből, melyeket a két angol nemzetgazda allegált és a melyek igazak voltak a mikor irattak, az következik, hogy a munkás munkájának az a része, mely a munkaadó nyereségének felel meg — föltéve, hogy az a nyereség bizonyos mértékben rendszeres, a minek pedig nem mondható — korántsem képviseli a munkanap felét. Marx Károly, a helyett, hogy érveket hozna fel, Seniort gúnynyal illeti és sértegeti, pedig e tudósnek eredeti és szabatos felfogása másforma czáfolatot érdemelt volna.

A socialista író, mikor leírja, hogy a tőkepénzes milyen szerepet játszik a modern iparban, a sophismák halmazát hozza föl:

«A személyesített tőke, vagyis a tőkepénzes, mondja többek közt, azon van, hogy a munkás rendben és illő intenzitással teljesítse munkáját.»¹ Ez az eljárás, hogy a tőkepénzest személyesített tőkének mondja, az iparosban csak konkrét alakot öltött tőkét lát, a legnagyobb mérvben ellenkezik a tényekkel. Ez kényelmes mód arra, hogy kiszorítsa a vitából a szellemi és erkölcsi tulajdonságokat, melyek az ipari és kereskedelmi cégek intézésében oly nagy helyet foglalnak el.

A tőkepénzes, Marx szerint, új lény a világon. Azelőtt a munkaadó, a «mester», a ki néhány munkást tartott és maga is hozzálátott a munkához, nem olyan volt, mint a mai tőkepénzes. A törvény, melynél fogva a mester csak bizonyos számú munkást tarthatott, lehetetlenné tette a tőkealakítást. Az igazi tőkepénzes akkor született, mikor, a termelés növekedésével, megszűnt az a korlátozás; mikor a munkafelosztás terjedésével a kézművesmester (Handwerksmeister) megszabadult a személyes kézimunkától és kénytelen volt egész idejét arra fordítani, hogy a mások munkáját szervezze és ellenőrizze, a nyers anyagot vásárolja és a készítményt elárusítsa. Ezek a körülmények teremtték meg a tőkepénzest.

Vajjon ez-e az egyetlen teendője a tőkepénzesnek, vagyis jobban mondva — mert a német collectivista mindent összezavar — az iparosnak, a gyárosnak? És ha ez volna egyetlen szerepe, mi ennek az igazi fontossága, mennyiféle teendőt foglal magában? Mihelyt a Marx által jelzett körülmények együtt vannak, a tőkepénzes vagy a gyáros igen lényeges tényezővé válik a társadalomban. Ő rá van ruházva az ipari műveletek igazgatása. Miből

¹ Das Kapital, 315. l.

áll voltaképen e hivatás? Marx Károly passivnak, mindig egyformának képzei. A tőkepénzesben holmi felügyelőt, afféle porkolábot lát. Mily szűk körű, hamis felfogás! Pedig Marx a mellett marad, és erről a dolgról igen hosszasan okoskodik.

Nagy leleményességgel, mely félig helyes, félig meg téves, kifejti a cooperatió elméletét a szó kezdetleges értelmében, oly értelemben, hogy vagy az erők összeműködnek vagy a munka felosztása párosul az erők társulásával, a mi két correlativ tény. Az izolált emberi munka igen keveset bir termelni, és a tőkepénzes ezt az izolált munkát veszi meg. Combinálva az emberi munka végtelenül többet termel, és a tőkepénzes ezt a munkamódot használja. Tíz ember egyesülve az izolált ember munkájának tizszeresénél többet állít elő; néha 20, 30, sőt százszor annyit végeznek, mint egy munkás, a ki magában dolgozik. A közösen végzett emberi munka kiváló termékenységgel bir; ez a tömeg, a társadalom termékenysége. A combinált munkának az izolált munka fölött az ad oly nagy fölényt, hogy a nyers anyag olcsóbb, a feladatok leleményesen vannak rendezve, a műveletek el vannak különítve és a mellett egyfolytában folynak; a munkás a termelés bizonyos részletéhez különös tehetséget szerez; és e fontos körülményekhez még sok más járul.

Eddig az elemzés egészen helyes volt; egyébiránt nem tartalmaz semmi újat. De most következik a hiba. Marx szerint a tőkepénzes tulajdonítja el a társas munkának azt a különös erejét, mely különbözik az izolált munkák összegétől, és mely, egy fictió folytán, a tőke sajátszerű, természetes erejének látszik.

Ez Marx kedvencz tétele, melynél végtelen kedvteléssel időzik. A gépek és módszerek javulásának, a tudomány

haladásának csak is a tőke veszi hasznát. Ezek mértéke szerint növekedik a nyereség. A munkabér mitsem nyer e szerencsés körülmények által, valamint az egészében vett, a tőkepenzeseken kívüli, társadalom sem.

Marx Károly itt mitsem talált fel. Sok lapon egyszerűen körülírt Proudhonnak egy eszméjét. Elméletének ezt a részét illetőleg, a híres francia polemista plagiatorának lehet őt tekinteni.

«Minden vállalatnál, ezt írta már Proudhon negyven évvel ezelőtt, a vállalkozó a személyes munkáján kívül csak az *eszmét* mondhatja jogosan magáénak; a végrehajtás, mely számos munkás közreműködésének eredménye, a collectiv hatalom hatása, melynek szerzői, a kik actiójukban ép oly szabadok, mint a főnökük, mitsem termelhetnek, a mi őt ingyen illetné meg. Pedig azt kell tudni, hogy az egyénenkint fizetett munkabérek összege egyenértékű-e a collectiv hatással, a melyről szólok; mert ha nem egyenértékű, akkor meg van szegve Say azon axiómája, hogy «minden termék annyit ér a mennyibe kerül».

«A tőkepenzes, azt mondják erre, a munkásoknak kifizette a megegyezés szerinti munkabért, tehát semmivel se tartozik nekik. Ha pontosan akarunk szólni, azt kellene mondani, hogy fizetett annyszor *egy napot*, a hány munkást foglalkoztat, a mi aztán egészen más dolog. Mert azt az óriási erőt, mely a munkások egyesüléséből, erőfeszítéseik összevágó harmoniájából ered; a költségkimélest, mely a műhely szervezettségének köszönhető, a termelésnek azt a szaporodását, melyet a vállalkozó előre látott ugyan, de a melyet a szabad erők valósítottak meg — azt nem fizette meg. Kétszáz gránátos egy mérnök vezetése alatt néhány óra alatt egy obeliszket ráemelt a talapzatára; vajjon egy embernek, ha kétszáz napig dolgozik is, ez sikerülhetett

volna-e? Pedig a vállalkozó számlájában a munkabér összege egyforma volna mind a két esetben, mert ő a collectiv erő hasznát magának foglalja le. Ez vagy bitorlás vagy tévedés; más nem létezik. (Qu'est ce que la propriété, III. fejezet.)¹ Proudhon tehát már egy negyedszázaddal előbb írta meg azt, a mit Marx most oly hosszasan fejteget.

A tévedés oly vastag, hogy fölösleges is volna tovább szólni, ha Marx sophismáit és szeszélyes ötleteit sok elfogult egyén nem tekintené megannyi tudományos fogalomnak és következtetésnek. A társadalom oly nagy hasznot húz minden technical haladásból, hogy időjárástával csakis ő élvezi minden eredményét és a tőke nem foglalhatja le a maga javára. A versenyt, az árcsökkenést a német collectivista, a ki elsánczolta magát a tételébe, nem látja vagy nem akarja látni. A munka szervezetében, a feladatok combinálásában történt minden javítás, igen rövid vártatra, csakis a fogyasztónak válik javára. Innét erednek a bámulatos árcsökkenések, melyeknek ez a század tanúja volt: a vas, az aczél, a fonál, a kötött árú, a tüll, sok háztartási szer megkapó példát nyújtanak rá, hogy a műszaki fölfedezések és tudományos javítások, melyek a mostan iparrendszer mellett előfordúlnak, az egész társadalomnak válnak javára. Ez az árcsökkenés categoricusan bizonyítja, hogy a tőkepenzes vagy a gyáros nem kobozhatja el a maga javára azt az eredményt, melyet a combinált munka nagyobb termőképességének köszönünk.

A nyereség fő eleme egészen más, és ime rámutatunk. A társadalom a tárgyakért, ezt Marx jól értette meg, az átlagos, rendes termelési költséget fizeti, melyet a ter-

¹ Proudhon. *Système des contradictions économiques*, 4-ik kiadás, I. kötet, 243. lap.

melők többsége megfizetett. Sőt azt mondhatni, hogy a társadalom a legmagasabb előállítási költséget fizeti, a mely szükséges, hogy a piaczkellőleg el legyen látva. Az ipari nyereség fő eleme tehát az, hogy valamely gyáros, szerencsés combinatiók vagy találmányok által, a versenytársai által fizetett átlagos előállítási költségen alul bir előállítani: ez a leleményesebb, ügyesebb, éberebb élvezi a különbözetet az ő önköltsége és versenytársainak önköltsége közt.

Itt rejlik a nyereség, mely a haladás hajhászásából ered. A tőkepénzes, vagyis inkább az iparos azt keresi, hogy melyik piacon szerezheti be a nyers anyagot a rendes áron alúl, egy bizonyos cikk előállításánál milyen új combinatió által takaríthat meg munkát, milyen vegyi vagy mechanicus eljárás által lehetne valamely cikk előállítását könnyebbíteni, minőségét javítani. Az iparosnak folyvást keresnie, hajszoznia kell a javítást, mert csak így tehet szert nagy vagyonra. Ez a gondolat foglalkoztatja az elméjét éjjel, nappal. Mig a munkás, a kézimunka befejezése után, többé nem gondol a napi foglalkozására, pihen, szórakozik vagy legalább is elfeledi a munkáját, addig az iparos, a ki boldogulni akar, örökösen a termelés tőkélyesbítésén töri az esztét. Nem csak akkor gondol rá, mikor az irodájában van, hanem egész életén át. Látszólagos szünóráiban, szórakozásai és multságai közepett ez a gond ostromolja. Lassalle, a ki őszintébb, mint Marx, egy nevezetes humoros passusban fejezte ki, hogy azokat, kik a termelés élén állnak, mint gyöttri az örökös gond. Összehasonlítja a régi földesurat a mai gazdag tőkepénzessel, egy Reichenheim nevű gazdag bankárral, és ezeket írja:

«Az élvezeteket, melyek bőségben környezik, a földesúr élvezheti, és ezt becsületesen teszi; teljesen élvezi, gondatlanul, vidáman és sokkal emberibb módon, mint a

hogy manapság történik, a mikor pl. az ön Reichenheim barátját, ki az operában Beethovent vagy Mozartot hallgatja, egyszerre elfogják a tőkésítés gondjai, melyek megmérgezik egész életét.»¹

Reichenheim helyébe — barátja Schultze-Delitsch-nek, a kihez Lassalle ezeket a sorokat intézi — tegyünk egy gyárost, a ki a maga iparát virágoztatni akarja és a leírás majdnem egészen hű lesz. A gyártás tökélyesbítésének gondolja, ha nem mérgezi is meg, de legalább betölti minden jó iparos életét, és csak igen kurta időközöket enged a teljes pihenésre.

Ha a gyáros, a haladás folytonos hajhászása által, annyira jutott, hogy az ő czikkeinek önköltségei jóval csekélyebbek, mint versenytársainak rendes önköltségei, akkor nagy vagyont szerez; máskülönben szerény nyereségből kell megélnie, és ez teljesen megfelel az igazságosságnak.

Az a szerencsés iparos, kinek szellemi munkája oly termékeny volt, örökké meg őrzi-e okos combinatióinak, hasznos találmányainak előnyét? Bizonyára nem; ez a kedvezmény soha se marad meg neki örök időig; csak rövid ideig élvezi. A versenytársak egymást szemmel tartják, mint a kengyelfutók, a kik mérkőznek. Az iparos, a ki czikkeinek önköltségét alább tudta szállítani, készítményeit valamivel olcsóbban kínálja, hogy többet árulhasson. A legyőzött versenytársak kifürkészik ez árendedés okát, csakhamar rájönnek, gondolkoznak és addig gyötrik az elméjüket, a míg ki nem puhatolták versenytársuk titkát.

A tapasztalás tanusítja, hogy ez a fürkészés mindig eredményre vezet. A haladás új eszköze köztudomásúvá

¹ Capital und Arbeit, oder Bastiat-Schultze.

lesz; az új combináció titka kiszivárog, az új eljárásokat és fortélyokat előbb-utóbb eltanulják. A mai mozgalmas, kíváncsi, szabad-társadalomban hogy is lehetne azokat titokban tartani? Néhány év múlva, 5, 10, 15 esztendő elteltével — tovább ritkán vár — a gyáros elveszti talál-mánya előnyét és új fogást kell kieszelnie.

A verseny és az általa előidézett árcsökkenés folytán utóvégre az összes társadalom veszi hasznát minden talál-mánynak, minden fölfedezésnek, minden műszaki combi-nációnak, mely köztudomásra jutott,¹ és az egyének, a kiknek eleinte szabadalmuk volt, ettől meg vannak fosztva.

Ezért mondhattuk, hogy az ipari nyereség ember és tárgy közti viszonyt jelez, nem pedig tárgy és tárgy közti arányt. Innét van az, hogy a régi iparágakban, melyeknek módszerei, fortélyai ismeretesebbek, állandóbbak, a nyere-ség csekélyebb, mint a kevésbé ismert új iparágakban, hogy kevesebb hasznot nyújt a régi, mint az új kereske-delmi ág.

Marx Károly elmélete a nyereségről összedől, mint a kártyavár. Hasztalan iparkodik azt támogatni, elmélkedve a munkanap tartamáról, arról, hogy a tőke mint erőlködik a munkanapot meghosszabbítani, hogy a gyermekeket és a nőket mind nagyobb számban foglalkoztatják, hogy a gépek minő válságokat idéznek elő, hogy a munka-nap megrövidítése folytán, ennek mintegy váltsága fejében,

¹ Minden feltaláló úgy jár, hogy talál-mánya előnyét minden perczen elvesztheti az egész társadalom javára. Az 1884-iki par-lamenti enquête-bizottság előtt Tolain kifejtette, hogy a munkás, a ki új szerszámot vagy új fortélyt eszelt ki, és így rövidebb idő alatt több munkát végezhet, nagyobb ügyességének fölénvét csak ügyel-bajjal óvhatja meg soká. (Enquête parlementaire sur l'industrie et l'agriculture, 128. lap). Hasonló helyzetben van a gyáros.

a munka mennyivel intensivebb lett. Marx ezekről tanulságos észleleteket, érdekes okoskodásokat ír le, óriási túlzásokat is követ el. De feledi, hogy csak most haladtuk túl a nagy iparnak azt az időszakát, melyet chaoticusnak neveztem, és hogy a nagy ipar jellege mindegyre emberibb és enyhébb lesz. Nem veszi tekintetbe, hogy a munkásnak, a mi pedig teljesen be van bizonyítva, több a szabad ideje. De mind ezek a tények, melyeket tanulmányozni fogunk, csak mellékesek. Marx, a könyvnek tisztán elméleti részében, mitsem bizonyított be abból, a mit bizonyítani akart. A második részben egyszerűen azt fogja constatálhatni, hogy fordulnak elő bajok és visszaélések. Lássuk, hogy szerencsésebb lesz-e ebben a feladatban, mely hasonlíthatatlanul szerényebb, mint az a feladat, a melyben már kudarcot vallott.

VI. FEJEZET.

A termelés capitalisticus szervezetének hatásairól.

Az előző fejezetek a Marx-féle elmélet legdogmatikusabb részének voltak szentelve. Most munkájának legmegkapóbb részeihez jutunk, a hol a termelés capitalisticus szervezetének tulajdonított hatásokról van szó. Hogy a collectivisták mit értenek a «termelés capitalisticus szervezete» kifejezés alatt, arra alig szükséges emlékeztetni: ez a formula szerintök nem azt a társadalmat jellemzi, a melyben sok a tőke, hanem azt a társadalmat, a hol a tőke, azaz a munkaeszközök összesége, nem a kézimunkásoké, nem is az összeségé, t. i. az államé, hanem kizárólagos, ellenőrzés nélküli tulajdona a vállalkozóknak vagy tőkepénzeseknek, a kiknek száma mindig csekélyebb és csekélyebb.

Ennek a capitalisticus rendszernek fő jellemvonása az, hogy a termelés minden ágát a gépek lepik el, a munkások, a helyett, hogy munkaerejüket saját hasznukra fordíthatnák, kénytelenek azt bérbe adni, végül az, hogy fölülkerekedik és növekszik az ipari nyereség, a mely Marx szerint nem más, mint fizetetlen munka. E különféle körülményekből, melyek oly előnyösek a tőkepénzesre nézve, az következik, hogy a munka után éheznek, és a munkásosztályra a lehető legtöbb fizetetlen munkát igyekezik

kiróni. Szüntelenül azon van, hogy meghosszabbítsa a robotidőt.

A tőke azon örökös igyekezete, hogy növelje a maga osztályrészét, három módon nyilvánulhat, és ezek kifejtésében válik Marx elemzése leleményessé és tanulságossá.

Az első mód, a legismeretesebb, a munkanap meghosszabbítása. Ismerjük a panaszokat, melyeket a gazdasági írók és moralisták 40—50 évvel ezelőtt e tárgyban hangoztattak. Szivreható leírásaikra még sokan igen jól emlékeznek. A 14 és 15 órai munkanapok általánosak voltak, kivételesen akadtak 16—17 órai munkanapok is. Bizonyos országokban, milyenek pl. a Svájc, még ma is. dívik a 13 órai munka; ¹ Franciaország északi részeiben a 13 órai munka szokásos. Ez messze meghaladja az ember erejét, össze nem fér az erkölcsi egészséggel, kizárja az észbeli tehetség gyakorlását, a családi élet szükségleteit.

Ezek a hosszú napok a nagy ipar azon időszakát jellemezték és jellemzik, melyet chaoticusnak neveztem. ² Azokat mindig csak múló tüneménynek kellett tekinteni. Elmúltak vagy elmúlóban vannak két erő működése folytán: az egyik az együttesen működő munkások ereje, mely bizonyos föltételeket szab a tőkének, a másik pedig a törvényhozás ereje.

A mi a felnőtteket illeti, ott elébb-utóbb elég lett volna a munkások ereje. A kis ipar terén ez szállította le Franciaországban a munkaidőt tíz, sőt kilencz órára. Kis idő jártával elérte volna a nagy ipar terén is.

¹ Említsük föl, hogy egy 1877-iki svájci törvény a gyárakban való munkanapot 11 órára szállítja le, csak hogy tán nem alkalmazzák a szigorúan.

² «Essai sur la Répartition des richesses» cz. művem XI. fejezetében.

Marx Károly szem elől téveszti a munkásoknak e collective működő erejét. Pedig ez az erő igen nagy, és napról napra növekszik. Két körülmény gyarapította és gyarapítja most is. Az első az, hogy a munkások nagy számban gyűlnek össze minden nap, eszmét cserélnek, közelednek, ismerkednek, összebeszélnek és társulnak. A materialis együttlét sok esetben elő készíti az erkölcsi egyesülést és az érdekazonosság esetében biztosítja.

Noha a törvények gyűlöletes módon elleneztek ezt, a munkások a társulás által időjárástól mégis megteremtettek egy collectiv erőt, mely sokkal nagyobb mint az izolált egyéni erők összesége. Itt van helye azon megjegyzésnek, melyet Marx Károly megírt arról, hogy száz egyén társas munkájának mily fölénye van száz elszórt egyén munkája fölött.

A szabadelvű, humanus szellem nem tagadhatja, hogy a munkások collectiv ereje, bármily ijesztővé kezd is lenni, jogosultsággal bír; csak azt kell óhajtani, hogy fékezze azt az ész és okosság, mert minden erőt megdönt, tulajdonosa kárára fordít az eszélytelen, túlságos használat.

A munkások erejét egy másik körülmény is növelte; a mint a bérök emelkedett és meghaladta azt a mi szükségleteikhez föltétlenül szükséges volt, fölös keresetök egy részét félretehették, és hadikincset gyűjthettek, a melyből támogathatják strikeoló társaikat.

A munkások gyakran helytelen mértékben, túlsűrűn alkalmazták a strikeot, minduntalan kellő számítás és előre látás nélkül; másrésről azonban a gazdasági írók könnyelműen vagy elfogultan méltatták ez eljárás hatásait. Egészben véve a strikeok mégis csak javították a munkások helyzetét; gyakran szereztek nekik magasabb béreket, rövidítették a munkaidőt és e mellett jelentékenyen növel-

ték a kézimunkás függetlenségét és méltóságát; azt eredményezték, hogy a munkaadó sokkal jobban tiszteli a munkást.¹

A strikeok nagyobb száma azt jelzi, hogy az illető országban a munkabér meghaladja a megélés költségét, mert máskülönben a munkás nem volna képes ellenállást kifejteni, kivált oly országban, a hol nincs törvény a szegények ellátásáról. Smith Adam híres szavát, hogy a munkások egy hétig se bírnának megélni munka nélkül, mindinkább megczáfolják a tények. A társadalmi, politikai és gazdasági bajok daczára a strikeok azt tanúsítják, hogy a munkás helyzete javult. Ezt különösen akkor tanúsítják, mikor nem képezik a kétségbeesés kitörését, hanem rendszeresen szerveztetnek. Pedig ezt az utóbbi jelleget nem lehet eltagadni, mikor a strike támadó természetű, mikor t. i. a munkás, a helyett hogy egyszerűen védené a pozícióját, támadja a munkaadóét vagy a fogyasztóét, és az eddigieknél előnyösebb föltételeket akar elérni. Nem kell tehát azt hinni, hogy a sűrű munkabeszüntetések a munkáosztály nagy nyomorúságáról tanúskodnak.

A munkaidő tartamának leszállításához hozzájárultak más körülmények is, a melyeket itt nem kell taglalnunk. A philanthropicus szellem, mely a társadalomban mindinkább érvényesül, a társadalom és a kormányok jó hajlama, mely a munkások iránt egyre erősbül, szintén hozzájárult és hozzájárul azon fölös munkaórák megszüntetéséhez, melyek a nagy ipar chaoticus időszakát jellemezték.

A törvényhozás beavatkozásának — akár a felnőttekről volt szó, mint pl. Franciaországban és Svájcban,

¹ L. «Essai sur la Répartition des richesses» cz. művem XIX. fejezetét.

akár pedig kizárólag a gyermekek és nők érdekében történt, mint pl. Angliában — közvetve vagy közvetlenül az a hatása volt, hogy a munkanap rövidebb lett. Más helyen¹ leírtam a gyárakra vonatkozó angol, francia és svájci törvényeket és fölösleges volna erre itt visszatérni. A munkaidő Angliában, a nagy iparban, heti 56 órára csökkent; ha a hét nap 168 órájából levonunk naponként 9 órát az alvásra és az étkezésre, marad 104 óra; a kézimunkának szentelt 54 óra tehát csak a felét veszi igénybe annak az időnek, mely nem okvetetlenül szükséges a testi igények kielégítéséhez. Párisban az 1871 és 1881 közti virágzó korszakban sokszor lehetett látni, hogy a munkások, kik 9—10 órai napi munka mellett 7—14, sőt 15 frankot kerestek naponként (a mesterségek szerint), hetenkint 2—3 napig szüneteltek. Ez nagy visszaélés volt, mely a munkás erkölcsi és testi egészségének ép annyit ártott, mint a nagyipar keletkezésének chaoticus korszakában a túlságos munkaidő.

Ha a tényekkel kell számolnunk, akkor egész bátran alaptalannak nyilváníthatjuk Marxnak azt a tételét, hogy a «capitalisticus» termelés a munkást mindig több és több munkára kényszeríti. A túlságos munkaórák számúlvék a nagy műhelyekből, és, úgy látszik, már csak azoknál a mesterségeknél fordulnak elő, melyek legkevésbé vannak alávetve a capitalisticus szervezetnek, pl. egyes kisipari ágaknál és főleg a házi munkánál. Az ingről szóló meghatározó, szívet szorító vers oly helyzetekről szól, melyek a nagy iparban nem fordulnak elő.²

¹ «Le Travail des femmes au XIX siècle» cz. művemben.

² E tárgyról bővebb részletek olvashatók «Le Travail des femmes au XIX siècle» cz. művemben.

De habár nyilvánvaló tények czáfolják is meg, Marx még sem ejti el az ő tételét, és itt látjuk az ő nevezetes szörszálhasogató tehetségét. A tőke, mely fizetetlen munka, azaz nyereség után áhitozik, két más, sokkal alattomosabb, sokkal hatásosabb módot is ismer arra, hogy kiszívja a munkás munkáját és ingyen tulajdonítsa el annak nagy részét. Az első mód abból áll, hogy az ügyes munkásokat mind sűrűbben helyettesíti középszerű munkásokkal, azután pedig a férfiak helyébe nőket és gyermekeket állít. A tehetség és erő e folytonos kiszorítását, a munkásszemélyzet fokozatos értécsökkentését veszteség nélkül eszközölheti a tőkepénzes, sőt a gépek segélyével sok nyeresége is van e mellett. A gép, az a rettenetes eszköz, mely lehetővé teszi tulajdonosának azt, hogy a fizetetlen munkát a fizetett-hez képest folyvást növelhesse.

A szóban forgó helyettesítésnek az a következménye, hogy a napszám jelentékenyen csökken, két oknál fogva. Azelőtt a munkásnak gondoskodnia kellett az egész családról és munkabére ehhez képest volt kiszabva. Ha a család átlag öt személyből állott (a férj, a nő és három gyermek, ezek közül kettő 7—14 éves), valamennyiök élelmének a családfő béréből kellett kikerülnie. Most, hogy a nő is dolgozik és hogy az idősebb gyermekek, könnyű munkákkal, szintén keresnek valamicskét, a családfő munkabére felénnyel csökkenhet a nélkül, hogy a család megakadna. A munkás bére tehát csak az ő személyes szükségletei, nem pedig a család igényei szerint szabatik meg. Más szóval, az történik, hogy most a család összes tagjai dolgoznak ugyan, de a család, egység gyanánt véve, nem kap nagyobb bért, mint azelőtt. A családfő béréből levonják azt, a mit a családtagoknak adnak. Több a munka, több a testi és erkölcsi fáradság; de az igazi jólét nem javúl: ime, a nők

és gyermekek munkájának szomorú következménye a munkáscsaládra nézve. Az érvet nem Marx eszelte ki; sokszor hozták fel, és a munkások már a publicisták előtt hivatkoztak rá.

Marx Károly és a socialisták szerint — akár az elmélet, akár a gyakorlat emberei — egy másik ok is járul ahhoz, hogy a nők és gyermekek bére leszállítsa a férfiakét és ez az, hogy a nőnek kevesebb a szükséglete, mint a férfinak. Nem bocsátkozunk részletekbe, de tény, hogy a magában álló asszony és a leány olcsóbban tudnak megélni és ruházkodni; a kölcsönös segélyegyletek tapasztalatai az általános felfogás ellenében azt látszanak bizonyítani, hogy a nő ritkábban betegszik meg, mint a férfi. Már akár a physicum kisebb igényei, akár a mértékletes életmód, vagy a takarékoság okozzák, az bizonyos, hogy egy nőnek a megélés kevesebbe kerül, mint egy férfinak. Ebből az következik, hogy mikor nőket vesznek be valamely iparágba, a melyben eddig nem működtek — milyen pl. a nyomdászat, a férfiak munkabére csökkenni kezd.

Az által, hogy a gépek használata lehetővé teszi az ügyes munkásokat közepszerűekkel, azután pedig a férfiakat nőkkel és gyermekekkel helyettesíteni, a tőke le tudta nyomni a munkabéreket és emelni tudta a fizetetlen munkaórák számát, azaz a nyereséget.

A mi a nyereséget illeti, Marx érvelésének alaptalansága nyilvánvaló. Bebizonyítottuk, és különben a tapasztalat is tanúsítja, hogy az a megtakarítás, mely a termelésben általános jellegű, nem növeli a nyereséget: csökkenti az árúcikk önköltségét, és a verseny hatása folytán, kereskedelmi árát. Az első iparos, a ki nőket és gyermekeket alkalmazott egy iparágban, a hol azelőtt nem működtek, ideig-óráig nagyobb nyereséget élvezett ez által; de azután

tíz, száz iparos követte a példáját; szervezete megszűnt titok és szabadalom lenni, és így a nyeresége ismét alábbszállott a régi színvonalra, nála és versenytársainál. A termelésben történt általános jellegű javításoknak csakis a társadalom veszi hasznát, melyet a fogyasztó képvisel.

Marx Károly egész érvelése egyébiránt vagy helytelen vagy óriási túlzásokkal van tele. Nem kell azt hinni, hogy a nagyipar szervezése és a gépek feltalálása előtt a nők nem dolgoztak. A régi civilisatiókban óriási munkát végeztek; a kezdetleges népeknél most is teszik. Látunk ott nőket, a kik szántanak, rőzsét gyűjtenek, terheket hordanak, vontatnak, segítenek az építkezésnél, szőnek és fonnak. Nem lehet tehát azt állítani, hogy a helyzet teljesen megváltozott. Századunknak egyik balga mániája azt hinni, hogy megváltoztatta a dolgoknak nemcsak a formáját, de a lényegét is. A kisiparban, a házi iparban a nők dolgoztak, sőt néha túlságos sokat. És így vagyunk a gyermekekkel is.

E tény constatalása fontossággal bír; és ha ez nem bizonyítaná Marx állításának túlzott voltát, bebizonyítaná annak alaptalanságát a tapasztalat és az érvelés más szempontból is. Téves az a tétel is, hogy mikor a család összes tagjai dolgoznak, a család összessége nem kap nagyobb bért, mint a mennyit a családfő egymaga kapott. A tények azt bizonyítják, hogy a legtöbb mesterségnél a férfiak bére félszázad óta változatlan maradt, még ha összevetjük az élelmi szerek árával is, mely egyébiránt nem nagyon drágult.¹ A mesterségek legtöbbjéről szólunk, mert

¹ L. Essai sur la Répartition des richesses című művet, továbbá Levi Leone és Giffen vizsgálatának eredményét, melyet a pénzügyminisztérium közzétett a Bulletin de statistique 1884. februári és márcziusi füzetében.

meglehet, hogy egyik-másik iparágban a férfiakat nőkkel helyettesítették. A férfi bére mindig arányban igyekszik lenni a termeléssel. Ha igaz volna is — pedig nem igaz, — hogy a nők és gyermekek versenye a férfiak bérét változtatatlanná teszi, sőt csökkenti, még akkor is állna, hogy a munkáscsaládnak előnyére válik az összes családtagok munkája. Ha egy országban, melyben 30—40 millió egyén él, a termelésben részt vesz 3—4 millió egyén, a kik addig csak fogyasztók voltak, akkor a termelésnek nyilván gyorsodnia kell, és kétségtelen, hogy a munka általános növekedése mellett a termékek árának csökkennie kell, miután a túltermelés daczára a fogyasztók száma változatlan marad. A tényleges bérnek tehát emelkednie kell, ha a névleges bér változatlan marad, sőt csökken is. A termékek árának ez a csökkenése okozta, hogy a munkáscsalád tagjai most harisnyát, cipőt viselnek és fehérneműt, függönyöket, szőnyeget használnak, és némi rendszeretet mellett tisztességes, sőt elegans lakással rendelkeznek.

Azonfelül nagy túlzásokat irtak a férfimunkának női és gyermeki munka általi helyettesítéséről. A mechanikus szövőszékek használata előtt a szövést mindenha a nők végezték, most csak részben végezik, mert kiszorították őket a férfiak. A mosás azelőtt kizárólag az ő dolguk volt, most csak részben teljesítik. Ha a férfiak mellé nők kerülnek a szövészethez, sőt a nyomdászathoz is, viszont a férfiak kerülnek a nők helyére a legtöbb fogadóban és a nagy árúcsarnokokban. Új mesterségek, melyek csak férfiaknak valók, hallatlan mérveket öltenek, pl. a bányák, kohók, vasutak. A nők számára nehezebben találnak foglalkozást. Marx eszméje tehát ellenkezik a tényekkel és teljesen nevetéssé válik, mikor a német socialista a maga szokott merész nagyzásával azt állítja, hogy Angliában a nők

száma jobban szaporodik, mint a férfiaké. Tudjuk, hogy a nők száma minden nemzetben meghaladja valamivel a férfiakét. Ennek okát abban kell keresni, hogy a férfiak közt nagyobb a halandóság, a balesetek, a háborúk, a hajótörések folytán, és hogy a férfiak sűrűbben vándorolnak ki, akár véglegesen, akár ideiglenesen. De azért a két nem közt mégis helyre áll az egyensúly. Franciaországban, az 1881-diki népszámláláskor, noha a háború által okozott pusztulásokat a férfinenem tíz év alatt nem heverhette ki teljesen, a nőlakók száma 18.748,772-re rúgott, a férfiaké pedig 18.656,518-ra: a nőké tehát 92.000-rel, azaz fél száztólival volt nagyobb. Ha számításba vesszük a távol időző katonákat, a tengeren levő hajósokat, a végleg vagy ideiglenesen elköltözötteket, úgy látjuk, hogy a két nem közti egyensúly majdnem teljesen helyre van állítva.

Nincs itt a helye, hogy hosszasan szóljunk a gyermekek és nők munkájára vonatkozó törvényekről: ezek a törvények bizonyos mértékben korlátozták a férfimunkának női és gyermeki munka által való helyettesítését. Azokat a törvényeket más helyütt ¹ taglaltuk és jobbra helyeseltük. Mindenkinek helyeselnie kell azt az intézkedést, hogy 12 éven aluli gyermekeket egyáltalán nem, 16—18 éveseket pedig naponkint csak hat órán át szabad a gyárakban foglalkoztatni. A mi a felnőtt nőket illeti, azok nagykorúak, de azért állíthatni, hogy — miután más állapotba jöhetnek és ilyenkor túlságos munka által nemcsak a magok egészségét, de gyermekök jövőjét is veszélyeztetik — az állam nem lép túl a maga hatáskörén, midőn nem engedi meg, hogy a nőket éjjel foglalkoztassák, és midőn kimondja, hogy munkájuk tíz vagy legföljebb tizenegy óránál tovább nem

¹ L. Le travail des femmes au XIX. siècle cz. művemben.

tarthat. Ezekben az esetekben az állam közbelépése nem önkényes; nem a felnőtt egyént védi saját kihágásai ellen, hanem azt a lényt, a ki nem képes magát védeni, magát helyesen vezetni, t. i. a gyermeket, a serdülő ifjút és az anyaméhben levő csecsemőt.

A három módszer közül, melyeket Marx szerint a telhetetlen tőke a végből alkalmaz, hogy mindig több és több fizetetlen munkát zsaroljon ki, a két elsőt taglaltuk és kimutattuk, hogy az elmélet tarthatatlan. Hátra van a harmadik mód, mely abból áll, hogy a gyármunka mindig intenzivebb mérveket ölt.

Miután a törvények és a strikeok folytán a munkásokat 10 - 11 óránál tovább nem lehet napjában dolgoztatni, a ravasz, alattomos tőke másfelől keres kárpótlást: szakadatlanul növeli a munka intenzitását. A gépek mind sebesebben dolgoznak. A perczenkint megtett forgások száma folyvást növekszik. Kisebb izomerőt, de óriási idegerőt kell kifejteni. A figyelemnek mindig ébren kell lennie. A kérlelhetetlen gép szédítő sebességgel forog és egy másodpercnyi pihenést sem enged. Az elme nem nyughatik: iszonyú küzdelemre kél a gép a munkással és emez kimerül. Egy szövőszék helyett most kettőt, hármat, négyet kell igazgatnia. Tíz óra alatt végzi a mihez azelőtt tizenegy, tizenkét, sőt tizenöt óra kellett. Mig egyes meggondolatlan nemzetgazdák ennek az állítólagos haladásnak örvendének, a higgadt emberbarát, a gondolkozó hygienista elszomorodik miatta.

Marx Károly bírálatának ez a legmegkapóbb pontja: megjegyzései a munkának egyre növekedő intenzitásáról figyelmet érdemelnek. A felületes szemlélők csakugyan felreérthettek egy tüneményt, mely nem tekinthető teljesen szerencsésnek, örvendetesnek. A 9—10 órai munka

néha kimerítőbb lehet, mint a 12 órai munka. Valamint hogy a ló, mely vágat vagy üget, csak fél annyi ideig dolgozhatik, mint az a ló, mely lassan ballag a szekér előtt, úgy az embernél is számításba kell venni a munka tartama mellett annak intenzitását. A párisi népies nyelv képlete szerint megtörténik olykor, hogy a munkás «föl-emésztí magát». Ez a modern iparnak sajnos irányzata; de csak irányzat, melyet meg lehet állítani. A törvények szerepe korlátozva van: előírják az elkerülhetetlen egészségügyi óvórendszabályokat, az ipari ügyekbe való túlságos beavatkozás nélkül; megállapítják a felelősséget; a munkaadót kártérítésre kötelezik a balesetekért, melyek oly gyárokban történtek, a hol nem foganatosították a megfelelő óvóintézkedéseket. A munkások, a kik ma nagykorúak, tanultak, a legtöbb országban szabadon gyülekezhetnek, társulhatnak és szövetkezhetnek, szabadon kiköthetik, hogy a munka intenzitása nem haladhatja meg azt a határt, melyet az emberi erő megóvása megszabott. Egyesülések által elég hatalmasak arra, hogy e tekintetben érvényre juttassák jogos követeléseiket. Alapot gyűjthetnek, pénztárakat alkothatnak, új esetekre terjeszthetik ki a kölcsönös segélyegyesületek működési körét. Az iparnak nem képezi elkerülhetetlen, végzetszerű következményét, hogy a munka intenzitása rövid idő alatt tönkre tegye a munkás erejét, munkaképességét.

De ha a bírálat egyes részleteire nézve igaza van is, azt a tételt, hogy «a nyereség fizetetlen munka», Marx korántsem szilárdította meg. A munka intenzitása az ipari nyereséget általában ép oly kevéssé fogja állandóan növelni, mint a munka tartama. Ha ez az intenzitás csak egy gyárban érvényesül, akkor annak a gyárnak tulajdonosa hasznot húz belőle; de ha általános tényynyé válik — a mi

csakhamar megtörténik, — akkor a szaktársaknak és a termelés minden ágában résztvevő tőkepénzeseknek versenye okvetetlenül olyan értékcsökkenést von maga után, mely arányban áll a munka intenzitása által elért haladással. Az ipari nyereség tehát, a már fentebb fölállított szabály folytán, mely megdönti Marx egész érvelését, nem növekszik állandóan; a termelésben történt változás, akár a gépekre, a módszer javítására, a feladatok combinálására, akár pedig a munka tartamára és intenzitására vonatkozik, változatlanul hagyja az iparos nyereségét, ha egyszer a változás általános jellegűvé lett; a verseny és az árcsökkenés folytán csakis a fogyasztóknak válik előnyükre; szóval, az ipari haladás csakhamar kisíklík a gyáros vagy tőkepénzes kezéből, a ki azt a maga előnyére akarná elkobozni: közjóvá válik.

Minden világos látású és részrehajlatlan olvasó el fogja ismerni, hogy Marx Károly fáradozása, a nyereség eredetéről és természetéről fölállított tételét bizonyítani kudarczot vallott. De meglehet, hogy sok embert meg fognak kapni a részletekre vonatkozó, mintegy mellékes megjegyzései. Utolsó szemrehányása egyike a legkomolyabbaknak; azzal vádolja ugyanis a capitalisticus termelést, hogy mindig túlbő munkás lakosságot igyekszik teremteni és hogy modern társadalmunk hemzseg a foglalkozás nélküli emberektől. A modern kor jellemvonása ez? Oly vonás, melyet másutt nem látunk? A történet ennek az ellenkezőjét látszik bizonyítani. A középkorban és az újkor kezdetén nem hiányoztak a csavargók, naplopók, koldusok. A krónikások elbeszélései, a rájuk vonatkozó mindenféle rendeletek, a poor-law, melyet Angliában Erzsébet alatt behoztak, — mind ez azt bizonyítja, hogy az a salak, mely nem tud a társadalommal összeolvadni, nem

a mi korunknak különleges terméke. A középkori pór-lázadások, a nagy társulatok, Richelieu és Colbert rendeletei, melyek arról szólnak, hogy a koldusokat nyakon kell csipni és a gyarmatokba szállítani, döntő bizonytságot tesznek arról, hogy ez a seb már régi keletű. A középkor «szilárd szerves gépezete» daczára, melyet Schaeffle emleget, akkor is volt sok foglalkozás-nélküli ember.

A mesterségek és testületek változhatatlan keretei, a czéhszabályok sok embert dobtak ki a társadalomból, melynek változhatatlan osztályzatai közt nekik nem jutott hely.

Ez a történeti érv fontos. De olyan írónál, a milyen Marx, a ki az eszméket önmagokban taglalja, nem lesz fölösleges kutatni, hogy milyen érveléssel bizonyítja be azt, hogy a capitalisticus termelésnek jellemző vonása, hogy fölös munkás lakosságot és így számos munkanélküli proletáriatust létesít. Ez a tétel összefügg a tőkéről adott definitióval.

Tudjuk, hogy Marx a tőkének két külön álló kategoriájáról beszél: az állandó tőkéről, melyet az épületek, gépek, nyersanyagok, tüzelő készlet stb. képeznek, és a változó tőkéről, mely a munkabérek fizetésére fordíttatik. A tőke egyre növekszik, de Marx szerint az állandó tőke sokkal jobban növekszik, mint a változó tőke. Ez igaz; ezt sokszor jegyezték meg a fix és a forgó tőkéről, a mely szokottabb kifejezések egyébiránt nem felelnek meg teljesen Marx elnevezéseinek. A művelt nemzetnél egyre növekszik a fix tőke, az épületek, gépek, vasutak, javított földek mennyisége. Ezt láthatjuk, ha ily szempontból összehasonlítjuk Angliát Törökországgal. Anglia minden termékéhez, mint pl. a csalánszövet, a papír, az agyagedény. Angliában százszorta több a fix tőke, mint China, Japán és Perzsia azonos termékeihez.

Ez a folytonos növekedése az állandó tőkének — hogy Marx tágabb körű elnevezését használjuk (mely a fix tőkét és a nyers anyagot, meg a tüzelőszert öleli föl), — nagy jótétemény a társadalomra nézve általában, de a munkásnak különösen. Ez tette lehetővé a termelésnek óriási gyarapodását, és a gyártmányoknak, ha nem is teljesen megfelelő, de mégis arányos árcsökkenését. Ez tette lehetővé, hogy a lakosság minden osztálya jobb butorizzattal bír, jobban ruházkodik. És Marx abból, hogy az állandó-nak mondott tőke gyorsabban növekszik, mint a munkabérekre szánt változó tőke, mégis azt következteti, hogy a tőkéek felhalmozódása foglalkozás nélküli fölös lakosságot eredményez.

Nézetünk szerint ez is egyike azon nagyszámú merész állításoknak, melyekben a collectivisták magoknak tetszelegnek. Mi sem bizonyítja a helyességét. A művelt országokban a forgó tőke is gyorsabban igyekszik gyarapodni mint a lakosság. Franciaország lakóinak száma 50 év óta csak egy negyedrésznivel növekedett, és ki merné állítani, hogy a munkabéreknél szentelt tőke ez idő alatt nem kétszereződött meg? Marx tétele egyébiránt más formában ismétli azt a téves eszmét, melyet sok angol nemzetgazda fejezett ki, köztük igen híresek is, a kik azt hiszik, hogy létezik holmi munkabérialap, melyen a kézimunkások összege osztozkodik. Ilyen alap, a mely bizonyos időpontban változatlan, nem létezik. Megczáfoltuk ezt a föltevést, melyet annyi gazdasági író tényül fogad el. A munkásokat a folyamatban levő termelés fizeti, és azt, hogy a termelésből mennyit lehet elvonni munkabérekre, nem lehet szabatosan, változhatatlanul előre meghatározni; a munkabér sok októl függ, de különösen attól, hogy a nyereség az országban bizonyos adott pillanatban milyen kamatnak szo-

kott megfelelni, és attól, hogy a termékekért milyen árt lehet kapni. Azt hinni, hogy van egy bizonyos tőke, melyet félretesznek, hogy abból a munkabéreket fizessék, hogy ezt a tartalékfelét változó tőkének nevezik mint Marx teszi, vagy munkabérialapnak, Mac Culloch és Stuart Mill szerint, pusztá agyrem, melynek a tények nem felelnek meg.

A foglalkozás-nélküli fölös lakosság elméletét Marx még egy jelenségre alapítja, mely sok embert döbbsentett meg: ez a gépek által előidézett folytonos néphullámzás. A tőkepenzes mindig megtakarítani igyekszik a kézi munkát; ez a folytonos gondolata, és magában véve nem is rossz dolog, mert a megtakarított munkaerőnek nem kell azért foglalkozás-nélküli munkaerővé lennie. Igaz, hogy néha azzá válik, legalább ideiglenesen. A gépek csakugyan hasznos működésök mellett azzal a hátránnyal járnak, hogy a munkapiaczon zavart idéznek elő, és bizonyos műhelyekből, legalább ideiglenesen, kiszorítanak bizonyos számú munkásokat. A nemzetgazdákat és emberbarátokat sok ideig foglalkoztatta ez a komoly kérdés. A tényt magát nem lehet teljesen tagadni, de a következményeit nagyon tulozva irták le, pedig azok ma már sokkal kevésbé komolyak, mint voltak a század elején, az első gépek megjelenésekor. A munkások kiszorítása nem történik oly hirtelen, oly erőszakosan, oly nagy mértékben. A művelt nemzeteknél a gép már meghonosodott az ipar minden ágában, és az új gépeknek nem a munkás pusztá keze ellen kell küzdeniök, hanem a régi gépek ellen, melyek hosszabb ideig bírnak ellentállni. A régi gépezetet, ha valamivel silányabb is, nem dobják mindjárt a lomtárba, fokozatosan javítják, és a lakosságnak ideje van az új viszonyokhoz alkalmazkodni, más foglalkozást keresni. A lakosság egyébiránt jobban éberkedik. Nem makacs-

codik, mint a régi szövők és takácsok; nem kezd az új gép ellen reménytelen harcot.

A gyors és olcsó közlekedés lehetővé teszi neki, hogy olyan helyeket keressen föl, a hol sok a munka. És noha minden évben találnak föl egy csomó új gépet, 30—40 év óta mégse láttunk olyan általános csapásokat, minőket Angliában és Franciaországban az új szövőgépek idéztek elő.

A gépek elterjedése által okozott bajok szingazdag leírásával Marx Károlyt megelőzte már Proudhon.

«A jövedelmek költözése, a munka és a bér megszűnése chronicus, állandó, meg nem szüntethető csapás, afféle cholera, mely hol Guttenberg, hol meg Arkwright neve alatt lép föl; itt Jacquardnak, ott James Wattnak, majd meg Jouffroynak nevezik. Egy ideig ilyen formában pusztított a szörnyeteg, majd meg más alakot öltött, és a nemzetgazdák, a kik azt hiszik, hogy távozott, azt kiáltják, hogy ez semmisem volt! Nyugodtak, meg vannak elégedve, hogy ha dialecticájok egész nyomatékával a kérdés pozitív oldalára fektettek súlyt, és szemet húnynak a bomlasztó hatás előtt.»¹

Elfogadjuk Proudhon képletét, noha szörnyen túloz. Ha a gépek terjedését, a sujtó hatás miatt, a cholerahoz lehet hasonlítani, viszont azt tudjuk, hogy a cholera, a mióta helyi jellegű lett, sokat veszített veszélyességéből, enyhébb lett, és az emberek jobban tudnak ellene védekezni. Igaz, hogy Sismondi panaszai, melyek Proudhon előtt irattak, és még hevesebb hangon, méltán megrémíthették nagyapainkat, de a lefolyt félszázad tapasztalatai mindent rendes kerékvágásba zökkenetettek. Nem tagadjuk, hogy a

¹ Contradictions Economiques, I. kötet 149. l.

gépek hirtelen behozatalának egy ideig zavaró, felforgató következményei vannak; de jobban előkészített, kiterjedtebb, plasticusabb környezetbe hozva, az új gépek nem idéznek elő oly váratlan és mélyreható bajokat, mint régente. A csapásokat enyhíti a fölület kiterjedése. Proudhon Jouffroyt említette, a gőzhajó föltalálóját: a gépipar ezen része sohasem haladt oly nagy mértékben mint 1860-tól 1870-ig. De vajjon a vitorlás hajók hirtelen tűntek-e el? Árboczaikat szétszedték-e, hogy befűtsenek velök, vagy deszkákat gyalúlnak fájokból? Korántsem; a vitorlás hajók még léteznek, csak lassan fogynak; kevesebb vitorlás hajót építenek. Manapság is Angliában vitorlás hajókon ugyanannyi ember van elfoglalva mint gőzhajókon. Ezt tanúsítja a következő angol statisztika:

Vitorlášajók:

Év	szám	tonna szám	hajósok száma
1877	17,101	4.138,149	123,563
1878	16,704	4.076,098	120,085
1879	16,449	3.918,676	115,177
1880	16,183	3.750,442	108,668
1881	15,223	3.569,168	102,498

Gőzhajók:

Év	szám	tonna szám	hajósok száma
1877	3,218	1.977.489	72,999
1878	3,390	2.160,026	75,500
1879	3,580	2.331,157	78,371
1880	3,789	2.594,135	84,304
1881	4,088	2.921,785	90,405 ¹

¹ Annual statement of the navigation and shipping of the United kingdom for the year 1881, 265. l.

A főntebbi évek azok, melyekben a gőzhajózás leg-rohamosabban fejlődött. És itt is látjuk, hogy a vitorlahajózás nem enyészik el rohamosan. A hajósokat nem dobják hirtelen a nyomorba. Ha öt év alatt 21,000-rel csökkent a vitorlánhajókon alkalmazott emberek száma, tehát közel egy ötöddel, viszont a gőzhajókon alkalmazottaké 17,500-al szaporodott, tehát egyenértékű számmal, úgy hogy az átalakulásnak öt évre terjedő időszakában az angol kereskedőhajókon alkalmazott egyének összes száma 196,562-ről 192,903-ra csökkent, tehát 3,659 egyénnel vagyis $1\frac{3}{4}\%$ -kal. Milyen exaltált elme tekintheti ezt nagy csapásnak a munkásosztályra nézve? A fiatal emberek közül valamicskével kevesebben léptek a tengerészeti pályára, egy pár száz éltesebb hajós valamivel hamarabb hagyta ott a hajót, és a kikötőkben, dockokban keresett munkát. És ez a nagy ipari forradalom majdnem minden rázkódás nélkül ment végbe.

Ez ma az általános törvény: a gépek meghonosulnak a nélkül, hogy többé embereket zuznának; egyes embereknek zavart, pillanatnyi kellemetlenséget okozhatnak, kizavarva őket fásúlt nyugalomukból vagy a routine ösvényéből, de mélyre menő tartós bajt nem okoznak. Marx, Proudhon és a tőke többi criticusai nem veszik észre, hogy a tőke milyen pártfogója és gyámja a munkásnépnek.

A régi gépekbe fektetett tőke, midőn önmagát védi az új gépek ellen, egyúttal védi a munkásokat is, a kiket foglalkoztat. Azért mert a gőzhajó több előnyt nyújt, a vitorlánhajót a tulajdonosa nem veti azonnal a lomtárba, hanem tovább járatja, csak hogy most már nem 6, 7 vagy 8%, hanem csak 3, 2, sőt 1% kamatot nyer utána. Az iparos, kinek kezdetleges rendszerű muljenny-gépei vannak, nem fogja azokat ócska vasúl eladni, hogy új gépeket

vegyen, nehogy teljesen elveszítse a tőkét, mely sokjába került; még néhány évig használja a régi gépeket, munkaeszközeit csak fokozatosan alakítja át, hogy kimélje a pénzt és a munkást. Így vagyunk a legtöbb iparággal. A tőke, a még el nem kopott régi gépek formájában, erélyesen küzd az újabb találmányok ellen; védpajzsa a kézimunkásnak; csak lassan tágit, és az átmenet kiméletesebb mint mikor a kézmunkás az első szövőgép ellen küzdött. Ez a tőke jötevő szerepe: Marx Károlynak szándékosan behúnyt szeme nem látja ezt meg.

A fix tőke növekedése egyébiránt nemcsak abból áll, hogy a kezdetleges gépet tökéletesebben helyettesítik; a már létezőkhöz új gépeket tesz, és így a munkakeresletet nem hogy csökkentené, inkább növeli. Kétségkívül igazuk van azoknak, a kik bírálgtják a nemzetgazdasági írók túlzott magasztalásait a lancashirei szövők elszaporodásáról. Azok az írók, kik századunk közepe táján a nemzetgazdaságtan mestereinek műveit és tanait commentálták, meg gondolatlan visszaélést üztek az összehasonlításokkal, és nem törődtek azzal, hogy az összehasonlítás tényezői helyesek-e. Dunoyer sokkal kevesebbet bizonyított, mint a mit gondolt, mikor azt irta, hogy Lancaster herczegségnek melyben 300,000 lélek lakott 1750-ben, 672,000 1801-ben, 1831-ben 1 336,000 lakosa volt, és hogy a szövőipar, mely azelőtt 40,000 munkást foglalkoztatott, a gépek föltalálása után másfél millió munkást számlált. Ez az okoskodás hamis és fölületes. Először is nem könnyű megolvasni azokat a háziasszonyokat, a kik naponkint néhány órán át az orsót pörgették; azután meg az angol szövőipar óriási fejlődését annak kell tulajdonítani, hogy Britannia az egész világot látja el szőtt árukkal. Khina és India gunyhóiban, és néhány európai országban is, akadhatnak emberek, a kiket a lancashirei

«selfacting»-ek és «powerloom»-ok megfosztottak régi biztos és jövedelmező keresetöktől. Dunoyer érvelése tehát nem bír teljes bizonyító erővel, mert kivételes esetre vonatkozik.

«A gazdasági írók vétenek az igazság ellen, mondja Proudhon, midőn egész határozottan állítják, hogy a termelés egyszerűsítése sehol sem eredményezte azok csökkenését, a kik valamely iparágban keresetet találtak.»¹

A higgadt és okosan ítélő gazdasági írók nem is kockáztatnak ily helytelen állítást. Csak azt állítják, — és ebben igazat is ad nekik a tapasztalás — hogy a munka minden ágában a gépek, a termelés szaporítása által, csökkentik az önköltséget, hogy az árcsökkenésnek megfelelően terjed a fogyasztás, és hogy egy oly találmány után, mely bizonyos készítmény munkáját csökkenti, sok kilátás van rá, hogy az alkalmazott munkások száma nem lesz kisebb mint azelőtt, sőt hogy időjárával emelkedni is fog. A nemzetgazdák, kik bizonyos idő óta figyelemmel kísérik az ipar viszontagságait, megjegyzik még, hogy művelt népnél, melynek ruganyos elméje van, mely bővelkedik tőkékben, és melynél a munka minden ága többé-kevésbé hatékony gépekkel van felszerelve, a tőkélyesbített gépek behozatalának csak fokozatos hatása van, mely távolról sem okoz oly zavart a munkások tömegében mint azelőtt.

A szabadalmak, melyek úgy szólván fedezik a régi fenyegetett iparágak visszavonulását, szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy az új gépek és új módszerek ne terjedjenek hirtelen, és az átmenet lassabban történjék.

A foglalkozás nélküli fölös lakosság — ha nem vesszük figyelembe a gyöngéket, betegeket, nyomorékokat, tehetetleneket — csak Marx Károly és növendékei képzeletében

¹ Contradictions Economiques, I. 150. lap.

létezik állandóan. A tétlenségre és nyomorra kárhoztott fölös lakosságot Marx az ipar hadserege tartalékának nevezi és összehasonlítja a tétleg szolgáló sereggel. Szerinte a capitalisticus termelésnek okvetetlenül szüksége van erre a tartalékra.

A statisztikai adatok nem erősítik meg ezeket az állításokat. Biztos inkább csak az a tény, hogy a kézimunkások költözése, és a munkaszünet leginkább azokban az iparágakban fordulnak elő, melyeknek, hogy a socialisták nyelvén szóljunk, nincs capitalisticus szervezetök. A «holt évad» különösen a kisiparban és a házi munkáknál fordul elő.¹ A munkás, ott a hol saját szakállára dolgozik, sokkal jobban van kitéve a válságoknak, mint ott a hol a tőke és a gépek oltalma alatt áll. Ezek a gépek nem akarnak szünetelni, vagy csak a legvégső esetben szánják rá magukat. A gépek legjobban biztosítják a munkást az ipari válságok ellen. A kézimunkás, a ki egyedül áll, munkaadó nélkül, saját szerszámaival dolgozik, teljesen ki van téve minden gazdasági zűrzavarnak, melyet a divat változása, vagy a megrendelések gyérülése idéz elő. Nincs a ki ott állna mellette, hogy enyhítse a sors csapásait, senki sem fáradozik azon, hogy neki munkát szerezzen, mikor a rendes vevők elmaradnak. A tőkepénzes, a kit érzéketlennek tüntetnek föl, és a ki kénytelen a gépeit jókarban tartani, a piaczeit védelmezni, rászánja magát, hogy hosszú ideig veszteségre dolgoztasson.

Nem igen szerencsések a példák, melyekkel Marx az ő tételét bizonyítani igyekszik. Hosszasan beszél a «Wander-volk»-ról, t. i. a közmunkáknál és főleg a vasutaknál alkal-

¹ Az olvasó erről bővebb részleteket találhat *Le Travail des femmes au XIX. siècle* cz. művemben.

mazott munkásokról, és némely angol grófság «vándor földművelői»-ről; az «agricultural gangs» név alatt ismeretes mezei munkásokról. Elfeleli, hogy itt nem a gépekkel dolgozó nagy ipar forog szóban. A közmunkát, legalább a vasutaknál, még főleg emberi kezek végezik, melyek kezdetleges szerszámokkal, ásóval, kapával, talyigával dolgoznak; még inkább áll ez a mezőgazdaságról. Azután meg ez a szervezet voltaképp nem egészen rossz; a közmunkák, ha szabályosan, mérséklettel teljesíttetnek, nem gyakorolnak káros hatást a munkásnép helyzetére; az sem okoz bajt, hogy a mezei munkások időszakonként költözködnek, hogy bizonyos munkákat végezzenek; az időszakonkinti vándorlásoknak ezt a rendszerét nem a mi századunk fedezte föl, nem is Angolország; ősrégi dolog az és az ókori civilizációkban is sűrűn fordult elő.

Az a népség, mely munkát jár keresni, egyébiránt nem képez fölös számot a termelés szükségleteihez képest. Nincs az foglalkozás és kereset nélkül. Ha a modern iparnál azt kifogásolják, hogy a munkásnak nem nyújt állandó, végleges helyzetet, tartós foglalkozást, ez túlzás, és ellenkezik jelentékeny tényekkel. A modern ipar sok szilárd keretet teremtett, a hol a munkás nyugodtan nézhet a holnap, és az aggkor elé, és jövője iránt biztosítva van, a mennyire ez az emberi sorsnál lehetséges. Ez állandó keretekben a proletárok közül száz meg százezrek, sőt milliók találnak menedéket. Itt vannak pl. a vasúttársulatok, a biztosító intézetek, a nagy árúcsarnokok, a hajózási társulatok, és más ipari vállalatok, a hol a munkások és a hivatalnokok, nem napszámra, nem hetekre, még csak nem is évszámra, hanem úgy szólván életfogytiglan találnak alkalmazást.

Ha figyelmesen bonczoljuk Marx legtöbb szemrehá-

nyása elenyészik; a mi megmarad, az olyan állapotra vonatkozik, mely nagy részben ideiglenes, a létesülés és átalakulás azon első időszakára, melyet a nagy ipar chaoticus időszakának neveztem. A kölcsönös segélyegyesületek, a társulati szellem, az önkéntes, szabad biztosítások fejlődése, a közoktatás javulása, az ipari élet igényeiről és eshetőségeiről tett folytonos tapasztalatok ezeket a bajokat meg fogják szüntetni vagy még enyhíteni fogják.

A tények Marxnak különösen azt az állítását döntik meg teljesen, mely úgyszólván a többi állítások össz foglalata, hogy t. i. a pauperismus annál jobban terjed, minél jobban fejlődik a gazdagság. A pauperismus szerinte az ipar hadseregének rokkantjait képviseli. A német socialista igen hosszasan beszél erről a tárgyról. Azt fejti ki, hogy a munkanélküli emberek száma, és az ipari találmányok fejlődése közt correlatió van. A munkásosztály egy részének kényszerű tétlenségre való kárhoztatása, a másik rész túlságos munkája által, az egyes tőkepezések meggazdagodásának eszközévé válik, és egyúttal az ipar hadserege tartalékának megalakulását oly gyorsasággal siettet, mely megfelel a társadalmi accumulációnak. Hogy milyen hatalmas ez a tényező a lakosság viszonylagos fölöslegének alakulásában, azt többek közt Anglia is tanúsítja. A munka megtakarítására szolgáló műszaki eszközök óriásiak. Ha tehát a munkát holnap észszerű mértékre szorítanák, és a munkások különféle rétegeinek, a kor és a nem aránya szerint, adnák ki, akkor a mostani lakosság egyáltalán nem volna elégséges ahhoz, hogy a nemzeti munkát a mostani mértékben folytassa. A munkások nagy többségét, a kik most *nem termelők*, át kellene alakítani *«termelőkké»*.¹

¹ Das Kapital, 661. és 662. lap.

Ez gyermekes okoskodás: a munkások minduntalan fölhozzák, midőn azt állítják, hogy mindenkinek jutna munka, ha a munkaidőt 2—3 órával megrövidítenék. Nem ügyelnek arra, hogy a termékek ára emelkednék, és hogy ennek folytán a piacz szűkebbre szorúlna, nevezetesen a kivitelre dolgozó iparágaknál; a többi iparágaknál, a termelés csökkenése folytán, a nemzet közt fölosztható termékek összege csekélyebb volna, és így a tényleges bérnek is szükségkép alább kellene szállnia. Ez persze nem azt jelenti, hogy a munka idejét és intenzitását örökre a mai mértékre kellene szabni, és hogy azokat nem lehetne csökkenteni. De a tények helyes megfigyeléséből az következik, hogy a hirtelen, mesterkélts általános mozgalom, melynélfogva egy országban vagy épen valamennyi országban egyszerre csökkentenék a munka tartamát és intenzitását, a főntebb jelzett következményeket vonná maga után, föltéve, hogy bizonyos új műszaki találmányok azt nem okozzák, hogy változatlan munkaidő és munkaintenzitás mellett a termelés mégis növekszik.

Marx sok példával igyekszik bebizonyítani a capitalisticus accumulatióról felállított «törvényt», hogy t. i. ez az accumulatio oka is, okozata is, a foglalkozás nélküli fölös munkástömeg alakulásának. Sok példát hoz föl, nevezetesen az angol ipar történetének 1846 és 1866 közötti időszakából; a tények legtöbbje, a túlnépes lakások, a költözködések, nem bizonyítanak a fejezet címét képező tétel mellett. A nélkül, hogy a szerzőt követnők példái közé, két lapon könnyen bebizonyíthatjuk, hogy állításai teljesen tévesek, hogy a tőkének fölhalmozódása, az ipar fejlődése nem idézik elő szükségképen a foglalkozás nélküli lakosság elszaporodását. Az angolországi szegényekről szóló statisztika czáfolthatatlanul bizonyítja ezt. Az alábbi

kimutatásból ugyanis két fontos tény derül ki. Az 1849 és 1883 közti időszakban, melyben Anglia és Wales ipara és gazdagsága szembetűnően növekedtek, a szegények száma bizonyos arányban absolute csökkent, viszonylagosan pedig majd felényivel csökkent; ha a munkaképes felnőtt szegények kategóriáját nézzük, azt látjuk, hogy az absolut szám felényivel vagy egy jó harmaddal csökkent, a lakossághoz arányítva pedig egy harmadát se képezi az időszak elején constatatált létszámnak. Így tehát Marx fictiója, az ipar hadseregének foglalkozás nélküli tartalékáról, elenyészik. Miután a szegényekről szóló törvény Angliában kötelezővé teszi a szegények segélyezését, és nem lehet föltenni, hogy az utóbbi évtizedben, melyben a humanus érzelmek és a philanthropia oly nagy lendületet vettek, az illető hivatalnokok kevésbbé lettek volna nagylelkűek, mint elődeik, a bizonyíték döntő súlytal bir.¹

A segélyezett szegények száma.

Év	Munkaképes felnőtt szegények	Más szegények	Összesen	Anglia és Wales lakossága
1849	201,644	732,775	934,419	17.564,000
1850	151,159	739,384	920,543	17.773,324
1851	154,525	706,368	860,893	17.982,849

¹ Egy író, a ki a «keresztény socialisták» iskolájához tartozik, az «Essai sur la Répartition des Richesses» állításainak megczáfolása végett azt bizonyíttatta, hogy a hivatalos pauperismus azért mutat csökkenést, mert a szegényekről szóló törvényt 1834 óta szigorúbban kezelik, és mert a munkás irtózik a «workhouse»-tól. (Revue des institutions catholiques, I. füzet.) Ez a felfogás teljesen téves; csak az 1834-et nyomban követő évekre alkalmazható. De húsz év óta a törvényt alkalmazó tisztviselők sokkal humanusabbak lettek és a segélyt főleg otthon nyújtják. Így pl. 1883-ban 165,000 egyént segélyeztek a «workhouse»-ban és 528,000-et otthon.

Év	Munkaképes felnőtt szegények	Más szegények	Összesen	Anglia és Wales lakossága
1852	137,318	697,106	834,424	18.193,206
1853	126,220	672,602	798,822	18.404,368
1854	136,277	682,060	818,337	18.616,310
1855	144,500	706,869	851,369	18.829,000
1856	152,174	725,593	877,767	19.042,412
1857	139,130	704,676	843,806	19.250,416
1858	166,604	741,582	908,186	19.471,293
1859	137,418	723,052	860,470	19.686,701
1860	136,761	714,259	851,020	19.902,713
1861	150,526	739,897	890,423	20.119,314
1862	167,646	778,520	946,166	20.352,140
1863	253,499	889,125	1.142,624	20.590,356
1864	186,750	822,539	1.109,289	20.834,496
1865	170,136	801,297	971,433	21.085,138
1866	149,320	771,024	920,344	21.342,864
1867	158,308	799,865	958,173	21.608,286
1868	185,630	848,344	1.033,974	21.882,059
1869	183,162	856,387	1.309,549	22.164,847
1870	194,089	885,302	1.079,391	22.457,766
1871	189,839	892,087	1.081,926	22.760,359
1872	153,753	823,911	977,664	23.067,835
1873	127,697	759,648	887,345	23.356,414
1874	114,324	714,957	829,281	23.648,604
1875	115,209	700,398	815,587	23.944,459
1876	97,065	652,528	749,543	24.244,010
1877	92,806	635,544	728,350	24.547,309
1878	97,927	644,776	742,703	24.854,397
1879	118,933	681,493	800,426	25.165,336
1880	126,228	711,712	837,940	25.480,161
1881	111,369	691,957	803,126	26.055,406
1882	106,280	691,334	797,614	26.406,820
1883	105,357	693,939	799,296	26.762,974 ¹

¹ Ez a kimutatás kombinálva van két kimutatásból, melyeket egy ultra democraticus munka, a «Financial Reform Almanach» közölt az 1884. évi folyam 114. és 118. lapjain.

E kimutatásnak, mely egy általános tünetményt bizonyít, mégis csak más értéke van, mint a tőkét bíráló socialista által felhozott összefüggés nélküli töredékes számoknak. Rettenetesen sújtó csapás ez a frivol kártyavár, melyet Marx oly leleményesen fölépített. E kimutatásnak minden tényezője, minden számoszlopa a socialista doctrina ellen bizonyít. 1849-től 1883-ig, 34 év alatt, a mi elég idő arra, hogy az észleletnek bizonyító ereje legyen, Anglia és Wales lakossága 17.564,000 lélekről 26.762,000 lélekre szaporodott, tehát 9.200,000 lélekkel, vagyis 53 százalékkal növekedett. De ugyanezen idő alatt jelentékenyen csökkent az összes rendbeli szegények együttes száma. Ez a létszám 1883-ban 153,000 lélekkel, azaz 14 százalékkal volt kisebb, mint 1849-ben. Azt fogják tán mondani, hogy az 1849-diki év a nyomor szempontjából kivételes év volt. De hisz 1849-től 1859-ig minden évben nagyobb volt a szegények száma, mintsem 1883-ban, kivéve az 1853-iki évet, a mikor a két szám majdnem egyenlő. Az 1860 és 1869 közti időszak minden évében szintén nagyobb volt a szegények száma, mint 1883-ban. Vagy tán azt fogják felelni, hogy az 1883-diki év volt kivételes év? Ezt sem lehet mondani, mert 1876 óta a legtöbb esztendőben csekélyebb volt a szegények száma, mint 1883-ban, a mely évben az ipar pangott, sőt szinte válságon ment keresztül. Ime egy első, categoricus, kétségbevonhatatlan czáfolat Marx Károly elmélete ellen. De van egy második, még erősebb czáfolat. A pauperismus csökkenése még sokkal rohamosabbnak mutatkozik, ha a szegények számát összehasonlítjuk a lakosságával. Angliában és Walesben, 1883-ban száz lakosra nem egészen 3 szegény jutott, 1849-ben pedig $5\frac{1}{3}\%$; az 1849 utáni években az arány valamivel kisebb volt, de még mindig

körülbelül 5 % ; azután egyre csökken ; igaz, hogy nem szabályosan (mert a kereskedelmi válságok is befolyanak a szegények létszámára, és mert a társadalmi tünemények nem egyenes, hanem tört vonalban haladnak), de azért a csökkenés szembetűnő és majdnem folytonos, habár közbe-közbe megszakítást szenved is. Ha a szám 1876 után bizonyos mértékben emelkedik a nagyobb üzleti pangás folytán, ez az emelkedés nem igen érezhető, és 1873 óta a segélyezett arányszáma a lakossághoz képest soha sem érte el az 1849 és 1859 vagy az 1860 és 1870 közti időszak arányszámát.

A fentebbi kimutatásból egy utolsó, még sujtóbb bizonyíték derül ki. A szegények két kategóriája (felnőtt munkaképes szegények és másféle szegények) közti arány megváltozott. A munkaképes segélyezett szegények száma 1849-ben 201,000-re rúgott, és az ötvenes években az ezen kategóriába tartozó szegények száma nem szállt le 126,000 alá. A rákövetkező évtizedben, 1860-tól 1869-ig e szegények száma 136,000 és 253,000 közt ingadozik. De már 1874 és 1883 közt a felnőtt munkaképes szegények száma 92,000 és 126,228 közt változik. Ez utolsó évtized maximuma kisebb mint a két előző évtized minimuma, vagy legalább csak 8 egységgel haladja meg a minimumok egyikét, az 1853-dikét. Pedig az összes lakosság 50 % -kal gyarapódott.

Ezek a tények megdöntik Marx Károlynak gyermekes és sophisticus tételeit. Hogy lehet még beszélni az ipar hadseregének azon foglalkozás nélküli tartalékáról, a mely állítólag egyre gyarapszik? Hogy lehet azt állítani, hogy a tőkék felhalmozódása a kényszerű tétlenségre kárhozott munkások számát folyvást növeli? Ha ki lehetne fűrészni azt a 92,000 vagy 126,000 egyént (az utolsó

évtized minimuma és maximuma), a 27 milliónyi lakosság szegényeit, akkor látnók, hogy legtöbbjüknek, ha munkaképesek, valami hibájuk van; renyhék, rossz magaviseletűek, rossz akaratók és majdnem valamennyien ilyen hibák miatt maradnak ki az ipar hadseregének sorából. A felnőtt és egészséges szegények számának ezt a csökkenését talán a kivándorlással fogják magyarázni? De hisz Anglia és Wales (a mi nem tévesztendő össze a hármas királysággal) inkább a bevándorlók, mint a kivándorlók országa!

Ezek a számok teljesen megdöntik Marx tételét, de megdöntik azt a tapasztalat és az érvelés is. A nagy ipar nem szül foglalkozás nélküli fölös lakosságot, miután az iparosoknak, még a válság éveiben is, érdekökben áll folytatni a munkát, nehogy végleg elveszítsék a munkásokat és gyárberendezésük pusztulásnak ne induljon; a helyett hogy elküldenék munkásaik felét, a mint azt a kis iparos teszi ilyenkor, azt szokták tenni, hogy a munkaórák vagy munkanapok számát csökkentik, nem 10—12 óráig, hanem csak 5—6 óráig, vagy hetenkint csak három napon át dolgoztatnak. Így aztán az erős válság idején, legalább a gyáriparban, a munkások zöme nem jut teljes nyomorba, hanem csak szerényebb viszonyok közé. Marx tételének alogikusitását az is bizonyítja, hogy a munkanélküli munkások száma még a nagy ipari pangás idején se válik óriásivá; sok munkás kevésbé van ugyan elfoglalta, mint azelőtt, de azért nincs teljesen munka nélkül.

A gyáripar egészben véve orvosszer a teljes munkaszünet ellen. Ha a kisipar nem marad is oly teljesen munkaszünetek nélkül, azért még se szül egyre növekedő pauperismust. Tanúsítja ezt a kimutatás, mely feltünteti,

hogy mekkora volt a szegények száma Párisban a múlt század vége óta. Tudjuk, hogy Páris soha se volt szegények szűkében, és a «cour des miracles»-t híréből rég ismerjük. A régi monarchia fővárosában mindenha nagy számmal voltak a koldusok és csavargók. Nem megyünk vissza a középkorig, csak a nagy forradalomtól kezdve nézzük a párisi pauperismus egyes phásisait.

A forradalmi időszámítás X. évében, azaz a consularatus alatt (1803-ban), mikor a rend helyre volt állítva és ismét kezdődött a jólét, Párisban 43,552 szűkölködő család volt, azaz 111,626 egyén. Azt hiszik, hogy Párisnak akkor 547,416 lakosa volt, jutott tehát egy szűkölködő öt-öt lakosra. 1803-tól 1814-ig nem látunk javulást. A restauratio visszaadja az országnak a békét, rendezi a pénzügyi viszonyokat, megindítja a közmunkákat; a gyáripar első szárnypróbálgatásait látjuk, és e különböző okok behatása alatt csökken a pauperismus. Párisban 1813-ban 5—69 lélek és 1818-ban 8.08 lélek után jutott egy szűkölködő, a hozzávetőleges számítások szerint. A későbbi népszámlálások a következő tüzetesebb eredményeket adták:

1829-ben 1 szűkölködő	13.02 lélek után		
1841-ben 1	»	13.30	» »
1850-ben 1	»	19.38	» »
1856-ban 1	»	16.50	» »
1863-ban 1	»	16.94	» »
1864-ben 1	»	16.16	» »
1866-ban 1	»	17.12	» »

Ez utóbbi évben 111,357 szűkölködő volt, a kik 42,098 háztartást képeztek. És 1880-ban, mikor Párisnak kerekszámban 2.250,000 lakosa volt (az 1881-iki nép-

számlálás 2.239,000 lelket constataált) a segélyezett szűkölködők száma 123,735 lélekre (46,815 család) rúgott, azaz egy szűkölködő 18 lakosra jutott, kevesebb mint a forradalom óta valaha, kivéve az 1850-diki évet; de ekkor még nem tartoztak Párishoz a külvárosok, melyekben aránylag legtöbb a szegény. A 13., 14., 15., 19. és 20. kerületekben absolute és viszonylag legnagyobb a szegények száma, és ez az öt kerület nem tartozott a régi Párishoz, mely csak a 12-ik kerületig terjedt bezárólag.¹

A szegények száma Párisban 1880-ban nem volt nagyobb mint 1803-ban és az ezt követő években, pedig időközben a lakosság megnégyszereződött. Az arányszám egy harmaddal kisebb mint a restauráció végén, és Fülöp Lajos uralkodása első éveiben. Tegyük hozzá, hogy az 1880-ban segélyezett 46,815 családfő közt volt 28,690, a ki végleges vagy évi segélyt kapott, és 18,125, a kit ideiglenesen segélyeztek. A férfiak Páris szegény lakosságának csak gyöngye részét képezik: 123,735 közt csak 25,092. Pedig a férfiakat csak a nőkkel, a fiú és leánygyermekkel állítjuk szembe, holott valószínű, hogy e 25,092 egyén közt sok az aggastyán; tán felét képezik a számnak.

Ilyen adatokkal szemben hova lesz Marx Károly «törvénye», mely szerint a tőke fölhalmozódása folytán a foglalkozás nélküli, nyomorban sinylődő munkásnép száma egyre növekszik? A tények megczáfolják ezt az elméletet. A pauperismus helyzete Párisban annál nagyobb jelentő-

¹ Ezek a számok «Block Mór Statistique de la France» cz. művéből (2. kiadás, II. kötet 489. lap) és ugyanezen szerző statisztikai évkönyve 1883-diki kötetéből (452. lap.) vannak véve.

séggel bir, mert a vasúti vonalak szaporodása sok vidéki szegényt hozott ide, a kik azt hiszik, hogy itt könnyebben tesznek szert keresetre. Desprez kórházi orvos, a ki jól ismeri a közjótékonysági ügyeket, egy levélben, melyet az «Economete Français» 1884. február 2-án tett közzé, megjegyzi, hogy a Párisban megtelepülő vidéki munkások idehozzák szegény rokonaikat, a kik azután a közjótékonyság terhére vannak. Ezért a Párisban segélyezett szegények, a kik vidéken születtek, sokkal nagyobb arányszámmal birnak, mint a vidéken vagy külföldön született párisi lakosok általában. Az 1881-iki népszámlálás szerint 2.239,928 főnyi lakosság közül 807,060 született Párisban vagy a külvárosokban, vagyis az összes lakosság 36 % -a; az 1880-ban segélyezett 46,815 családfő közül pedig csak 10,792 volt (tehát 23 % és nem 36 %), a ki Párisban vagy a Seine-départementban született. Erre azt felelik, hogy nemcsak a családfők születéshelyét kellett volna kutatni, hanem az összes családtagokét, mert akkor a párisi születésű szűkölködők arányszáma meghaladná a 23 százalékot. Ez bizonyos, de ha figyelembe vesszük, hogy a felnőtt nők és férfiak a párisi szűkölködő lakosságnak több mint a felét képezik (25,092 férfi, 41,291 nő, 28,499 fiú és 28,853 leány) akkor arra a következtetésre jutunk, hogy még mindig nem értük volna el a 36 % -ot, a Párisban élő vidéki születésűek arányszámát.¹

Ha a párisi pauperismus helyzetét összehasonlítjuk az angolországinak helyzetével, látjuk, hogy mily helytelenek

¹ E számítások adatait Block Maurice «Statistique de la France» cz. művéből (II. kiadás, II. kötet, 489. lap), Block 1883-diki Annuaire de statistique-jából, vagy Páris városa «Statisztikai Évkönyvé»-ből merítettem.

Marx megjegyzései, vagyis inkább érvelései, és mily alaptalan a vád, melyet a különböző rendbeli socialisták (a «tudományos» vagy sentimentalis socialisták) fölhozni szoktak. A való helyzet nem olyan keserves, a milyennek e búsuló vagy fölháborodott írók látják, és a társadalmi pokol inkább csak az ő sötét képzeletökben létezik, nem pedig a modern nemzetgazdasági szervezetben.

VII. FEJEZET.

A 'collectivismus a valóságban. Schaeffle.

Tanulmányoztuk a collectivismust bíráló, tagadó fejtegetéseiben, és úgy hiszszük, megczáfoltuk a modern társadalom ellen fölhozott szemrehányásainak legtöbbjét. Könnyen kimutathattuk, hogy milyen sophismák az értékről, a tőkérről és a munkabérről adott «tudományos» okoskodásai. Most már át kell térnünk az egész tan pozitív oldalára, és a javaslatba hozott megoldási módozatokra. E kárhuzatos társadalom helyére, mely bezárja mozgó kereteibe a művelt népeket, vagyis inkább a majdan megdöntött társadalom helyébe mit fognak állítani? Nem kis fontosságú kérdés ez. A mai nyomor helyett mit cseréljünk be? Miben nyilvánul majd az emancipáció, és mit fizetünk majd érte?

Itt Marx már nem lehet többé kalaúzunk: kénytelenek vagyunk búcsút venni tőle, hamis, gúnyos, üres dialecticájától. Eltűnik előlünk. A tőkérről szóló munkája homlokára ezt írhatta volna:

Ich bin der Geist der stets verneint.

Göthe ezt a megkapó formuláját Mephistóval, a sötétség és kárhuzat szellemével mondatja. Marx Károly tagad, és összes bölcsesége nem megy túl az ismételt tagadáson; képzelete megakad mikor arról van szó, hogy

az új társadalmat mikép kell szervezni.¹ Lassalle, az ő csillogó, csábító szavú versenytársa szintén nem segíthet rajtunk sokat. Az állam által segélyezett munkás-szövetkezetekről szóló elmélete nyers vázlat maradt; nem akarta azt szabatosan kidolgozni, nem színezte ki részletekkel az emberiség jövődöbéli földi életének képét.

Más kalaúz kínálkozik, a ki szerényebb hangon szól, a ki a formában és magatartásban nem mutat forradalmi jeleget, hanem rábeszélően, kérően beszél, nem buzdítja a népet lázadásra, rombolásra, hanem mint volt miniszter a minisztereknek igyekszik tanácsokat adni. Schaeffleről akarunk szólni, a kiről e könyv elején sűrűn volt szó, és a kinek munkáit a német és olasz gazdasági írók figyelmesen tanulmányozzák. «Die Quintessenz des Socialismus» cz. könyvecskéje az egyetlen munka, a mely a jövőbeli társadalom épületének tervét föltüntetni igyekszik.

A «Socialismus» szó alatt Schaeffle az új socialismust, azaz a collectivismust érti, melynek semmi köze a század első feléből való írók sentimentális vágyaihoz, és nagyralátó ábrándjaihoz.²

Mielőtt Schaeffle nyomán bonczolnók a rendszert, foglaljuk össze röviden a már tett megjegyzéseket. A mai társadalmi szervezetet, a collectivisták szerint, a kispolgá-

¹ Marxra is ráillik Proudhon mondása Louis Blancról: A mi a könyv bölcsészeti értékét illeti, az épen akkora maradna, ha a szerző minden lapra kövér betűkkel ezt az egy szót irta volna: *Tiltakozom.* (Contradictions économiques, I. kötet, 217. lap.)

² A derék Spuller, Páris város képviselője, mikor 1884. február havában a franciaországi munkások helyzete tárgyában kiküldött 44-es parlamenti bizottságban az elnöki széket elfoglalta, kijelentette, hogy nem fél a szavaktól, és mondhatja, hogy «a vizsgálat alaposan socialisticus szellemben fog vezettetni». Ez prudhoneria vagy philiszterség. A jámbor Spuller azt hiszi, hogy nagy

rok ipari rendszerének hanyatlása jellemzi; a collectivismus nem időszakonkinti osztozkodás; nem zárja ki a gépeket, a tőkét. Akkor hát micsoda? Néhány idézet Schaeffleből elég szabatosan fogja megmagyarázni.

«Ime röviden összefoglalva, úgymond, a socialismus programja, a nemzetközi socialista mozgalom igazi célja:

A *magántőkét*, — azaz a magán speculatio által való termelést, mely nem ismer más társadalmi szabályt, mint a szabad versenyt, — pótoljuk a collectiv tőke által, vagyis oly termelési mód által, mely miután az *összes termelési eszközök* a társadalom összes tagjainak *együttes birtokát* képezik, a nemzeti munkának egységesebb socialis, *collectiv* szervezetét hozná létre.

Ez a collectiv termelés megszüntetné a mostani versenyt, mert a gazdaság termelésének együttesen (társadalmilag, cooperative) végrehajtható részeit hivatásos intézetek (berufsanstaltliche) vezetésének rendelné alá, és e vezetés mellett eszközölné a közös (socialis) készítmények fölosztását az összes termelők közt, minden ember munkája társadalmi használati értékének mértéke szerint...

A mai capitalisticus államban az, a kinek tőkéje van, szabadon kezdhet bármilyen vállalatot a nemzeti termelés egy részével, még pedig saját érdekében, és nincs alávetve semmiféle más befolyásnak, mint a szintén nyereséget kereső versenytársaknak, úgy szólván, hydrostaticus reakciójának.

dolgot művelt, ha a forradalmi írók elől elveszi azt a szócskát, Ön nem tudja, mi az a socialismus; hallgassa meg Schaefflét, majd ő megmondja. Milyen balga divat azt a látszatot keresni, hogy a szavak iránt megegyezünk az emberekkel, a kik ellen küzdünk!

A socialista államban a termelés és forgalom szervezésének eszközei (azaz a tőke, a termelési eszközök összege) közös tulajdonát képeznék a társadalomnak, melynek collectiv közgei egyfelől a munka elkülönített erőit összeállítanák és a collectiv munka szervezetébe olvasztanák, másfelől pedig a társadalmi összműködés összes termékeit az egyesek munkájának aránya szerint szétosztanák. Így tehát nem léteznék többé magánüzlet, magánvállalat, hanem csak az összes munkások szervezett együttes munkája, a collectiv tőkével társadalmilag létesített termelési és csere-intézetekben. A tőkepenzesek nyeresége, és a munkások bére közti viszony megszűnne...

«Az egyes termelési ágakhoz szükséges eszközöket a hivatalos vizsgálat állapítaná meg, mely kezelné az eladásokat, és a termelést igazgatná. A társadalmi ipart így szabályoznák. A netáni hiányt vagy fölösleget időközönként ellensúlyoznák, és a fölösleget raktárakba tennék, melyek valóságos közraktárak volnának.

Tagadhatatlanul ez a legáltalánosabb értelemben vett collectivismus, szembeállítva a capitalismus-szal.»¹

Ime az általános fogalom elég határozottan kifejezve. Schaeffle hozzáteszi, hogy az új rendszer megszüntetné a kölcsöntőkéket, a hitelt, a föld és házbért, a tőzsdét, az árukereskedelmet, a piacot, a hirdetményeket, a reklámot, főleg pedig az ércpénzt.

Meghagyná, legalább elméletben, az egyéni szükségletek szabadságát, a fogyasztás szabadságát, a pénztakarítást, az öröklést. Mindenkinek átlagos jólétet szerezne, és nem zárná ki a személyes érdem jutalmát. Sőt tovább

¹ A. E. Schaeffle: Die Quintessenz des Socialismus, 2. és 3. l.

megy, megengedné a személyes érdemnek általánosan elismert aristocratiáját. (Schaeffle könyvének 37. l.)

Vizsgáljuk, hogy az itt jelzett állapot elég világos-e, nincs-e telve ellenmondásokkal, összefüggés nélküli tételekkel, lehetetlenségekkel. Tekintsük a collectivista társadalmat különböző gazdasági jelenségeiben, a különböző gazdasági kategóriák szempontjából, minők a termelés, a forgalom, a javak fölosztása és fogyasztása; kutassuk, hogy a collectivismus milyen szerepet juttat az ipari haladásnak és a szabadságnak; e vizsgálatban helyet kell, hogy találjon egy más fejezet, mely arról szól, hogy milyen viszonyban fog állni a collectivista állam a többi államokkal, (akár megtartják ezek a mai gazdasági szervezetet, akár pedig az új rendszert fogadják el) mert egy állam nem termelhet mindent, és kénytelen más államokkal csereviszonyba lépni. Különös, hogy a collectivista elméletek szerzői ezzel a kérdéssel nem törődtek: itt olyan nehézségekbe ütköztek volna, melyeket legyőzhetetleneknek lehet tekinteni.

A collectivista írók, rendszerök fölényének egyik okát abban látják, hogy a termelésben a mostani verseny töredékes, öntudatlan «anarchicus» actióját az egységes, tudatos actió helyettesíti. Vajjon ez a helyettesítés csakugyan nyujtaná-e a remélt összes előnyöket? Az összehasonlítás, melyet a társadalom és az emberi test functiói közt oly sűrűn szoktak fölállítani, ellene szól e reménynek. Az emberi test sok szerves mozgást eszközöl — sőt ezek a legfőbbek — a nélkül, hogy az akarat és a reflexió működnék. A tüdő léggel telik meg, tisztítja a vért, a szív dobog, a gyomor és a belek emésztenek, a máj, az agy és a különböző szövédékek kiválasztják a vérből az elemeket, melyekre szükségök van, a nélkül, hogy az akarat és a gondolkodás csak legcsekélyebb befolyást is érvényesítene.

Jobb volna, ha az másképp történnék, ha a gondolatnak és akaratnak folyvást ügyelnie kellene ez állandó functiók szabályszerű teljesítésére? Ki nem veszi észre, hogy az ember így sokat vesztene a szellemi szünetből, az erkölcsi nyugalomból, a méltóságból, a nélkül, hogy az állati élet szabályossága és biztossága szempontjából bármit is nyerne?

A testünkben folytonosan teljesített functiók ezen első és nagy fontosságú kategóriáján kívül, mely felsőbb lényünket nem foglalkoztatja, a szokás és az ösztön még sok cselekedetet végez, melyek igen fontosak, és melyek szintén öntudatlanul hajtathatnak végre, a nélkül, hogy az akarat és a gondolkozás működnék. Ezek rendesen a leglényegesebb actusok, melyek leginkább mondhatók célhoz vezetőeknek. A legkiválóbb bölcsesek és természettudósok, Spencer Herbert és Darwin, iparkodtak ez ösztönszerű tények jelentőségét kellő világításba helyezni. Ha ezek helyett meggondolt, akart actusokat kellene végeznünk, az egyén a legnagyobb veszélyben forogna: igaz, hogy meg tudna élni, de izgalmas, nyomorúságos életet folytatna, mert a gondolat és az akarat a legtöbb esetben elkésnének.

Érdekes constataálni hogy a collectivismus és a socialismus mily éles ellentétbe jutnak a modern bölcsezzettel és a természettudománnyal. Azok a gyermekes socialis rendszerek, melyek az egyének ösztöne és szabad akarata helyére néhány törvényhozó lassu, megbizhatlan elméjét akarják állítani, és melyek fölteszik, hogy a társadalom különböző tagjainak képességei legalább megközelítőleg egyenlők, nyilvánvaló ellentétben állanak a század összes bölcsesei s természettudósai által constataált tényekkel; ellentétben állnak főleg az evolutio tanával, melynek alaptételét lehet kifogásolni, de a mely a részletekben annyi leleményes és tanulságos észleletet tett.

A társadalomban ép úgy, mint az emberi testben, a legtöbb functió — a megszokottabbak, azok, melyek nélkül az élet félbeszakadna — önként, öntudatlanul teljesítetik. A törvényhozó és tanácskozó testületek ott nem bírnak közbelépni, legfeljebb zavarólag hatnának azok folyamatára. Így vagyunk a főtartás valamennyi mindennapi tényével. A szokásnak és az ösztönnek, melyek sohasem szunnyadnak, azokban nagy részök van. Az a szokás és az ösztön egyébiránt a mindig éber magánérdekkel függ össze.

Első látszatra meg sem lehet érteni, hogy olyan nagy városok, mint London és Páris, rendszeresen élelmezhetik magokat a nélkül, hogy a hatóság tetteleg vagy legalább rendeletekkel beavatkoznék. A leleményes és csábító Fénelon, a «Telemach»-ban meg is írta, hogy a kormánynak ezer meg ezer intézkedést kell tennie, hogy a szeretett Salente megélése és virágzása biztosíttassék. A régi monarchia alatt meghatározták, hogy Páris környezetének bizonyos körvonaláig minden terményt Páris élelmezésére kell szánni. És ime azt látjuk, hogy London $4\frac{1}{2}$ millió lakója, Páris $2\frac{1}{2}$ millió lakója minden este nyugodtan alhatik el; sem az egyeseknek, sem a hatóságnak nincs gondjuk az élelmiszerek megérkezése miatt. Az árúcsarnokok és piacok mindig bőven vannak ellátva; a hozatal egy napig sem szünetel. «Il mondo va da se» mondta Galiani. Emberek, a kiknek fogalmuk sincs a nemzetgazdaságról és a statisztikáról, és a kiknek eszök ágában sincs a közérdek, minden nap megfelelő mennyiségben szállítják azt a sok terményt, a mit Páris 24 óra alatt elfogyaszt.

Ha azonban az állam jut abba a kényszerűségbe, hogy egy pár ezer embert kell áthelyeznie, pl. hadosztályi vagy dandárgyakorlatokra, akkor az ő tudatos előrelátása mellett is rengeteg bajába kerül, a míg őket kellőleg ellát-

hatja. A szokás, az ösztön, a magánérdek csodákat művelnek, míg az állami érdek semmire se megy. A vércsepp eljut minden szervhez, és a nélkül, hogy tudná, elhozza neki a tápláláshoz szükséges elemeket; a társadalmi parányok is, melyeket embereknek nevezünk, teljesítik szó nélkül a szerepöket, nem gondolnak azzal, hogy mit művelnek a többiek, de azért egy embercsoport se marad hijával annak, a mi a megéléséhez szükséges.

Nos hát a collectivismus azt állítja, hogy a szokást, az ösztönt, a magánkezdeményezést pótolni fogja a társadalom gondolkozása és előrelátása, vagyis a zavaros tanácskozás, a mit folytatni fog néhány egyén, a kiket a véletlen vagy a nép szenvedélye összehoz, hogy «kormány» elnevezés alatt képviseljék, és vezessék a társadalmat. Ez épen olyan kísérlet, mintha az agy és az öntudat lassú, meggondolt vezetésének akarnák alárendelni a vérkeringés és az emésztés tényeit.

Csakugyan olyan anarchicus és összefüggés nélküli volna a magánkezdeményezés, melyet annyira ócsárolnak? Oh nem! Egészen szabályszerűen működő erő ez, mely bizonyos törvényeknek van alávetve. Tudjuk, hogy az emberi akarat nem engedelmeskedik a véletlennek, nem működik vakon, és minden következetesség nélkül, hanem szabályosan működik, bizonyos indító okok behatása alatt. Ha a magánkezdeményezés formájában meg akarja azt szüntetni, vagy mással akarja helyettesíteni, mert anarchicusnak tartja, akkor a collectivismus tagadja a tudományt. Tudjuk mindannyian, hogy a magántények teljes szabályossággal történnek: a házasságok és a vétkek száma, a postára tett, és ott elveszett levelek közti arány bámulatos egyformasággal ismétlődnek. Korunk egyik legkiválóbb bölcsészeti írója, *Buckle*, az angol civilisatió történetének bevezetésében

meglepő kimutatást közölt ezekről az egyéni tényekről, melyek társadalmi tényekké válván, összeségökben elvesztik önkényes, szeszélyszerű jellegüket.

Az öntudatlan erő nem lesz szükségképen összefüggés nélkül, anarchicusan működő; sőt valószínű, hogy rendezettebb, állandóbb, következetesebb, mint olyan erő, mely csak az ész, illetve az észnek tekintett tehetség behatása alatt működik. Ezt az alapigazságot feleli a collectivismus.

Az egyéni elv termékenységét gazdasági tekintetben el kell ismernie. Schaeffle megható őszinteséggel vallja ezt be.

«A socialismus — úgymond — képes lesz-e valaha a maga terén, oly nagy mértékben, vagy még nagyobb mértékben megvalósítani az egyéni elvnek azt a nagy lélektani erejét, azt a gazdasági termékenységet, melyeknél fogva a magánérdek a társadalmi termelés functióinak teljesítésére ösztönöz? Ezt a kérdést döntőnek tekintjük, de még el nem döntöttek.» A collectivista író felsorolja a föltételeket, melyeket a socialismusnak teljesítenie kellene, hogy ezt a nehezen elérhető czélt megközelítse, és kétségbeejtő komorsággal így folytatja: «Ha ezeket a föltételeket nem teljesíti, akkor a socialismus aligha jut el a nemzeti termékek igazságosabb elosztásához, és valószínűleg nem éri el, hogy olcsóbban termeljen, mint a hogy termelt a capitalisticus rendszer a magánérdek ösztökélése és az árak szabályozó ereje folytán, nem csak a költségek összege, hanem a munkák és izolált javak helyének és idejének specialis műszaki értéke alapján.»

A socialista theoreticus valóban kedves naivitást tanúsít, így folytatva: «A socialista programm nem nyújtja még ma ezeket a biztosítékokat; még nincsenek kellően

tisztázott fogalmai a *munkaverseny* szükséges szervezéséről, pedig kétségtelen, hogy ha a tőkeverseny hatalmas ösztönző hatása elmaradna, a munkások versenyének annál erősebben, annál méltóbban kell nyilvánulnia.»¹ Furcsa reformátorok, a kik oly kevéssé vannak tisztában reformjaikkal és annyi kételyt táplálnak az előnyökről, melyek a tervezett reformokból az emberiségre hárulnának!

Ha a magánkezdeményezés és a tőkék versenye gazdasági tekintetben oly termékenyek és a termelésnek oly hatalmas impulsust adnak, akkor ezek a vak, öntudatlan erők még sem működnek oly értelmetlenül, mint a hogy mondják, miután az értelmetlen erők egymást lerombolják és csak felforgatást eredményeznek.

A collectivismus első hibája az, hogy nincs benne philosophia. Manapság furcsa gondolat az öntudatlan erőket összetévesztteni az értelmetlen vagy anarchicus erőkkel.

A nehézség bizonyára öntudatlan erő, mint minden természeti erő; pedig a világegyetem fentartását és általános harmoniáját eszközli. A magánkezdeményezés, mely határozott indító okok után indul, mely távolról sem rabja a véletlennek vagy a szeszélynek, a gazdasági életben ugyanolyan szerepet visz, mint a nehézség törvénye a physikai világban. Lényegileg harmonicus, szabályos erő, mely összetartja a társadalmat és sokkal gyorsabban és hathatósabban gondoskodik minden ember megélhetéséről, mint sem tehetnék azok az erők, a melyekkel helyettesíteni akarják.

A collectivisták azt hiszik, nagy dolgot mondanak, ha azt állítják, hogy a termelést egységesen, társadalmilag, tudatosan akarják szervezni. Azt javasolják, hogy termelést igazgató bizottságok és állandó enquête-ek működjenek.

¹ «Quintessenz des Socialismus» 32. 1.

A collectivista rendszer szerinti termelés tárgyában három kérdés merül föl:

1. Az igazgatás és az enquête összpontosított eszközeivel hogyan fogják a termelést a fogyasztás szükségleteivel arányba hozni?

2. A termelés tényezőit hogyan fogják felszólítani és rábírni, hogy a termelés gazdaságos legyen.

3. Hogyan fogják eszközölni a haladást az ipar és a mezőgazdaság terén?

Ez a két utóbbi kérdés össze is foglalható.

Az írók nem magyarázzák meg, hogy a termelést vezető és a vizsgálatot eszközölő bizottságokat hogyan fogják megalakítani. Az általános szavazati jog vagy a szűkebb választási jog, a kormány kinevezése vagy a cooptatio útján fogják-e kiszemelni a férfiakat, a kik a szó szoros értelmében a polgárok élete és halála fölött fognak dönteni. Tudjuk, hogy a democraticus elmélet szerint a választás a tömegből mindig a legképesebb egyéneket szemeli ki. Ez gyermekes fölfogás, a mely nagy csalódásoknak tesz ki, és a melyet a tapasztalás eddig egyáltalán nem szentesített. A választók csalhatatlansága, a választottak képessége és tisztasága tekintetében bizonyára nem fognak hivatkozni Franciaországra, a hol a politikai és törvényhatósági testületek hemzsegnék tudatlan, naiv, jellemtelen, önző és rövidlátó emberektől. Ugy látszik, hogy a minden rendbeli testületek szakértelme és erényessége tekintetében az amerikai Egyesült-Államok sem állanak jobban. De fogadjuk el, bármilyen gyermekes is, azt a felfogást, hogy a választók mindig Aristideseket és Solonokat szemelnek ki.

Megalakulnak tehát a vizsgáló és termelésvezető bizottságok az ország legokosabb és legnemesebb embereiből. Nincs bennök egy megvásárolható jellem, egy zavaros

elme se. De milyen óriási feladat hárul rájuk! Nézzük csak a mai francia költségvetést. Mennyi nehézséget okoz! Milyen kinnal-ütik össze. Pedig a rendkívüli kiadásokkal együttvéve mindössze $3-3\frac{1}{2}$ milliárd frankra rúg. És ez az összeg az állami tevékenységnek aránylag korlátolt hatáskörét képviseli. Azon óriási összegeknek csak kis részét használja fel az állam. Mintegy tizenkétszázmillió frank csak átmegy a kezén; hitelezőknek fizetik állami adósságok révén. Nehány száz millió frankkal olyan munkákat fizetnek, melyeket nem az állam teljesít, melyeket vállalkozókkal végeztet. A budget voltakép csak financialis mű. Gépezetét könnyű megérteni és igazgatni, mert a legtöbb kiadás egyszerű ismételése az előzetes évben tett kiadásoknak. És képviselőink mennyit kínlódnak ezekkel a számokkal! Ritkán bírják azokat kellő rendbe hozni.

A részletesség és felelősség tekintetében sokkal jelentékenyebb és rettenetesebb volna a termelést vezető bizottságok feladata. Tegyük fel, hogy tízen, százan vagy ezren volnának, nem tudjuk elképzelni, hogy ki volna elég vakmerő vagy önfeláldozó, hogy ily rettenetes functiót elvállaljon. Mert ezeknek az igazgatóknak gondoskodniok kellene az egész nemzet megéléséről: az élelmet, a ruhát, a hajlékot, még a szórakozást is ők adnák. Miután az ő rendeletök és combinációjok nélkül az országban senki se termelne semmit, az általok elkövetett legkisebb hiba azt eredményezné, hogy a nemzetnek nem volna kenyere, vagy húsa, vagy tüzelőanyaga vagy ruhája. Egy számítási hibát kövessenek el ezek az «omniarch»-ok — mert ez az elnevezés illetné meg őket, — és a nemzet vagy annak egy része éhen halna. Mily rettenetes föladat! Ilyen föladat csak még az elosztást eszközlő albizottságok tagjaira hárulna, mert míg amazok az egész nemzet megéléséről

gondoskodnak, ezeknek minden egyes egyénnel kell törődniök. Kivülök nincs munka, nincs kereset, nincs fogyasztás.

Nem képzelek embereket, a kik elég önhittséggel, elég önbizalommal birjanak arra, hogy felelősséget vállaljanak annyi millió ember mindennapi élelmezéseért. Segédjök és vezetőjök a statisztika, ez az új isten, a kire hivatkozni kezdenek. A jól összeállított statisztika kétségkívül tehet szolgálatot; a tudósoknak alapot nyújt összehasonlításokra és ha ezekből eszélyesen vonunk le következtetéseket, ezek megközelíthetik a valót; a gondolkozó elméknek útmutatást adnak, melyeknek kellő intuitió és óvatosság mellett jó hasznát lehet venni. De a statisztikának sok gyengéje van: mikor a teljesen szabályos, egyszerű tényleket veszi elő, milyenek: a népesedési mozgalom, a bűntettek, a pénzügyi tények, akkor hagyján; de máskülönben nem tarthat igényt arra, hogy teljesen pontosnak tekintsük; az egyéni felfogás és a conjectura mindig beléje vegyül; azután még távolról követi a tényeket és gyakran elkésve jön; idő kell hozzá, sőt sok idő, hogy jól állítsák össze. És jaj az oly országnak, melynek egész élete egy statisztikai hibától függ. A statisztika, ha össze van állítva, még ha pontosan is, csak tanulmány-tárgy; értelmezni kell azt, és a jellemek vagy elmék különböző hajlamai nagyon eltérő következtetéseket eredményezhetnek.

A magánkezdeményezés, a speculatio ösztöni ereje, mely végleg szabályoz, mennyivel különb tényező azoknál az adatoknál, melyeket a legjobb statisztika nyújthat! Az árak mennyivel gyorsabban, hathatósabban és döntőbben figyelmeztetnek a termés gyér vagy bő voltára, mintsem a statisztikai kimutatás. Mihelyt a gabna ára valamely piacon fél frankkal föl vagy leszáll, mindjárt tudjuk, hogy a piaczbőven vagy gyengén van ellátva. Mihelyt ez az áremelke-

dés vagy árcsökkenés köztudomásra jut, a mi egy percz alatt történik meg, két világrész kereskedői ahhoz tartják magokat. De a collectivista rendszer megszünteti az *árat*, ezt a bámulatos óramutatót és szabályozót, mely rögtön mutat és fölér tizezer vizsgálattal. Hogyan leszünk el az árak által adott becses és biztos útmutatás nélkül? Az árfolyamtábla megtekintése helyett tömérdek számítást kell majd csinálni minden vidék jelenlegi készletéről és rendes fogyasztásáról. Az árak! Hagyják meg nekünk az árakat, mert azok legjobban biztosítják a megfelelő élelmezést, tehát az emberi élet fentartását.

Nem szívesen időzünk oly hosszasan egy ily világos tételnél. Ha ezzel a gyermekeő ábránddal szemben, mely mindenható bizottságok által akarja megállapíttatni a termelést és a fogyasztást, a gúnyt akarnók használni, Marx Károly és Lassalle e kedvencz fegyverét, milyen képet ecsetelhetnénk! Milyen könnyű volna leírni a sok zavart és csalódást, mely bizton vár azon tíz vagy száz egyénre, a kiknek rendelete vagy engedélye nélkül senki se természet egy sárgarépát, nem készíthet egy nadrág-gombot?

Hogy e statisztikával megtömött tíz vagy száz dirigáló elmének valóban gyilkos tévedéseitől meg legyünk óva, óriási arányú számvitelt helyeznek kilátásba. Hallgassuk csak meg a collectivismus egyetlen igazi tudorát, Schaefflét:

«Képzeljük a termelés összes ügyeinek főigazgatóságát összpontosítva egy tetszés szerinti gazdasági központban és igazgatva számos termelési és eladási pontot; az egyre megy, hogy ez az igazgatóság a foederalista vagy centralista socialismus szellemében van-e szervezve. A szállítás és raktározás nagyszabású rendszere volna szükséges, hogy

a termelés minden tárgya a szükségletek minden categoriájához kellő időben, kellő mennyiségben jusson az összes fogyasztási ágakban nyilvánult szükségletek aránya szerint. A szállítási és raktározási munkát, melyet a mostani kereskedelem teljesít, a socialista államban is teljesíteni kellene és külön számvitel által kellene szabályozni a munka egyes ágai közti egyensúlyt.» (L. 39. lap.)

Egy passusban — az igaz, hogy az elosztásra vonatkozik, — Schaeffle némi nyugtalansággal tűnődik azon, hogy vajjon «gyakorlati szempontból az egységes socialista állam képes volna-e a collectivista rendszer által igényelt óriási számvittel boldogulni.» (L. 47. lap.) Nem «némi nyugtalansággal», hanem halálos rettegéssel kellene az efféle kérdéseket fölvetni.

A ki azt az önként és folyvást működő ösztönszerű erőt, melyet speculationnak nevezünk és mely az emberi nem jóltevője és fentartója, a számvitel és a statisztika nehézkes, késedelmes, hosszas mechanismusával akarja pótolni, az feleli, hogy vannak emberi szükségletek, melyek nem várhatnak. Schaeffle elég helyesen írja le az árukkal való speculatio főczéljait: 1. A társadalom határozza meg azon szükségletek összességét, melyeket a gazdasági termékek kielégíthetnek; 2. meghatározása a termékek megkívánt mennyiségének és minőségének; 3. folytonos termelése egy csereértéknek, mely a termelés és fogyasztás közt fentartja a nemzetgazdasági egyensúlyt. (L. 40. l.) De a socialista író feleli, hogy e bonyodalmas hivatáshoz, melynek nem sorolja fel összes részleteit, a speculatio olyan eszközökkel rendelkezik, melyek sokkal különbek, mint a számvitel és a statisztika. A speculatio lényeges szerepe az, hogy a termelést mindenütt arányba hozza a fogyasztás szükségleteivel vagy legalább a fizetés

képességgel. A számvitel és a statisztika szintén eszközei az információnak, de nem a leggyorsabbak és a főeszköz mégis csak az árfolyamlap. Ha ez megadta csalhatalan intését, a speculatio bámulatos erő kifejtéssel és mozgalmassággal indul meg, mert ösztökéli a személyes érdek. Az árakhoz és személyes érdekhez képest a világ minden számvitele és minden statisztikája haszontalan tényezők.

A termelést igazgató bizottságok — ha csak nem vezeti őket a Gondviselés kegyes keze, a melynek ők volnának a földi ügynökei — nem gátolhatnák meg, hogy egy helyen nagyon sok, más helyen meg nagyon kevés ne legyen a készlet. És ha a számítást elhibázzák, milyen zürzavar állna elő! Sokkal nagyobbak volnának a következmények, mint mikor a magánspeculatio téved. Az sohasem működik teljesen egy irányban; tévedései önmagoktól corrigálódnak; és bámulatos gyorsasággal tud megfordulni, mert egészben véve nem ismer se előítéletet, se hiúságot. A termelést igazgató bizottságok tévedéseit sokkal nehezebb volna helyreütni. A collectivista rendszer olyan bureaucrátiát igényelne, a melyről fogalmunk sincs, mely sokkal kiterjedtebb, sokkal pedánsabb, sokkal lassúbb volna, mint az, melylyel most birunk és a mely máris annyi panaszra ad okot. Az ellenőrzést sokkal több forum gyakorolná, mert nem a magánvagyon, nem is az állam pénzügyi sorsa forogna szóban, hanem az összes polgárok társadalmi sőt anyagi léte. Ilyen óriási feladat mellett nem habozunk úgy, mint Schaeffle, és azt mondjuk: Nincs az a junta vagy bizottság, mely úgy tudná szervezni egy nagy ország minden termelési ágát, a tük és gombok gyártását, a gabna-termelést, a ruhakészítést, hogy millió és millió ember szükölködésnek és éhségnek ne látna magát kitéve.

VIII. FEJEZET.

A collectivismus és a fogyasztási szabadság.

Schaeffle többek közt az állítja, hogy az egyén a collectivista államban is szabadon határozhatja meg a maga szükségleteit. Ez fontos dolog, mert ettől függ az ember szabadsága és méltósága. Ha az ember a társadalomban meg nem találja a tárgyakat, melyek megfelelnek izlésének, óhajának, az erkölcsi jognak, melyet mint szabad ember bir, akkor csakugyan mi marad a szabadságból? Ezzel a szabadsággal egyidőben eltűnik annak szokott társa, a változatosság is. Szabadság, változatosság és élet olyan fogalmak, melyek szoros összefüggésben állnak egymással. Ha egyikök megszűnik, akkor elenyészik a másik kettő is.

Ma a szükségletek szabadok és kielégíti őket a kereskedés, a mely szabad és tevékeny. A megéléshez vagy a jóléthez okvetetlen szükséges termékeken kívül, minők a kenyér, a hús, a ruha, — a civilizatio, a hogy azt valamennyi európai népfaj érti, még sokféle szükségletet szül és kíván, melyek a szép érzék, a tudomány-kedvelés, a különböző jellemű és észjárású egyének által keresett szórakozások folyamányai. Mostanában minden embernek jogában áll módjához képest beszerezni az izlése által megkívánt tárgyakat, ha ezzel nem sérti mások jogait, ha

nem vét a jó erkölcsök és az illem ellen. A lélek függetlensége és tevékenysége csakis ezzel a tolerans rendszerrel tud összeférni. A kormányoknak meg kell engedniök, hogy mindenki szabadon állapíthassa meg a maga szükségleteit és szabadon elégíthesse ki azokat, ha csak az emberi lelket olyan igának nem akarják alávetni, mely súlyosabb volna, mint a legszigorúbb régi hierarchiák igája.

Ezeket a biztosítékokat csak a szabad kereskedelem adhatja meg a társadalomnak. Ma a kínálatot a minden néven nevezendő termékek iránti kereslet határozza meg. Ha sok ember szereti a művészetet vagy a könyveket, akkor sok könyv vagy sok műtárgy fog készülni. Ha akadnak, a kik szeretnek ékszereket, ilyeneket készítenek; a magánipar, mely mindig ébren van, szüntelen kutatja azokat a szükségleteket, melyek nincsenek még kellőleg kielégítve és a melyeket kielégíthet.

A collectivista társadalomban, a hol senkinek sem szabad eladásra szánt tárgyat termelni, csakis az államnak, a souverain, egyedüli termelőnek, a dolog megfordítva lesz: ott, legalább bizonyos pontig, a kínálat fogja megszabni a termékek keresletét. Az államnak módjában lesz megszüntetni minden szükségletet, a melyet nem helyesel: nem fogja a kérdéses tárgyakat előállítani. Tegyük föl, hogy az állam egy napon a mértékletesség ama vad híveinek kezére kerül, a kiket *«teatotalerek»*-nek nevezünk, és a polgárok kénytelenek lesznek beérni vízzel vagy bizonyos meghatározott italokkal, és e csúf egyformaság alól senki sem fog kivételt képezhetni. Ha meg vegetarianusok teszik rá a kezöket a collectivista államra, akkor azok az emberek, kik húst is szoktak élelmiszereik közé keverni, kénytelenek lesznek reformálni a gyomrukat.

A két példa olyannak tetszik, hogy megvalósításuk

nem valószínű; pedig hát nem tudhatjuk, hogy meddig mennek a sectarius buzgóságban a mindenható többség képviselői, a kik egy rendelettel betilthatják bizonyos czikkek előállítását. Pedig a föntebbi esetek, ha nem is azonnal, de időjárástával nagyon könnyen előállhatnának. Ha a termelést igazgató bizottság tagjainak többsége ellenzi a fényűzést, akkor száműzik a forgalomból azokat a fölösleges, de kedves csecsebecséket, ékszereket, czifraságokat, melyek a munkásleánynak és a gazdag polgárleánynak egyaránt örömet szereznek; kötelezővé tétetik a zárdák sivár, egyhangú egyszerűsége. A szellemi világban nem kisebb csorba ejtetnék a szabadságon, mert az értelem is megkiván bizonyos kézzelfogható tárgyakat, melyeket az ipar állít elő. Az állam volna az egyedüli nyomdász, az egyedüli könyvkereskedő; ehhez az állapothoz képest a világ legszigorúbb censurája is a szabadságot képviseli.

Ha az állam a választások folytán a pietisták kezébe kerül, azokat a munkákat, melyek nincsenek bizonyos vallásos szellemben írva, nem nyomtatják ki, vagy nem engedik árúsítani. A más gondolkozásuaknak nem áll módjukban jogos erkölcsi szükségletöknek vagy izlésöknek az olvasmány által kielégítést nyújtani. A csempész, mely a zsarnokilag kormányzott államban a szabad eszméket megóvjá, nem játszhatná többé szerepét, mely néha jótékony is volt, mert a csempészes, mely bizonyos mérvben enyhíti az elnyomatást, csak a magánkereskedés mellett lehetséges. Ha minden nyomdai betű, minden könyv az állam és a tisztviselők kezében volna, az emberi lelkiismeret olyan iga alatt nyögne, a melynél szörnyűbbet még nem látott az emberiség története. Ehhez az abszolút tilalomhoz képest ártalmatlannak nevezhetnők Torquemada és az inquisitio eljárását, mert az inquisitio megbüntette

ugyan az állítólagos erkölcsi vétségeket, de a magántermelés tevékenységénél fogva a más gondolkozásuakat nem foszthatta meg teljesen a hitőknek megfelelő olvasmánytól, e benső szükségletök kielégítésétől.

Erre azt fogják mondani, hogy a modern collectivista állam nem igen forog abban a veszélyben, hogy a pietisták zsákmányává és eszközévé legyen. De ha a «szabad gondolkozók» jutnának uralomra, a baj nem volna csekélyebb, sőt ellenkezőleg, mert néhány év óta az u. n. szabad gondolkozóknak egy vad, zsarnok sectája alakul, mely az emberi lelkiismeretet a maga nyers, szűkkörű fogalmai szerint akarná formálni. A francia parlamentben ez idő szerint akad nem egy befolyásos képviselő, a ki, ha tehetné, nem áttallaná eltiltani minden könyvet, melynek szelleme nem felel meg az ő tisztán tagadó tanainak. Ha ezek a sectáriusok hatalmukba kerítenék is a mostani társadalom kormányzatát, és kiméletlenül alkalmaznának minden eszközt, hogy az övéktől eltérő minden hitet elfojtsanak, az emberi lelkiismeretnek némi megnyugvást és könnyebbséget szerezhetne a magánipar és a kereskedés, melyek részben ki tudják játszani a zsarnoki rendeleteket. De ha az ipart, a kereskedést megszüntetik, ha a collectivista állam lefoglal minden nyomdabetűt, minden sajtót, minden papirost, minden műhelyt, ha ő fizet minden munkabért, ő adja minden embernek reggelenként vagy hetenkint az élelmet, akkor az emberi lelkiismeret hol fog menedéket találni? Olyan megalázást szenvedne, a milyet az emberi faj még nem ismert.

Ne mondják, hogy ezek a veszélyek rémlátományok! Actualis jellegűek. A francia collectivisták a propaganda céljából egy könyvet adtak ki, mely összefoglalja Marx

Károly tanait, és ennek a könyvnek az előszavában szóról szóra ezeket olvastam:

«A socialismus az emberek teljes szabadságát akarja, csak hogy ne értsük félre egymást. Nincs ruganyosabb fogalom, mint a szabadság, olyan lobogó ez, mely alatt sokféle árút csempésznek be. A vallásszabadság örve alatt a legradicalisabb liberalismus hivei megtúrnék a vallás gyakorlatát, a melyről be van bizonyítva, hogy a gyermekek elméjén erőszakot tesz, és hogy a gyermekek elrontott elméjét képtelenné teszi arra, hogy akarati képességeket tudatosan gyakorolják. . . . Ez a szabadság, ha némelyeknek pazarul adatnék meg, olyan jogos dolog mintha a vasúti munkásnak megengednék, hogy tetszése szerint rakosgassa a kitérő vágányokat.»

Ez a mondás komoly figyelmeztetés; egy nemrég megjelent könyvből van kivéve, mely úgy szólván tankönyv, egy 1883-ban megjelent collectivista kézikönyvből.¹ Ha azt állítják, hogy ez csak egyéni vélemény, azt feleljük, hogy sok collectivista teszi magáévá. Nem hiszszük, hogy Jules Guesde urát, a collectivista eszmék egyik legbuzgóbb terjesztőjét Franciaországban, megsértjük, ha azt állítjuk, hogy ő is ezt a nézetet vallja. A dolgok természete vezet ehhez az eredményhez. Mikor néhány ember, a kiknek erős meggyőződéseik vannak, mindenhatóvá lesz, a hatalmat arra használja, hogy minden eltérő meggyőződést kiszorítson. A türelmességet rendesen csak a scepticusok és szelid jellemű emberek gyakorolják. Pedig nincs kormányhatalom, mely olyan mindenható volna, mint a collectivista rendszer termelés-igazgató bizottsága.

¹ Bibliothèque Socialiste: Le Capital, Marx Károlytól, összefoglalva és e tudományos socialismus ismertetésével, Deville Gábortól, 32. lap.

A bölcsészeti véleményeket ép úgy fenyegethetnék, mint a vallásos nézeteket, mert bizonyos erőszakos okoskodások ép olyan rossz szemmel nézik a spiritualismust és a deismust, mint a mysticus érzelmeket.¹ Fenyegetnék továbbá esetleg a művészet szabad nyilvánulásait: a művészeknek a termelést igazgató bizottságoktól kellene kérniök a formulákat és a terveket.

Miután az állam volna az egyedüli vevő és az egyedüli szállító, mivé válna a művészet, ez a szárnyas, szabad forgalom? Schaeffle kénytelen elismerni, hogy a collectivismus folyvást fenyegetné az emberi szükségletek szabad meghatározását, és Stuart Mill, az ő szokásos éleslátásával, kiemeli a tömegnek vele született zsarnoki hajlamát.

Ime, mit ír Schaeffle: «Az is igaz, hogy az állam gyökeresen eltörölhetné a neki károsaknak látszó szükségleteket, azzal, hogy kielégítésökre mit sem termel; innét van az, hogy a vegetarianusok, köztök pl. Baltzer, a socialismus felé hajolnak. Magában véve nem volna árnyoldala a socialismusnak, hogy a társadalomtól távol tartja a hamisított és káros termékeket. De hogy ezen epuratiónál elkerüljük a visszaéléseket (és a «mértékletesség» bolondos sectariusait), bizhatunk az egyéni szabadságnak oly hatalmas és általában oly kifejlett érzékében. Szóval, nincs ok azt állítani, hogy a termelésnek egységes társadalmi szabályozása folytán a szükségleteket is szabályozni kellene, és hogy ebben a tárgyban az államnak hivatalból

¹ A párisi községtanácsnak 1884. febr. 22-iki ülésében a legkiválóbb tagok egyike, Hovelacque, közbeszólt a préfet beszédébe és így kiáltott fel: «A középoktatás clericalis szellemű; az isten létezését és a lélek halhatatlanságát tanítják!» (A «Temps» 1884. febr. 24-diki számában.) Ebből is láthatjuk, hogy a collectivismus milyen szörnyű igába nyomná a lelkiismeret szabadságát.

kell eljárnia. Ezt erőlyesen hangsúlyozzuk, mert ha a socialismus még akarná szüntetni az egyéni szükségletek szabadságát, úgy kellene őt tekintenünk, mint halálos ellenségét minden szabadságnak, minden civilisatiónak, minden szellemi és anyagi jólétnek. Bármennyi előnyt nyujtana is a socialismus, nem kárpótolna ezen első rangú szabadság elvesztéseért. Ezért a socialismust, ha szemügyre vesszük, első sorban ebből a szempontból kell tanulmányoznunk. Ha termelési elvének olyan gyakorlati corollariumot adna, melynél fogva az egyéni háztartás fentartásának szabadsága veszélyeztetve van, akkor nem fogadhatjuk el, bármit ígérjen és kínáljon is máskülönben. A dolgok mostani rendje, sok hiánya daczára is, tízszerre szabadabb, tízszerre előnyösebb a civilisatióra nézve.»

A veszélyt Schaeffle igen helyesen írta le. De milyen naivságot tanusít, mikor azt képzeli, hogy a veszélyt elkerülnők! A német socialista franczia fordítója, Malon, a ki nyilván nincs megalégedve Schaefflének itt idézett aggodalmaival, jegyzékben két nyilatkozatot idéz Stuart Milltől, olyan nyilatkozatokat, a milyeneket egy heves toll néha elejt: «De ha mégis választani kellene e communismus és a mostani állapot végnélküli fentartása közt, a communismust jobbnak találnám». Ennek az ötletnek csak annyi értéke van, mint minden ötletnek; rossz kedvet és pessimismust fejez ki. Sokkal helyesebb ihlet alatt ír Stuart Mill, mikor megfontoltan írja le az erkölcsi bajokat, melyeket okoz a népnek a kormány túlságos actiója: «Némely országban a nép azt óhajtja, hogy ne zsarnokoskodjanak felette; más országokban azt akarja, hogy mindenkinek egyforma esélye legyen arra, hogy a többiek fölött zsarnokoskodhassék. Sajnos, ez az utóbbi óhaj ép olyan természetes, mint az előbbeni, sőt a civilisált embereknél

is sűrűbben fordul elő. Minél inkább szokik a nép hozzá, hogy önmagát kormányozza, és ne kormányoztassa magát, inkább arra törekszik, hogy a zsarnokságot visszautasítsa, mintsem arra, hogy gyakorolja. De mikor az igazi kezdeményezés és vezetés a kormánytól indul ki, és az egyének folyvást gyámság alatt érzik magokat, az intézmények nem a szabadság vágyát, hanem a hivatalok, a hatalom túlzó hajhászását fejlesztik: ilyenkor a nép értelmisége és tevékenysége elvonatik a földolgtól és a tisztviselői fizetésekért, a közhivatalokhoz fűződő kisszerű hivalgásért való nyomorúlt verseny felé tereltetik.»¹

Az embernek ez a természetes hajlama a zsarnokság felé, engedi-e azt remélni, hogy a collectivismus tiszteletben tudná tartani az emberi szükségletek szabad meghatározását? Mikor minden országban, minden nap azt látjuk, hogy az emberi vélemény minden kategóriáját az uralomvágy és erőszakosság szelleme hatja át, hogy a «szabad-gondolkozók» e tekintetben csak olyanok, mint a pietisták, a materialisták, mint az idealisták, a radicalisok, mint a reactionáriusok, hogy lehet józanul remélni, hogy a collectivista állam, a termelés föltétlen ura, ki az egyének mindennapi élelme fölött rendelkezik, tiszteletben tartaná a szükségletek szabad meghatározását, a mely nélkül a civilisatio és a társadalmi élet el nem lehet? Ne ugraszszuk bele az emberi nemet ebbe a kalandba, ebbe a fogadásba. A szükségletek szabad meghatározása csakis a magántermelés mellett állhat meg. Az emberi szabadság a fogyasztás tekintetében meg fog szűnni mihelyt az állam lesz az egyedüli termelő. A kisebbség-

¹ Stuart Mill, *Principes d'économie politique*, V. könyv, XI. fejezet, 6. §.

nek, bármily számos és értelmes is, nem lesz semmi biztosítóka. A secta uralkodni és süjtani fog. A szabad kereskedés eltűnése által a termelés elveszti az iránytűt a mely most vezeti: a szabad kínálathoz folyamodó szabad keresletet. A szükségletek meghatározásának és kielégítésének elvét, ha nem is azonnal, de legalább fokozatosan és véglegesen az ellensúlyozatlan hatósági hatalom fogja helyettesíteni.

Az új rendszernek ez a szükségképeni következménye elég volna arra, hogy e rendszert mellőzzük, bármily szép ígéretekkel biztatja is a képzeletet.

De a collectivismus ígéretei nem állják meg a figyelmes észleletet. A józan socialisták nem tagadják, hogy rendszerök mellett a termelés általános szervezése óriási nehézségeket okozna. Óhajokat nyilvánítanak és aspiratiókat; hypothesiseket állítanak fel, de csak conjecturákkal bírnák megczáfolni az önmagoktól fölmerülő erős ellenvetéseket.

A termelés collectivista módja szükségképen egységes lesz. Egyes emberek, a kik némi helyi szabadságot és decentralisációt akarnak, azon tűnődnek, hogy ennek a termelési módnak foederalisticusnak kell-e lennie vagy sem. Az érvelés kizárja ezt az első föltevést. Az államnak, miután az egyedüli termelő és csak ő felelős az ország összes szükségleteinek kielégítéseért, csakis erősen centralisált szervezete lehet. A termelési központi bizottság szabja meg az egyes vidékeken folytatandó gazdasági és ipari ágakat, és ezt nagy gonddal kell tennie, hogy a harmóniát biztosítsa, nehogy egy helyen túltermelés legyen, más helyen pedig éhség. A termelés szükségességére vonatkozó napistatisztika lesz a bizottság egyetlen útmutatója. Ha tévedések fognak történni, hogyan igazítják

azokat helyre, miután a szabad kereskedés meg lesz szüntetve? A szabad kereskedés hibáinak az a két tulajdonságuk van, hogy sohasem általánosak és mindig helyreüthetők. Az állami termelés tévedései általános jellegűek és helyre nem üthetők volnának, miután ez óriási termelő mellett más termelő nem léteznék.

Bajos elképzelni, hogy a munkák gazdaságos osztályozása miképen történnék. A mostani hőmérő, a mely föltétlenül biztos és szabatos, és jelzi a kereskedelem és az ipar szükségleteit, vagyis az emberi szükségletek kielégítésében észlelhető hiányokat, ez a nyereség, a mely változó, és a munkabér, mely szintén az. Nincs ezeknél érzékenyebb hőmérő. A mint a munka egyik ágában emelkedik a nyereség vagy a munkabér, ez annak a jele, hogy az illető munkaág még nem bírja kielégíteni a szükségleteket, melyekről gondoskodnia kell. Az ellenkezőt bizonyítja a nyereségek és munkabérek csökkenése. Ezért a nyereségek és munkabérek hullámzásának ép olyan világos szerepök van a társadalomban és a gazdasági életben, mint az inga hullámzásainak a physical világban. A piacz árainak folytonosan működő befolyása tartja fenn a gazdasági egyensúlyt a munka és a fogyasztás közt. Ez a criterium a collectivista államban teljesen hiányzik. Schaeffle nagy leleményessége sem bírja azt pótolni.

Aggodalmakat érez és ezeket csak nagy nehezen csillapítja olyan föltevésekkel, melyek határozottan ellenkeznek a collectivismus elvével. Fejtegetése nem világos, de azért be kell azt mutatnunk az olvasónak. «Az eladási hatóságok, úgymond, kipuhatolják a szükséglet összegét, és e szerint osztják fel a nemzeti munkát a különböző munkáosztályok, a termelő, szállító, raktározó hivatalok közt, és meghatározzák a termékek értékét, a termelő-

sökhöz társadalmilag szükséges idő mértéke szerint (Marx Károly).

Ez az utóbbi formula nem olyan egyszerű, a hogy gondolnók; mert «az árúk termeléséhez társadalmilag szükséges idő mértéke» alatt Marx és Schaeffle nem azt értik, hogy a munkabérek a munkához igényelt anyagi idő szerint egyformán lesznek szabályozva. Elismerik az árnyalatokat és az egyenlőtlenségeket; de a termékek (nem a termelés) elosztásának kérdését alább fogjuk boncolni.

A collectivisták zavarai és ellenmondásai leginkább akkor nyilvánulnak, midőn Schaeffle expedienseket keres, hogy pótolja a magánérdek éleslátását, a nyereségek és munkabérek hullámvázai által adott hőmérőt.

«A socialista állam nem állana feladata magaslatán, mondja naívvul, ha itt nem utánozna, ha a munkanapokat csak a költségérték pusztá meghatározása által becsülné és nem venné tekintetbe a használati érték hullámvázait is; többre becsülné az egyszerű munkanapnál, mikor a használati érték emelkedik, és valamivel alacsonyabbra, ha a használati érték csökken. Ha a socialismus ezt nem bírja megtenni, akkor nem lesz ura a meddő áruhalmozásoknak, és kénytelen lesz a munkásokat hol ide, hol oda küldözgetni.¹

Milyen bámulatos naivság nyilvánul ebben az örökös ismétlődő formulában: «ha a socialismus ezt nem bírja elérni, ha a socialismus nem óvja meg a szükségletek meghatározásának szabadságát, akkor feláldozza a civilizatiót; ha a socialismus nem bírja megóvni a lakás-szabadságot, akkor jóformán teljesen megszünteti a szabad-

¹ Schaeffle, Quintessenz des Socialismus, 50. l.

ságot; ha a socialismus nem bírja változtatni az értékeket és a béreket a kereslet változásai szerint, akkor nem kerülheti el, egyfelől a meddő árúhalmozódást és másfelől a deficiteket».

Az efféle mondások sűrűn fordulnak elő Schaefflénél. Különös okoskodás ez az új társadalmi rendszer apostolától, minduntalan azt mondani: ha ez a rendszer nem bírja megtenni ezt, elkerülni am azt, akkor minden el van veszve. Mily merészség propagandát csinálni egy ki nem próbált szervezetért, melynek gyakorlati haszna iránt ennyi kétegye van?

E bánatos kétegyek helyett azt kellene bebizonyítani, hogy a collectivismus, természeténél fogva, emezt megteheti, am azt elkerülheti. Csakhogy sokkal könnyebb azt bizonyítani, hogy a collectivismus teljesen képtelen erre a kettős feladatra. Erről meggyőződhetünk, ha tovább idézgetünk Schaeffle könyvéből; és csakugyan ő az egyetlen collectivista, a ki felhagyott a tisztán negatív, bíráló állással és megkísérelte pozitív képet nyújtani a társadalom új szervezetéről.

«Ha a socialismus, folytatja Schaeffle, a használati értéket is beveszi a munka társadalmi becslésébe, vagyis beszámítja a társadalmi csereértékbe, akkor a magánérdek a meddő foglalkozásoktól a termékeny foglalkozások felé fogja a munkásokat terelni. Akkor nem lesz szükséges a munkásokat ide-oda rendelni; jobban lehet a socialista társadalomban meghonosítani a lakás és hivatás szabad változtatásának előnyeit ... És a használati érték beszámítása a társadalmi díjak meghatározásába, nem lesz elképzelhetetlen dolog. Az egységes termelésnél csakhamar meglátjuk, hogy melyek a keresettebb és melyek a fölösleges munkák. E rendszer szerint, magasabb vagy ala-

csőnyabb becslés által. a munka gazdaságos menetének meg lehetne adni a kívánt impulsust. De akkor el kell ejteni az értéknek mostani téves elméletét (mely szerint az érték csakis a társadalmi költségek szerint szabályozódik), úgy a termékek, mint a munkák becslése tekintetében. Ez a két becslés, alá vetve kell, hogy legyen a használati érték árhullámozásának.

«Ha a használati értéket így be nem hozzuk a társadalmi becslésbe, ha nem utánozzuk a mai piacérték meghatározási eljárásait (Werthbestimmungs-Vorgaenge), akkor nem képzelhető, hogy az egységes termelési rendszernek bármely felsőbb igazgatósága fentarthassa az egyensúlyt a munkák, a szükséges javak, és a felhalmozott készletek közt a termékek mennyisége és minősége tekintetében, azaz megtarthassa a munka és a fogyasztás közti azon gazdasági egyensúlyt, mely most mindennap, bár szökellésszerűen, fentartatik a piaci árak befolyása folytán, a mely áraknál figyelembe vétetnek a használati érték változásai. «Látnivaló, hogy a kérdéses használati érték elméletének helyes felállításától három dolog függ:

1. hogy gazdasági egyensúlyban tartani és igazgatni lehessen a munka, a termelés és a szükségletek ez óriási szervezetét;

2. hogy elismertetik a munka és a fogyasztás tekintetében föltétlenül szükséges egyéni szabadság;

3. hogy minden egyes egyén fel van biztatva munkaerejének és termékeinek gazdasági felhasználására.

Világos, hogy ez által az új állapot jelentékenyen közelednék a mostani élethez és ennek szokásaihoz...

Már most lehetséges-e az értékbécslés társadalmi módját szervezni, úgy, hogy számításba vétetik minden munka, minden egyes termék használati értékének hullám-

zása, ezt ezúttal nem kutatjuk. Ezt a kérdést még nem vitézták és így az még nem érett meg.»

Ezt a kérdést a socialista író mellőzi, mert nem bír reá határozottsággal felelni, pedig ez, szerinte is, a főkérdés, mert záradékol, szokott modorában, ezt írja: «Feltétlenül ki merjük mondani, hogy a munkák és termékek csereértékének (társadalmi érték) megalakulásánál a használati érték figyelembe vétele az első és legdöntőbb előzetes kérdésnek tekintendő ... Ha a socialismus ezt nem bírja megvalósítani, akkor nincs kilátása, se igénye a megvalósulásra.»

Mind ezen passusok becsületére válnak Schaeffle élelátásának, tanúskodnak az ő előitéleteiről és tételének gyöngeségéről. A nehézségeket, melyek roppant nagyok, világosan látja; leküzdésök eszközeit mintegy csak föltételezi, csak óhajtja. Nem lehet megengedni és chimaera azt óhajtani, hogy a collectivismus meg bírja tenni, a mit Schaeffle tőle, nem mondjuk, hogy megvár, hanem csak remél. A ki azt akarja, hogy «a termelésnek ez egységes vezetése» mellett a termékek és bérek értékét ne a hatóság határozza meg a költségek vagy egyöntetű szabályok szerint, de a kereslet, azaz a fogyasztási szükséglet sűrű hullámvázai szerint, az olyat akar, a mi ellenkezik a collectivismus elvével. A józan ész nem képzelheti el, hogy e rendszer mellett, mely föltétlenül kizár minden versenyt a termelésben, mely — a mint Schaeffle mondja, megszünteti a kereskedelmet, a munka különböző ágaiban hely juthasson a termékek és bérek értékének azon változatai számára, melyek a kereslet és kínálat szabadságának mai rendszere mellett előállnak.

Schaeffle föltevései megszüntetnék azt az egységes mechanizmust, mely a collectivismus föltétele és célja.

Más részről is vétenek a socialismus alapelve ellen. Schaeffle elismeri, hogy egy nagy társadalmi érdek, a munkaerőnek a szükségletekhez képest való gyors elosztása megkívánja, hogy a munkabérek változzanak; hogy változzanak nem csak a munka nehézsége, a munkás szorgalma és tehetsége szerint, hanem külső, véletlen, mulandó okok, a termelés különböző ágaiban nyilvánuló nagyobb vagy csekélyebb kereslet szerint. Elismeri, hogy a munkabérek e változásai nélkül, melyek a munkás érdemétől távol álló külső körülményekhez alkalmazkodnak, a társadalom nem élhetne szabályosan, a különböző gazdasági feladatok nem teljesítenének elegendőképen. Így pl. a collectivista rendszer mellett — csak úgy, mint ma — egyik vagy másik mesterségnél a napi munkabér 25—50 krajczárral, sőt többel emelkednék, a nélkül, hogy a munkaidő egy perczczel hosszabbodnék, a nélkül, hogy a többi mesterségek munkásainak bére hasonló módon emelkednék; némely munkás fizetése emelkedhetnék, míg másoké csökkenne; és ezek a változások megtörténnének tekintet nélkül a munkás érdemére, fáradságára, szükségleteire. A termelés magasabb szükségletei okoznák ezeket a változásokat. Bátran állíthatni, hogy a collectivista tan ellene szegülne e társadalmi szükségleteknek, melyeket hívei egyenlőtlenségeknek, igazságtalanságoknak tekintenének. Tudjuk már, hogy a munkások mennyi előszeretettel tanúsítanak a munkabérek egyenlősége iránt; remélhető, hogy hosszú okoskodás folytán belenyugodnának abba, hogy egyenlőtlen munkabérek adassanak bizonyos mesterségeknek, pl. azoknak, melyek a többi foglalkozásoktól abban különböznek, hogy több fáradságot, több kockázatot vagy több észbeli tehetséget igényelnek; de azt egyáltalán nem szabad remélni, hogy bele fognak nyugodni a munkabérnek oly

különbözeteibe, melyek pusztán külső, múló körülményektől függnék, oly körülményektől, melyek az egyént ártatlan áldozattá vagy érdem nélküli kegyenczczé teszik.

Schaeffle nem bírja megoldani azt a nagy kérdést, hogy a collectivismus milyen módszer segélyével fogja az ország minden pontján, a munka minden ágában a termelést a fogyasztással arányba hozni. A magántermeléssel együtt megszűnik az árak hullámozása, a nyereségnek látszólag igazságtalan, de voltaképp igen jótékony egyenlőtlensége, mely a termelés és a szükségletek közti összhangnak erélyes és rendszeres szabályozója.

Ezeket az erőket, melyek ma oly nagyok és oly üdvösek, nem pótolhatja más, mint a socialista állam gazdasági kormányának csatlakozhatatlansága. Már pedig a történet és a tapasztalat nem tanúsítják, hogy az állam gazdasági kormánya valaha megközelíthesse a csatlakozhatatlanságot. Sőt minden inkább azt bizonyítja, hogy a tervezés és végrehajtás biztossága és gyorsasága tekintetében sokkal alantabb áll, mint a magántestületek. Egy nagy bölcsészeti érzékkel bíró férfiú, a ki azonban a föld tekintetében a collectivista rendszer felé hajlik, Spencer Herbert, az angol hadsereg és tengerészet köréből vett számos példával bizonyította, hogy az állami igazgatás mennyivel rosszabb a magánigazgatásnál.

Az érvelés megerősíti a tényeket. Egyfelől áll a személyes érdek, mely mindig működik, mindig ébren van, az emberi egyén legnagyobb ereje; másrésről az egyforma szabályzatok nehézkes hatalma áll, a papírfogyasztó bureaucratia, mely a végből van szervezve, hogy általános és normalis tényeket intézzon el, és tehetetlen, mikor kivételes tények merülnek fel, oly hirtelen változások, a milyenek a gazdasági életben előfordulnak. Egyrésről áll néhány

millió ember fürge elméje, oly embereké, kik szabadon foglalkoznak a mesterségekkel, melyeket ismernek, melyek után megélnék és melyeknek egész lelköket szentelik: másfelől pedig látjuk egy pár tuczat kormányzó hideg esztét, oly férfiakat, kiket a felelősség érzete ép oly mértékben bénít, mint a mily mértékben biztat. Itt lehet alkalmazni azt a mondást, hogy van a kinek több a szel-leme, mint Voltairenek, és ez a valaki a «mindenki».

Vannak kétségkívül olyan teendők, melyeket az állam jól végez: a posta, a távirda, néha a vasút, azután néhány iparág, mint pl. a dohány-, a lőpor- és a fegyveripar. De ezekből a kivételekből nem lehet azt következtetni, hogy minden termelést az államra lehetne bízni. A fentebbi teendők egyszerűek, bizonyos számú formulák szerint intézhetők, oly szükségleteknek felelnek meg, melyek keveset változnak, vagy a melyek mindig egy irányban intézendők: így pl. a dohányról tudjuk, hogy a termelés Franciaországban évenként 3—4 százalékkal növekszik. Minél egyszerűbbek az állam által elkaparított teendők, annál kevesebb alkalmat nyújtanak a pazarlásra és a tapogatózásra.

Az állami igazgatóságok egyébiránt azokban az iparágakban, melyeket lefoglaltak, hűségesen utánozzák a hasonfajú magán igazgatóságokat; ezt látjuk nevezetesen az államvasutaknál. De az így korlátozott állami hatóságoknál is, melyek a magánvállalatok példáit látják magok előtt, igen jelentékeny és szinte gyógyíthatatlan hibákat látunk. Ilyenek a felelősség hiánya, pl. a táviratoknál, a hol az állam nem nyújt kárpótlást, ha a hivatalnokai olyan tévedéseket követnek el, melyek károkat okoznak: a drágaság pl. az ajánlott érték-küldeményeknél, melyek Franciaországban az újabb időben történt ármérséklések daczára, sokkal drágábbak, mint a biztosító társulatok

által adott biztosítékok; a felebbezés lehetetlensége visszaélések esetén, az állam ellen való perlekedés nehézsége; a hivatalnokok és tisztviselők gögje és közönye, végül a haladás és a javulás lassúsága, mint pl. a nem-névre szóló pénzutalványok behozatala, melyet Franciaországban már olyan régóta kívánnak.

Vajjon ezek a hibák megszűnnének-e, ha az állam nem egy két egyszerű teendőt végezne, hanem magára vállalná az összes teendőket, a legbonyolultabbakat és legváltozóbbakat, mint pl. az élelmiszerek és a ruhaneműek szolgáltatását? A socialisták remélik és Schaeffle jónak látja e remény indító okait megjelölni: «A socialisták allegálhatják, hogy az individualista és capitalisticus állam más eszmékből indul ki, mint a socialisticus állam az állami munkánál. Bizonyos, hogy az állami gyárak igazgatóinak és munkásainak nincs semmi érdekek abban, hogy az állam javára gazdaságosan termeljenek; akár jól, akár rosszul dolgoznak, az állam csak a kikötött fizetést adja nekik. Egész máskép állna a dolog, ha mindenki annyival többet kapna, a mennyivel többet termelne a munkások összesége a termelés valamennyi ágában. Akkor a munkás a legnagyobb mértékben érdeklődnék az ipari ágak összesége iránt. A gazdasági ellenőrzés, a munka fegyelme, melyek a capitalisticus termelés rendszere mellett mindinkább lehetetlenné válnak, úgy hogy ez mind állhatatlanabb, a socialista államban sokkal jobban volnának biztosítva a közös jutalmak által, mert bére és jutalma szempontjából mindenki érdekelve volna abban, hogy a lusta, rossz munkás ne kapjon teljes bért. Mindenkinnek érdekében állna, hogy az átlagos munkaköltség lehetőleg alacsony legyen, mert e költségek szerint határoznák meg a társadalmi termékek árát, és bizonyos mennyiségű

munka-bonokért annál többet lehetne kapni, minél alacsonyabbak volnának a különféle javak társadalmi költségei.»

Tehát a collectiv ellenőrzésre, a kölcsönös felügyeletre számít Schaeffle. Alább látni fogjuk e közös jutalmak befolyását. A mi az utóbbi érvet illeti, a socialista író feleli, hogy a collectivismus e szempontból nem újítana; a társadalom minden tagjának ma is érdekében áll, hogy a termékek ára olcsóbb legyen, mert akkor ugyanannyi pénzen — akár járadékból, akár munkabérből vagy nyereségből ered — több tárgyat szerezhet be. De az ilyenféle érdekre a legtöbb ember oly keveset gondol, hogy a gyakorlatban nem veszi számításba. Ha a collectiv jutalmaktól, melyeket alább tárgyalunk, eltekintünk, akkor Schaeffle egész érvelése arra a reményre reducálódik, hogy a collectivista rendszer mellett az emberek jobbak, szorgalmasabbak, takarékosabbak, lelkiismeretesebbek lesznek, mint a milyenek ma.

Az ellenkező eredmény a valószínű. A közhatóságok hibái nagyobbak volnának, mert a magántestületek, melyek mintául szolgálnak és bizonyos vetekedési szellemet tartanak ébren, megszűnnének; azután meg az állami termelés, mely sokkal tágabb arányokat öltene, sokkal bonyolultabb volna, sokkal szorosabb, szigorúbb szabályokra szorúlna, melyek a kezdeményezésnek, a haladásnak még kevésbbé kedveznének. A közteendők ez óriási gépezetébe a corruptió még inkább befurakodhatnék. Az «omniarch»-ok, hogy Fourier pittoreszk kifejezését használjuk, azaz a termelés igazgatói sokkal több kísértésnek volnának kitéve, melyekkel szemben az ellenőrzés alighanem tehetetlen volna. Schaeffle maga is kénytelen ezt elismerni.¹

¹ Schaeffle id. m. 31.

Erre azt fogják felelni, hogy a mostani gazdasági szervezetben vannak nagy testületek, mint pl. a részvénytársulatok, melyek szabályosan működnek és nem pazarolnak se erőt, se tőkét. A vasúti és hajózási társulatok, a hitelintézetek, a nagy szénbányák, a nagy árucarnokok, a szálloda-részvénytársulatok mindig több és több példát nyújtanak arra, hogy a legkülönbözőbb iparágakat is igen jól vezethetik a collectiv munkaadók, pedig itt nem működik «a gazda éber szeme», melyet Lafontaine dicsőített.

A megjegyzések, melyeket a collectivista írók a részvénytársulatokról írnak, nem helyesek, és az azokból levont következtetések tévesek. Igaz, hogy sok kereskedelmi és ipari vállalat keresi most a részvénytársulati formát. Ezt az irányzatot említettük és mintegy számokban fejeztük ki másutt.¹ A modern termelésnek ezt az átalakulását a collectivisták úgy tekintik, mint előkészületet az állami socialismusra. Szerintök ez egy átmeneti állapot, mely arra szoktatja az embereket, hogy egy láthatatlan, személytelen munkaadóért dolgozzanak, és, fokonként vagy egy hirtelen kitörő forradalom által, odajuttatja a dolgot, hogy a termelés összes ágai az állam kezére jussanak. Nem lesz-e könnyű dolog a termelő részvénytársulatok helyére a termelő államot állítani? Miért ne foglalná el az állam a társulat helyét a vasúti kezelés tekintetében? Sok országban megtette már. Miért ne tenné meg a bányáknál és kohóknál? Miért ne foglalná el a hajózási társulatok helyét, a melyek nagy részét segíyezi? Miért ne kezelné a nagy árucarnokokat, az óriási szállodákat, a nagy, olcsó vendéglőket. Miért habozna átvenni a részvénytársulati rendszer alatt levő iparágakat, a városi házakat, melyeket

¹ L. La répartition des richesses cz. művem XII. fejezetét.

ép úgy tudna kezelni, mint a biztosító társulatok, melyek azok jelentékeny részét birják, a mezei birtokokat, melyekben helyettesitené a földes urakat, bérlőkre bízva azok megmunkálását? A hol «a gazda éber szeme» nem föltétlenül szükséges, a hol a nagyban való termelés szükségessége az egyéni munkaadót kiszorította, hogy a collectiv munkaadó foglalja el helyét, — ott az állam actiója, úgy mondják a collectivisták, nem eshetik komoly kifogás alá. Annyit ér, mint a részvénytársulat; ő a legigazibb részvénytársulat, és még az a fölénye is van, hogy szilárdabb a becsületessége, erősebb a hitele.

Ez az okoskodás csábító, de nem szigorúan alapos. Az először is tagadhatatlan, hogy a részvénytársulatoknak nagy hibáik vannak. A hol meg lehet tartani az egyéni munkaadó rendszerét, a hol t. i. nincs okvetetlen szükség óriási tőkékre, ez a rendszer jobb. A részvénytársulatnál, ha még oly jól van is szervezve, ha még oly szigorúan vezetik is, van bizonyos hanyagság és «protectió». A takarékoság sohasem oly tökéletes, a felügyelet soha sem oly figyelmes és gondos, mint azoknál a vállalatoknál, melyeket egy munkaadó vezet. Ezeket a nagy hibákat csak az birja ellensúlyozni, hogy bizonyos iparágaknál igen nagy előnyöket nyújt az óriási tőkék kezelése. Ezért a kis részvénytársulatok jobbra bukásra vannak kárhóztatva.¹ És azok a hibák az államnál még nagyobb mértékben volnának meg.

A jól vezetett részvénytársulatok mind azokat az elveket követik, melyek a magánipar alapját képezik. A legnagyobb részvénytársulat kezelési módja az egyéni

¹ L. Essai sur la répartition des richesses című művem XII. fejezetét.

munkaadóétól távolról sem különbözik annyira, mint az állam kezelési módjától. A részvénytársulat, a mennyire csak lehet, az egyéni érdekhez folyamodik, míg az állam majdnem teljesen kizárja. Ha bonyolult teendőket végező részvénytársulatról van szó, az igazgatókat a nyereségben való nagy részesedés ösztökéli. Ez a részesedés egy gyárnál, milyen a creuzoti, egy társulatnál, a milyen a Duval-vendéglők, a Louvre vagy Bon Marché árúraktárak társulata, évenként néhány százezer frankot képvisel. Az igazgatók a kamaton felüli nyereségnek 15, 20, 25 százalékat kapják, sőt néha többet is. Ilyen formán ezek a nagy termelési társulatok bizonyos mértékben *egy* ember vállalatát képezik, és alkalmazhatni náluk azt a mondást: hogy a tárgy annyit ér, a mennyit a gazdája. Ha az igazgató távozik, akkor a vállalat elbukik, a mint azt a Cail-czég elnevezés alatt ismert vállalatnál láttuk. A termelési részvénytársulatnak az a lényeges tulajdonsága, hogy a nyereségből igen jelentékeny rész jut a nagy hatáskörrel felruházott felelős igazgatónak, a ki húsból és vérből való ember és tényleg szinte elmozdithatatlan. Ez a szervezet ismétlődik a lépcsőnek minden fokán: a műhelyvezetők és ezek helyettesei néha nagy mértékben vannak érdekelve a nyereségben és biztos állással birnak. Egy osztályfőnök a «Bon Marché» vagy a «Louvre» árúraktárban évenként 20—30,000 frankot keres. A collectivista állam alapelve, mely a vad egyenlőségi szellemben összpontosul, sehogy se férne össze ezekkel a jelentékeny fizetésekkel, pedig ezek megadása lényeges előfeltétele egy termelő részvénytársulat sikeres működésének. Ha kevésbbé bonyolult hatáskörű társulatokról van szó, milyenek pl. a vasúti társulatok, az éber igazgatás biztosítékát szintén abban kell keresni, hogy az igazgatóknak nagy fizetést, állandó állást

adnak, és ha az közvetlenül (jutalék czimén), vagy közvetve (mint részvényes) érdekelve van a vállalat sikerében. Az igazgatótanácsok tagjai egyébiránt abból a társadalmi rétegből (a magasabb polgári osztályból) kerülnek ki, a hol az üzletek figyelmes és takarékos vezetése örökölt, hagyományos szokás.

A részvénytársulatok igazgatását a collectivista állam igazgatóságától más vonás is megkülönbözteti. A részvénytársulatok soha sincsenek teljesen kivonva a verseny ösztökélő behatása alól. Akár a creuzoti bányákról, akár a Bon Marché, a Messageries Maritimes hajózási vállalatról, vagy valamely vasúttársulatról van szó, mindegyiknek küzdenie kell a versenynyel; a bányának, az árúraktárnak igen erős versenynyel, a hajóvállalatnak gyöngébbel, de egészen versenytárs nélkül még a vasúttársulat sem áll. Az utóbbinak küzdenie kell a szomszéd vonalak ellen, melyek a nagy vonalakról — és csak ezek nyújtanak nagy jövedelmet — leterelhetnék a forgalmat; sok esetben számolniok kell a folyamhajózás, a parthajózás és a tengeri szállítás által nyújtott előnyökkel. Tehát még a legnagyobb részvénytársulatokat is ösztökéli a verseny, mely nem engedi őket elfásúlni, ellomhulni.

Az államnak azonban, ha egyetemleges termelővé válik az országban, a legcsekélyebb verseny ellen sem kell küzdenie. A mi a külföldi versenyt illeti, egy alábbi fejezetben látni fogjuk, hogy a collectivista állam, természeténél fogva, teljesen megszüntetni vagy minimumra szorítani igyekszik majd a külkereskedelmet.

A kik tehát a termelő államot assimilálják vagy összehasonlítják a részvénytársulatokkal, igen felületes észlelők; az állam, a mely egyedül termel, a legnagyobb részvénytársulatoktól nem csak a nagyság, de a jelleg és

természet tekintetében is, igen lényegesen különbözik. A részvénytársulatok a személyes érdekre vannak alapítva és versenytársakkal küzdenek; ellenben az állam, mely egyedül termel, kizárja a versenyt és a személyes érdeket.

Nagyon fontos a másik két kérdés is, a melyeket még taglalnunk kell, hogy t. i. 1. a termelési tényezőket a collectivista államban hogyan bírnák rá arra, hogy gazdaságosan termeljenek? 2. Hogy e rendszer mellett mik volnának a haladás rugói?

Mivel akarják pótolni az ipari és kereskedelmi verseny által gyakorolt hatalmas impulsust és az egyéni érdek elvének gazdasági termékenységét? Schaeffle az ő szokásos éleslátásával és őszinteségével belátja és bevallja, hogy a hatósági parancs erre nem elégséges. Érdekes lesz itt ismét szószerint idézni a német socialistát.

«Egy termelési községben, mely millió emberből áll, nem elég, ha A. termelő ezt mondhatja magában: társadalmi munkám jövedelme attól függ, hogy 999,999 munkatársam ép olyan szorgalmas legyen, mint én. Ez még nem kelti fel a szükséges ellenőrzést, nem fojtja el a lustaságra és csalásra való hajlamot, nem teszi lehetetlenné a község kárára való munkasikkasztást, nem szünteti meg az önzést és a ravaszságot, melyek az egyes munkák túlzott igazságtalan becslésében nyilvánúlnak.

«A socialismus arra kell, hogy bírjon minden egyes egyént, hogy saját érdekében legalább oly erélylyel vegyen részt a munkában, mint a hogy a mai társadalomban teszi. Módot kellene találnia arra, hogy minden osztályt megjutalmazzon a rendkívüli együttes munkákért, és mindenki lakoljon a hanyagságaért; ép úgy, sőt tán jobban kell az egyesek által kiesztelt műszaki javításokat kitüntetnie, az egyéni érdemet megjutalmaznia, mint a hogy az most

történik. Értékesítenie kell a nagy számban meglevő munkaerőket, úgy hogy a legproductivebb módon használja fel őket, nem a hatósági parancs tekintélyével, hanem az egyéni érdek erejénél fogva.

«Ha ezeket a föltételeket nem teljesíti, akkor a socialismus aligha tudja a nemzeti termelést igazságosabban elosztani; alkalmasint nem sikerül neki olcsóbban termelni, mint a hogy a capitalisticus társadalom termelt, mely a magánérdeket ösztökélte és az árakat nem csak a költségek összege, hanem főleg a munka idejének és helyének és az izolált javaknak külön műszaki értéke szerint szabta meg.

«Ma a socialista programm még nem nyújtja ezeket a biztosítékokat; eszméi még nincsenek kellőleg tisztázva a munkaverseny szükséges szervezéséről, pedig kétségtelen, hogy ha a capitalisticus verseny hatalmas impulsusa megszűnne, a munkaversenynek annál erősebben, annál concentráltabban és annál méltóbban kellene nyilvánulnia.

«Az bizonyos, hogy a socialismus elmélete az értékről — mely a javak értékének meghatározásánál csak a társas költségeket veszi figyelembe és teljesen mellőzi a hasznossági értéket, mely az idő, a hely és a tárgy szerint változik — teljességgel képtelen valóban gazdaságos módon megoldani az együttes termelés problémáját, melyet a socialismus fölvetett.

«Addig nem is lesz a socialismusnak jövője, a míg e tárgyban pozitívebbet nem nyújt. Azt az eszmét, hogy a termékeket igazságosabban kell felosztani — eszme, melynek lehetséges hátrányait a gyakorlati szempontból még nem láthatjuk meg — egy oly termelési eljárás által, mely sok hiánya daczára elég gazdasági biztosítékot is nyújt — a socialismus nem fogja jószerivel érvényre juttat-

hatni, ha pedig erőszakhoz akar folyamodni, akkor még soká kell várnia.»

Ezeket a sorokat a modern socialismusnak, azaz a collectivismusnak egyik apostola írta. Döntőbb vallomást ritkán láttunk. Schaefflénél a józan ész majdnem folyvást küzd az érzelem vagy az előítélet ellen. Az előítélet és az érzelem vezették a collectivismushoz, de csakhamar fölébred benne a józan ész, mely a legszörnyűbb kételyeket támasztja lelkében. Az egész bírálat, melyet a collectivista írók, köztük Marx Károly, a capitalisticus társadalom és a nemzetgazdaságtan felett gyakoroltak, egy teljesen önkényes definitióra van alapítva, melyet ők az értékről kieszeltek. És ime, most Schaeffle kijelenti, hogy a «socialismus elmélete az értékről teljességgel képtelen valóban gazdaságos módon megoldani az együttes termelés problémáját». Miután ez a rendszer az érték egy bizonyos elméletére van alapítva, most pedig kijelentik, hogy ez az elmélet teljességgel tehetetlen — legjobb volna a collectivismusról lemondani. Mert valóban a nyereség egyedüli biztosítója a termelésnek, a felosztásnak és a forgalomnak, már pedig a collectivistáknak épen a nyereség ellen van kifogásuk, holott nyereség nélkül a termelés a véletlenre volna bízva, az emberek pedig ki volnának téve az éhségnek, a nyomornak.

Schaefflének bizonyára igaza van, ha az érdekeltek kölcsönös ellenőrzésében nem bízik. Ez önámítás; ha pedig többé nem volna az, akkor megszüntetné vagy aláásná a collectivismust. Csakugyan nem volna jó, ha a vetekedés nagy erővel nyilvánulván a műhelyekben, versenynyé fajluna; mert a collectivismus nem enged meg semmiféle versenyt. Schaeffle, a legmérsékeltebb, legélesebben látó apostol, észreveszi, hogy a munkások és munka-

vezetők közti túlságos vetekedés csakhamar mitsem hagyna meg a collectivismusból. Ezért ki is kel művében a Schulze-Delitsch-féle cooperatio és a jövedelemben való részesítés, sőt Lassalle munkásszövetkezetei ellen is, valamint nem különben a termelők és tőkék autonom csoportjai ellen. Ha a nagy collectivitásban, verseny örve alatt, megalkulhatnának azok a másodlagos collectiv csoportok, melyeket sajátos szellem hat át, akkor fokonkint, lopva, visszajutnánk a mostani társadalomhoz vagy egy ezt megközelítő állapothoz.

Miután tartani kell a túlságos vetekedéstől és rettegni a testületi vagy műhelyi szellemtől, a kölcsönös ellenőrzés elvesztené egész hatását. Ez a hatás különben soha sem volt valami nagyon jelentékeny. Bizonyítja ezt egy typicus példa az 1848-iki tapasztalatokból. A számos munkásszövetkezet közt, melyek akkor Franciaországban alakultak és összesen három millió állami segílyt kaptak, volt egy, a szabóké, mely különösen Louis Blanc elveit vallotta és nem darabszámra, hanem napszámra dolgozott. Azt hitték, hogy az együtt dolgozó érdeklettek kölcsönös ellenőrzése elég lesz arra, hogy a buzgalmat ébren tartsa. Feugueray, az akkori munkásszövetkezetek történetének megírója elbeszéli, hogy ez a felügyelet féltékeny és alkalmatlan kémkedéssé fajult, és a műhelyt a kölcsönös keserű szemrehányások valóságos pokollá változtatták. Hogy tűrhetővé tegyék az együttélést és némileg helyreállítsák az egyetértést, a szövetkezett szabók csakhamar kénytelenek voltak visszatérni a darabszámra való munka rendszeréhez. E kísérlet után, mely olyan időben történt, mikor az emberek mind áradoztak a testvériség érzelmeitől, elképzelhetjük, hogy a collectivismus rendszere mellett milyen volna a kölcsönös ellenőrzés.

Az emberek közt kétféle vetekedés van: az egyik az erély és a tevékenység vetekedése, mikor a személyes érdek fel van sarkalva, és az individualismus uralkodik, a másik pedig a hanyagság és a tétlenség vetekedése, mikor a személyes érdek szunnyad és az individualismus üldözve van. A vetekedés e veszélyes formájának a diadalát biztosítaná a collectivismus.

Ezért Schaeffle nagy leleményességgel küzd a rendszerétől elválaszthatatlan hibák ellen. A mellett szólal fel, hogy a legtöbb érdemű műhelyeknek közös jutalmakat kell adni; megengedi az egyenlőtlen béreket, ha ezeknek véletlen — a socialisták felfogása szerint igazságtalan — okuk volna is, t. i. a termékek különböző kategóriái iránt nyilvánuló kereslet változása. Ezek az expediensek vétenek a collectivista tan szigora ellen, és a gyakorlatban csak elégtelen eredményeket adnának. A közös jutalmak ép oly kevésbé logicusak, ép oly kevésbé igazoltak, mint az egyéni jutalmak; módosítani a bért, nem a munkás érdeme és munkája, hanem társainak szorgalma szerint; úgy fizetni a munkást, hogy nem a fáradsága és a tehetsége irányadó, hanem a keresletnek előre nem látott véletlenei — ezek oly áldozatok, melyek megdönténék a collectivista tan összhangját. Ha a mostani társadalomtól kell kölcsön kérni az actió eszközeit, akkor miért ne kérnék kölcsön valamennyit? Ha elismerjük, hogy a bérek egyenlőtlenek lehetnek a tehetségre és a munkára való tekintet nélkül, akkor miért kelnek ki a nyereségek egyenlőtlensége ellen? Ha jól nézzük a dolgot, akkor a józanoknak tartott collectivisták plagizálják a mostani társadalmat, de ezek a plagiátumok oly elégtelenek és oly rosszúl vannak szervezve, hogy jóformán semmi hatásuk se volna. Igaz marad azonban, hogy az egyéni tevékenység, az átlagos mértéket

meghaladó, önkéntes erő kifejtés elve a collectivista társadalomban teljesen hiányzik.

Még egy más kérdést kell taglálni, mely bizonyos tekintetben összefügg az előbbivel és nem csekélyebb fontossággal bír: milyenek volnának a javaslatba hozott rendszer alatt a haladás rugói és eszközei?

Azt tudjuk, hogy a mostani társadalomban miképen történik a haladás. Az összes értelmes emberek, a kiknek lelkét nem fásították el a mindennapi élet apró gondjai, a kiknek van hajlamuk a tudomány, a művészet, a philantropia művelésére vagy a dicsőség áhitozására, sőt azok is, a kik élvezet vagy egyszerűen nyereség után vágyódva pénzt iparkodnak nyerni, mind azok az emberek, a kik fölül-emelkednek a középszerűségen és igen különféle, de hatalmas ösztönökre hallgatnak — szüntelenül keresik a haladást.

Ha egyikök az emberi tevékenység valamelyik terén valami nagy vagy szerény találmányt eszelt ki, azt, ha van vagyona, saját koczkázatára alkalmazza. Ha nincs vagyona, egy vagy több embert meggyőzni igyekszik; megismerteti a találmányt vagy az általa kieszelt javítást, és ennek érvényesítésére kifejti azt az atyai buzgalmat, mely minden rendű feltalálót jellemez. Ritka eset, hogy egy 40—50 millió lelket számláló társadalomban, melyben sok gazdag, sok lelkes ember akad, vagy sok játékos és spekulans, a feltalálók ne akadjon egy pár emberre, és csoportot ne alakítson, mely megvalósítja az ő eszméjét.

A haladás története két tényt bizonyít: az első az, hogy a haladás mozgatói mindig «mandatum nélküli egyéniségek». Czáfolhatatlanul tanúsítja ezt a feltalálók fényes neveinek hosszú sora, mely Gutenbergnél és Columbusnál kezdődik és magában foglal olyanokat, mint Arkwright, Watt, Jacquard, Fulton, Lesseps.

A másik tény az, hogy a társadalom, a szaktársak összesége rendesen szabódik és a haladást megállítani igyekszik; a másolók szét akarják zúzni a sajtókat, a hajósok szétrombolják az első gőzbarkát. A közoktatás ezen mit sem változtatott. A párisi munkások még a minap, a 44-es bizottság előtt, azt kívánták, hogy a gépekre rójanak akkora adót, mely egyenértékű az általok megkimélt munkával; pedig egy munkátestület megbízottai mondták ezt. A collectiv routine tehát mindig ellene szegül a haladásnak és a folyvást működő egyéni kezdeményezést iparkodik visszaszorítani.

De emez a mai társadalomban utóvégre mégis mindig diadalmaskodik. Mi okozza azt, hogy a leleményes egyéni ész, mely a collectiv lomhaságot zavarja, felrázza, végül mégis győz, még pedig rendesen elég gyorsan? Először is az az óriási jutalom, mely a feltaláló szeme előtt lebeg, a 25 millió frank, a mit Bessemer nyert, a suezi és panamai csatorna megteremtőjének dicsősége és nagy nyeresége, a jövedelem, a mit azok a magánzók remélnek, a kik elsőkül vesznek részt egy nagy műben. A speculáció és a játék ösztöne csábít sok elmét. Ez alanyi okokon kívül elősegíti a találmányok terjedését a mostani társadalom plasticus szervezete. Hozzájárul a foglalkozások és vállalatok megválasztásának korlátlan szabadsága: minden ember, a ki néhány hívót és némi tőkét hozott, termelhet és szervezhet a mit akar. A majdnem általános előítélet kárhoztathatja, de kezdeményezése szabadon haladhat a maga útján.

A ki csak némileg részrehajlatlan, nem fogja tagadni, hogy a collectivista rendszer távolról sem kedvezne ennyire a haladás megszületésének és terjedésének. Az egyén szempontjából az emberi szellem tevékenysége nagyon

megcsappanna, ha megszűnnének hatni a mostani leg-hatalmasabb rugók, pl. a gyorsan szerzett nagy vagyon reménye. A haladás tehát ritkábban nyilvánúlna. A találmányok és javítások terjesztése óriási nehézségekbe ütköznék. A collectivista társadalomban a mandatum nélküli egyének semmit, vagy igen keveset számítanának: a hivatalnokok, azok a személyiségek, a kiket Fourier oly elmésen «omniarch»-oknak nevezett, kezökben tartanak az összes termelést, és gondoskodnának róla, hogy azon az ő helyeslésök nélkül semmit se változtassanak. A foglalkozások szabad választása megszűnne. A magántőkék, melyek oly tevékenyek, oly éberek, és melyeknek egy nagy része mindig kész nagyot kockáztatni, ha nagy nyereséget remél, nem léteznének többé.

Hogy a feltaláló elfogadtasson egy új eszmét, egy javítást, egy haladási actust, nem egy-két embert, hanem az egész társadalmat kellene meggyőznie. Le kellene győzni a társadalmi routine kifogásait, a szaktársak előítéletét. Meg kellene téríteni az összes tisztviselőket, az egymás fölé helyezett különféle «tanács»-okat, a hivatalos bizottságokat, szóval az egész bureaucrátiát. Milyen herculesi munka! E rettenetes akadályok folytán hajótörést szenvedne a hasznos találmányok kilencz tizedrésze. A társadalom helyzete, a haladás megszületése és terjedése tekintetében, sokkal rosszabbra fordúlna. — A termelés, a collectivista rendszer mellett, nem is javúlna szüntelenül, a hogy most teszi. Nem volna többé progressiv, azaz megdrágúlna.

IX. FEJEZET.

A termékek elosztása a collectiv társadalomban.

Megbirálhattuk a collectivismust a termelés szempontjából. Erről az oldalról nézve a rendszert, világosan látjuk hiányos voltát. Különösen három tény tűnt föl nekünk: a szükségletek szabad meghatározásának megszüntetése, vagyis a szabadság teljes megsemmisítése; a termelés igazgatásához szükséges iránytű hiánya; végül az ipari és mezőgazdasági haladás lassulása vagy teljes fennakadása, miután a bureaucraticus pedanteria és az administratív önkény helyettesíténé azt a hajlékony, bámulatosan tevékeny és gyors szervezetet, mely ma a magánkezdemenyezés, a verseny, a foglalkozások szabad választásának és a magántőkéknek összeredménye.

Miután ebben a tekintetben annyira hézagos a rendszere, vajjon rehabilitálja-e majd magát a collectivismus azzal, hogy a termékeket jól tudja szétosztani? Ezt a feladatot tartják leginkább szem előtt e rendszer védői és ennek hangoztatása által gyakorolnak hatást a néptömegekre. Nos hát, a javak szétosztása tekintetében a collectivismus nem kisebb kudarczot vall, mint a termelés terén.

A collectivismus tagadja — és ez becsületére válik, de egyúttal gyengeségét is okozza — hogy ő a vagyonszétosztást, a javak időszakonkénti felosztását, az összes

emberek föltétlen egyenlőségét akarná. Helyet enged az egyenlőtlenségnek, a mely nélkül, azt lehet mondani, hogy semmiféle emberi társadalom sem birna megállani. — Schaeffle elvben megenged bizonyos átlagos jólétet, jutalmakat a személyes érdemnek, közös külön díjakat a magokat kitüntető műhelyek és csoportok részére, sőt kitüntetések az egyéni érdemnek. Ezt az egyenlőtlenséget, mely kiterjed csoportokra és egyénekre, hogy lehet összeegyeztetni egy oly általános rendszerrel, melyben csak egy termelő van: az állam?

«A közösség volna csakugyan az összes társadalmi termelési eszközök tulajdonosa, az általános tőkepénzes.»

A közösségen kívül nem léteznék egy szemernyi tőke sem. Mint egyedüli főtermelő, az osztaná szét a termékeket az egész területen. Vázoltuk már a nehézségeket, melyeket ez a szétosztás okozna, mely egy roppant terjedelmes és részletezett hivatalos statisztika segélyével eszközölnének. Ma az állam csak ügygyel bajjal tud kellőleg élelmezni egy hadtestet vagy akár csak egy dandárt is, melyet mozgósít, vagy a mely hadgyakorlatot végez. Az állami közigazgatásnak ugyancsak nagyot kellene haladnia, a bureaucraticus szellemnek teljesen át kellene alakulnia, hogy ez az egységes igazgatás a termékeket úgy ossza szét, hogy a szükségletek igazságos arányban elégíttessenek ki. Ha azután valahol tévedés követtetnék el, nem lehetne más termelőhöz fordulni, miután már csak egy termelő léteznék. A tévedések, melyeket a collectivista állam a termékek kiosztásánál elkövetne, tehát jóformán helyrehozhatatlanok volnának. Ez a rendszer nagy erőfecsérlést okozna, és ezek az elfecsérelt erők sokkal jelentékenyebb mennyiséget képviselnének, mint a megtakarítások, melyeket a collectivismus a raktárak száma és fényüzése, a hir-

detmények és reklámok, a magánipar propagandájának egyéb költségei révén ígér.

De bármily számos súlyos hibát követhet el az állam, ha 40—50, sőt 100 millió lakos közt ki kell osztania az összes termékeket, kivétel nélkül — ez még nem a fő kérdés. Más kérdés is merül föl, mely — ha nem is a legnagyobb — de elég fontos, és ez az, hogy a collectivista rendszer miképen eszközölné az együttes tőke gyűjtését.

A mai társadalom, úgy a hogy létezik, tagjainak önként, szabadon félretett pénzeivel szüntelenül gyarapítja tőkéjét. Ezt a pénztakarítást három érzés sugallja, melyek a civilizált ember lelkében igen erősek. Minden egyén, a ki rendet tud tartani és előrelát a jövőbe, gondoskodni igyekszik az aggkor szükségleteiről; ezenfelül sok ember, nagyravágyásból és szeretetből, nagyobb állást akar biztosítani magának és családjának; végül az iparosok — egyesek vagy részvénytársulatok — rendesen arra törekeshetnek, hogy a nyereségből törleszszék gyári berendezéseiket, — nagyobbítsák és tőkélyesebbé tegyék, nehogy a versenytársak megelőzzék és *leverjék* őket.

A tőkegyűjtés e három rugója közül a collectivismus tökéletesen megszünteti a másodikat, a mely pedig a leghathatósabb; az elsőt csak meggyöngített állapotban hagyja meg; a harmadikat tiszteletben tartja, de sokkal tétlenebbé teszi. — A tőkegyűjtési erők tehát legalább is felényivel, sőt háromnegyedrésznivel gyengülnének.

Schaeffle említi ugyan, hogy a collectivismus a takarékoskodóknak biztosítékot nyújt, és ezeket fogjuk is taglalni. De miután a collectivismus mellett semmiféle termelési eszköz se képezhetne magántulajdont, miután a pénz eltűnne a forgalomból, arra az eredményre jutunk, hogy a megtakarított érték, melyről Schaeffle beszél, mind-

össze az, hogy az egyén jogot szerezne arra, hogy aggkorában ingyen kap az államtól élelmezést; — minden polgárnak — úgy, mint most minden tisztviselőnek — mintegy joga volna nyugdíjra; de az így értelmezett, így korlátozott összetakarított érték a nemzet tényleges tőkéjét nem gyarapítaná, és a collectivismus mellett ezt a tőkét csak az állami actió gyarapíthatná.

Tagadhatatlan, hogy a művelt népeknél, a mai gazdasági szervezetben, minden nap bizonyos együttes érték gyűl össze, melyről az egyéneknek és a kormányoknak alig van tudomásuk. Az utak, kikötők, könyvtárak, sétateretek, vízszabályozások, a bizonyos tartamra engedélyezett vasutak — eltekintve a közadósság törlesztésétől — oly collectiv tőkét képeznek, mely igen jelentékeny lehet.¹

Lehet-e ezt az eljárást általánossá tenni olyformán, hogy a collectivista államban pótolja az egyéni tőkegyűjtést, mely Franciaországban például évenként $2\frac{1}{2}$ —3 milliárdot hoz össze? A collectivisták remélik, hogy ez a pótlás hathatós lehet: «A nemzeti termelésnek csak egy része az — írja Schaeffle, — mely nem oszthatná szét az egyének közt, az, mely általában a termelő igazgatóságoknak volna szentelve. E tőkének egy része visszaadhatná a collectiv tőkéhez, a termelésre használt mennyiség pótlásául; egy másik rész a többi (nem egyenesen productiv) közintézetek fentartására fordíthatná. A tőkének ez a része tehát az összes polgárok javára válna, lehetőleg közvetlen természetbeli adót képezve, mely a magánjövedelmek szétosztása előtt foglaltatnék le. —

¹ Erre a tüneményre két munkánkban hívtuk fel a figyelmet, a «*Traité de la Science des finances*» és az «*Essai sur la répartition des richesses*» című művekben.

Ez a visszatartott tőke pótolná a mai adót, a közhasznú teendőkre fordíthatnék és a collectiv tőke állandó alapját képezné.

Könyve egyik lapján Marx ezt az eszmét mellékesen és körülbelül így fejezi ki :

«A közös termék társadalmi termék; e terméknek egyik része a termelésre használt tőke pótlására fordíttatik; társadalmi marad; másik részét a társadalom tagjai fogyasztják, a kik közt tehát föl kell azt osztani.»

E mondások szerint a collectivista állam tehát legalább fentartaná a nemzeti tőkét, olyformán, hogy visszaadná neki a mit a termelés által mennyiség vagy minőség tekintetében vesztett. Mondhatni, hogy a collectivista állam még tovább menne és a termékekből, mielőtt kiosztaná az egyének közt, visszatartaná azt a quótát, mely a nemzeti tőkének nemcsak fentartására, de növelésére is szánva volna. Ez a lefoglalás, mely úgy mondják nekünk, az adó és a collectiv józanság ténye volna, lehetne-e valaha oly nagyarányú, mint a mai megtakarított tőke, melynek forrásai az emberi lélek leghatalmasabb erőiben rejlenek, minők az önfentartási ösztön, a családi szeretet és a nagyravágyás? A válasz nem lehet kétes.

Schaeffle ezt a collectiv tőkét igen helyesen az adóval assimilálja; ezzel meg van mondva, hogy milyen nehéz lesz azt magas fokon hagyni. Ugyan hány állam van ma, a mely erélyesen törlesztené adósságait, és a törlesztésre szánt összegek micsodák ahhoz a $2\frac{1}{2}$ —3 milliárdhoz képest, a mely az évenként félretett tőkét képviseli Franciaországban?

A nemzet tőkéinek legnagyobb részét a polgárság kisebbsége gyűjti. Csak a kisebbségben van meg nagy mértékben az előrelátás, a családért való önfeláldozás, az

áldozatkész nagyravágyás és az a jellemerő, mely az embert a mindennapi élet költekezési csábjaitól megóvjá. Ha Franciaországban a jövedelmek összege évenként 25—30 milliárd frankra rúg és ha az egyéni jövedelmekből átlag tíz százalék, azaz $2\frac{1}{2}$ —3 milliárd tétetik félre, azt állíthatjuk, hogy ez utóbbi összeg négy ötöde a jövedelmek egy harmadából kerül ki. A 25—30 milliárdnyi összegnek harmadából, 8—10 milliárdból, bizonyára kikerül a félretett $2\frac{1}{2}$ —3 milliárdnak olyan része, mely 2—2₃ milliárdra rúg. A lakosság kis töredéke megtakarítja jövedelmének negyedét, harmadát, sőt felét, míg a lakók nagy többsége semmit se tesz félre, vagy pedig jövedelmének huszadrészét. Már pedig a collectivista államban ennek a többségnek lesz döntő befolyása. — Ez a többség nem fog kivetközni gondatlanságából és tőle a collectivista állam távolról sem fog annyit kihozni, mint a mennyit a magánkezdeményezés ma megtakarít. Ne mondják azt, hogy a mai társadalomban a nemzet nagy része csak azért nem tesz félre semmit, mert nincs mit félretenni. Nem! Azért nem tesz félre, mert nem szeret félretenni. Azok közt, a kik legjobban takarékoskodnak, igen szerény birtokú parasztokat, igen csekély bérért dolgozó munkásokat, igen kis fizetésű tisztviselőket látunk, míg a legjobban fizetett párisi munkások, a kik naponként 7—8, 10, sőt 12 frankot keresnek, semmit se takarítanak meg.

Igy tehát a collectivismus, mely a találmányok száma és terjedése tekintetében sokkal kevesebb kilátást nyújt, mint a mai verseny, a mai individualismus, jelentékeny gyöngeséget mutat a tőkék anyagi összehalmozása szempontjából is.

Leggyöngébb pontja épen a termékek szétosztásánál mutatkoznék, a hol pedig hívei legtöbbet remélnek. Ez a

kérdés két részre oszlik: melyik volna a szétosztás társadalmi törvénye, jogi formulája? Milyen volna a műszaki, a mechanicus eljárás? Mind a két kérdés egyaránt nagy zavarba hozhatja majd a törvényhozókat.

Foglalkozzunk először is az elosztás társadalmi törvényével. Nem lehet afféle ruganyos és általános formulákkal beérni, hogy «mindenkinek a szükségletei, minden tehetségnek a művei szerint jusson.» A mi positiv és tüzetesen bonczoló foglalmaink mellett az ilyen általános formulákban kifejezett rendszert teljesen elítélnék. Louis Blanc ködös elméje beérhette az ilyen üres elvekkel, de ezekhez nem alkalmazkodnék semmi gazdasági szervezet. A felosztásra tiszta, szabatos törvényt kell találni, olyat, melyet önkény és tévedések nélkül lehet foganatosítani.

A collectivista társadalomban nincs se munkabér, se nyereség; egyéb sincs, mint egy társadalmi indemnitás, mely minden termelőnek kijár. De ezt az indemnitást ki fogja megállapítani? Nyilván az állam, mely az összes egyéni munkaadók helyét foglalja el, mely egyedüli munkaadó és minden versenytárs nélkül áll. És milyen elvek szerint fogja az indemnitást meghatározni? Ez a nagy kérdés. A föltétlen egyenlőséget visszautasítja és méltán. De másfelől meg nem bízhatja a dolgot a saját szeszélyére vagy a tisztviselőkére.

Ma ez a társadalmi indemnitás létezik és különféle neveket visel, milyenek: a munkabér, havi vagy évi fizetés, kamat, nyereség. Meghatározza az összeget a kereslet és kínálat aránya vagy az egyes vállalatok eredménye. Ha ezek megszűnnek, ha a kereslet és kínálat törvénye hatályon kívül lesz helyezve, mert kínálkozni fog ugyan 37 millió kéz, de kereslet csak egyfelől lesz, egy munkaadó részéről, a ki az összes termelési eszközökkel, az összes

fogyasztási cikkekkel rendelkezik, milyen törvény szerint fog történni a felosztás, a korlátlan egyedáruság rendszere mellett?

A collectivisták bármit állítsanak, bármilyen tudományos színezetű formulákkal áll is elő Marx, bármint tapogatózik is Schaeffle, rendszerökben még sincs semmiféle törvény a termékek felosztására. Ez rájuk nézve a bábéli torony; minduntalan ellenmondásokba keverednek; az őszintébbek végül félénken, suttogva bevallják, hogy nincs törvényök.

Eleinte ahhoz az elmélethez akarják magokat tartani, melyet Marx állított fel az értékről; de mihelyt szemügyre veszik az alkalmazásában mutatkozó következményeket, kénytelenek azt elejteni. Marxnak ez az elmélete azzal a formulával van kifejezve, hogy az értéket meghatározza «a társadalmilag szervezett munkaidő.» Mi az a társadalmilag szervezett munkaidő? Az a munkaösszeg, mely átlag szükséges, hogy egy tárgyat a mai termelési eszközökkel és módozatokkal előállítsunk; Marx szerint ez a munkaidő határozza meg a tárgyak értékét.

Lássuk, Schaeffle hogyan commentálja mesterét, Marx Károlyt; a növendékek azok, a kik a tant elemzik, kitágítják és kiveszik belőle a tartalmát.

«*Társadalmi munkaidő, mint értékmérő.* Ezt az eszmét a legtöbb olvasó megfoghatatlannak fogja találni; sokan nem is hallottak felőle. Pedig ez az eszme a socialismus igazi elméleti alapja. A socialisták elméjében erősen meg is szilárdult, és Marx Károly, mikor fejtegeti, hogy a munka az érték tárgya és mértéke, egyenesen kijelenti, hogy ez az eszme az ő rendszerének sarkköve.»

Okunk van kutatni, hogy ez a sarkkő szilárd-e; ha az megrendül, ha az tűnik ki róla, hogy rosszul egybe-

kapcsolt heterogén anyagok halmaza, akkor bedől az egész épület, azaz az egész collectivismus.

«E rendszer szerint, így folytatja Schaeffle, a termékek értékének lényege abban a társadalmilag szükséges munkában rejlik, a mely által a termék előállítatik.

A termékek megjegeczesedett munkát képviselnek. De értékük nem függ bármiféle munkától, hanem csak a *társadalmilag szükséges* munkától, vagyis attól a munkától, mely a műszaki ismeretek bizonyos állapota és a közszükségletek bizonyos egysége mellett, átlag szükséges, hogy a termék egész terjedelmében előállíttassék. Ha pl. — így lehetne Marx eszméjét visszaadni — egy országnak 20,000 hectoliter búzára van szüksége, és hogy ezen mennyiség előállításához a (társadalmilag szervezett) munka 100,000 napja szükséges, akkor egy-egy hectoliter értéke

$$\frac{100,000}{20,000} = 5 \text{ társadalmilag megállapított munkanapot ér.}$$

Ez az érték megáll még akkor is, ha egyes egyének elég hanyagok voltak, és csak 10 vagy 20 egyéni munkanap alatt bírnak egy hectoliter búzát előállítani.

Képzeljük, hogy minden termék, melyet folyvást gyártanak, a tapasztalat szerint szükséges társadalmi munka szerint becsültetik, és összeadás útján megtaláljuk azt a munkaidőt, mely társadalmilag szükséges, hogy az összes szükséglet előállíttassék. Fölteszszük, hogy 300.000,000 társadalmilag szervezett munkanap szükséges; ez — ha a munkanap 8 óra — 2.400,000,000 társadalmi munkaóra. Az egységes állami igazgatás alatt előállított szükséges társadalmi javak (melyek most versenyző tőkepénzesek vezetése alatt állítatnak elő) összegezve 2,400 millió munkaórát képviselnek, épen annyi munkaórát, a mennyit egy millió munkás egy év alatt tényleg dolgozik.

A munkaóra, az összes munkások együttes évi munkájának $\frac{1}{2.400.000.000}$ -ed része, volna az általános érték-mérő és a munkásoknak 2.400.000.000-odrész értékegyiségeket lehetne és kellene kiszolgáltatni bizonyítványok, vagy munka-checkek alakjában, hogy a munkások a köz-tárakban megvásárolhassák a collectiv munka összeredményét, mely szintén 2.400.000.000 munkaórát képviselne.

Egy időszak munkájának összege legalább általánosságban mindig egyenlő volna ugyanazon időszak termékeinek összértékével.

A gazdasági hivatalok bizonyítanák a teljesített munkát, megállapítanák a termék értékét a termelési költségnek munkaidőben kifejezett ismert mértéke szerint, a bejegyzett munkáról checket állítanának ki, és ezekért a checkekért kiadnák a termékeket a társadalmi munkaköltség mértéke szerint.

A lehető legvilágosabb harmonia uralkodik az érték ezen elmélete és a socialisták azon törekvése közt, hogy az élvezet arányban álljon a munkával, hogy magánjövedelmül, jogos magántulajdonul a munkás munkája eredményének egyenértékét kapja, hogy a tulajdon és a jövedelem az egyéni munkára legyen alapítva, és hogy egy harmadik egyén el ne kaparíthassa (a mint az ma történik) az értéktöbbletet, vagyis más ember munkájának egy részét.»

Köszönettel tartozunk Sckaefflének, hogy ennyi fáradságot vett magának a collectivismus állítólagos felosztási törvényét így igazolni. De sajnos, ez a magyarázat ép oly gyermekes, mint szörszálhasogató és sehogy sem állja ki a bonczolást.

Ezt az elméletet, mely egyszerűnek látszik, még valahogy meg lehetne érteni, ha arról volna szó, hogy

összehasonlitsunk két hasonnemű tárgy árát, vagy a fizetést, melyet egy s ugyanazon mesterségbeli két munkásnak meg kell adni. De ez az állítólagos felosztási törvény sok esetben még így is elégtelen volna. — A példa, melyet Schaeffle választott, megczáfolja az ő elméletét. Vajjon száz hectoliter gabona előállítása mindenütt a társadalmi munkának azonos mennyiségét igényli-e? Nordmegye dús síkságain száz hectoliter előállításához nem félannyi, vagy kétszerte kevesebb munka kell-e, mint a Sevennek, az Alpesek vagy Pyreneák fensíkjaiban? Ha fizetési mértékül a «társadalmilag szervezett munka» idejének azt az átlagát vesszük, mely száz hectoliter előállításához szükséges, akkor érdemén és szükségletén felül fizetjük a flandriai síkság mezei munkását, és érdeménél, szükségleténél kevesebbet adunk a közép-franciaországi fensík mezei munkásának. És nemcsak a mezőgazdaságnál bukkanunk ilyen nehézségekre, hanem a bányáknál is. Egy tonna kőszén előállításához sokkal kevesebb társadalmilag szervezett munka szükséges az egyik bányában, mint a másikban, és ha az érték és a fizetés mértékeül az összes bányákban szükséges munka átlagát fogadjuk el, akkor az egyik bánya munkásai nagy előnyben részesülnek, más bányák munkásai meg nagy hátrányban.

A collectivisták alaptévedése épen abban a szűk definitióban rejlik, melyet Marx az értékről felállított. A termeléshez társadalmilag szükséges munka nem képezi és nem képezheti az érték mértékét. A mennyiségtanilag becsült munkán kívül sok más tényezőt is kell itt figyelembe venni, így pl. a termelés természetes körülményeiben nyilvánuló különbözetet, továbbá és főleg, az emberi szükségletek folytonos változását, az időhöz és helyhez képest.

Marx Károly formulája, mely hamisnak bizonyul már mikor a termékeknek csak egy nemét tekintjük, minden értékét vesztí, ha két különböző tárgyra, ha ezer, százezer különböző tárgyra, ha két különböző foglalkozásu munkásra, ha ezer foglalkozási ág, vagy egy foglalkozási ág különböző válfajainak munkásaira akarjuk alkalmazni. A civilisatiohoz okvetetlenül szükséges emberi foglalkozások nagy változatossága sehogy se fér meg azzal az egyszerű törvénnyel.

Az az állítólagos «társadalmilag szervezett munka-
idő» «nem lehet az elosztás szabályozó rugója. A mai rendszer mellett a fizetés attól a társadalmi szolgálattól függ, melyet a termelő tett, melyet minden perczen, minden külön esetenél szabadon becsül meg a közönséget alkotó millió és millió egyén összesége vagy egyik töredéke, és e becslésnél gyakran vajmi kevésbé veszik tekintetbe a «munkaidő»-t.

«Az idő, uram, egészen mellékes dolog az üzletnél.» Lehet egyik tényezője az árnak és a munkabérnek, de bizonyára nem az egyedüli. Tényezők itt még a munka minősége és főleg a termékek sűrűn változó használati értéke.

Schaeffle tágitani igyekszik Marx szűk formuláját, melyben a társadalom megfuladna. Hütlenné válik a mester tanához, midőn azt írja, hogy «a gazdasági intézetek vezetése alatt a közös (társadalmi) termékek felosztása az egyének közt az egyesek munkájának társadalmi használati értéke mérvében fogantatosíttatnék», vagy midőn azt mondja, hogy a collectivismus mellett megszűnik a nyereség és a munkabér, és nem lesz más, mint «*társadalmi indemnitás, munkajövedelem, melyet a társa-*

dalom határoz meg a munka mennyisége és társadalmi hasznossága szerint.»

Ilyen ellenmondások mellett megszűnik minden tiszta fogalom. Ha csak a társadalmilag szervezett munkaidőről van szó, ez szűk fogalom, de körül van írva és meglehetősen tiszta. De ha Schaeffle hozzáveszi a használati értéket, vagy a társadalmi hasznosság értékét, akkor lebontja azt, a mit az imént épített. A korlátlan adminisztratív önkényt állítja fel elvül. Oh! Ha a munkaidőt a szó mennyiségtani értelmében veszik, ha mindenkinek munkanap vagy munkaóra szerint fizetnek, a felosztásnak ez a törvénye durva, elégtelen, civilisatióellenes lesz, de hát törvény lesz. Az fog ugyan belőle következni, hogy a mérnök, a gépész, az egyszerű napszámos és a rongyszedő egyforma fizetést fognak kapni, sőt, hogy a mérnök kevesebbet kap, mint a többiek, mert a szellemi munka nem tarthat annyi ideig, mint a puszta testi munka, de ha ez a törvény rossz is, legalább tudjuk, hogy a collectivisták mit ígérnek.

De még a legvadabbak is közülök vonakodnak a «társadalmilag szervezett munkaidő» kifejezését tisztán anyagi értelemben venni, pedig csakis ez világos. Akkor hát mivé lesz az a formula? Ha tekintetbe akarják vétetni a munka minőségét és társadalmi hasznosságát, akkor hova jutunk az önkény utain? Kategóriákat és tarifákat kell felállítani; az embereket hivatalból egymás fölé helyezett sorokba kell osztályozni, hatóságilag ezer meg ezer fokot kell megállapítani; törvényben kell kimondani az egyenlőtlenséget és a fokozatok meghatározását a tisztviselőkre kell bízni.

A leleményes és őszinte Schaeffle küzködik e nehéz-

ségek ellen, míg Marx Károly, a ki a magas régiókban prédikál, nem is kegyeskedik azokat észrevenni.

Miután a társadalmilag szervezett munkaidő igen hiányos mérték, tekintetbe kell venni a munkáknak és javaknak hely és idő szerint való különleges műszaki értékét. Módosítani kellene a munkabéreket és árakat, holott a szükséges társadalmi munkaidő nem változnék. Egy szóval, minden egyes esetben véteni kellene az általánosnak felállított szabály ellen. És Schaeffle csakugyan szinte kétségbeesik; nagy őszinteséggel, mely halomra dönti az egész elméletet, elismeri, hogy Marx elmélete nem nyújt felosztási törvényt. Ezt a következő megkapó passusban vallja be, melyet már egyszer idéztünk:

«Nagyon bizonyos, hogy a socialisticus elmélet az értékről — a mennyiben a javak értékének meghatározásánál csak a társadalmi költségeket veszi figyelembe és teljesen mellőzi a használati értéket, mely idő, hely és tárgy szerint változik — teljesen képtelen gazdaságilag megoldani az együttes termelés problémáját, melyet a socialismus fölvetett. És a míg a socialismus ebben a tekintetben nem fog positivebb formulát felmutatni, addig nem lesz jövője. Azt az eszmét, hogy a termékek igazságosabb felosztásához kell jutnunk — ennek az eszmének lehető hátrányait gyakorlatilag nem is lehet még megérteni — oly termelési eljárás által, mely sok hátrány mellett gazdasági garantiákat is nyújt, azt az eszmét a socialismus jószerivel nem fogja elfogadtatni, ha pedig erőszakhoz akar folyamodni, akkor még sok ideig várhat a sikerre».¹

A tudományos kérdés nem az, hogy a collectivismus

¹ Schaeffle fent idézett műve.

erőszak vagy rábeszélés által iparkodik-e megvalósulni, hanem az, hogy van-e törvénye a javak felosztásáról; Schaeffle beismerése szerint nincs, és ez a hiba nem olyan, mely csak most létezik, de később megszűnhetnék; győkeres, belső haj ez, melyet semmi se fog kiirtani vagy enyhíteni.

Schaeffle vallomása, mely elég világos, a könyvecske további folyamában még határozottabb alakot ölt: «A társadalmi értéket (csereérték) nemcsak a költségek, hanem a változó használati érték szerint is kell meghatározni. — Máskülönben a társadalom szükséglete és termelése közt oly végzetes disharmonia áll elő, melynek gonosz következményeit senki se bírná elhárítani. A socialismusnak első sorban ezt a pontot kell tisztába hoznia, melyet elméleti írói eddig nagyon is mellőztek lenézésből.¹

Nem lenézésből tették azt, mondjuk mi erre, hanem tehetetlenségből. Akárhogy törik is a fejöket, ha megszüntetik a magán termelést, a magán kereskedést, a kínálat és kereslet szabadságát, az áraknak hajlékony, magától működő mechanizmusát, a nyereségek, sőt a munkabérek változásait, akkor a collectivisták arra kárhoztatják magokat, hogy a termékek felosztására nem lesz más törvényök, mint az, mely az összes emberek brutális, föltétlen egyenlőségére van alapítva.

Egy jegyzetben és ezen jegyzet utóiratában Schaeffle — utánozva a nőket, a kikről azt mondják, hogy gondolatuk végső kifejezését egy utóiratban szokták megadni, — szinte öntudatlanul, végleg megdönti azok illúzióit, a kik azt hiszik, hogy a modern «tudományos socialismus»

¹ Schaeffle. Die Quintessenz des Socialismus. 79. l.

olyan rendszer, melynek megoldásában van bizonyos határozottság.

Nehogy a fordítás vagy rövidítés által elferdítsük akár Marx Károlynak, akár a commentatorának eszméit, szószerint fogjuk idézni a kérdéses jegyzetet és utóíratot, bármily hosszas is az idézet. Arról szólván, hogy a socialista elméleti írók nagyon is mellőzték az érték fogalmának tisztázását, Schaeffle ezt jegyzi meg:

«Ez történt több ízben az 1877. év folyamában a polemiában, mely a «Quintessenz des Socialismus» című mű fölött a «Vorwärts» című socialista lap hasábjain folyt. Marx eszméjének a társadalmilag szükséges munka-időről ez a lap oly értelmezést ad, melynél fogva a «társadalmilag szükséges munka» kifejezésében benne foglaltatik az, a mit én «használati érték»-nek nevezek. Semmi ellenvetésem ez értelmezés ellen, a mely legalább elvben elismeri, hogy a szükségletek változása szerepet játszik a csereérték szükséges meghatározásában, a mire súlyt fektetnek. De két megjegyzést engedek meg magamnak.

«A módot, melylyel én Marx eszméjét a társadalmilag szükséges munkaidőről felfogom, nem ismerhetem el tévesnek, mert ez az író egyenlő csereértékeknek nyilvánítja a tárgyakat, melyek egyenlő munkamennyiségeket foglalnak magokban, vagy a melyek azonos munkaidő alatt állíthatók elő. Sőt meg kell jegyezmem, hogy ha Marx helyeselné a «Vorwärts» értelmezését, akkor a társadalmilag szükséges munka által való értékmérés fölöslegessé válna, mint a meghatározás *gyakorlati* alapja, még pedig azért, mert a társadalmi *munka* költségeinek mennyiségébe beerőszakoltatik egy második, teljesen autonom tényező, a csereértéknek és nevezetesen a társadalmi használati értéknek meghatározása.

«Nem kutatom, hogy Marx elismeri-e a magyarázatot, melyet az értékről szóló elméletének adnak és ehhez tartom magamat: a *társadalmi munkaköltségek* és a *társadalom szükséglete* az érték meghatározásánál *minden* körülmények közt figyelembe veendők, még pedig függetlenül, a nélkül, hogy azokat össze lehetne keverni.

«*Utóirat.* Jó lesz ezzel összehasonlítani azt a figyelemreméltó újabb magyarázatot, melyet Schramm adott az értékről szóló Marx-féle elmélet valószínű értelméről. (A «Vorwärts» 1877. évi 128. számában.) Schramm, a mondott elmélet összes hiveivel egyetértőleg, azt véli mondhatni, hogy se Marx, se a socialismus *nem keresnek és nem látnak az értékről szóló Marx-féle elméletben semmi-féle mértéket a felosztásra.*

«Ha a dolog így áll, akkor a polemiának nincs semmi értelme.»

No lám! Most már tisztában vagyunk. De nemcsak a polemia az, a minek nincs többé értelme, hanem az egész «tudományos socialismus», a mely bolondítja a világot.

Hogyan! Felállítanak egy társadalmi rendszert, melynek fő, sőt mondhatni, egyedüli célja módosítani a termékek felosztását a civilisált társadalomban. A rendszer leghíresebb képviselője, prófétája, kidolgoz egy formulát, mely szabatosnak látszik. Most jönnek az apostolok, és látják, hogy az a formula teljesen elégtelen, hogy azt nem lehet alkalmazni, és ha alkalmaznák, az éhséghez jutnánk, a legerősebb, leggyilkosabb gazdasági zavarokhoz, mert nem volna állandó egyensúly, szóval, hogy egy nagy chaosz állana elő. Az éleslátás bizonyos mértéke észrevéteti velök ezeket a következményeket; meghányják-vetik a mester formuláját, aztán bevallják, hogy a felosztás mértéke nincs

meg benne. De a collectivismusnak nincs más célja, mint a javak felosztása, és ha erre, a mint látjuk, nem ad törvényt, akkor micsoda hát a collectivismus? Bolondítása a naivoknak, mystificatio, melyet a nép hívékenységének kiaknázói gyakorolnak; felciczomázhatja magát minden elnevezéssel, a mely neki tetszik, de egyet bizonyára megérdemel, azt, hogy tudományellenes rendszernek nevezzük. A socialisták helyesebben teszik vala, ha megmaradnak az érzelmek világában; de ők átkalandoztak a tudomány világába, és sok fáradságuk kárba vész.

A szellemi foglalkozások, melyek lényeges kellékei a haladásnak és a civilisatio fényének, szintén zavarba hozzák a collectivistákat. Megszüntetni, ha nem is az ügyvédeket, de legalább az orvosokat, a tudósokat, a művészeket, az írókat, vagy kinevezni őket fizetett tisztviselőkké, a kik előírás szerint teljesítenék a rájuk rótt hivatást — ez a civilisatio hanyatlása volna. A jobb collectivisták, a kik azt akarják, hogy a szellemi szükségleteknek is legyen helyök a jövő társadalmában, meg akarják óvni e foglalkozások számára a szabadságot, mely bájt, erőt, sőt úgyszólván életet ad neki.

«A munkákat és szolgálatokat, — írja Schaeffle — melyeket személyes jellegök miatt nem lehet centralisálni, minők az orvosi teendők, a művészet, a szabad versenyre lehetne bízni; a cliensek munkautalványokkal fizetnének; esetleg az efféle szolgálatoknál a magán indemnitást kombinálni lehetne a közfizetéseknek már meglevő rendszerével. Nagyon érthető ez a mód, mely által az egyének érdekelve volnának oly foglalkozásokban, a hol a tőke nem játszik fényes szerepet».¹

¹ Schaeffle, idézett műve 51. l.

Munkája egy másik helyén Schaeffle ismét rátér erre az eszmére :

«Ha azt vetik föl ellenünk, hogy a népnek közszükségletei is vannak, melyeknek az állam, a község, az iskola, az egyház stb. tesznek eleget, és hogy ennek következtében az egyes egyén nem kaphatja meg munkája teljes egyenértékét társadalmi termékekben, erre azt feleljük, hogy az ellenvetés csak látszólag alapos. Tegyük föl, hogy 300 millió munkanap termékének egy harmadát, azaz 100 millió munkanap termékét eleve lefognák közkiadásokra, akkor a 300 millió munkanapot teljesített termelők közt csak 200 millió munkanap termékét osztanák szét. De a dolog így intéztetnék el: egy munkaóráért a munkaóra névértéke két harmadának megfelelő checket adnának, a fenmaradó egy harmadot közélvezetre, közszolgálatra fordítanák; ezek a harmadok képeznék az adót, a közterhet».¹

Ennek kapcsán kutathatjuk az elosztás mechanikus eljárását, mert ezt meg kell különböztetni az elosztás törvényétől, a mely, mint láttuk, a collectivista társadalomban nem létezik. Az az eljárás a lehető legnehezebb dolog, a mi csak létezik, ha szabatosnak akarjuk. A pénzt, az átkozott pénzt, a collectivisták feláldozták az erkölcsanítók és a nép előitéletének. Az érczpénznek az a nagy érdeme, hogy saját értéke van, -- miután csak nagy fáradsággal állítható elő és korlátolt mennyiségben; ezért a bel- és külkereskedelemnek szilárd alapot ad. Azzal, hogy a külkereskedelemben mivel fogják ezt az alapot pótolni, a collectivisták nem is törődnek. A belforgalomra nézve a következő eljárást eszelték ki. A pénzt helyettesíti az átlagos munkanapot képviselő check.

¹ Schaeffle idézett műve 77. l.

«A társadalom beszolgáltatná a termékeket és kapna értők bizonyítványokat, melyeket a társadalmi munka igazgatóságának számviteli osztálya állítana ki a raktárigazgatóság számviteli osztálya címére, mint utalványt a teljesített munka fejében, előleget a munka leendő nyereségéből.

A collectiv termelés igazgatósága és a fogyasztók (munkabizonyítványok birtokosai) a pénz közbenjövetele nélkül rendeznék el számláikat, a munka ideje és értéke szerint, a gazdasági hivatalok és clearinghouse-ok közti compensatiók rendszere által.

A pénzt, mint *értékmérő*-t a socialista államban a munkanap átlaga képviselné; e szerint becsülnék a termékek értékét, e szerint vennék számításba a munkát a termékek elosztásánál.

A társadalmi munkanap, mint értékegység, a jogi becslés eszköze volna stb.» ¹

Munkánk egy előző fejezetében idéztük már Schaeffle más megjegyzéseit ez elosztási eljárásról. — Ha azokat újból elolvassuk, látni fogjuk, hogy ez a módszer milyen gyermekes:

A termékek elosztása úgy történnék, hogy a közraktárakban liquidálják ezeket a munkautalványokat». ² Ha az utalványok és a termékek mennyisége nem vág össze, ha a számviteli osztály hibát követett el, ha a termékek bizonyos mennyisége megromlott, ha valamely termék iránt túlságos kereslet mutatkozik, és nincs elég termék a benyújtott utalványok becserélésére, akkor mit fognak tenni? Manapság a harmóniát, még mielőtt megzavartatnék, helyreállítja az árak egyszerű mechanizmusa.

¹ Schaeffle idézett műve 73. l.

² Schaeffle idézett műve 88. l.

De ha az árak megszűnnek, vagy ha azokat a hatóság állapítja meg, akkor mikép lehet majd helyreállítani az egyensúlyt a szükségletek és termékek közt? Sehogyse.

Az egész rendszer oda lyukad ki, hogy a hatóság maximális árakat állapít meg, melyek azonban szükségképpen változni fognak és a corruptiót, vagy ennek gyanúját fogják eredményezni. A végső eszköz még is az adagosztogatás, a mint azt Schaeffle szintén beismeri.

Az elosztási módozat a collectivismusban e szerint nem ér többet, mint az elosztási törvény, a mely nem létezik és Schaeffle, az ő szokott őszinteségével, méltán írja, hogy «ez a socialista programm leggyöngébb, leghomályosabb pontja». Valóban oly gyöngé és oly homályos, hogy semmiféle okos ember nem járúlhat hozzá ilyen rendszerhez, és semmiféle nemzet — hacsak némi kis gondja van még a jövőre — nem mehet bele oly kísérletbe, melyet ilyen sűrű homály környez.

X. FEJEZET.

Nemzetközi viszonyok a collectiv rendszer alatt.

Hogy befejezzük a collectivisták által javaslatba hozott szervezet taglalását, arról kell még röviden szólnunk, hogy a rendszer mellett milyen volna a fogyasztás, a pénztakarítás, az öröklés, az állapotok egyenlő vagy egyenlőtlen volta, a polgárok szabadsága és végül milyenek volnának a nemzetközi viszonyok.

Először is milyen szabályokhoz volna kötve a fogyasztás és milyen biztosítékokat nyerne? A termékek elosztása, azt mondják, úgy történnék, hogy a munkautalványokat a köztárakban becserélnék. Kétségtelennek látszik, hogy ez nem járna sok bonyodalom nélkül, hogy a szabad kereskedés hiányával, a raktárak sokszor nem volnának elegendőképen ellátva. Fölösleges most hosszabban szólni ezekről a nehézségekről, melyeket már egy előző fejezetben jeleztünk.

A pénzt, az ércpénzt, melynek magában véve van értéke, mert megkívánják önmagáért, mert sok emberi munka rejlik benne, azt a pénzt megszüntetnék, azon ürügy alatt, hogy lehetővé teszi a javak túlságos felhalmozását. Azt kell tehát kutatni, hogy a munkautalványok nem-e vezetnének hasonló eredményre.

Ezeknek a munkautalványoknak egy jelentékeny

hibájok volna, mely mindig veszélyessé tenné a használatukat és ez az, hogy önmagukban nem bírják az érték főtényezőjét, azt t. i., hogy sok fáradságba, sok munkába kerülne az előállításuk. Egy lemez, néhány ív papiros és egy pár munkás nagy mennyiségben gyárthatja azokat. Mig a mai értéket korlátozt tárgyak képviselik, melyeket nem lehet vég nélkül, költség nélkül gyarapítani, a munkautalványok gyarapítását nem korlátozná a gyártás nehéz és költséges volta, hanem csak a szigorú felügyelet, a közhatóságok pontos becslése. És a munkautalványoknál előállna az assignaták lejtőjére való jutás irányzata. Azt mondják, hogy összegük matematikailag egyenlő volna egyfelől a munkások által teljesített munkanapokkal, másfelől az összes termékeknek munkanapok vagy munkaidő szerint becsült értékével. Nem fogunk itt arra utalni, hogy a collectivisták mily homályosan határozták meg az u. n. munkaidőt, mely a fizetés alapját, mértékét képeznék, hogy munkaidő nemcsak bizonyos számú órákat és perczeket képvisel, de igen különböző más tényezőkből is alakul. De másfelől megtörténhetik az is, hogy ezen utalványok összege meghaladja a termelt készlet értékét.

Ez a túltengése a munkautalványoknak két módon állhat elő és két rendbeli válságot okozhat, melyek éhséget, inséget eredményezhetnek, haláleseteket vagy szűk adagosztást vagy mindkettőt. Ez a túltengés helyi jellegű lehet, a mennyiben egy kerületben, egy városban, egy községben vagy egy iparágban állhat elő, a melyben a kereslet növekedett; de lehet általános jellegű, ha a hatóságok, melyek emberfölötti számviteli munkát végeznek, egy dologban csalódnak vagy tévednek; előállhat egész egyszerűen az által is, hogy a termelt czikkek egy része megromlik, használaton kívül marad. Valószínű, hogy ezek

a veszteségek jelentékenyebbek volnának a collectivista rendszer alatt, mint most, a szabad kereskedelem mellett. Az bizonyos, hogy a szabad kereskedelem, a kereslet minden ingadozásához képest változó árak hajlékony mechanizmusa folytán, csakhamar helyreállítja az egyensúlyt a fogyasztás és a termelés közt; az adagosztásnak egyedül hatásos és opportunus módját folytatja, azt, mely fokozatosan, rázkódás nélkül történik, az árak változása folytán. A collectivista rendszer mellett — miután az árak hajlékony mechanizmusa nem létezik, az árúk értékét a hatóság állapítja meg, mely csak hosszas enquêtes és ellenőrzési intézkedések után, tehát sok idővesztéssel módosíthatja — a munkautalványok minden, általános vagy helyi jellegű túltengése, igen erős válságot eredményezne és a kevésbbé eszes, kevésbbé szorgalmas egyéneket az éhségnek tenné ki.

Akárhogy szeretnék is elkerülni, a collectivismus mégis csak úgy élhetne meg, ha az adagosztogatóhoz folyamodnék, a mely nem is volna kivételes rendszabály, hanem normális eljárás. Az adagosztogató! Ide jut el a collectivismus, és a rendszer hivei hasztalan állítják, hogy ez különböznék a legdurvább communismustól. Időjárástával ezzé válnék.

Tehát mindenki annyi utalványt kap, a mennyi «munkaidőt» tud felmutatni és azokért az utalványokért a köztárakban tetszés szerinti árúkat cserél be. De csak azokat a tárgyakat veheti, a melyeket az állam, az egyedüli egyetemleges termelő, jónak látott előállítani, a mi már nagyon korlátozza az egyéni szabadságot. Továbbá csak úgy vásárolhat, ha a termékeket ügyesen és pontosan osztották ki, és ha a raktárban, a melybe belép, meg van épen az a cikk, melyet ő óhajt.

Mikép használhatják fel az emberek magánjövedelmüket e rendszer mellett? — Schaeffle szerint négyféle módon: maga fogyasztja vagy a családja (a mi egyre megy); félre tesz belőle valamit; átadja másnak, a ki aztán visszafizeti (a javak közvetett felhalmozása); vagy végül ajándékba adja más embernek. Schaeffle, a ki súlyt fektet arra, hogy a két szomszéd, a communismus és a collectivismus közt, megmaradjon az áthághatatlan korlát, azt állítja, hogy a collectivismus a magánjövedelem szabad felhasználásának ezt a négy módját meg fogja engedni.

Láttuk, hogy a személyes fogyasztást mikép lehet korlátozni: ha az állam, az egyedüli egyetemleges termelő, jónak látja csak a legszükségesebb czikkeket termelni, a szórakozási és más fölös cikkek gyártását pedig megszüntetni, akkor a személyes fogyasztás csak a mennyiség, de nem a minőség tekintetében változhatik. A kinek módjában áll, az többet ehetik, több ruhát, több bútort vehetne, de mindezek a cikkek körülbelül azonos minőségűek volnának. Igaz, hogy Schaeffle nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a fogyasztási, ruházati, bútorszati cikkek, műtárgyak, könyvek, utazási cikkek továbbra is magántulajdont képeznének. Ez lehetséges volna, de egy föltétel alatt, a mely esetleg hiányozhatnék és ez az, hogy az állam, az egyedüli egyetemleges termelő hajlandó lesz a termelést úgy intézni, hogy a pusztá megéléshez föltétlenül szükséges cikkeken kívül legyenek fölösleges és fényűzési tárgyak is. Ha az állam erre rááll, akkor együttal rááll arra is, hogy az egyenlőtlenség az alább jelzett utak és módok szerint ismét helyreálljon és fejlődjék.

A collectivisták a kik némileg törődnek azzal, hogy az általuk megkedvelt rendszer mellett meg legyen óva az emberi méltóság, a társadalom jövője, azt állítják, hogy

a pénztakarítás megmaradhatna, akár az egyének szabad-
jára hagyva, akár az állam által biztosítva. A megtakarítás-
nak egy korlátolt, tisztán anyagi módja tényleg mindig
meg fog maradni, az t. i., hogy másnapra vagy a követ-
kező napokra félretesszük a kevésbbé romlandó tárgyakat,
pl. szenet, fát, bort, czukrot. E kezdetleges formában, a taka-
rékosság működhetik még a legszigorúbb rendszer mellett
is, ha az egyéneknek marad egy rejtékhelyük.

Attól tartunk, hogy a Schaeffle által említett taka-
rékosság nagyon fog hasonlítani ehhez a módhoz. Annyi
bizonyos, hogy ez a megtakarított tőke, mely munkautal-
ványokból állna, nem hozna kamatot. Egy ember, a ki
kevéssel éri be, a kinek sok akaratereje van, ezt a papírt
nem cserélné be árukért, hanem összerakná egy dobozba,
vagy átadná a hatóságnak, a mely megőrizné és később
visszaadná neki úgy, a hogy kapta, minden gyarapodás
nélkül.

Milyen előnyt nyujtana az efféle takarékoság?
Schaeffle nem mondja meg nekünk, hogy a társadalom
mit csinálna az aggastyánokkal, de a tan hívei által han-
goztatott testvériségi érzelmek után ítélve bizonyos, hogy
nem tennék ki őket az inségnek, nem hagynák őket a
szomszédok terhére. A társadalom nyilván gondoskodnék
rólok, menházakban helyezné el őket vagy munkautalvá-
nyok alakjában nyugdíjat szolgáltatna nekik. Akármilyen
módozat szerint jutnának az aggastyánok a közellátásra való
joghoz, akár segélyt kapnának, akár pedig visszafizetnék nekik
a kötelező biztosítási összeget, melyet munkaképes korukban
befizettek, annyi bizonyos, hogy az aggastyánokat, a kik ön-
kényt mitsem tettek félre, ép úgy látnák el, mint a többieket.
Akkor mire való volna a személyes megtakarított vagyon?
Hogy az állam által nyújtott kenyeret kissé meg lehessen

édesíteni. De miután a collectivista állam, elveinél fogva, kénytelen volna meglehetősen bő segélyt nyújtani, másfelől pedig a társadalom, bizonyos idő multával, nem termelne fölösleges fényűzési czikkeket, a takarékosági hajlam nagyon gyengülne, ha ugyan egészen meg nem szünnék. Egyes kivételes természetű emberekben, kikben meg van gyökerezve a jövőről való gondoskodás eszméje, talán megmaradna, de a munkautalványoknak ez a félretevése, miután a kamat megszünnék, nem volna egyéb, mint a régi idők meddő gyűjtögetése, nem pedig új termelési eszközök teremtése. A társadalom elvesztené a haladás egyik legerélyesebb rugóját, vagy pedig az a rugó annyira eltompúlna, annyira gyengülne, hogy mai erejének tizedrészével sem bírna.

A mi áll a takarékoságról, az áll az öröklésről is, mely Schaeffle szerint megmarad. Az öröklés nemcsak magánjog, hanem egyuttal társadalmi erő; az egyén életének mintegy megnyújtása, mely arra ösztönzi, hogy több erőt fejtsen ki, mint a mennyi a kurta élet fentartásához, szépítéséhez szükséges. Az öröklés a legbecsesebb fegyver a tétlenség legyőzésére. Azt mondják, hogy a kik örökölnék, néha tétlenné válnak, az mellékes dolog. Ezt a tétlen időt sokszor tölti be az igazgatási munka, a szellemi foglalkozás, a mind erősebb, mind intenzívebb munka, melyet a tőkepénzesnek, a birtokosnak ki kell fejtenie — ha csak hanyatlani nem akar — azon vállalatok körül, melyek a haladást képviselik. eltekintve attól, hogy ezen állítólag henyélő osztály az, mely egészében véve legtöbb tőkét gyűjt, a társadalom részére a leghatalmasabb új termelési eszközöket szerzi be. Azok a javak és erők, melyek egyes dőre tékozlók örült pazarlásai folytán vesznek kárba, igen csekély mennyiséget képeznek a ter-

mékek és tőkék azon növekedéséhez képest, melyet az öröklésnek köszönhetünk. Még azok is, a kiknek nincsenek szeretett örökösök, jobbára alkalmazkodnak a munka és a takarékoság azon szokásaihoz, melyeket az öröklés támasztott és tett általánosakká a modern társadalomban. Azt a tényt meg lehet figyelni, hogy az egyének egy csoportjában az utánzásnak oly általános ösztöne folytán az érzelmek és szokások, melyeket egy általános helyzet okoz, meghonosulnak oly embereknél is, a kik bizonyos körülmények folytán nincsenek oly helyzetben, mint a többiek; ezek is, az általános légkör reflexe folytán, úgy éreznek, úgy élnek, mint társaik.

Schaeffle az öröklési jogot kegyeletesen fenn akarja tartani; védi. Csakhogy az öröklés nem volna más, mint az, hogy az apa átad a fiúnak fogyasztási eszközöket, munkautalványokat. Arra nyilván nem gondolt, hogy az öröklésnek bizonyos veszélyes hatásai megmaradnak, de jótékony befolyása megszűnnék. Az örökös kapna munkautalványokat, tehát megélhetne munka nélkül, fogyasztana a nélkül, hogy termelne, de nem örökölné munkaeszközöket, bizonyos erőt, valami gyárat, a melyet megszeretne, mint szoktuk szeretni azt, a mit örököltünk. Csak élvezeti eszközöket örökölné, nem termelési eszközöket. Az öröklés ilyformán elvesztené minden jó tulajdonságát; a helyett, hogy erőt és kötelességet adna annak, a ki a földön marad, csak élvezeteket juttatna neki. Így aztán ez az intézmény, mely oly nagy mérvben járult hozzá a haladáshoz, csak a corruptió kútforrása volna ezentúl.

Miután a munkautalványokkal, a kamat nélkül való megtakarítással így pótolta az érczpénzt, a collectivismus azt hiszi — így mondják kevésbé durva képviselői — hogy kellőleg biztosította magát a társadalmi egyenlőtlen-

ség helyreállítása ellen. Nincs többé se üzérkedés, se magánvállalat, se piac, se tőzsde, se érczpenz, se járadék, se magántőke. Most már csak bizonyos, hogy ilyen körülmények közt az egyenlőtlenség alaposan meg van szüntetve. Schaeffle diadalmasan állítja, hogy meg lesz. Elismeri, hogy az átmeneti időben bizonyos mérvben megmaradna. A polgári osztályt t. i. nem akarja kárpótlás nélkül kisajátítani; váltság fejében fogyasztási czikkeket adnak «fullasztó mennyiségben,» de csak életfogytiglan, vagy bizonyos időre, pl. 75 vagy 99 évre. Az nem baj, hogy a teljes egyenlőség korszaka egy évszázadig késik. Egy bankár az ő tíz millió frankjáért munkautalványokat kapna, melyek nem kamatoznának, nem szolgálhatnának termelési eszközök vásárlására és csak 75 vagy 99 évig volnának érvényesek. Bizonyára nem kellene őt szánni, a fiait sem; csak az unokái vagy a dédunokái lépnének be a sorba.

Ilyen gyökeres átalakítást enyhébben nem is lehet már foganatosítani. De ha a polgárokat egész egyszerűen, minden kárpótlás nélkül, sajátítanak ki, a mint azt a collectivista tábor szélső elemei akarják, az állítólag gyökeresen megszüntetett egyenlőtlenség csakhamar ismét előállana és majdnem olyan mérveket öltene, mint azelőtt.

Különös, de biztos tünemény az, hogy az egyenlőtlenség fokozatosan helyreáll minden rendszer mellett, melyet épen az egyenlőtlenség elfojtása vagy kiirtása céljából hozták be. Ez a növény sokkal életképesebb, sokkal mélyebben gyökerezik az emberi természetben, semhogy ki lehetne azt tépni az emberi természet sérelme nélkül.

A collectivismus, melyet Schaeffle leir, igen alkalmas eszközöket nyújtana arra, hogy a társadalmi egyenlőtlenség helyreálljon.

Az első rést a szellemi foglalkozások ütnék. Ezekről a collectivistáknak igen határozatlan eszméik vannak, a mint hogy nem jártak ők a végére semminek se. — Schaeffle nem tudja egész határozottan megmondani, hogy a szellemi foglalkozások közhivatalokká válnának-e, melyeknek díját a hatóság állapítaná meg, vagy hogy azok szabadok maradnának-e; ő inkább az utóbbi rendszer felé hajlik. De akár szabadon fogják gyakorolni, akár nem, a szabadságnál fogva, vagy pedig a szabadság elnyomatásának orvoslatát képező csempészetnél fogva az az ember, a ki mint orvos, műtő vagy művész nagy hírnévnek örvend, munkautalványok alakjában is jelentékeny összegeket fog magának fizettetni. Igaz, hogy csak fogyasztási eszközöket kapnának, de roppant mennyiségekben. Egy előbbi munkámban ¹ ráutaltam, hogy a társadalom democraticus szervezete, a közoktatás nagymérvű elterjedése igen kedvező előfeltételek arra, hogy kivételes tehetségű művészek, vagy szellemi foglalkozást folytató ritka tehetségek mód nélkül meggazdagodjanak. Itt már nem lehetne meggátolni az egyenlőtlenséget.

De még nagyobb rést nyit egy másik tény, és ez az, hogy a munkautalványok létezése lehetővé tenné a banküzletek, a kamatügyletek fokozatos helyreállítását és ezt nem gátolhatná semmiféle tilalom, semmiféle büntetés. A középkorban megtiltották az uzsorát, de az leleményesebb, ügyesebb minden szabályzatnál, egész csendben tovább ment a maga útján, daczolt a törvénnyel vagy kijátszotta.

A takarékos emberek, a kik számításból vagy természetes hajlamból félretettek bizonyos mennyiségű munka-

¹ Essai sur la répartition des richesses, XIII. fejezet.

utalványt, könnyen akadnának megszorult egyénekre, a kiknek azokat kölcsön adnák; a kölcsönadó szükségképen kikötne magának valami előnyt, valami értéktöbbletet, szóval kamatot, mert a kamat vele jár a kölcsön természetével (kivéve a könnyörületből adott kölcsönt), hogy a koczkázat compenzálva, a tett szolgálat jutalmazva legyen. A törvény sujtó szigorral fenyegethetné a vétkeseket, de a becsület, a lelkiismeret arra kényszerítené, hogy visszaadja necsak a kölcsön kapott összeget, de a kikötött többletet is. Nemcsak a lelkiismeret és a becsület készítené erre, hanem az, hogy megóvjá jövőre is a hitelét, azaz a kölcsönvevési képességet. A törvényhozók, rendőrök, bírák tehetetlenek az ügyletekkel szemben, melyeket minden társadalmi szervezet megkönnyít és az emberi ész helyesel. A kamatra vett kölcsön legfőbb segélyforrása azoknak, a kik meg vannak szorúlva és ezek ép oly kevésbé fognak attól elállni, mint a kölcsönadók. A középkori lombardok és zsidók utódainak száma legió lesz a collectivista rendszer mellett. A kamatos kölcsönök rendszerének fentartása a kölcsönkérőnek áll leginkább érdekében. És olyan társadalom sohase lesz, a hol egyes emberek bizonyos esetben ne óhajtanának kölcsönt fölvenni; ha megszűnik a kamat, veszve van a kölcsönkérő. Már egy előző fejezetben láttuk, hogy abban a kis collectivista társadalomban, melyet orosz «mir»-nek neveznek, a kamatos kölcsön, sőt az uzsora is mutatkozott és ott vannak a kölcsönadók, a kiket a nép a «falu megevői»-nek (mirayéd) nevez.

A törvényes tilalmak daczára az egyenlőtlenség más formában is előállna, ez az árúkkal való kereskedés. Noha minden adásvételnek elv szerint a köztárakban kell történnie, noha a jó embernek még az se lesz megengedve,

hogy hatósági engedély nélkül pénzért kijavítsa szomszédja nadrágját, függönyét vagy szőnyegét, mégis kétségtelen, hogy az egész társadalom vagy legalább is a tevékenyebb része — összejátszván a tétlenebb részszel — előbb-utóbb folyvást csempészeteket, kihágásokat követne el.

Ki gátolhatja meg azt, hogy a takarékos magánzó, a ki munkautalványokat, tehát törvényes pénzt, tett félre, ne szerezzen be oly élelmiszereket, melyeknek áremelkedését előre látja, hogy otthon vagy egy rejtékhelyen ne tartogassa azt a készletet az áremelkedés idejéig és akkor el ne adja, mint a hogy ma szoktak csempészett dohányt eladni? Nincs az a tilalom, inquisitio, házkutatás, rendőri buzgólkodás, mely meggátolhatná ezt a tilos eljárást, mikor ez nem egyéb, mint a természetes törvények helyreállítása. Miután munkautalványokat lehet félre tenni, miután ezekért szabott áron, korlátlan mennyiségben vásárolhat az ember a köztárakban minden tárgyat, a mely neki tetszik, a takarékos, előrelátó embert ki fogja gátolni abban, ha eleve jelentékeny mennyiségben vásárol össze czukrot, kávé vagy más effélét? És ki vehetné elejét annak, hogy ő, az áremelkedés beálltakor, ezeket a cikkeket valamivel olcsóbban árulná, mint a hogy épen akkor a köztárak árulják, mert hisz Schaeffle megmondta nekünk, hogy azokra a cikkekre nézve, melyek iránt a kereslet és kínálat nagy változásoknak van alávetve, teljességgel lehetetlen egy változhatatlan egyetemes árat megállapítani a termelési költségek alapján. Bármily korlátlan hatalommal, bármily gyanakvó, drákói szigorral fog is fellépni a collectivista állam, azt nem fogja meggátolni, hogy a cikkekkal való magánkereskedés suttyomban újra meg ne induljon. A titkos kereskedés, a munkautalványokkal való cserebere és a kamatos kölcsön,

melyeket hiába tiltanának el, a magasabb fizetés mellett, melyet a szellemi foglalkozást űző kiválóbb egyének mindig követelhetnének — ismét három olyan tényező volna, melyek az egyenlőtlenség érdekében működnek.

A javakat csak háromféleképen lehetne értékesíteni: uzsorakamatra kölcsönadni, árucikkkel titkos kereskedést űzni (termelési vállalatot a magánzók nem kezdenének) vagy pedig azonnal fogyasztási cikkekre fordítani. Csakhamar jelentékeny különbség állna tehát elő azok közt, a kik javaikat azonnal elfogyasztják és azok közt, a kik javaik nagy részét az első helyen említett két mód szerint használnák fel.

Az állapotok egyenlőtlenségét három fő alapra lehet visszavezetni: bizonyos egyének fölénye a munkában való erély és ügyesség tekintetében; bizonyos emberek fölénye a mértékletesség, előrelátás és takarékoság dolgában; végül bizonyos kivételes lelkek fölénye a fásult köznép fölött a vállalatokban és üzérkedésben tanúsított hév és éles tekintet dolgában. Az állapotok egyenlőtlenségének ezen okait a collectivismus nem bírja megszüntetni; csak arra igyekszik, hogy elzárja, eltorlaszolja az utakat, melyeken ezek az okok működnek és hatnak. De teljesen ez sohasem fog neki sikerülni: az állapotok egyenlőtlensége annál nagyobb, minél szabadabb az emberi természet; teljességgel nem lehet azt megszüntetni, ha csak teljesen el nem fojtják az emberi természetet. Schaeffle azt iparkodik kimutatni, hogy a collectivismus nem engedi meg az időszakokinti osztozkodást; de ez sem szünteti meg teljesen az egyenlőtlenséget, a mely az osztozkodási időközökön belül megmarad és sikkasztás, a javak eltitkolása által túléli még az új osztozkodást is. Az egyenlőtlenség kiirtásához nem elég az időközönkénti osztoz-

ködés; szakadatlanul kellene osztozkodni; napról-napra, minden étkezésnél, minden ruházkodásnál kellene azt tenni. Az emberi szabadságot úgy kellene békóba verni, hogy többé sehogy se mozoghasson.

Egyes collectivista hajlamú írók tagadása daczára, attól kell tartani, hogy az egyenlőség hajhászása folytán föl kellene áldozni az emberi szabadságot.

Milyen mérvű szabadságot hagynának az embernek a collectivista társadalomban? A fogyasztási szabadság tényleg, sőt tán jogilag is elveszne, mert az állam, mint egyedüli egyetemleges termelő, árútárait csak olyan czikkeket tartana, melyeket ő tekintene hasznosoknak. Az embernek nem lehetne tetszése szerinti könyve sem, ha ez az államnak nem tetszik, mert az állam volna az egyedüli betűöntő, az egyedüli nyomdász, az egyedüli könyvkereskedő. A censura öltött-e valaha ezt megközelítő mérveket?

Mi lenne a többi nagy szabadságokból, melyek a modern civilisációnak oly nagy fölényt adnak a barbár civilisatiók fölött: a foglalkozás, a munka és a lakhely szabadsága. Nem lehet komolyan állítani, hogy a collectivismus azokat meghagyná. Ezzel az utóbbi szabadsággal Schaeffle többször foglalkozik úgy mellékesen.

A lakhely szabadsága, úgymond, a közjognak az a formája, mely szabadjára hagyja a munkásnak ott keresni helyet, a hol a munkabér nagyobb. A definitió igen szűk, mert a lakhely megválasztásánál az embert nemcsak a nyereség tekintete vezeti, hanem sok más ok is: a személyes hajlam, az előszeretet egyik vagy másik város, egyik vagy másik clima iránt.

Bármint áll is a dolog, a lakhelyválasztás szabadságának lényeges föltétele a lakás és a foglalkozás szabad választása. A középkorban a lakhelyváltozás nem volt

szabad, mert a munka se volt az. Egyfelől a jobbágyság, melynél fogva a pór a földhöz volt kötve, a melyet művelt, másfelől a czéhrendszer, olyan társadalmi szervezetet képeztek, hogy az az ember, a ki megváltoztatta volna a lakhelyét, minden kereten kívül álló, keresetmód nélküli csavargó lett volna.

Sokkal rosszabb volna még a helyzet a collectivismus mellett. A lakhely ki volna utalva, meg volna állapítva, ezt a rendszer logikája hozza magával. A rendszer legliberalisabb hive, az, a ki a legtetszetősebben akarta leírni, így irt: «A lakások bérbeadása is megszűnnék, mert a socialista államban a házak és földek utáni járadékot teljesen eltörölnék, a mint azt Baselben már tíz év előtt hirdették és mert a lakásügybe csak úgy lehetne rendet és állandóságot hozni, ha a nép megszabadúlna a házbér uzsoraterhétől és a lakásokat rendszeres összeköttetésbe hoznák a foglalkozási helyekkel.»¹

Hasztalan jelenti ki Schaeffle másutt, hogy a lakhelyszabadság *talán* megmaradhatna; a rendszer szükségletei sokkal erősebbek, mint Schaeffle jó szívének óhajai. Világos, hogy a lakhelyszabadság nem léteznék, mert a ki lakást akarna változtatni, annak új lakást kellene kapnia az államtól, az egyedüli háziúrtól.

Minden szabadságnak megvan a maga ára, a melyet pontosan meg kell adni; a lakhelyszabadság ára a házbér. Ha nem fizetünk több házbért, ha az államtól ingyen kapunk házat vagy lakást, és ha nincs is kiadó ház vagy lakás, akkor oda vagyunk kötve a hivatalos lakáshoz, mint az osztriga a kagylóhoz. Jóformán állami engedély kell hozzá, ha egy éjjelt a házon kívül akarunk tölteni.

¹ Schaeffle, Quintessenz des Socialismus, 63. lap.

Ha tudni akarjuk, hogy voltaképp mivé lenne a lak-helyszabadság, ime egy példa, mely tüzetes fogalmat ad róla.

A mai francia hadszervezet mellett, ha egy katona más ezredbe, más helyőrségbe akarja magát áttételni, erre először engedélyt kell kapnia az ezredesétől, azután az illető ezrednél vagy helyőrségben találnia kell valakit, a ki vele cserél. Ha a két ezredes beleegyezik, akkor az áthelyezés megtörténhetik. Így volnánk a collectivista rendszer mellett is. Ha az, a kit az állam egy helységben elhelyezett, onnét el akarna menni, akkor abban a helységben, a hova menni akar, találnia kell valakit, a ki hajlandó vele cserélni, akkor aztán mindketten illető köz-igazgatási vagy iparhatóságaik beleegyezésével lakást cserélhetnének.

Valóságos katonai rendszert, szigorú fegyelmet állítana a collectivismus polgári szabadságunk helyére. A collectivisták hiába igyekeznek rendszerüket a rút zsarnokság vádja alól tisztázni. Szervezetük szükségképeni következménye az, hogy az emberi személy eltaposztatnék. — A munkás rosszabb helyzetben volna, mint a középkori jobbágy, mert a jobbágy, ha bizonyos kötelezettségeket, bizonyos robotot kellett is végeznie, legalább rendelkezhetett a földjével és szabad napjaival.

A collectivista rendszer mellett még ez se volna. Csak egyetlen egy munkaadó léteznék, az állam. Ha a munkás nem tud megegyezni a munkavezetővel, ha társai görbe szemmel nézik, elnyomják — ez pedig megesik néha a legbecsületesebb munkáson is — ma ott hagyhatja a műhelyt, más városba mehet, sőt más mesterséget választhat. De mit fog tenni, ha nem lesz majd több munkaadó? Ha változtatni akar a helyzetén, az államtól

kell engedélyt kérnie, melyet a helyi hatóság, a czéhnek kinevezett vagy választott főnöke, vagy épen a műhely tagjainak többsége adhat. Mily elnyomatás! A munkás csak úgy hagyhatja el a műhelyét, ha valamelyik hatóság — egyéni vagy collectiv — neki ezt megengedi, kegyelemből, mint az áthelyezést kérő katonánál látjuk.

A munka kiosztásánál és átvételénél, a munkabér megállapításánál nem fogunk-e látni protectiót és önkényt, üldözést és boszantást, mikor az állam az egyedüli munkaadó, a kit a munkáscsoport főnöke képvisel? Ma a munkást biztosítja a visszaélések ellen a munkaadók közti verseny. És minél több munkaadó akad egy mesterségben, annál több tiszteletnek és szabadságnak örvend a munkás. Ez a verseny védi meg a munkást. A nagy áru-raktárak, a nagy társulatok nem szüntették meg, mert ha nincs is meg a verseny egy és ugyanazon iparágban, városban, megvan legalább a különböző városok, különböző foglalkozások közti verseny. A termelés mai szervezetében az egyes iparágak oly közel állnak egymáshoz, hogy nem egész lehetetlen egyik iparágból átmenni a másikba. A gépészt, a mérnököt sokféle iparágban lehet alkalmazni. A költözködés pedig oly gyakori dolog lett, hogy az a munkaadó, a ki egy városban egyedül áll, ezért nem az egyedül lehetséges, nélkülözhetetlen kenyéradója azoknak a munkásoknak, a kiket foglalkoztat.

A tény, hogy az egész országban az ipar és a kereskedelem minden ágában csak egy munkaadó létezik, gyűlöletes iga volna a munkásnak; nem volna semmiféle módja arra, hogy főnökeinek korlátlan hatalma alól kiszabaduljon. Erre azt fogják tán felelni, hogy ezeket a főnököket választani fogják. Ez csak növelné a bajt. A választás elvébe vetett hit kezd csökkenni; nem is volt sohase

nagyon észszerű. A kit megválasztanak, azt rendesen egy többség választotta meg és az hajlandó némelyeknek kedvezni, másokat meg elnyomni; ez az elnyomás és ez a kedvezés érdekében áll annak, a ki a mandátum lejártakor újból meg akarja magát választatni.

Igen fontos kérdés továbbá — erre a collectivisták nem is gondoltak, oly keveset elmélkedtek a rendszerről, a melyet javasolnak — a nemzetközi viszonyok ügye. Egy nemzet nem termelhet mindent; Franciaországnak más területről kell beszereznie a selymet, — ha el nem tiltják, — a gyapotot, a kávé, a chinint és sok más kellemes, hasznos, szükséges cikket. A collectivista rendszer mellett hogyan fogják szabályozni a nemzetközi viszonyokat? A rendszer elvei közt mitsem találhatunk, a mi e tekintetben lehetővé tenné a hathatós, vagy legalább kielégítő szervezetet.

Három körülmény nehezíti leginkább — a collectivista rendszer mellett — a nemzetközi viszonyok szabályos működését: az első a szabad kereskedés teljes megszüntetése; a második a behozatali többlet megfizetéséhez való fix eszköznek — ma az ércpénz az — a hiánya; a harmadik pedig az, hogy az erős nemzeteknek nagy érdekében áll a gyöngébb nemzetek gazdasági eszközeit hatalmukba ejteni.

Valamint ma, úgy akkor se lehetne el Franciaország azon idegen termékek nélkül, melyek közül néhányat főntebb megneveztünk; olykor, pl. rossz termés idejében, idegen nemzetektől kellene vásárolnia a hiányzó gabonát, bort stb. A mai rendszer mellett ez a kereskedés a legnagyobb könnyűséggel, folytonossággal, minden nesz nélkül megy a szabad kereskedés által, a melynek a közhatóság fölött olyan fölénye van, a milyen van az életösztönnek

a gondolkozás fölött. A kereskedés ideje korán veszi elejét a válságoknak. Néha, főleg a kereskedelmi szerződések és vámtarifák miatt, nehézségek támadnak, sőt a nemzetek össze is vesznek. De a kereskedelmi szerződések csak bizonyos számú czikkekre, főkép iparczikkekre vonatkoznak; de a nyersanyagok, az élelmi czikkekre, szóval a cikkek nagyobb része vámmentesen jönnek be, vagy olyan szerény tételek mellett, melyek ritkán módosúlnak.

Mennyivel több nehézséggel járnának, szintén tűrhetetlenné válnának a nemzetközi viszonyok, ha az állam volna az egyedüli termelő! És ezek a nehézségek a tetőpontra hágnának, ha valamennyi állam a collectivista rendszer szerint szerveződne.

Valahányszor Franciaország az amerikai Egyesült-Államoktól gyapotot, petroleumot, gabonát vagy szalonnát venne, ez mindig a kormánynak egy politikai művelete volna, mely diplomatiái tárgyalásokat igényelne. Ugy volnánk Braziliával a kávé, Ausztráliával a gyapju, Angliával a kőszén és vas miatt stb. Tisztán technikai szempontból óriási nehézségekkel járna a cseretárgyak meghatározása. A cosmopolita kereskedelem ügyes, hajlékony műveletei által eszközli ezt, más országokra szóló ércváltókkal compensálja az országot, a melytől sokat vesz, de a melynek keveset adott el. A nemzetközi kereskedelemben a collectivista rendszer mellett a nehézségek még sokkalta nagyobbak, mint a belkereskedésben. Még egy nagy veszélynek is ki vagyunk téve, és ez az, hogy két kormány a kölcsönösen szállított árúk viszonylagos értéke iránt nem bír megegyezésre jutni. Mikor látjuk, hogy néha hónapokig, sőt évekig alkudoznak egy kereskedelmi szerződés miatt elképzelhetjük, mennyi idő kellene ahhoz, hogy a francia kormány az amerikai kormánnyal megegyezzek a szük-

ségelt gyapot, petroleum és gabona mennyisége és ára, valamint a cserében adandó árúk dolgában. A szállított tárgyak minősége, útközben történt romlásuk miatti felszólalások sokkal komolyabb dolgok volnának, mint most. A mi most pör tárgya az egyes kereskedők közt és a rendes bíróság által elintézhető, az most kormányok közti viszályok tárgyát képezné. A csereviszonyba lépő kormányok közt nem szünnének meg a surlódások és a vitás kérdéseket mikép bírálhatnák el másképp, mint az államok ultima ratiója, vagyis a háború által?

A technicus nehézségek tömegesen merülnének fel a collectivista államok közti kereskedésben. Hogyan fizetnék a behozatali többletet, ha ellenárú egyáltalán nincs vagy csak kevés, a mi pedig sűrűn, sőt rendszeren történék? Ne feledjük el, hogy a collectivismus megszünteti az ércpénzt, vagyis azt a valutát, mely a kicserélt érték mértéke és *aequivalence* is. Ma a nemes érczek, verve vagy rudakban, elsőrangú szerepet játszanak a nemzetközi kereskedelemben; azok képezik a ballasztot, mely vezeti a kereskedelmet és nem engedi, hogy a véletlen játékvá legyen. Az arany — a többletek megfizetése végett — folyvást vándorol Londonból Newyorkba, vagy Newyorkból Londonba, sőt néha — mint 1884-ben — Londonból Melbourneba. Ércpénz, vagy legalább arany- és ezüstrudak nélkül, melyeket mindenütt elfogadnak az árúk egyenértékű, a nemzetközi kereskedelmet képzelni se lehet. Az nem lehet, hogy a külkereskedelemben megtartják az aranyat és ezüstöt, a belforgalomból még száműzik. Az arany az utolsó *souverain*, melyet a collectivismus ledönt a trónról, ennek távozása után teljes az anarchia.

Az arany és ezüst mellett van még két igen leleményes és mozgékony mechanizmus, melyek a nemzet-

közi kereskedelemnek szilárd, szabályos alapot adnak: az érczváltó árfolyama és az u. n. nemzetközi értékpapir. Az érczváltó árfolyama, azaz a más országokra szóló váltók változó értéke az egyes nemzetek közti kereskedelmi viszonyoknak legbecsesebb fokmérője. Ez mutatja meg, hogy egyik nemzet nagyon sokat vesz-e egy másiktól, vagy hogy vehet-e tőle még majd tovább is. Ha az érczpénz és a kereskedés megszűnik, akkor érczváltó-árfolyam sincs és a nemzetközi kereskedelem egyszerre iránytű nélkül marad. Az ugynevezett nemzetközi értékpapírok is igen megszokott és kényelmes eszközök, főleg válság idejében, a két ország közt való számlakiegyenlítések megkönnyítésére. A collectivismus mellett ez is megszűnik, mert ez a rendszer megszüntet minden járadékcímletet, részvényt, kötvényt stb. Ha az Egyesült-Államoktól gyapotot, Brazyliától kávét vásárolt a francia állam és ezek nem akarnak tőle párisi piperecikket elfogadni fizetésül, akkor mit fog nekik felajánlani? Tán azokat a híres munkatalványokat, a melyeket a collectivisták valami lángeszű találmánynak tartanak?

Ha nem magánkereskedők, hanem kormányok fognak közvetíteni két ország közt, akkor a nemzetközi kereskedelem elveszti szilárd alapját, hajlékony, biztos mechanismusát, megszűnik a műveletek gyorsasága, mely néha annyira szükséges, pl. inséges években; a mellett azt is kockáztatjuk, hogy a barátságos kereskedői viszonyt a folytonos fenyegetőzések és ellenségeskedések rendszere fogja helyettesíteni.

Azok a gyermekek, a kik «tudományos socialisták»-nak mondják magokat, mindezeket a nehézségeket nem látták. Nem is gyanítja azokat egyikök sem; a collectivista államok közti kereskedelmi viszonyok fontos kérdé-

sét még csak nem is érinti egyikök sem. Schaeffle éles szeme sem veszi észre, hogy itt egy leküzdhetetlen akadály tornyosul fel.

A collectivista rendszer mellett a nemzetek élete folyvást óriási veszélyben forogna. A kereskedelemben két óriási monopolium értekeznék és alkudoznék egymással. A monopoliumot gyakorló francia állam, ha inséges éve volna, kénytelen a szintén monopoliumot gyakorló amerikai államtól a gabonamennyiséget kérni, a mely szükséges, hogy a francziák éhséget ne szenvedjenek. Ki tudja, hogy az a monopoliumot gyakorló állam, látván, hogy a francziák kénytelenek tőle minden áron vásárolni, nem-e követelne igen magas árat és Franciaországot nem kényszerítené-e egy caudiumi iga alá? Az ilyen monopoliumokkal szemben mi volna a biztosítékunk?

Azt fogják talán mondani, hogy az amerikai collectivista állam mérséklettel fogja gyakorolni a gabonamonopoliumot, mert két-három másik collectivista állam versenytől tart, melyek szintén árúlnak gabonát, pl. a collectivista ind államtól, a collectivista orosz államtól. De ezek a collectivista államok a magok fölöslege iránt talán más inséges állammal alkudtak már meg, pl. Angliával. Azután meg ki nem érzi, hogy mily lassan menne az, mennyi aggodalmat kellene átélni, a míg egy collectivista állam diplomatiái úton megvesz valamit egy másik collectivista államtól?

A collectivista rendszernek volna még egy természetes következménye, a melyet azok a felületesen szemlélő quintessentia kedvelők, Marx és hivei, szintén nem vettek észre és ez az, hogy az erős államoknak roppant érdekükben állna a gyenge államok gazdasági eszközeit hatalmukba keríteni.

Minduntalan fölmerülnének nemzetközi conflictusok, mert az egyes nemzetek étvágya szörnyen növekednek. A szapora népek, melyeknek kevés a tőkéjük, terméketlen a földjük, mint pl. a német, az olasz nép, gyermekeik egy részét elküldik a gyérebb lakosságú, termékenyebb földű, nagyobb vagyonú országokba. Így pl. a német, olasz, svájci kereskedők és munkások özönlenek arra az áldott földre, melyet Franciaországnak neveznek. Ez a szabad, folytonos beszivárgás szükséges ahhoz, hogy a nemzetek közti gazdasági egyensúly fentartassék. Ma ez a folytonos bevándorlás néha kis belügyi nehézségeket okoz; a bel-földi munkások rossz szemmel nézik az idegeneket, a kik versenyre kelnek velök és olcsóbb bérért kínálkoznak; néha egy pár exaltált hazafi kijelenti, hogy nem vásárol többé olyan kereskedőnél, a ki versenyző nemzet kebeléből származott; de ezek a surlódások csak a fölszint érik és nem járnak komoly következményekkel. Enyhíti azokat a kereskedés szabadsága; az, hogy a munkaadónak érdekében áll olcsóbb munkásokat foglalkoztatni, a fogyasztóknak érdekében áll jobban felszerelt, kedvezőbb föltételeket nyújtó üzletekbe menni: ezek a magánérdekek nem engedik, hogy az afféle czivódások terjedjenek és nemzetközi czivódásokká fajúljanak.

Hogy fognak viselkedni ilyen esetben a collectivista kormányok? Az idegeneket ki fogják rekeszteni szerkezetökből? Ez valószínű. Vagy tán valami megfelelő részt fognak nekik juttatni. Mindkét esetben roppantúl növekszik az állam felelőssége és mindenütt ott lesz a háború veszélye.

A collectivismus elvben igazolja a gazdag és nem igen szapora nemzetek kifosztatását a gyermekáldásban bővelkedő, de máskülönben szegény nemzetek által. Ezt

fentebb eléggé kimutattuk. — A collectivismus tökéletlen elv, ha egy községre, egy kerületre, egy tartományra, egy nemzetre szorítkozik. Nincs arra semmi ok, hogy a francia nemzet a német néptől, az orosz nemzettől, vagy a scandinávoktól megtagadja a bordeauxi vagy bourgognei szőlők, a normandiai, vauclusei és vari kövér legelők közös használatát. A magántulajdon jogköréből kilépve, a francia faj még a mérsékelt égaljt sem mondhatja a maga jogos kizárólagos tulajdonának. A collectivismus csak úgy lesz következetes, ha nem szorítkozik egy nemzetre, egy continensre, hanem egy gazdasági collectivitásban öleli át az egész emberiséget. A kirghiznek joga van követelni, hogy buja völgyeinkből neki is juttassunk részt.

A nemzeti tulajdon ugyanarra az elvre van alapítva, a melyre a magántulajdon; ha emezt megszüntetjük, akkor a nemzetnek sincs létjoga; nincs jogcíme a betörő ellenség ellen, mert más jogcímet nem hozhat fel, mint azt, hogy hosszú idők óta bírja területét és számos nemzedék fáradsága javította meg annak talaját; de ha ezek a jogcímek az egyénnél érvénytelenek, miért volnának érvényesek a nemzetekre nézve? Miért akarják a francziák a magok részére lefoglalni a földet, a melyen tizennégy évszázad óta laknak, mikor itt csak 70 ember jut egy-egy négyszög kilométerre, holott Németországban száz jut és Belgiumban 180. A collectivismus igazolná a hódításokat, a folytonosan megújuló hódításokat. Nem-e világos, hogy a háborúk kitörésére sokkal több kilátás volna, ha az erős és számos népek, a helyett, hogy csak a politikai uralmat keresnék valamely tartományban, azt tűzhetnék ki célul, hogy birtokba veszik a mezőket, gyárakat, gazdaságokat? Hogy van az, hogy az alapos gondolkozók, a

kik ezt a rendszert védik, nem sejtették meg ezt a következményét?

Igy tehát a collectivismus nem mutathat fel módszert, mely lehetővé tenné neki a szabályszerű működést a belügyekben; nincs szabálya a nemzetközi kereskedelmi viszonyok rendezésére; végső sorban pedig oda jut, hogy a gazdag nemzeteket a szegény népeknek prédának ajánlja fel. A collectivismus a nemzetiséget is ép úgy pusztítaná el, mint a civilisatiót.

XI. FEJEZET.

A fényűzés megszüntetése. — Zárszó.

Taglaltuk a collectivismus pozitív oldalát, a mennyire Schaeffle és az iskola főbb írói sejteni engedik, a mennyire átláthattunk a rája vetett discrét fátyolon. Részletes vagy összegező leírásaik különben nem voltak okvetlenül szükségesek, mert a rendszer eszméje elég egyszerű arra, hogy könnyen képzeljük el megvalósítása módját.

De nem rekeszthetjük be ezt a tanulmányt, hogy elébb ne szólnánk egy kérdésről, melynek a collectivisták, úgy látszik, nagy fontosságot tulajdonítanak. Ez arról szól, hogy a munka új szervezete, a termékek új elosztási módja, milyen megtakarításokat okozna, mennyi fáradságtól kimélné meg az emberi fajt és mennyi szabad órát juttatna neki a boldog aera kezdetétől fogva. Ezt a szép képet nemrég egy angol író, Wallace, vázolta: Schaeffle egy fejezetczimet és néhány lapot szentelt neki: Jules Guesde, a ki a városokat és falvakat járja be azt hirdetve, hogy azontúl naponkint csak hat órát kell dolgozni vagy tán annyit se, kétségkívül szintén erre gondol.

Civilisatiókban csakugyan sok kárbavesztett munkát és fáradságot látunk, melyek az igazi szilárd jólét szempontjából meddők. Ebben a méhkasban mennyi a tétlen

here és — a mi nem kisebb baj — mennyi a dongó légy, a mely munkát vél végezni, pedig csak zavart és boszúságot okoz! A hiú izgés-mozgás sokszor helyettesíti a rendszeres, termékeny tevékenységet és részben a termelés is eltereltetik a czéltől, melyre törekednie kell és mely abból áll, hogy gyarapítsa a valóban hasznos tárgyak számát.

A henyék eltűnnének és ezek, a felnőttek közt, minden régi, gazdag társadalomban állítólag millió számra vannak. A henyéken kívül hány embert látunk, a ki munkát végez, de-meddőt! Mennyi ember a kereskedelem mechanizmusában! Mily túltengése a személyzetnek! A tőzsde-emberek, a sok mindenféle ügynök, a kik vetekednek egy-egy üzlet miatt, a nélkül, hogy bárkinek használnának, a tömérdek közvetítő, a nagykereskedők, a kik odaállnak a gyáros és a vevő közé; azután a tömérdek «fél nagykereskedő» és kiskereskedő! Mily tömérdek eladási helyiség! Mennyi örült költség a kirakatokra és reklámokra! Mennyi tevékenynek látszó elősdi iparágat látunk, míg egy hasznos iparágra bukkanunk! Ha egy normalis élelmezési kerületben egy pékre van szükség, mindjárt öt-hat telepszik meg. Egy városban 1—2 biztosítási ügynök kellene, odaözönlik húsz is, bajba kapnak az u. n. üzlet miatt és ok nélkül drágítják a költségeket. Azután mire valók a fényes üzletek, melyek csak a frivol emberek szemeit gyönyörködtetik! A világ tele van pótszereplőkkel és teljesen fölös költségkokoizókkal.

Ha a kereskedelem nyüzsgő piaczaról az ipar műhelyeibe lépünk, melyek szilárdabb alapon látszanak állni, ott is mennyi rosszúl vezetett munkát látunk, a mely nem elégít ki jogos szükségleteket. A fölös, hiú fényűzési cikkek gyártása mennyi tért vesz el a hasznos cikkektől! Hasz-

nos munkát végezőnek tekintik a munkást, a ki annyi fáradsággal, annyi nélkülözés közt keresi a gyémántot a Fokföld bányáiban. Hasznos munkásnak tekinti a nép azokat is, a kik a drágaköveket metszik, a kik annyi gonddal készítik a hintót a dúsgazdag bankár vagy a félvilági hölgy részére, nem különben azokat, kik pazarul festett szöveteket gyártanak, a melyekkel a milliomosok a bútoraikat és nejeiket ékesítik. Pedig mind ennek a munkának csak az a célja, hogy egy pár ember hiúsága legyen kielégítve. Így történik aztán, hogy a nemzet tevékenységének nagy része csak látszólag termékeny. Az a munka átalakul fölös játékszerekké, ezer meg ezer «semi»-vé, a hogy azokat a csecsebecséket igen helyesen nevezgetik. Franciaországban 200,000-re becsülik a csipkeverők számát, a kik szegény gunyhókban, sivár padlás-szobákban naponként 12—13 órát dolgoznak, hogy elkészítsék azokat a csinos szöveteket, melyek csak a hiúságnak szolgálnak.¹ A hímzők száma talán nem csekélyebb. Vagy tán a keztyűs-ipar komolyan használ az emberiségnek, eltekintve attól, hogy télen megóvjuk a kezünket a hidegtől? És a férfimunkák közt mennyi van, a melyekről ugyanezt mondhatjuk! Azok az ébenfaasztalosok, a kik egy szép bútordarab előállítására száz annyi időt fordítanak, mint a mennyi egy egyszerű szekrény készítéséhez szükséges, a szőnyegszövők, a munkások, kik finom porcellánokat, gyönyörűen vágott kristályokat állítanak elő! És az a sok cseléd, a kiket a parvenu-k szeretnek szobáikba állítani! Ez a sok állítólagos munka nem képviseli-e az emberi tevékenység elfecsérlését?

¹ L. «Le Travail des femmes au XIX Siècle» cz. munkám 87. lapján.

Néha, úgy mondják, még a mezőgazdaságot is elterelik természetes céljától. Ha nem tenyésztenének olyan lovakat, a melyeknek egyetlen céljuk egy kapzsi apa együgyű fiát a ligetbe vinni, akkor több marhát tenyésztenének. A finom, drága gyümölcsöket csak a szükséges élelmiszerek rovására termesztik. A nagyon keresett minőségnek fel kell áldozni a hasznos mennyiséget. A chateaulaffittei vagy a chambertini szőlőkben három, négyannyi hectoliter teremne, ha beérnék a közönséges borral és nem hajhásznák «a királyok asztalaira és az istenek oltárait» szánt finom italokat.¹ Mennyi gondot, mennyi trágyát igényel a finom gyümölcsök termesztése! Mennyivel hasznosabb volna, ha azt a sok gondot, azt a sok trágyát arra használnák, hogy a természet viszonyainak megfelelő közönséges főzeléket termeszszenek.

A vagyonok egyenlőtlensége, mely a szükségletek különféleségét idézte elő, a termelési erő nagy részét meddővé teszi, az igazi emberi szükségletek szempontjából. Innét van az, hogy, Stuart Mill kifejezése szerint, a hatalmas és leleményes gépek, melyek feltalálásával annyit kérkedik ez a század, egy ember munkáját se csökkentették. Hanem aztán ez az elszomorító látvány szép kilátást nyújt arra nézve, hogy mit végezhet az értelmes reform. Ez teszi lehetővé a collectivistáknak azt állítani, hogy az emberiség munkáját felényire csökkenthetné a nélkül, hogy mostani jólétéből csak egy szemernyit is veszítene.

Egyébiránt tagadják, hogy a finom izlést teljesen

¹ Regum mensis arisque deorum: ez a felirat díszeleg a híres médoci chateau d'Issau-n. A felirat második része már nem igaz és az első sem az.

meg akarnák szüntetni. A fényüzés meg fog maradni, de nyilvános jellegű lesz. A márványt, az aranyozást, a drága szöveteket nem fogják száműzni, de fentartják a középületek számára; a collectiv fényüzés egyes példányai ott lesznek nem csak a fővárosban, hanem a megyék és járások székhelyein. Miután templomok nem lesznek — ezeket az új tan kárhóztatja — az iskolákban és ezek melléképületeiben fogja a társadalom kifejteni ezt a fényüzést. A község számára fentartva ezek a ritka tárgyak, tizszerte kisebb számban létezhetnek, mégis gyönyörködtetni fogják az emberek szemeit és üdíteni a lelkeket.

Ezt a csábító képet tárja elénk a collectivismus. A ma kárba vesző óriási munka megtakaríttatnék és ez bőven kárpótolna bennünket, ha a termelés bizonyos pontjain a collectivista rendszer a mai egyéni termeléssel szemben hátrányban volna.

Schaeffle egyik fejezetének ez a címe: «Megszüntetése az árúkereskedésnek, a piacznak, a hirdetményeknek és reklámoknak!» Ez bizonyára megható. A szerző elég discret, hogy kis könyvében nem terjeszkedik ki bővebben erre a kérdésre és csak néhány általános megjegyzésre szorítkozik, pedig az egész collectivista elméletből ez az a rész, mely a legkevésbé frivol érveket foglalja magában.

«Hasonló módon — írja Schaeffle — még sok más dolog fog eltűnni. A hirdetések és kirakatok ezen költséges divata, a szörnyű drága boltberek, mindez meg fog szűnni, velök együtt a nagy és kiskereskedés, a kereskedelmi verseny, a meddő és élősdű közvetítők. Látni való, hogy az átalakulás alapos lesz.»

Jóval a modern socialisták előtt jelezte már a most is divó kereskedelmi szervezet e hiányait egy socialista, a kinél az erős, búja képzelet nevezetes megfigyelő tehet-

séggel párosult, és ez Fourier. Ő néha utópiák felé hajolt, de néha józanul szólt és jelezte, hogy a termékek elosztásának ezt a gépezetét miként lehetne javítani. Bizonyos mértékben a nemzetgazdasági írók is elfogadhatják az ő nézeteit.

Mi is azt hiszszük, hogy a mai gazdasági társadalom gépezete, mely átalakulóban van és a kis ipartól most megy át a nagy iparhoz, sok haszontalan kereket tartalmaz, a múlt századbéli rendszernek sok fölös romja maradt meg. Franciaországban gyakran látjuk ezt.

Előadásaimban, könyveimben, hírlapi czikkeimben sokszor hívtam fel a közfigyelmet a francia kereskedelem kezdetleges, elmaradt szervezetére, a kerekék fölös számára, a kárba vett fáradságra, a termelés elégtelenségére, és az árak drágulására, eme szervezet következményeire. Más országok, pl. Anglia, e tekintetben előbbre haladtak. Az bizonyos, hogy a minden rendbeli közvetítők nagyon fölös számmal vannak. A gyáros és a fogyasztó közé sok ember furakodik, a ki csak sürgölődik, de voltakép mit sem termel. Kiszorúlhatna sok nagy- és «félnagy»-kereskedő a nélkül, hogy a társadalom ezt csak legkevesbbé is megérezné. A nagy árúraktárak megtették már a társadalomnak azt a megbecsülhetetlen szolgálatot, hogy a ruházati és a butorkereskedés terén csökkentették azon henye kiskereskedők túlságos számát, a kik elárasztották a kereskedelmi mechanizmust és elterelték kezeiket és tőkéiket a termeléstől.

Az élelmiszerek tekintetében a mészárosok és pékek túlságos száma okozza, hogy — kivált a nagy városokban — az árak drágulnak és a fogyasztónak a gabona és a marha előállításának költségének csökkenéséből nincs meg az a haszna, hogy a kenyér és a hús olcsóbbá válnék.

A verseny, mely ezen a téren még az eső phasisban van, anarchicus módon működik és a helyett, hogy olcsóságot akarna, drágulást idéz elő. Ezt bebizonyítottuk a párisi pékekről. Ha a párisi lakosok a kenyér kilogrammjáért 35—40 centime-ot fizetnek, holott a gabona árának és a rendes előállítási költségnek 30 centime felelne meg, ez onnét van, hogy a pékek száma túlságos és napról-napra szaporodik.

Ebből nem az következik, hogy szükséges vagy célszerű volna a kenyér vagy a hús árát hivatalból megállapítani, törvények vagy rendeletek által meghatározni a mészárosok vagy sütők számát, vagy éppen ezeket az ügyeket állami egyedárúság tárgyává tenni. Korántsem. Minden egyedárúság belső hibában szenved, a drágaság és a rossz kezelés csíráját hordja magában, a mely csak lassan fejlődik. Az egyedárúság ígéretei mindig ámtanak. A bajok, melyeket fölemlítünk, csak ideiglenesek; a verseny első fejlődése a kereskedelmi pályák személyzetének elszaporodását és a termékek drágulását eredményezte, de a további fejlődés hasznos concentratiót és árcsökkenést fog előidézni. Csak szabadságra és tapasztalatokra van szükség, hogy a verseny befejezhesse a maga művét. A mit Franciaországban a kereskedelem bizonyos ágaira nézve a nagy árúraktárak előidéztek, a mit a Duval-féle étkező helyiségek tettek, a mit Angliában a nagy cooperatív szövetkezetek tettek sok élelmi cikk tekintetében, azt a szabadság és a tapasztalás megteszi Franciaországban is és minden országban. Egy nemeslelkű és eszes férfiú Páris közelében már 1884-ben állított fel egy nagy gyárat, mely a kenyér kilogrammját 30 centime-ért adja. És e reformokból a társadalomnak nemcsak az a haszna lesz, hogy majd alább szállnak az árak, hanem az is, hogy

sok egészséges ember, a ki a termékelosztás apparatusában lábatlankodik, elébb-utóbb kénytelen lesz a termelők közé menni. Így aztán lassankint, razkódás nélkül helyre fog állni a némileg megzavart egyensúly azon emberek közt, a kik az élelmi czikkeket vagy az ipari készítményeket tényleg termelik és azok közt, a kik ama czikkeket és készítményeket eladják vagy forgalomba hozzák.

A nagy árúraktárakat vakon megtámadják, mint mindent magokhoz kaparító ellenségeket, pedig azok fölötté hasznos functiót teljesítenek és hozzájárulnak a társadalmi erők leggazdaságosabb, legczélszerűbb szervezéséhez. Ha diadalmaskodnak, csökkenteni fogják azon hiábavaló költségek mennyiségét, melyek a boltok túlságos számából, a kirakatok eszeveszett fényűzéséből erednek és méltán képezik a socialisták bírálatának tárgyát. Ha a nagy árúraktárak magok diszítéseül megtartják a berendezés fényét, azt nem kell sajnálni: az a fény, ha egy pár nagy intézetben van összpontosítva, a helyett hogy ezer meg ezer kis üzletbe volna szétszórva, sokkal kevesebb munkát képvisel; azután meg ez a munka nem vész kárba, mert ezek a fényes kirakatok úgy szólván nyilvános dísz képeznek, mely minden embert gyönyörködtet és megszünteti a városoknak azt a hideg, egyhangú, kétségbeejtő külszinét, melyet az egyforma házak szakadatlan sorozata a szemnek és a léleknek mutatni szokott.

A kereskedelmi pályák és a szellemi foglalkozások elárasztása a valóban termelő foglalkozások rovására, részben ideiglenes oknak tulajdonítandó, a válságnak, melyet az idézett elő, hogy az elemi oktatás a nép közt, a közép- és felsőoktatás a középosztályban egyszerre annyira elterjedt. A régi érzelmek túléltek a már megszűnt állapotot és tévedésbe ejtik az embereket oly tehetségek hasznos-

sága fölött, melyek azelőtt ritkák voltak, ma azonban szinte általánosak.

A mikor még a falvakban nem igen voltak iskolák és a létezőkbe is kevesen jártak, akkor az az ember, a ki megtanulta az írás könnyű mesterségét, tudott hibátlanul számolni és jól ismerte az anyanyelvét, önmegalázásnak tekintette volna megfogni az ekeszarvát, asztalosságot tanulni vagy gyárban dolgozni. A ki az ismeretek lépcsőzetén magasabbra emelkedett, gondos irodalmi nevelésben részesült, vagy meglehetősen értett a mennyiségtanhoz, természettanhoz, vegytanhoz, erőműtanhoz, azt hitte, hogy tehetségéhez, hosszas tanulmányaihoz csak a társadalom legfőbb szerepei méltók. Ezek az érzelmek ma is megvannak, pedig az ok, mely azokat szülte, a tanult emberek gyér volta, teljesen megszűnt. Innét van, hogy a lakosságnak mind jelentékenyebb része idegenkedik a mezei munkáktól, a kézműves foglalkozástól, és hogy oly ijesztő mérvben szaporodnak el a mindenféle hivatalnokok és kereskedők. Az elemi oktatás oly közönséges dolog lett, hogy — mint az ezüst frank, mely Nagy Károly óta elvesztette súlyának $\frac{79}{80}$ -ad részét — a régi pénzürtéknek csak igen csekély részét képviseli annak a számára, a ki megszerezte. De a tömeg ezt a változást még nem akarja észrevenni és nem akar hozzá alkalmazkodni.

Két más ok is segíti elő ezt az eredményt, hogy t. i. sok embert önteltté tesz, eltereli őket a valóban hasznos munkától és a kereskedelmi pályára vagy a szellemi foglalkozás mezejére vezet, a hol fölösek és károsak. Ez a két ok: democraticus szervezetünknek újdonsága és az, hogy minden nap több és több ember kezébe jut a tőke.

Még csak most lettünk democraticus társadalommá: örökösen halljuk hangoztatni az egyenlőség elvét, szemün-

ket elvakítja az a bűvös szó, mely balgatagon ott pompázik minden középületen. Ezért a francziák azt hiszik, hogy mindegyiköknek ott kell állnia egy színvonalon a társadalom legelőkelőbbjeivel; lenézik a szerény foglalkozásokat, a melyek mellett születtek, szerencsét próbálnak, abban a reményben, hogy a legmagasabb polczra fognak eljutni. Nem veszik észre a különbséget a tisztán erkölcsi egyenlőség közt, melyet a társadalom igyekszik napról napra megvalósítani és az anyagi állapotok egyenlősége közt. Nem utópia az erkölcsi egyenlőség, vagy egy ezt megközelítő állapot felé törekedni; de az anyagi egyenlőséget az emberi társadalom soha sem fogja megvalósíthatni, habár valamikor kevésbbé távol leszünk is tőle, mint ma.

A tőkék elszaporodása hasonló hatást idéz elő. Ma tetemes számban akadnak emberek, a kiknek 50—100,000 frankjuk van, és igen sok egyén van, a kik összetakarítottak 8—20,000 frankot. Azelőtt, mikor a kisipar rendszere uralkodott és nagy volt a mesterek, műhelyfőnökök száma, az ilyen vagyon megengedte az embernek, hogy autonom munkás legyen; így nevezik a mai socialisták jargonjában azt az embert, a ki önállóan folytat ipart vagy kereskedést. Ma már nem ritka dolog az ekkora vagyon és a nagy ipar concentrálta a munkát; de a lakosság egy része megmarad a régi érzelmek mellett; a kik a fent említett vagyonnal rendelkeznek, mely azelőtt jelentékeny volt, de ma már mindennapi dolog, nem akarnak munkások, bérlők, munkavezetők lenni, hanem új üzleteket nyitnak a városokban. Így aztán a termelés elveszti a kezeket, melyekhez joga volna, a forgalom apparatusa pedig el van lépve fölös és költséges közvetítőkkal. A nagy vagyonok, melyeket egyes kereskedők a gazdasági

újjászervezés időszakában szereztek — a mi most már ritkább dolog, a kedélyekre szintén nagy csáberőt gyakorolnak, a mi növeli a föntebb jelzett okok hatását.

Innét van az, hogy a mai társadalomban, főleg Franciaországban, annyi erő vész kárba. Ez bizonyára mindig meg fog történni, de mindig kisebb és kisebb mérvben. Az okokat, melyeket most felsoroltunk, nagy részben ideiglenesekül lehet tekinteni. Az ember, a kinek szép írása van, a ki számolni tud és türhető jó lábon áll a helyesírással és a mondattannal, mind jobban észre fogja venni, hogy ezeknek a képességeknek, melyek olyan köznapiak lettek, mint a levegő, a melyet lélekezünk, már csak gyenge pénzértékök van. A tisztviselők keserves sorsa, sok csalódása arra fog szolgálni, hogy ezentúl kevesebben töduljanak erre a pályára. A kiskereskedőknek is ez lesz a sorsuk; miután a legtöbben képtelenek lesznek meggazdagodni vagy csak meg is élni, ez el fog riasztani sok embert, a ki példájokat követni szándékozott volna. Az érzelmek és szokások lassankint alkalmazkodni fognak az új társadalmi légkörhöz. Az emberek, még ha iskoláztak lesznek is, rá fogják magokat szánni, hogy egyszerű munkások, szántóvetők, sőt napszámosok legyenek. A képzettség csak azt a befolyást fogja gyakorolni, a melyet gyakorolnia kell, a mely lényegét képezi, de nem függ össze a társadalmi helyzettel: fölemeli a lelket, a benső élvezetek új forrásait nyitja meg, vezető lesz az életben, de szokásos, általános mérve az embernek nem fog jogcímét adni más hivatásra, mint arra, hogy kézmunkás legyen. Ugyanigy leszünk a tőkével. A kis vagy közepes tőke birtokát az illető egyének nem fogják jogcímnek tekinteni arra, hogy kivonják magokat az alárendelt foglalkozás alól. Köznapi dologgá fog válni az, hogy fiatal

emberek, a kiknek egy pár ezer frankjuk van, egyszerű munkások lesznek, akár csak azok, a kiknek semmijök sincs. Így aztán a társadalom, természetesen, fokozatosan oly átalakulást fog szenvedni, melynek nagyobb gazdasági és erkölcsi hordereje lesz, mint azoknak az átalakulásoknak, melyeket rá akarnak erőszakolni.

Az, hogy még a kicsiben való eladásnál is a kiskereskedést helyettesíteni fogja a nagykereskedelem és fölöslegessé válik a kereskedők létszámának egy nagy része, már csak idő és tapasztalat kérdése. A részvénytársulatok fejlődése és a kooperatív szövetkezetek föllendülése azon a téren, a hol tevékenységek komoly alapon nyugszik és megfelel a gazdasági viszonyoknak, bizonyossá teszi, hogy a fölös kerek nagy részben, vagy tán teljesen meg fognak szűnni. A collectivismus e tekintetben mit sem ígérhet, a mit a mostani társadalmi szervezet hajlékonysága még jobban ne tehetne meg.

Hátra van a collectivismus másik nagy ígérete: az t. i., hogy lemond minden fölös termelésről és a termelést csak a valóban hasznos czikkek felé tereli, a minek eredménye az lesz, hogy vagy jelentékenyen gyarapodik ezen czikkek mennyisége vagy tetemesen rövidül a munkanap.

Elismertük, hogy a mai termelés összességében sok frivol cikk van, melyek nem birnak fontossággal és melyeknek előállítása, úgy szólván, visszaélés az ember munkaerejével és értelmi tehetségével. Ez már ősrégi megjegyzés. Minden korszak erkölcsoktatói és szónokai kikeltek a fényűzés ellen, a mi könnyű és gyermekes feladat.

De bármilyen, erkölcsileg vétkes túlzásokra ragad is a fényűzés, vajjon önmagában véve csakugyan olyan kárhozatos dolog? Proudhon józanabb bölcsésznek mutatta magát, mint a modern társadalom finyasságainak vad

üldözői. Bizonyos egyes esetektől eltekintve, a fényűzés magában véve nem érdemli már a reája szórt nagy átkokat. Ha nem is volna más érdeme, mint az, hogy bizonyos változatosságot hoz a társadalmi életbe, ösztökéli a jó izlést, ébren tartja a lelket, jobb helyzetért való küzdelemre biztat, már akkor is joga volna arra, hogy a társadalom kimondja rá a «nem-vétkes»-t. Ha néha áldozatokat ejt, hébe-korba bántja a szemet, megbotránkoztatja a kedélyeket, másrészt viszont annyi embert örvendeztet meg, oly szépen rántja ki őket a köznapiság egyhangú fásultságából, hogy a kivételes hibákért legalább is kárpótlást nyújtanak az általános előnyök.

Egyébiránt hol kezdődik és hol végződik a fényűzés? A mezőgazdasági termények közül már a szamócza és a baraczk is fényűzés vagy csak a nehéz bordeauxi? A kevésbbé finom, de gondosan kezelt borokat, melyeket «polgári»-aknak neveznek, már nem éri a luxus sújtó neve? Az alençoni csipke fényűzési cikk; a calaisi tüll is az? Az indiai cachemire luxustárgy; a francia cachemire nem az? A művészileg faragott bútor kétséggel luxuscikk, de a nagyjából, durván diszített bútordarab föl van mentve a fényűzés sújtó vádjá alól? Az arany- vagy ezüstitálcza, mely örömet okoz a munkásnőnek, büszkévé teszi, arra szoktatja, hogy külsejére gondot fordítson, vajjon fényűzési cikk-e vagy sem, és a munkát, a mit annak előállítására fordítottak, sajnálni kell-e? Az itt fölemlített tárgyakhoz és számos máshoz sok munka kellett, melyet meg lehetett volna takarítani, ha csak a pusztán physical szükségletekre gondolnánk. A munkások és munkásnők által használt tárgyak három negyedrészt durvábban, egyszerűbben lehetne előállítani, a nélkül, hogy ez testi szenvedést okozna. Az egyszerű munkásleánynak

nem engedik meg, hogy selyemruhát viseljen és munkája gyümölcséből megtakarítson annyit, hogy megszerezhesse magának ezt az ártatlan örömet? De nemcsak a selyem fényűzési czikk, a czócza is az. Mert mire való a rajz, a szín? Ha az ember óvni akarja magát a hideg ellen, akkor elég az állati bőr, a durva szövet is.

Valóban szép fölfedezés, hogy az emberiség felényire vagy harmadára csökkenthetné a munkáját, ha beérné azzal, hogy megtölti a bendőt, óvja magát a hideg és a meleg ellen és mitsem termel, a mi nem felel meg parancsoló testi szükségletének. De hány ember akarna így élni? Hány ember örülne a szabad időnek, ha oly keserves nélkülözések és oly kétségbeejtő egyhangúság képeznék az árát? A fényűzés a legtöbb embernek vigasz és nem csak a magunk fényűzése, de a másoké is megörvendezett szórakoztat, elbájol. Az élesen látó erkölctanítók sokszor mondták: a gazdag ember voltaképp többet költ mások élvezetére, mint a magáéra. Honnét van az, hogy a szerény, sőt igen csekély vagyonú ember örömét leli benne, ha az elegans városrészekben sétál és bámulja a szép palotákat és a fogatokat? Honnét van az, hogy a munkásoknak ez a látvány nyújtja a legüditőbb szórakozást? Emberellenes érzés ez, melyet el kell tiltani? Vagy nem-e inkább naiv nyilvánulása az ideal iránti szeretetnek, mely benne van minden ember lelkében?

Néhány évszázad óta a fényűzés folyvást mindinkább terjed a nép mélyebb rétegei közt. Egy hivatalnok vagy egy munkás neje most sok olyan tárgygyal bir, melyeket a középkori nagy urak és előkelő hölgyek nem szerezhettek meg.

A collectivista szónokoknál mennyivel jobb bölcsésznek mutatja magát Proudhon, midőn ezt írja:

«Törvényeink nincsenek a fényűzés ellen intézve... és ez még legjobb vonása a mi adótörvényeinknek... Meg akarjátok adóztatni a fényűzési czikkeket; visszajáról veszitek a civilisátiót... Gazdasági nyelven szólva, melyek a fényűzési termékek? Azok, melyek legkisebb arányban vannak meg az összvagyonban, azok, melyek az ipari sorozatban legutolsókül jönnek és melyeknek létezése sok más termék előző lételétől függnek... Ebből a szempontból az emberi munka minden tárgya fényűzési cikk volt és utóbb megszűnt az lenni, mert fényűzés alatt nem értünk egyebet, mint a gazdagság elemei közt való kisebbségi viszonyt, akár chronologiai, akár kereskedelmi tekintetben. A fényűzés, egy szóval, synonymja a haladásnak; a társadalmi élet minden percében a munka által eszközölt jólét maximumát fejezi ki, a melyhez eljutni minden embernek joga és hivatása van... Hogyan! Hát komolyan veszitek Salenta városát és Fabricius prosopopeáját?...

«A fényűzés emeli, nemesíti a szokásokat; a nép első és leghathatósabb nevelése, az eszmény felé való ösztönzés a legtöbb embernél a fényűzés... Manapság, a hol nincs vallásos elv, a fényűzés iránti érzék tartja fenn a társadalmi mozgalmat, az ébreszti föl az alsóbb néposztályokban méltóságuk érzetét... Társadalmunkban a fényűzés nem csak jog, de szükséglet és nagyon kell azt sajnálni, a ki soha se enged meg magának némi fényűzést. És most, mikor az egész világ mindinkább a nép közé igyekszik vinni a fényűzést, most akarjátok, hogy a nép csak azokat a tárgyakat élvezze, melyeket jónak láttok szükségleti tárgyakul minősíteni...

«A munkás nélkülöz, sanyarog, hogy menyasszonyának fülbevalót, kis leányának nyakéket, fiának órát vegyen és ti ettől az örömtől meg akarjátok fosztani... De meg-

gondoltatok-e, hogy a fényűzési czikkek megadóztatása a fényűzési művészetek eltiltását jelenti... »¹

Ezen, gyönyörű hévvel irt mondatokban — noha van bennök némi dagályosság és némi gazdasági tévedés — nagy igazság rejlik. Pedig a collectivisták szerint nem a fényűzési czikkek megadóztatásáról van szó; nekik, vagy legalább néhányoknak, gyökeresebb tervök van; a fényűzést meg akarják szüntetni, úgy, hogy mitsem termelnek a számára. Más értelme nem lehet annak, mikor Wallace azt a reményt fejezi ki, hogy az emberek szabad ideje sokkal több lesz, ha majd nem fognak fölös tárgyakat készíteni.

A fényűzés ösztönző hatása az, a mit nem vesznek eléggé figyelembe. Az tagadhatatlan, hogy a fényűzésnek olykor rossz hatása van, de viszont van igen sok kitűnő hatása. A fényűzés, a magasabb rendű élvezet az, mely a legtöbb emberi munka indító oka. Mikor a kereskedő bebarangolja a világot, az iparos éjjel és nappal azon töri a fejét, hogy mikép csökkenthetné a gyártási költséget, a mérnök valami találmányt hajhász — valamennyit rendesen az lelkesíti, bátorítja, hogy a fényűzést biztosítja, ha nem is magának, legalább a családjának. Néha hozzájárulhat a dicsőség utáni vágy is, de a másik érzés általánosabb és ha kevesebb *nagy* dolgot teremt, több *hasznosat* létesít; ha a fényűzés nem volna, az emberi tevékenység elvesztené egyik legerősebb rugóját.

A szabad idő növekedése — a mely különben egy fél század óta úgyis történik — nagyon is drágán volna megvásárolva, ha le kellene mondani mindenről, a mi

¹ Proudhon, Contradictions Economiques, 4. kiadás. I. köt. 284—286. lap.

fényűzés. Egyes emberek úgy képzelik a jövő társadalmát, mint afféle zárdát, melyben nem hisznek Istenben, se túlvilági életben, melyben nem látni semmit abból, a mi a kivételesen eszményi lelkekre nézve tűrhetővé teszi a conventionális életet.

Ha erre azt mondják, hogy csak azt a fényűzést szüntetnék meg, mely a dúsgazdagok szabadalma és hogy a collectivismus, az emberi gyöngeség iránti szánalomból, kegyeskednék meghagyni azokat az állítólag fölösleges dolgokat, melyeket a munkásnép és a középosztály alsóbb rétege most kedvel, akkor könnyű azt felelni, hogy ilyenformán a munkamegtakarítás, melyet emlegetnek, jelentéktelen volna.

Tekintsük, a legbiztosabb statistika vezérfonálával, az emberi foglalkozásokat és látni fogjuk, hogy a magasabb, egészen kivételes fényűzési czikkek milyen kevés embert foglalkoztatnak.

Franciaország lakossága közt, mely 1881-ben 37,405,600 lélekre rúgott, van először is 18.249,209 egyén, a kik a mezőgazdasághoz tartoznak: birtokosok, a kik magok művelik földjeiket, bérlők, felesek, telepítvényesek, mások számára dolgozó kisbirtokosok, erdészek, gazdasági hivatalnokok, munkások, napszámosok, béresek. Arról tehát nem lehet szó, hogy a fényűzési iparágak egyszerű megszüntetése által, felényire lehet leszállítani a francziák munkáját, mert a francziák fele a mezőgazdaságban van elfoglalva, a hol a fényűzés számára semmit vagy jóformán semmit se termelnek.

Nézzük tovább a francia lakosság különféle kategóriáit az 1881-iki népszámlálás szerint. A kimutatás a mezőgazdaság után megélő 18.249,209 egyén után föl említ 1.130,094 embert, a kik fémhányák, kőhányák és

kohók után élnek. Itt se lehet a fényűzés révén reductiót eszközölni, mert Franciaországban nincs se arany, se ezüst, se gyémántbánya. Azt az 1.130,094 egyént, a ki a bánya és fémipar után él meg, úgy lehet tekinteni, mint a kik a civilisatio fentartásához legszükségesebb tárgyakat termelik. A többi gyárak, azaz a nagy ipar után 2.100,560 emberél meg. Azt lehet mondani, hogy a fényűzési célokra való gyártás itt egyáltalán nem, vagy csak csekély mérvben szerepel, mert az, a mit a nagy gyárakban gépek segélyével állítanak elő, az a nagy közönség, nem pedig egyes dúsgazdag emberek számára készül. Ha akad egy pár kivétel, azok oly csekélyek, hogy ezen categoria ezredrészét sem képviselik. Ha pl. fényűzési cikknek tekintenek is a Saint-Pierre-lès-Calais-i túllt, ez a levonás még nem birna jelentőséggel.

A közlekedési vállalatok után 549,568 ember, a hajózásból 251,173 egyén él meg. Itt se lehet semmit se levonni, legfőlebb vagy ezer ember munkáját, a kik úri yachtokon, kényutazási hajókon vannak alkalmazva. Mert a vasútak és hajók a legnélkülözhetetlenebb cikkek szállítását közvetítik és bizonyára nem a Chinából hozott selyemárúk vagy a Fokföldről hozott gyémántok töltik meg a vasúti kocsikat vagy a hajókat, hanem a szén, a vas, a gyapot, a gyapjú, továbbá sokkal kisebb mérvben a kávé és a dohány, melyeket a collectivisták tudtunkkal nem szándékoznak fényűzési cikkeknek nyilvánítani.

A vasúti utasokat illetőleg is azt tanúsítja a statisztika, hogy a harmad- és másodosztályú utasok sokkal számosabbak és sokkal több jövedelmet adnak, mint az első osztályú utasok, pedig nem lehet állítani, hogy ezek az utóbbiak csakis szórakozás céljából utaznak.

A fegyveres erő (szárazföldi és tengeri haderő, csend-

őrség és rendőrség) Franciaországban 552,851 egyénnek ad kenyeret. Azt jól tudjuk, hogy a collectivismus legtöbb híve meg akarja szüntetni a hadsereget, a tengeri haderőt, a csendőrséget, sőt a rendőrséget, de azt is tudjuk, hogy ez irányban tett fényes ígéreteit nem bírja megtartani. Rendőrségre mindig lesz szükség, ha csak a collectivismus azt nem éri el, hogy az embereket angyalokká változtatja át, megszüntet minden brutális ösztönt, gyűlöletet, boszúvágyat, vad érzékiséget, kapzsiságot, renyheséget, kicsapongást, mások javai után való áhitozást. Ha a collectivismus azt állítja, hogy hatalmában áll az emberi természetet annyira módosítani, hogy minden ember jó, igazságos, szerény lesz, akkor olyan csodálatos naivságot tanúsít, hogy nem is kell neki felelni. Hiába mondja, hogy a rossz tettekre való kísértés sokkal kevesebb lesz, minthogy a vagyoni egyenlőtlenség sokkal csekélyebb lesz, kimutattuk — és Schaeffle is kénytelen azt bevallani, miután szükségesnek ismeri el a munkabérek egyenlőtlen és változó voltát — hogy a vagyoni állapotok a collectivista társadalomban se lesznek egyenlők, hogy előáll benne ismét a magánosok által űzött kereskedés, a csempészet, az uzsora. Különben a gonosztevők jobbjára nem nagy összegekért szokták büntetteiket elkövetni. A gyilkossági esetek kilencz tizedrészénél nem 100,000 vagy 1.000,000 frank, hanem 500, 100, 15, 20, sőt néha tíz frank kicsikarása a cél. A mai társadalomban a gazdagoknak sokkal kevésbé van szükségök a rendőrség oltalmára, mint a szerényebb vagyonú embereknek; ritka eset, hogy egy gazdag embert gyilkoljanak meg, mert ez nem jár olyan helyekre, a hol czivódni szoktak és mert meghitt embereivel távol tudja tartani a gonosztevőket.

Ha a collectivista rendszer mellett szükséges a rend-

őrség, a hadsereg és a hadtengerészet nem kevésbbé az Ugy hiszszük, bebizonyítottuk, hogy a collectivismus nem szüntetné meg a nemzetközi viszályokat, sőt ugyancsak szaporítaná azok kitörésének esélyeit. A magántulajdon megszüntetése által megszüntetné a nemzeti tulajdon jogcímét is. Szegény és szapora népek ellenében meg kellene védeni egy nem szaporodó nép dús, áldott földjét. A háború által kínálkozó előny sokkal csábítóbb volna a győzőre nézve, mint most: a magántulajdon mostani rendszere mellett a győztes nép kiterjeszti a határait, de ez csak erkölcsi elégtételt nyújt neki; a hadisarcz nem igen haladja meg a költségeit és csak mérsékelt nyereséget nyújt neki. De a collectivista rendszer mellett, a mely megszüntette a magántulajdont, a szegényebb népek, ha az élet-halálküzdelenben legyőzték a gazdag népet, birtokba vennék annak gazdasági szervezetét és hűbért fizettetnének vele. A Garonne, a Loire, a Rhone és a Szajna dús völgyeinek jövedelméből tetszés szerinti összeget szednének el, hogy fedezzék az Odera vagy a Visztula szegényebb völgyeinek deficitjét. A collectivista nemzeteknek, miután az egyéni tudatban nincs jogcím, mely a föld eltulajdonítását a hosszas birtoklás és az öröklés által igazolja, jobban kellene fegyverkezniök, mint valaha.

Ha valamikor elbocsátják vagy csökkentik a mostani nagy állandó hadseregeket, ezt az egyéni tulajdon elvének megszilárdulása fogja eszközölni — ez az elv lévén a nemzeti tulajdon jogcíme is — nem pedig a tulajdonjog tiszteletének megszüntetése.

Eddig felsoroltuk a foglalkozásokat, melyek után Franciaország 37.405,290 lakosa közül 22.833,455 ember él meg és láttuk, hogy ezeknél a kategoriáknál a collectivismus, a mely meg akarja szüntetni a fényűzést,

nem takarítana meg semmi munkát, vagy csak igen keveset.

Most a kereskedéshez jutunk, mely után 3.843,447 ember élne meg: ebbe a számba természetesen bele vannak értve a gyermekek és a nők is. A franciaországi lakosságnak tehát valamivel több, mint egy tizedrésze él a kereskedelem után és pedig: a kiskereskedelem után 1.895,195 egyén; vendégfogadók, kávéházak és korcsmák után 1.164,590; a bankárok, bizományosok, nagykereskedők, továbbá azok segédei, hivatalnokai és szolgálói összesen 783,662-en vannak. Ez sok, kivált a két első kategóriánál. A fogadósok, kávéosok, szállásadók és korcsmárosok száma szerfölött túlságos: de ezeknek nem a gazdag osztályok nyújtanak keresetet, hanem a munkásnép és a szegényebb középosztály. Vajjon ezek az utóbbiak lemondanak-e a korcsmáról (a mit óhajtunk) vagy beérik-e a collectivismus hivatalos korcsmájával? A szabad civilisationak, nézetünk szerint, arra kell törekednie, hogy csökkentse a nagy és kiskereskedelem után megélő egyének túlságos számát. Fokozatosan oda fogunk jutni, hogy a nagy- vagy középkereskedő lassankint kiszorítja a kiskereskedőt. A collectivismus gyorsabban fog tán haladni és teljesebb sikert fog elérni ebben a tekintetben? Ez nem igen valószínű: óriási mérvű számvitele, nagyszámú társadalmi raktárai, az ország minden pontján rendszeresítendő hivatalai mellett nem igen valószínű — noha a centralisatiót kell behoznia, — hogy nagy mérvben fogja csökkenteni azoknak az egyéneknek a számát, a kik az áruk szétosztásából és a számvitelből élnek meg, tudjuk, hogy az állami hivatalok minden rendszer mellett — legyen az akár a legdemocratább, akár a legaristocratikusabb, amannál talán még nagyobb mérvben — szeretik

a sok tisztviselőt, a sok hivatalos teendőket. De tegyünk a collectivistáknak egy engedményt; tegyük föl, hogy egy negyeddal vagy egy harmaddal fogják — a mit pedig nem hiszünk — csökkenteni a termékek szétosztása vagy ellenőrzése után élő egyének számát; ez csekély munkamegtakarítás lesz, melyet nagy mérvben fognak ellensúlyozni a szabad kereskedés hiányából szükségkép eredendő veszélyek.

A szellemi foglalkozások után, az 1881-iki népszámlálás adatai szerint, 1,585,358 ember él meg. Ez is túlságos szám, melyet a civilisációnak csökkentenie kell. De vajjon ez sikerülne-e a collectivismusnak? Bizonyára csak csekély mérvben, mert a fentebbi létszámnak több mint a fele, t. i. 806,050 ember, közhivatalok után él. A magán tanintézetek, melyeknek megvan a magok haszna, és melyeket, megszüntetésök esetén, legtöbb helyen a hivatalos tanintézetek kiterjesztése által kellene pótolni, 111,330 egyénnek nyújtanak keresetet. A férfi és nőzárókban 115,595 ember él, de ezeknek nagy része, két harmada, a közoktatás vagy betegápolás terén tesz szolgálatokat; a felekezeteknél el van foglalva 112,771 ember; 139,000 egyén él az orvosi gyakorlat után és nem igen valószínű, hogy a collectivismus leszállítsa ezeknek a számát; az együttes létszám egyéb töredékeit a bíróságok személyzete, a művészek és tudósok képezik. Nyers kiméletlenséggel alkalmazva, az új rendszer bizonyára hézagot teremtené a szellemi foglalkozások személyzetében; de ha fölteszszük, hogy tiszteletben tartja a lelkiismereti szabadságot, akkor a személyzetnek ez a csökkentése nem lehetne valami roppant nagy. Ha egy ötöddel csökkennének, az már sok volna, miután a személyzetnek több mint a fele közhivatalnokokból áll.

Az új rendszer hívei kétségkívül a kis ipar terén eszközölnék legfontosabb megtakarításaikat a termelés szervezetében. A kisipar, ideértve a nőket és gyermekeket, 6.093,453 egyént képvisel. A fényüzési cikkek gyártása — azt fogják mondani — itt foglal el nagy tért. De ez a tér sokkal csekélyebb, mint a hogy hiszik, mert a kisipar munkásainak túlnyomó részét cipészek, szabók, asztalosok, kovácsok, ácsok, kéményseprők stb. effélék képezik. Gondoljunk arra, hogy milyen roppant létszámot adnak ezek a különféle mesterségek, melyek azelőtt czéheket képeztek és melyekben a főnököket ma is «mester»-eknek nevezik. A kisiparral foglalkozó egyéneknek bizonyára legalább a háromnegyedrésze nélkülözhetetlen teendőket végez. Legfeljebb egy negyedrészők az, mely fényüzési cikkeket készít.

Ebből az következik-e, hogy ezt a negyedet törölni lehetne, hogy ezt a személyzetet a szükségleti cikkeket gyártó munkások kategóriába lehetne beosztani, oly formán, hogy a szükséges cikkek egyforma mennyiségének gyártása az ország munkásainak összeségétől csekélyebb napimunkát igényelne, vagy hogy változatlan napimunka mellett a valóban hasznos cikkekből nagyobb mennyiséget lehetne beszerezni? Ez a következtetés merész, kockázatos.

A collectivisták — oly felületes az ő okoskodásuk — nem vesznek számításba egy igen fontos tényt, és ez az, hogy Franciaországban a fényüzési cikkek gyártása egyike a leghathatósabb módozatoknak arra, hogy megszerezzük a lényeges cikkeket, t. i. az élelmiszereket.

A Franciaországban előállított fényüzési cikkek nemcsak a francziáknak vannak szánva, hanem az emberi nem civilisált részének a maga egészében, akár kivitel

útján, akár pedig úgy, hogy a hazánkban utazó vagy itt lakó idegenek hozzánk jönnek azokat megvenni. A lyoni selyemszövő, a kiről azt hiszik, hogy fölösleges apróságot gyárt, voltakép azt a gabonát termeli honfitársai részére, a mely nélkül ezek inséget szenvednének. A munkásnő, ki finom, ügyes ujjáival mütollakat, művirágokat készít, hazája számára voltaképen bort termel, vagy gyapjút, vagy vasat, kőolajat, gépeket. A figyelmes, élesszemű megfigyelő azt látja, hogy ebben az országban azok az elegáns semmik átalakulnak élelmi szerekké vagy nyersanyagokká, a melyekre szükségünk van.

Hat év alatt, t. i. 1878-tól 1883-ig behoztunk 3647 millió frank ára gabonát, azaz átlag több mint 600 millió árát évenként.¹ Ugyanezen idő alatt vettünk külföldről 1541 millió frank ára bort, azaz évenként átlag 257 millió árát.² Általánosabban szólva, az említett hat év a külföldön vásároltuk élelmiszerek értékének minimuma 1878-ban 1427 millió és maximuma, 1880-ban 1969 millió volt. És ezeket az élelmiszereket egytől-egyig szükségesekekül tekintik. Továbbá ugyancsak azon hat év alatt hozattunk a külföldről évenként több mint két milliárd ára nyers terményt, melyek az iparhoz szükségesek, nevezetesen gyapotot, gyapjút, fát, kőszent, fémeket, megannyi olyan czikkeket, melyeket nem lehet fényűzési czikkeeknek mondani. A vásárolt nyersanyagok értékének maximuma 2381 millió volt 1883-ban, minimuma pedig 2066 millió 1878-ban. Ezenkívül tehát 4 milliárd frank ára okvetlenül szükséges czikket hozunk be a külföldről.

¹ A maximum 857 millió volt 1879-ben és a minimum 421 millió 1883-ban.

² A maximum 372 millió volt 1883-ban és a minimum 59 millió 1878-ban.

Miből fizetjük ezt a négy milliárd ára cikket, melyeket nem termelünk, melyek legtöbbjét vagy épen nem, vagy elégtelen mértékben tudjuk termelni, minők a gyapot, a kávé, a réz, a vas? Az u. n. fényüzési tárgyakkal fizetjük ki azokat a nélkülözhetetlen cikkeket. Azt a 280 millió ára selyemszövetet, a mit kiviszünk, a fölületes, vad collectivisták fölös apróságnak tartják; pedig azért a 280 millió ára selyemszövetért kapunk 16—18 millió hectoliter gabonát, a mire szükségünk van, hogy éhséget ne szenvedjünk. Az a 81 millió frank ára aranyműves cikk, a 100 millió frank ára díszműárú, kefe, a 36 millió ára művirág és divatcikk, a 64 millió ára kész ruha, a 25 millió ára bútor, ezek az elegáns, néha csak fényüzésre való cikkek, a miket évenként külföldre szállítunk, a meggondolatlan, fanaticus socialisták szerint az emberi termelő erő tévelygéseinek eredményei. Pedig mikor ezeket az u. n. semmit gyártjuk, voltaképp közönséges bort, gyapotot, gyapjút kávé, kőolajat szalonnát, tehát közönséges szükségleti cikkeket termelünk. Azután nem kell feledni, hogy ezekből a fényüzési cikkekből voltaképp két-három annyit adunk el az idegeneknek, mint a mennyit a vámhivatalok kimutatásai feltüntetnek.

A collectivisták roppant csalódásban vannak, mikor azt mondják, hogy a fényüzési cikkek gyártásának megszüntetése folytán sokkalta több élelmi cikket állítanánk elő, vagy hogy a munkások fél annyi munkaidő mellett ugyanannyit termelnének. Vannak országok, mint pl. az Egyesült-Államok, Anglia, az Argentini köztársaság, Ausztrália, a hol alig gyártanak fényüzési cikkeket. Más országokban meg, a milyen Franciaország, ez a termelés sokkal jobban van kifejlődve, mert nemcsak a nemzeti fogyasztás, hanem az egész emberi nem részére termelünk.

A valóságban a fényűzési iparágak munkásainak legtöbbje — igaz, hogy csak közvetve, csere útján — azokat a czikkeket gyártja, a melyekre az országnak legtöbb szüksége van.

Képtelenség tehát azt hinni, hogy a nemzetnek csak legkisebb haszna is volna belőle, ha felényire vagy harmadára csökkentenék azoknak az embereknek a számát, a kik a franczia fényűzési iparban nyernek foglalkozást és ha ezeket a szükségleti czikkek termelésénél alkalmaznák. Ezzel nem hogy nyernénk, inkább sokat vesztenénk.

Tegyük föl, hogy a tollak, művirágok, selyemszövőszékek, diszmű- és ékszerkészítő asztalok mellől eltávolítanánk egy millió férfit vagy nőt és ezeket a mezőgazdaságban foglalkoztatnók. Vajjon mit nyernénk? Azt mondják, hogy ezek a férfiak vagy nők gabonát fognak termelni; ez meglehet; de hisz eddig is termeltek ők gabonát, továbbá vasat, gyapotot, kőolajat, miután készítményeikért kaptunk a külföldtől évenként 15—20 millió hectoliter gabonát, 6—7 millió hectoliter bort, 8—10 millió tonna szenet, 5—600.000 tonna olajmagot stb. efféléket.

A különbség a két eljárás közt a következő: Ha egy ügyes műasztalost vagy ékszerészt, a ki naponként 7—8 frankot keresett, az ekeszarva mellé állítunk, az majd termel egy év alatt vagy 50—60 hectoliter gabonát, a mi 1000—1100 frankot ér, holott a műasztalosság — igaz, hogy közvetve — 100—120 hectoliter gabonát termelt, a mit az Egyesült-Államokból, Oroszországból vagy Indiából hoztak be. A divatárusnő, ha még oly erős és szorgalmas is, a mezőn csak 30 hectoliter búzát tud termelni, holott egyes ujjáival a külföldieknek 50—60 hectoliter behozott gabona egyenértékét szállította.

Franciaország bizonyára legkevésbé mondható olyan országnak, a hol a fényűzési ipar megszüntetése növelné a szükségleti czikkek termelését. Sőt csökkentené ezt, mert ügyes munkásainknak sokkal jobban fizeti ki magát a gabona, bor, kőszén, kőolaj, gyapot, olajmag, fémek közvetett termelése, mint azok közvetlen termelése.

A népszámlálási adatok feldolgozásával még nem végeztünk.

Azoknak az egyéneknek a száma, a kik kizárólag jövedelmeik után élnek, a kimutatás szerint 2.121,173-ra rug.¹ A collectivisták itt is reducálni akarnak; de e csoport egyéneinek háromnegyedrészre nőkből és gyermekekből áll; az utolsó negyedrészt pedig valószínűleg aggasztánok képezik. Tehát nem sokan vannak, a kiket a henye életből ki lehet zavarni, hogy szükségleti czikkeket gyártsanak. Azt a collectivismus is elismerni, hogy az aggasztánok a nyugalmat megérdemlik. És azt hiszi valaki, hogy azok az emberek, kik nem üznek bizonyos meghatározott foglalkozást, és jövedelmök után élnek, egytől-egyig henylők, élösdiek, herék? Kétségtelen, hogy akadnak ilyenek is, de henyeségökben, ha az nem hajt is hasznot, nem szabad zavarni, mert ez sérelem volna az egyéni szabadság ellen, mely az emberi javak legnagyobbika, megcsontánók az öröklési jogot, mely leghatalmasabban ösztönöz a takarékosagra, a hosszú munkára. A jövedelmeik után élő emberek közt mindazonáltal sokan akadnak, kik hasz-

¹ Azon 2.121,173 egyén közt, a kik állítólag jövedelmeik után élnek, van egyébiránt 349,000 cseléd is; az 1881-iki népszámlálásnál ugyanis a cselédekot gazdáik kategóriájába sorozták, úgy hogy az inast, a ki orvosnál szolgált, szintén orvos számba vették.

nálnak a társadalomnak; így pl. a tőkepénzesek, a kik új vállalatokat keresnek, részt vesznek ezekben és a föld kerektségén terjesztik a munkaeszközöket, a birtokukban levő készleteket; még a műbarátok finomúlt izlésű osztálya is, mely érdeklődik a tudomány, a művészet, az irodalom iránt és a civilizáció virágait ápolja.

A jeleztük kategoriákon kívül van még 928,000 egyén, a kik ninesenek osztályozva. Ide vannak számítva a közoktatási intézetek, kórházak, menházak és börtönök lakói, a hely nélküli cselédek, a házon kívül dajkált gyermekek és az ismeretlen foglalkozású egyének. Erről a kategoriáról nincs semmi mondani valónk; van közte 524,000 nő és csak 403,000 férfi.

Van még egy osztály, melynek létszáma figyelmessé tette a collectivistákat és ezek bírálóit, ez a cselédeké. Ez nem szerepel külön rovatban; el van osztva a mezőgazdák, nagy- vagy kisiparosok, jövedelmeik után elő egyének rovataiba, a szerint, a mint a gazda az egyik vagy a másik kategoriába tartozik. Létszámuk első tekintetre óriásinak látszik. Franciaországban 2.557,266 cseléd van, köztük 1.506,639 nő és 2.050,627 férfi. Mennyi kárbaveszett erő! Kiáltanak fel a collectivisták és Guesde úr még nem rég, egy Mansban tartott felolvasásban igen hosszasan beszélt erről a tárgyról.

De ha figyelmesen nézzük a dolgot, azt látjuk, hogy ezen cselédek legtöbbje nem végez személyes szolgálatot, hanem mesterséget. Így pl. a cselédek háromötöde, t. i. 1.400,000 egyén (köztük 706,298 férfi, tehát a férficselédek hét tizedrésze) a mezőgazdaságban van elfoglalva. Ezek béresek és béresnők, azaz mezei munkások, a kik a többiektől csak abban különböznek, hogy évszámra vannak fizetve, a mi azt jelenti, hogy foglalkozásukban megvan

az az állandóság, melyet az összes socialisták és nemzetgazdasági írók a legnagyobb jótéteménynek tekintenek.

Ugyanez mondható az ipar terén alkalmazott 234,000 cselédről, a kik az ipari munkában segédkeznek. Még inkább áll ez a kereskedés rovatában szereplő 347,000 cseléd legtöbbszöréről, a kik közt ott van a fűszeres és a mészáros inasa, a varrónő cselédje, az állandóan alkalmazott egyén, a kit szaknevelés híján nem soroztak a segédek közé.

Ha jól kutatjuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a valóban személyes szolgálatot teljesítő, semmi ipari, mezői vagy kereskedelmi munkát nem végező férficselédek száma Franciaországban nem igen rug többre, mint 160—180,000-re. Az angoloknak e tekintetben tüzetes kimutatásaik vannak, mert náluk a férficselédek után adót fizetnek és a legutolsó, 1881—82-iki kimutatás szerint a férficselédek száma, a kik után a 15 shillingnyi adót kell fizetni, 181,652-re rugott.¹ Valószínű, hogy Franciaországban a férficselédek száma csekélyebb. Párisban nem igen tart inast, a ki 3000 franknál kevesebb lakbért fizet. Már pedig Párisban ma csak 19,603 lakás² van, melyek 3000 franknál tényleg nagyobb lakbért képviselnek. Feltéve, hogy e lakostályok lakói egyenkint átlag két inast tartanak, ez csak 40,000 inas volna Párisban, tehát abban a városban, a hol Franciaország gazdag lakóinak legalább is egy harmada, vagy tán a fele is él.

Ha most át akarunk nézni Németországba, találunk

¹ L. a Financial Reform. Almanach 1883-iki évfolyamának 177. lapján.

² L. a pénzügyminiszterium «Bulletin de statistique»-jának 1884. májusi füzetét, 580. lap.

ott is adatokat a Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1884-diki folyamában. E szerint a német birodalom 45.222,113 lakója közül 19.225,000 foglalkozott mezőgazdasággal, erdészettel, halászáttal; 16,058,080 egyén a nagyiparban, a bányákban és az építkezésnél dolgozott; 4.531,000 ember élt a kereskedelem, a szállítási vállalatok és a nyilvános helyek (szállodák és korcsmák) után, tehát 39.814,000 egyén foglalkozott a termékek előállításával és szétosztásával. A cselédek, jobbára nők, 1.324,000-en vannak;¹ a katonák és tengerészek 542,000-en; állami vagy községi hivatal és szellemi foglalkozás után él 1.680,000 ember, a határozott foglalkozás nélküli egyének száma 1.908,000 és azoké, a kik egy mesterségre készülnek, 337,000. Végül 938,000 egyén képviseli a különböző és ideiglenes foglalkozásokat.

A foglalkozás nélküli magánzók közt túlnyomó számban vannak a nők; jelentékeny számmal szerepelnek nevezetesen az özvegyek; azon keresetképes (erwärbsthätige) egyének vagy családfők közt, a kik «foglalkozás nélküliek»-nek vannak beírva, van 591,693 nő, az összegnek közel hat tizede; a nők után az aggastyánok, a kik ifjú- és férfikori munkásságukkal jogot szereztek a nyugalomra, jelentékeny részét képezik a «tétlenek» létszámának.

A német népesség a collectivisták fölületes criticáját még kevésbé igazolja, mint a francia népesség. Nagyon bajos megmondani, hogy a fényűzési iparok vagy a tétlen

¹ A cselédek számát nem kell a többi rovatok létszámával összegezni, mert olyan összeg kerülne ki, mely nagyobb, mint az összes lakosságé. A német statistikában, melyet a francia is utánzott, a cselédek be vannak osztva gazdáik rovataiba, de létszámukat azért külön is kimutatják.

osztályok rovataiban, hol lehetne olyan jelentékeny csökkentéseket eszközölni. A foglalkozás nélküli egyének közt nincs több, mint 2—300,000 felnőtt munkaképes férfi; a hivatalos és szellemi foglalkozások után élők csak 464,000-en vannak (a kimutatás 579,322-ről szól ugyan, de ebből a számból le kell vonni 115,272 nőt). Látnivaló, hogy milyen kevés embert lehetne ezektől a pályáktól elvonni, hogy szükségleti tárgyakat készítsenek. Erre azt fogják mondani, hogy törölnék a kereskedők nagy részét és az összes birtokosokat. De először is figyelembe veendő, hogy a birtokosok és kereskedők nagy része lényeges szolgáltatokat tesz mint igazgató, felügyelő, szétosztó, megőrző; azután meg háromnegyedrészüket pótolni kellene köztisztviselőkkel, a kik kevesebb buzgalmat és gyakran kevesebb szakértelmet tanúsítanak.

Nézzük végig a német évkönyvben az ipari foglalkozások 110 csoportjának, a kereskedelmi foglalkozások 20 csoportjának statistikáját és látni fogjuk milyen kevésé igaz az, hogy a fényüzési ipar sok kezűt foglalkoztat. A műiparosok (eltekintve a családtagoktól) 23,898-an vannak; a divatárúsnők, virág- és tollkészítők 36,416-an (köztök 33,890 nő); 20,046 egyén (köztök 11,122 nő) készít nadrágtartót, nyakkendőt, keztyűt, vállfűzőt, krinolint, pedig e tárgyaknak a fele bizonyára nem vehető fényüzési cikknek. A nemes fémek feldolgozásával csak 30,099 egyén (aranyműves, ékszerész, arany és ezüstverő stb) foglalkozik, köztök 7056 nő. Tükröket 2770 egyén készít, köztök 464 nő; időmérő készülékeket, órákat csak 27,721 egyén, hang és zeneszereket 15,011. Itt vannak a fontosabb fényüzési iparágak; és az ezekben készülő cikkek közül igen sokat, pl. az órákat, bizonyos mértékben a zongorákat és tükröket, még az alsóbb néposztályokban

is szükségesnek tekintik. Nem feledjük, hogy még a legdurvább iparágakban is, milyen pl. az építési ipar, vannak munkások, a kik fényüzési munkát végeznek; pl. a kőművesek, a kik fényes magánházat, nagy palotát építenek; de a rendes munkák tömegében milyen csekély hányadot képviselnek ezek a munkák! Ki fog ez tűnni alább, ha látjuk, hogy Párisban, a világ legelegánsabb városában, a nagy lakosztályok mily csekély hányadát képezik az összes lakásoknak.

A collectivisták és a socialismus felé hajló írók nagy illuzióba ringatják magokat, ha azt hiszik, hogy az emberek munkáját felenyire lehetne csökkenteni, ha a termésnek új irányt adunk, és a fényüzési czikkek gyártását számúzzuk vagy csökkentjük. Az anyagi számítás szempontjából vagy négyötödrésznivel tévednek. De még nagyobb tévednek erkölcsi szempontból. Mert a finomultabb élvezet és a szép tárgyak birtoka az, a mi a dicsvágyon kívül leghathatósabban csábítja az embereket munkásságra és takarékoszágra. Ha figyelmen kívül hagyjuk a túlságos kicsapongásokat, nemcsak azt mondhatjuk a fényüzésről, hogy a tökéletesített civilisatio eredménye, hanem azt is, hogy közvetve egyik oka a civilisatio fejlődésének.

A népszámlálási adatokon kívül az is megecáfolja a collectivisták állításait, ha tekintjük; hogy a nemzet összes jövedelméből milyen részt képeznek a nagy jövedelmek, milyent a közép és milyent a kis jövedelmek. Egy más munkánkban ¹ részletesen elemeztük ezt a tünetményt és fölösleges lesz itt erre visszatérni. Kimutattuk, hogy Poroszországban a lakók jövedelmeinek háromnegye-

¹ L. Essai sur la Répartition des Richesses cz. munkánk XIX. fejezetét.

dét oly egyének kapják, a kik közül a leggazdagabbak 2500 frank évi jövedelemmel rendelkeznek és hogy Poroszország lakóinak összjövedelméből közel kilencztizedrész, vagy 87.₈₀ %, az alsó és középosztály kezében van, tehát oly egyénekében, kiknek maximalis jövedelme 7500 frank. Szászország példája teljesen összevág a poroszországgal. Az «Income Tax» E. és D. osztályainak elemzése arra a következtetésre juttatott, hogy a jövedelmek nagyobb része még Angliában is kétségkívül a munkások és a szegényebb középosztály kezében van. Még megkapóbb eredményre jutottunk Franciaországban és kimutattuk, hogy Párisban, a fényűzés főszékhelyén, 15,000 ember sincs, a kinek 32,000 franknál több évi járadéka volna és hogy 37,000-re se rug azon párisiak száma, kiknek bármily réven 12,000 franknál nagyobb jövedelmök volna.

Néhány statistikai kimutatás és komoly munka, melyeket azóta tettek közzé, még megerősített bennünket nézetünkben, Leone Levi és Goschen tanulmányai a javak megoszlásáról Angliában 1884-ben, teljesen igazolják előző munkánk állításait. Levi Leone szerint a britt királyság lakóinak jövedelme 1168 millió font sterlingre (mintegy 30 milliárd frank) rug; ebből 448 millió font (11,200 millió frank) a tulajdonképeni munkásosztálynak jut, 143 millió font (3575 millió frank) az alsó középosztálynak és 577 millió font (14,475 millió frank) azoknak az adófizetőknek, a kik az Income Tax-ot fizetik.¹ Ha arra gondolunk, hogy az Income Tax-nak alá van vetve minden 3750 frankon felüli jövedelem, akkor belátjuk, hogy ezt az adót sok olyan ember fizeti, a ki igen középserű helyzetben van. A D.

¹ Levi Leone tanulmánya francziául megjelent a francia pénzügyministerium Bulletin de Statistique-jának 1884. februári füzetében.

osztályban (kereskedelmi foglalkozások) a jövedelmek 30 % -át olyan emberek kapják, a kiknek jövedelme 3750 és 7500 frank közt változik. Ebből azt lehet következtetni, hogy Nagy-Britannia összjövedelmének mintegy három-negyedét oly egyének bírják, a kiknek 7500 frankon alóli jövedelmök van; sőt valószínű, hogy a jövedelmek összegéből ennek az osztálynak még erősebb rész jut, mert a *D.* osztály, mely a kereskedelmet és ipart foglalja magában, egyike azon jövedelmi adóosztályoknak, melyekben legtöbb a nagy adófizető. Figyelembe kell venni, hogy Anglia egészen kivételes helyzetben van, mert a törvények gátolják az ingatlanok feldarabolását, az ipar és kereskedelem tekintetében pedig Angliát, úgy szólván, az egész világ fővárosának lehet tekinteni.

Franciaországban a pénzügyminiszterium Bulletin de Statistique-ja az 1884. májusi füzetben, új kimutatást közölt a párisi lakásokról. Kitűnik belőle, hogy a 20,000 franknál drágább lakosztályok összesen csak 14.424,730 frank lakbért, a 10—20,000 frankos lakosztályok 25.208,540 frankot, a 6—10,000 frankos lakások 30.677,430 frankot, a 3—6000 frankos lakások 50.593,705 lakbért képviselnek, tényleges, nem pusztán beirt lakbért. Ezek a lakosztályok tehát összevéve 120 millió frank lakbért képviselnek, holott a Párisban létező összes lakhelyek (ide nem értve a műhelyeket) 395 millió frank lakbérértéket képviselnek. E híres fényűző város gazdag lakossága, az, mely 3000 franknál több lakbért fizet, az összes párisi lakosztályok lakbérértékének alig egy harmadát képviselő lakhelyösszeget foglal el összevéve.¹ Pedig Franciaország,

¹ Ha a 3000 frankon felüli házbérekhez hozzávesszük az 1500 és 3000 frank közti lakások bérértékét (52 millió),

sőt az egész világ gazdagságának igen jelentékeny része van Párisban összpontosítva és ebből következtetni lehet, hogy nemcsak a nagy, de a középjövedelmek is az ország összjövedelmének mily gyenge hányadát képezik.

Figyelembe kell még venni azt — és ez igen fontos, — hogy a közép- és gazdag osztályok jövedelmét korántsem fogyasztják improductiv módon. Annak igen jelentékeny része félretételük tőkének, tehát átalakul vasúttá, gyárrá, talajjavításra és más efféle munkákra fordítatik. Franciaországban azt lehet mondani, hogy a közép- és gazdag osztályok jövedelmének legalább is a harmada, sőt tán a fele is félretételük tőkének. A ki némileg ismeri ez osztályok életmódját, nem fogja ezt tagadni. Abból a 2—3 milliárdból, a mi évenként megtakarítatik, és ingó értékre, épületekre, talajjavításokra fordítatik, bizonyára két harmadrész a jómódú és gazdag osztályoktól jön, melyek együttvéve nem bírják a nemzeti jövedelem heted- vagy nyolczadrészét sem. A nemzeti jövedelemnek az a része, mely fényűzési célokra fordítatik, nem tesz ki többet e jövedelem 4—5 százalékánál.

Nem lehet tehát nagy fontosságot tulajdonítani a collectivisták azon állításának, hogy a fényűzésre való termelés megszüntetése által csökkentik a munkanap tartamát. A mit ezen a réven nyerhetnének, túlságosan compensálva van az autoritarius, zsarnoki szervezettel járó sok erővesztegetés és sok tévedés által. Ha a társadalmi elemeket egyforma színvonalra szállítják le, megszüntetnek minden versengést; azt már láttuk, hogy szervezetők, mely szükségkép brutális lesz, nem engedhet helyet a

az összes párisi lakások valódi bérértékének alig háromhetedét kapjuk.

kisebbség szabadságának, tehát az egyéni szabadságnak sem, hogy bureaucraticus szervezetök veszélyezteti az anyagi haladást. Ha a collectivista tant hirdető lelkiismeretesebb írók műveit olvassuk, lehetetlen komoly indokot találni, mely az emberi nemet arra indíthatná, hogy megkísértsen egy kalandot, melyet már eleve is elítél a történet meg a józan gondolkozás.

(V É G E.)

IV. FEJEZET.

Marx Károly történeti kifogásai az ingó és ingatlan tulajdon ellen.

Marx Károly történeti kifogása. — E kifogás czáfolata. — Az elévülést számba kell venni. — A Marx által felhozott tények nem magyarázzák meg a mai ingatlan tulajdonok nagy részének eredetét. — A földbirtok eladási értéke nem képez egyenértéket a tőkékkel, melyeket a talaj értékesítése céljából befektettek. — E tétel behizonyítása újabb adatok által. — Marx Károly történeti érve nem alkalmazható az új országokra. — Tények, melyek azt bizonyítják, hogy a föltételek, melyek mellett az amerikai «Far West»-ben földeket lehet szerezni, korántsem gazdagítják a vevőt a község rovására. — A történeti kifogás hordereje az ingó vagyon keletkezése tekintetében. — Angliában egyes nagy ingó vagyonok milyen arányban állnak az ország összes ingó vagyonához. — Meg kell különböztetni a vagyont a jövedelemtől, a mely utóbbi célszerűbb az összehasonlításokhoz. — A nagy jövedelmek gyöngesége. — Újabb kimutatások e tárgyról. — Mennyire alaptalan az a collectivista elv, hogy a társadalom mindinkább két csoportra oszlik, melyek egyikét néhány «plutocrata» képezi, másikat pedig a proletárok roppant tömege. — Az angolországi magánjövedelmek elemzése Marx Károlynak az ingó vagyon eredetére vonatkozó történeti kifogását megczáfolja. — Alapos-e az az ellenvetés, hogy a tőke értéknövekedése ritkán tekintendő a tőkepenzes érdemének? — George Henrik bírálata erre a kérdésre vonatkozólag. — Az amerikai író megczáfolása. — A külső és ellenőrizhetetlen körülmények mennyiben járúlnak az emberi cselekedetek sikeréhez és az emberi munka eredményéhez. — A szerencse nem tekinthető a vagyon oly forrásának, mely erkölcsi kifogás alá esik. — Főleg a külső körülmények okozzák azt is, hogy a párisi, angol és amerikai munkás többet keres, mint a német és a belga. — Nagyrészen a külső körülmények okozzák azt is, hogy a különböző nemzetek a jólét különböző mérvének örvendenek. — A szerencsét gazdasági szempontból rehabilitálni kell. — A «conjunctura» nem érv a magántulajdon, a magántőke ellen. — A szerencse megfelelő ellenese. — A tőkepenzesek osztályának a «conjunctura» inkább még árt, mintsem használ. 52—90

V. FEJEZET.

A mezőgazdasági collectivismus.

A részleges és a korlátlan collectivismus. — A mezőgazdasági collectivismus érdekében irt legújabb munkák. — Ezek a munkák rendesen elhanyagolják a gazdasági kérdést és csak jogi meg történeti érveket hoznak fel. — Mit ér az az érv, hogy a föld voltaképp sohasem volt «res nullius». — A néptörzsnek előnyére vált, hogy a végtelen terület együttes élvezetének joga korlátolt terület egyéni élvezetének jogává alakíttatott át. — A földbirtok általában véve három tényezőre van alapítva: a foglalás, a munka, a közhaszon. — Bizonyos publicisták nagyon felületesen szólnak az első foglalás tényéről. — A foglalás ténye képezi a községi és nemzeti lét egyedüli alapját. — A nemzet joga épen onnét ered, a honnét az egyén joga, t. i. a foglalásból. — Ha valamely mező megszűnik a tulajdonosáé lenni, akkor a francziáknak és németeknek nincs semmi jogcímök nemzeti területök birtoklására. — A collectivista elmélet szükségkép megszünteti a nemzetet. — A collectivista elméletből, mely tagadásba veszi az első foglaló jogát, olyan következtetések is folynak, melyeket nem vettek észre. — A collectivismus szükségkép oda lyukad ki, hogy a gazdag nemzetek a szegény népeknek hűbért fizessenek. — A tuarégeknek és eszkimóknak joguk volna azt követelni, hogy a chateau-laffittei és chambertini birtokokból egy részt nekik is engedjenek át. — Az a formula, mely szerint az igazi egyéni szabadság nélkülözhetetlen föltétele a föld tényleges birtoklása — hamis. 91—104

VI. FEJEZET.

A primitiv tulajdon fejlődése. — Az orosz mir.

Laveleye történeti érvei a föltétlen magántulajdon ellen. — Ha az együttes tulajdon olyan előnyös volt az emberiségre nézve, hogy történt hát, hogy ez az egyetemes tény mindenünnét eltűnt és csak jelentéktelen nyomokat hagyott? A vadász- és pásztornépeknek az

együttes tulajdon nem biztosítja a békét. — A földbirtok fejlődése. — Laveleye maga jelzi az okokat, melyek miatt a magántulajdon oly általános uralomra jutott. — A magántulajdon és a mezőgazdaság haladása párhuzamos. — Az orosz «mir». — Az osztzkodási időszakok. — A ház és a kert magántulajdont képez, azt nem szabad elidegeníteni. — Az idegenek kizárása szükséges a collectiv tulajdon rendszerénél. — A parcellák végtelen száma. — A talaj elaprózása. — Kötelező egyforma művelés. — A később jövők részesítése miatti zavar. — A patriarchalis család a «mir» alapja és e családi kötelék felbontása fenyegeti a «mir» fenmaradását. — A «mir» gazdasági bajai. — Laveleye azt ajánlja, hogy a telkek élvezetének tartama 18—20 évben állapíttassék meg. E megoldás nehézségekkel jár és különben is ellenkezik a collectiv tulajdon elvével. — A «mir»-beli haszonélvezőt és a bérlőt nem lehet assimilálni. A változások, melyeket be akarnak hozni, szükségessé tennék, hogy minden ideiglenes haszonélvezőnek jelentékeny tőkéje legyen és megszüntetnék az intézmény democraticus jellegét. — A földbirtokos szerepéről vallott téves eszmék. — A birtokosok osztálya kezdeményez minden talajjavítást. — Példák erről a tárgyról. — A kik a magánosok bérlőit állami bérlőkkel akarnák pótolni, a földművelést megfosztanák a lelkétől és csak a karokat hagynák meg neki. — Proudhon nyilatkozata : hogy a földművelés haladását megállítsuk csak az kell, hogy a bérlők birtokosokká váljanak. — A «mir» nem szünteti meg a mezőgazdasági proletariátust, sőt lehetetlenné teszi a megszűnését. — Az egyenlőtlenség előáll a «mir»-ben is. A «mirojedok» (uzsorások). — A «mir» nagy gazdasági hátrányokat okoz és, nem nyújt komoly társadalmi előnyöket 105—121

VII. FEJEZET.

A collectiv tulajdon Jáva szigetén.

A Korán elvei szerint az uralkodó birja voltakép a földet. — A collectivismus és a fatalismus együtt járnak. — Az «adat», egy jávai szokás. — Van den Bosch tábornok szokása. — Az adó és a robot. — A jávai cultura jellege. — A munkások, a kiknek nincs

igavonó állatuk, gyakran ki vannak zárva az osztozkodásból. — Az együttes tulajdon rendszere olyan proletariatuszt szül, mely nem jobb, mint az európai. — A jávai falu ép oly kevésbé mondható az egyenlőség menedékhelyének, mint az orosz «mir». — A részek elosztása és ezen rendszer balkövetkezményei. — A dessá-k főnökeinek előnyei. — A szellemi szolgálmányok díjazása. — A magántulajdon fokozatos alakulása Jáva szigetén. — Jávában ép úgy, mint másutt, a magántulajdon a haladás emeltyűje. — A magántulajdon viszonya az együttes tulajdonhoz. — A collectivismus a költözködési szabadság megszüntetéséhez juttat. — Bizonyos jobbágyságot szül és az egyént a földhöz köti. — A lakosság jelentékeny növekedése és az osztályrészek vég nélküli elaprózása. A parlag föld az együttes tulajdon rendszere által szült körülmények folytán óriásilag növekszik. — Az egyének vagy gyarmatok általi irtás milyen akadályokba ütközik. — Az együttes tulajdon rendszere Jáva szigetén nem szünteti meg a proletariatuszt, sőt oly természetű, hogy az egész lakosság proletárnéppé válik..... 122—131

VIII. FEJEZET.

A közös tulajdon átalakulása magántulajdonná.

A föld még a legrégebbi időkben se volt teljesen közös, mert a clan vagy a néptörzs a szomszéd clanok és törzsek ellenében mindig síkra kelt az általa elfoglalt terület kizárólagos birtokaért. — A földet sohasem tekintették teljesen közösnek. — Még az állatok számára se volt teljesen közös. — A föld teljes közössége ellenkezik a physical és az erkölcsi törvényekkel. — A föld arra való, hogy a nemzetek, a néptörzsek, clanok, családok és egyének birtokba vegyék. — Mihelyt a népek felhagynak a vadászati életmóddal és az örökös vándorlással, azonnal látjuk, hogy a családok a házak és telkek bekerítésével az örökölhető teljes birtokjogot juttatják kifejezésre. — A ház a gazdasági individualismus első nyilvánulása. — A kerítés és a gyümölcsös kert mindig osztja a ház sorsát. — A ház és a bekerített föld egyéni birtoklása fejleszti az ingó magántulajdont. — A kezdetleges társadalomban az egyenlőtlenség az ingó tulajdonnal kezdődik. — Ha a többi föld közös

tulajdont képez is, mégis két osztály alakul: a gazdagoké és a szegényeké. — A szolgálmányok eszközlése és a kamatra való kölcsön a kezdetleges társadalomban. — Lassalle téved, midőn azt állítja, hogy a tőkeképződést csak a rabszolgaság magyarázza meg; a tőkeképződéshez elégséges az elszegődés. — Az ingó vagyon egyenlőtlensége okozza a földosztás egyenlőtlenségét, mely a község érdekében szükséges. — Régi időkben az egyenlőtlenséget az is okozta, hogy a szellemi és erkölcsi szolgálatokat díjazni kellett. — A közös birtok általános közös vonásai. — Mindenütt a magántulajdon lépett a helyébe. — E jelenségnek oly általános okának kell lennie, mely nem csak Nyugat-Európában nyilvánul. — A kis földművelő községekben miért nem maradhatott meg az egyenlőtlenség. — A mezőgazdasági haladás csak az egyének érdeme, nem a társadalomé. — Tanúsítja ezt a germán «mark» átalakulása. — Hasonló átalakulás a mai Jávában. — A magántulajdon a község hallgatag vagy határozott beleegyezéséből ered. — A magánbirtok ezen genezise messze tér el Marx Károly hypotheziséstől. — A történészek szerint a magánbirtokon keletkezett a váltakozó gazdaság. — Csak az erdő és a hegyi legelő maradt meg közös birtoknak. — Laveleye áradozó leírása a régi germánok boldogságáról. — A germánok voltakép koplaltak és ezért örökké vándoroltak. . 132—147

IX. FEJEZET.

Az Allmenden és a községi javak.

A régi birtokközösség mai maradványai. — Kedvező vélemények a svájci allmend-ekről. Az «allmend»-ben megvan a társadalmi újjászervezés titka. — Miben különbözik az allmend a mi községünktől? — A közös birtok három része: az erdő, a rét, a szántóföld. — Az allmend-ben a szántóföld csekély tért foglal el. — Csak a régi lakók vehetnek részt az osztozkodásban. — A kizárási hajlam vele jár a birtokközösséggel. — Az együttes tulajdonnál az idegenek kizárása ép oly lényeges jellemvonás, mint a magántulajdonnál. — A residensek és a haszonélvezők. Az «allmend» szenved a lakosság sűrűsége folytán. — Az allmend javai egy részének idealis élvezete. — A tényleges élvezet három típusa. —

Minél nagyobb a haszonélvező magántulajdona, rendesen annál nagyobb része van a közös birtokból. — Az egyenlőtlenség meg van mindenütt. — A «pauperismus» megvan az allmendben. — Az allmend növeli a gazdagok gazdagságát és nem módosítja a szegények helyzetét. — Az allmend szűk arányai és csekély befolyása. — A nagy községi birtokok egyes francia hegyi vidékeken. — A községi birtokok gátolják a fásítást. — A szükséges intézkedések. — Községi birtokok Németországban, főleg Badenben. — Rau kitűnő tanácsai. — A közös birtok, ha a közérdek szempontjából szabályozták, megszűnt közös birtok lenni. — Az elv, hogy az új haszonélvező a réginek kárpótlást fizet, majdnem egy jelentőségű az eladással és kizárja a szegényeket. — A kártérítésnél fölmerülő elméleti és gyakorlati nehézségek. — A birtokközösség csak a kezdetleges művelési mód mellett lehetséges, a mely kizárja az intenzív termelést. — Az allmend érdekes romja a múltnak nem pedig a társadalmi ujjaszületés csirája 148—169

X. FEJEZET.

Az államosított föld kihasználása.

Az együttes tulajdon az emberiség kiindulási pontja volt; nem tekinthető a társadalmi fejlődés céljául. — A föld «államosítása» képtelen és igazságtalan dolog, mert azon talaj élvezéséhez, melyre a véletlen juttatta, a nemzetnek csak oly kevésbé lehetne kizárólagos joga, mint az egyénnek. — Az «unearned increment», a meg nem érdemelt értéktöbblet, mint érv. — Általánosan lehetetlennek van elismerve, hogy visszatérjünk a régi faluközösséghez. — A föld kihasználásának módja az «államosítás» után. — Az összes földet az állam saját kezelésben műveli, vagy átengedi a községeknek. — A föld munkásszövetkezeteknek adatik bérbe. — A mezőgazdasági kooperatív szövetkezetek példája. — Ezen szövetkezetek birtokviszonyai jobbra mesterkéltek vagy legalább is kivételes jellegűek. — E szövetkezetek rendesen kiváltságos osztályt alkotnak és ezért nem bírják a collectivisták tetszését. — A magántulajdon ellen felhozott ellenvetések rá illenek a földet élvező mezőgazdasági kooperatív szövetkezetekre is. — Ha ez a rendszer általános érvényre jutna, akkor a szövetkezetek keretén kívül álló egyénnek

sokkal rosszabb dolga volna, mint ma a földnélküli munkásnak. — A hajótörést szenvedett egyén egy teljesen birtokba vett szigeten. — Az «államosított» földek bérheadása az állam által. — Két ellenvetés e megoldási mód ellen. — A parasztok helyzete nagyon rosszra fordúlna. — A rendszer szaporítaná a proletárokat. — A jobbhágyság paradicsom ahhoz az állapothoz képest, melyet a collectivista írók szántak a póri osztálynak. — A társadalom állítólagos közvetett előnye: a földadó kivételével minden adó megszűnnék. — Kimutatása annak, hogy ez nem történne meg. — A köztulajdon «eszményi élvezése». — Az államosításnál és a bérheadásnál várható kiábrándulás. — Az eladási ár legtöbb esetben az, hogy az új vevő megtéríti az elődei által tett befektetéseket. — Az eladás nagyon hasonlít az oly bérrendszerhez, melynél az új bérlő megtéríti az elődei által tett befektetéseket. — A földbirtok kisajátításának következményei a társadalmi tevékenység minden ágára nézve. — Leleményes expediens: az állam ma készpénzen veszi meg a 99 év múlva átadandó földeket. — Hamis számítás. — Az ember az örök birtokokra sokkal több súlyt fektet, mint a hogy hiszik. — Példák. — Ez az expediens más nehézségekbe is ütközik: a talajjavítások fokozatosan megszűnnének. — Bizonyos örököségi fokok megszűnnek, vagy a hagyatéki illeték fölemeltetik, hogy az állam fokozatosan magához válthassa a földet. — Ezen eljárás nehézségei. — Az állam a föld megváltásánál élvez-e értéktöbbletet. — Nem élvezhet, miután a föld értéke Európaszerte 25–50 %-kal csökken. — Mily óriási veszteségeket szenvedett volna az állam, ha 1820-ban Angliában, 1870 táján Angliában és Franciaországban államosította volna a földeket. — A városi ingatlanok kisajátítása az állam vagy a városok által. — E művelet veszélyei. — Az államot vagy a községet nem lehet assimilálni az oly nagybirtokosokkal, minő a westminsteri marquis. — Minél jobban erősödik a parlamenti és a democraticus rendszer, annál alkalmatlanabb lesz az állam a neki szánt szerepre. — A földbirtokosoknak sokkal több a teendője, mint a bérösszegek megállapítása és beszedése. — E teendők bonyolultak és fontosak. — A jávai példa keveset bizonyít és az angolországi egyházjavak kezelése sem. — Az államot nem lehet assimilálni a részvénytársulatokkal, melyek egyébiránt a mezőgazdaságokat rosszul kezelik. — Alaptalan az az állítás, hogy a magánbirtok elvesztette társadalmi jellegét. 170—231

MÁSODIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Az ipari collectivismus. — Lassalle.

Az ipari collectivismus. — A kiválóbb német socialista írók munkáinak jellege. — Marx Károly és Lassalle munkáinak majdnem kizárólag negatív jellege. — Állítják, hogy a mai társadalomban az egyének nem tekintendők tetteikért gazdaságilag felelősöknek. — A világot a «társadalmi kötelékek» dominálják, melyek természeti őserő gyanánt hatnak. — Ezen elméletnek ügyes és ékes kifejtése Lassallenál. — A «conjunctura» befolyása. — A német socialista iskola nagy súlyt fektet arra, hogy olyan értékek helyett, melyek a termelőnek közvetlen hasznót hoznak, csereértékek termeltessenek. — A nemzetgazdászok állítólagos abstractióival Lassalle «a világ konkrét megjelenését» állítja szembe. — Minden gazdagság a társadalmi kötelékek, illetve a véletlen folytán keletkezik, de a munkások ki vannak zárva a véletlen adományaiból. — A conjunctura sohasem adhat tartós hasznót a munkásoknak, sőt ellenkezőleg, nagyon káros lehet rájuk nézve. — A munkások nem egyebek, mint «a speculatio játékának» semleges áldozatai. — A világpiacon hatalmas rázkódásai megszüntetik a munka szabadságát és az egyéni gazdasági felelősséget. — Ma nincs izolált egyéni munka, családi munka alig van, csak társadalmi munka. — A társadalmi munka lényeges jellemző vonása az, hogy mindenki azt termeli, a mit maga nem használhat fel. — A csereértékek termelése forrása a mai társadalom roppant gazdagságának és roppant szegénységének. — A tulajdonképeni tőke csak akkor létezik, ha csak is csereértékek termeltetnek. — Lassalle kifogása azon definitió ellen, mely szerint a tőke a termékeknek az a része, mely későbbi termelésre fordíttatik, vagy hogy a tőke felhalmozott munka. — Lassalle szerint a tőke a mások felgyült munkáját képviseli. — Lassalle azt állítja, hogy a tőke a társadalmi kötelékek által alakul. — Ez állítás támogatására példát hoz fel. — Czáfolat. — A «társadalmi kötelékek» a tőkepenzesnek ép oly gyakran okoznak

veszteséget, mint nyereséget. — A «társadalmi kötelékek» sohasem képesek tőkét «teremteni», legfeljebb növelhetik vagy csökkenthetik a létező tőke hasznosságát. — Az eszes és erélyes egyének a conjuncturát előrelátják vagy ellentállnak a hatásainak. — Lassalle észleleteinek végszava a végzetszerűség..... 232—244

II. FEJEZET.

Lassalle elmélete a tőke keletkezéséről.

A külső körülmények, melyeket Lassalle «conjunctura» névvel jelöl meg, üdvös hatást gyakorolnak a népek gazdasági viszonyaira és előmozdítják a haladást. — Lassalle azt állítja, hogy a tőke és a haszon nem olyan tünemények, melyek mindig léteztek. — Lassalle szerint a haszon eszméje olyan «társadalmat tétel» fel, mely minden termékét előbb pénzzé változtatja át». — Czáfolat. — Robinsonnak, bár egyedül élt a szigetén, volt nyeresége és vesztesége. — Hamis a socialismus azon állítása, hogy a pénz intervenciója átalakítja a gazdasági viszonyokat és megváltoztatja az adás-vevés jellegét. — A gazdasági törvények ép úgy alkalmazódnak a magában élő emberre, mint a 80 millió lelket számláló társadalomra. — Az ipari haladásra nem találtak és nem is találnak soha más módot, mint a nyereséget. Ez a mi a társadalmi munkát szabályozza és ellenőrzi. — Lassalle tétele, hogy a gazdasági categoriák nem logikai, hanem történeti categoriák. — Lassalle szerint a munkafelosztás az egyedüli természetes gazdasági törvény. — Ezt a természetes socialis törvényt egy maréknyi ember a saját hasznára koozza el. — Marx is azt állítja, hogy a tőkepénzesek a saját hasznukra koozták el a tudományt. — Ezen elmélet czáfolata; ha ez az elmélet helyes volna, akkor a kooperatív társulatoknak mindig fényes sikert kellene aratniok, valamint az összes közép és kisiparosoknak; a nagyiparosoknak pedig soha vagy csak nagy ritkán volna szabad megbukniok. — Lassalle szerint a történeti fejlődést sokkal jobban mozdították elő a társadalmak, mint az egyének. — Az tévedés, mert a történet tele van tulajdonnevekkel. — Az a fogalom, hogy a tőke felhalmozott munka, Lassalle szerint külsőleg igaz, csakhogy az, a mit felhal-

moznak, mások munkája: Eigenthum, Fremdthum. — A hason voltakép olyan munka, melyet nem fizettek meg. — A tisztán negatív tulajdonság, mint pl. a takarékoság vagy a nem-fogyasztás nem teremthet tőkét. — Ez nem áll, mert a ki fentart, az teremt. — Az öntartózkodás néha egyenértékű a termeléssel. — A takarékoság nem pusztán negatív elem. — A kuporgatás és a tőkegyűjtés közti különbség. — A takarékoság a nemzet iparának és munkájának új irányt ad: a munkaeszközök előállítása felé tereli és a mulandó vagy fényűzési tárgyak előállítását korlátozza. — Lassalle szerint a rabszolgaságból keletkezett a munkamegosztás, így tehát a tőke is. — Elméleti és történeti szempontból egyaránt kétes értékű ez a tan. — Minden haladás, mely társadalmi, tehát általános jellegű lett, hasznára válik a társadalomnak; minden haladás, mely egyéni maradt, kizárólag az egyénnek válik javára. — Lassalle helyes észrevételei a nehézségekről, melyekbe a tőkegyűjtés a közép-korban ütközött. De azok nem bizonyítanak az ő tana mellett. 245—263

III. FEJEZET.

Marx Károly tétele a nyereség természetéről.

A takarékoság arra kész, hogy tartós hasznosságú tárgyakat termeljünk frívól és mulandó tárgyak helyett. — Az évi takarítvány nagy része a nép által megtakarított pénz. — A megtakarított pénz nem mindig van a nyereségből elvéve. — Marx Károly tétele, hogy a tőkepenzes magának tulajdonítja a munkás munkájának nem fizetett részét. Miután a tőke, Marx szerint, lényegében véve meddő, csak törlesztésre tarthat igényt, nem pedig kamatra vagy nyereségre. — A háztulajdonos és a lakó nem tartoznak egymásnak semmivel, ha a lakó elvállalja a háznak jókarban tartását. — Az ipari nyereség elemzése. — Alkotó elemeinek bonyolult volta. — Az állítólag meg nem fizetett munka. — A munkások tizede és robotja. — A tőkepenzes és a bojár. — A robot a collectivisták szerint, vagy a kicsikart munka, ma majdnem mindig meghaladja a fizetett munkát. — A hat óráig és hat percig tartó napi robot a francia iparban. — A robot felosztása az «Egalité» című lap szerint. — Ezen robotok állítólagos statisztikai kimutatása. — Durva hibák a collectivisták számításában; a tényezők,

melyeket nem vesznek számításba. — A nyereségek és munkabérek összehasonlítása a Nord departement köszén iparában. — A nyereségek csekélyek a munkabérekhez képest. — A nyereség okai: az irányadó tehetség, azaz az ipari értelmiség, vagy a szervezés művészete és a kereskedelmi értelmiség, vagyis az adásvevés művészete. — A nyereségek nem mérhetők az alkalmazott munkások számához. — A collectivista tan tagadja a vállalkozó tehetségét és nem veszi számításba a kockázatot. — A tények megczáfolják a collectivista tant a modern munkások robotjáról. 264—279

IV. FEJEZET.

Marx Károly elmélete az értéknövekedésről.

Nem áll az, hogy az áruforgalom a tőke eredete vagy kiindulási pontja. — Nem áll az, hogy a pénz az első forma, melyben a tőke nyilvánul. — A pénz bizonyára későbbben mutatkozott, mint az első tőke. — Marx Károly szerint a capitalisticus társadalmat az jellemzi, hogy a termelésnél csakis a csereértékekkel gondolnak és hogy a pénz a termelésnek kiindulási pontja is, végpontja is. — A pénzforgalom öncél. — A többlet, melyet a tőkepenzes a forgalom által ér el, értéktöbbletnek neveztetik (plus-value, Mehrwerth.) — Marx tételének czáfolata. — A pénzforgatás magában véve még nem teremti értéktöbbletet. — Marx elemzi az ipari «processust». — A pénz birtokosa a tőkepenzes hernyója. — Az értéktöbblet titka a vételben és a munkaerő felhasználásában rejlik. — Az ember megfosztatása a munkaeszközöktől. — Egész gazdasági átalakulás volt szükséges a mai munkapiacz megteremtéséhez. — Marx szerint a munkaerőnek, mint minden árúnak, értéke van, mely nem függ a szerződéstől, ezek a termelés költségei. — Ez a tétel bizottságra szorúl. — A socialisták visszaélnék Malthus törvényével. — Ez a törvény, ha létezik, physiologiai törvény, nem pedig nemzetgazdasági törvény és hatását a collectivismus nem módosíthatja. — Az ipar mai szervezetének két jellemző vonása van: a munkaerő eladója, azaz a munkás, a vevő, vagyis a munkaadó ellenőrzése mellett végzi a munkáját és nem tulajdonosa annak, a mit termel. — A tőke felosztása Marx Károly szerint állandó és változó tőkére. —

Hamis tétel az állandó tőkéről, mely állítólag nem járul hozzá az értékszoródáshoz. — Marx szerint az értéktöbbletet az úgynevezett változó tőke teremti, vagyis a tőke azon része, mely munkabérekre fordítatik. — Az értéktöbblet állítólagos eredete: a tőkepenzes a munkaerő «csereérték»-ét veszi meg és ezen munkaerő «használati értéke»-t fogyasztja. — Marx Károly bizonyítási kísérlete. — A tőkepenzes nem kobozhatja el a maga javára a társadalmi haladást. — A verseny folytán csak a fogyasztó élvezi azt, a mi általánosan ismert társadalmi haladás. 280—300

V. FEJEZET.

Marx Károly tanának folytatólagos bonczolása.

A mit Marx Károly abszolút értéktöbbletnek nevez. — Az okok, melyek azt növelhetik: az ipari eszközök javítása, a munkaidő tartamának vagy intenzitásának növelése. — A viszonylagos értéktöbblet; az ok, mely ezt növeli: a munkás termelőképességének növelése az általa fogyasztott tárgyakra irányúl. — Marx elméletét megczáfolják a legbiztosabb mindennapi tények. — Az ipari nyereség nem a tárgy és tárgy közti viszonyból ered, a mint Marx állítja, hanem az ember és a tárgy közti viszonyból. — Változékonyságánál fogva a nyereség nem lehet tisztán mechanicus eredetű, a mint azt Marx állítja. — A munka kiaknázásának mérve a német socialista szerint. — A capitalisticus társadalom összes körülményei növelni igyekeznek a kiaknázás mérvét. — Az állítás, hogy az iparüző a tőke concret megtestesülése, ellenkezik a tényekkel. — A tőkepenzes bizonyos számú munkások izolált munkaerejét vásárolja és ezen munkások együttes combinált erejét használja fel. — Az együttes erő fölénye az izolált erők fölött, egy fictió folytán, a tőke sajátzerű erejét látszik képezni. — Marx plagizálja Proudhont. — Az árcsökkenés tanúsítja, hogy a gyáros nem fordíthatja a maga kizárólagos hasznára a combinált erő fölényét az izolált munka fölött. — A nyereség főeleme az előállítási árak különbözete. — A nyereség a haladást hajhászsa. — Lassalle megkapó kifejezése a tőkepenzes gondjairól. — A verseny

hatása folytán a gyáros néhány év multával elveszti találmánya előnyét. — Marx könyvének épen elméleti része összedől, mint egy kártyavár. 301—313

VI. FEJEZET.

A termelés capitalisticus szervezetének hatásai.

A capitalisticus rendszer fővonásai. — A tőke munka után éhezik és mindig meghosszabbítani igyekszik a robot-időt. — A tőke ezen törekvésének háromféle nyilvánulása. — A munkanap meghosszabbítása. — A nagy ipar chaoticus korszakának túlhosszú munkanapjait két erő igyekszik csökkenteni. — A munkások együttes erejének növekedése. — Marx elmélete a munkanap tartamáról, megczáfolva a tények által. — A tőke még két módon szipolyozza a munkás erejét. — Az ügyes munkásokat középszerűekkel, férfiakkal, nőkkel és gyermekekkel helyettesíti. A gép segítségével egyre lehet növelni a fizetetlen munkát. — A férfiak helyettesítése nőkkel és gyermekekkel állandó módon nem növelheti az ipari nyereséget. — A nők és gyermekek munkája nem oly új dolog, mint a hogy mondják. — A tőke telhetetlensége végül abban nyilvánul, hogy a gyárakban növekszik a munka intenzitása. — Kevesebb izomerő, de rettentő sok idegerő igényeltetik. — Marxnak részben helyes elmélkedései a gyármunka növekedő intenzitásáról. — A termelési erő növekedése, bármi okozza is, az iparosoknak és a tőkepénzeseknek csak ideiglenes hasznot nyújt. — A lakosság foglalkozás nélküli fölöslege. — Ez a tünemény a középkor «szilárd szervezete» mellett is létezett. — Az állandó tőke gyorsabban növekszik, mint a változó tőke. — Marx Károly szerint az állandó tőke gyorsabb növekedése folytán növekszik a lakosság foglalkozás nélküli fölöse — Marx elmélete a változó tőkéről. — A gépek által okozott folytonos költözködés. — Proudhon szép panasa e baj ellen. — A panasz megczáfolása. — A gépek által okozott költözködések kisebb mérvűek azoknál, melyeket e század elején tapasztaltunk. — Az új gépeknek küzdeniök kell a régi gépek ellen, melyek szívósabb ellentállást fejtenek ki, mint a munkás pusztá keze. 314—347

VII. FEJEZET.

A collectivismus a valóságban. — Schaeffle.

Marx nem lehet továbbra vezetőnk. — Észjárása és könyve tisztán negatív jellegűek. — Csakis Schaeffle kísérlette meg a collectiv társadalom leendő szervezetét leírni. — Schaeffle definitiója, a collectivismus, mint a capitalismus ellentéte. — Az új rendszer megszüntetné a kölcsöntőkéket, a hitelt, a föld- és házbérletet, a tőzsdét, az árúkereskedelmet, a piacot, a hirdetményeket és reklámokat, főleg pedig az érczpénzt. — Nem igaz, hogy a meggondolt, önkényes tények mindig jobban vezetnek célhoz, mint a tisztán ösztönszerű cselekedetek. — A collectivismus és a socialismus teljes ellentétben állnak a modern bölcelettel és természettudománnyal. — A collectivismus a socialis gondolkozást, a társadalmi előrelátást akarja a szokás, a társadalmi ösztön és a magánösztön helyére állítani. — A magánkezdeményezés nem összefüggésnélküli erő, de teljesen szabályos működés, mely bizonyos törvényeknek van alávetve. — Az öntudatlan erő nem lesz szükségkép anarchicus erő. — Schaeffle elismeri «az egyénítési elv» gazdasági termékenységét. — Schaeffle tanulságos vallomásai. — A magán kezdeményezés a gazdasági életben ép olyan szerepet visz, mint a nehézség törvénye a physikai életben. — A collectiv rendszer melletti termelés tárgyában fölmerülő kérdések: az igazgatás és nyomozás milyen centralizált, hatalmi eszközei által fogják a termelést a fogyasztás szükségleteivel arányba hozni? — A termelést igazgató és tanulmányozó bizottságokra óriási feladat fog hárulni. — Ha az «omniarchok» egy számítási hibát találnak elkövetni, az egész nemzet éhen hal. — A collectivisták nagyra vannak a statistikával. — A statistika csak messziről követi a tényeket és mindig másképp értelmezhető. — Az árváltozások sokkal biztosabban és gyorsabban nyilvánuló tünetek, mint a leggondosabb statistika. — A collectivista rendszer megszünteti az árakat és iránytű nélkül marad. — Óriási arányú számvitel. — A magán speculatio tévedései sohasem terjednek az összességre és önmagoktól corrigálódnak 348—363

VIII. FEJEZET.

A collectivismus és a fogyasztási szabadság.

Schaeffle szerint a collectivista rendszer alatt is mindenki szabadon állapíthatná meg szükségleteit. — Ezt a szabadságot csak a magánkereskedés biztosíthatja. — A mostani rendszer alatt a kereslet szabja meg a kínálatot, a collectivista rendszer alatt a dolog megfordítva lenne, mert jóformán a kínálat szabná meg a keresletet. — Az állam azokat a szükségleteket, melyeket nem helyesel, megszüntetné, azáltal, hogy mitsem termeltetne e szükségletek kielégítésére. — A collectivizmus száműz minden morális szabadságot. — A dissidenseknek nincs semmi módjuk eleget tenni értelmi vagy erkölcsi izlésöknek. — Az emberi öntudat oly borzasztó iga alatt szenvedne, a milyen a történeti idők kezdete óta még sohasem nehezedett rá. — A magánkereskedés oltalmat nyújt a korlátlan zsarnokság ellen. — Az ember természetes hajlama a zsarnokság felé nem engedi remélni, hogy a collectivismus tiszteltben fogja tartani az emberi szükségletek szabadságát. — Hogyan történhetnék meg a munkák gazdasági osztályozása. — A termelés mostani iránytűje a nyereség, a mely változó és a munkabér, a mely szintén az. — Az árhullámvázások fentartják a gazdasági egyensúlyt a termelés és fogyasztás közt. — Schaeffle aggodalmai. — A használati érték, mint a termékek és a munkaidő társadalmi illétéke. — Schaeffle igen tisztán látja a nehézségeket, de annál zavarosabb fogalmai vannak a nehézségek legyőzéséről. — Elismeri, hogy a munkabér külső okok folytán változhatik, melyeknek a munkás érdekéhez nincs közük. — Ez az engedmény ellentétben áll a socialismus elveivel; alkalmazása pedig majdnem lehetetlen volna az egységes, összpontosított termelés mellett. — A történet és a tapasztalat nem bizonyítják azt, hogy a gazdasági kormányzatok valaha tévmentesek lehetnének. — Az állam mai teendői mennyire különböznek attól az óriási sokoldalú feladattól, mely rá hárulna, ha ő volna az egyedüli munkaadó, az összes termelés kizárólagos igazgatója. — A collectiv ellenőrzés lehetetlenségét a tapasztalás bizonyítja. — A hatóságok hibái a collectivista rendszer alatt nagyban növekednének, miután a magánintézetek, melyek nekik mintául szolgálnak, megszűnnének. — A leendő közigazgatás

összehasonlítása a mostani részvénytársulatokkal téves alapon nyugszik. — A részvénytársulatoknak sok hibájok van, melyek az államban még nagyobb mérvben volnának meg. — A részvénytársulat sokkal közelebb áll az egyéni munkaadóhoz, mint a collectivista állam. — A virágzó részvénytársulatoknál az igazgatóknak és a főtisztviselőknek pénzbeli érdekük van a jó kezelésben és itt mindig ösztökél a verseny. — A collectivista államban a termelés tényezőit hogyan lehetne fölszólítani, hogy gazdálkodva termeljenek. — Schaeffle bevallja, hogy a socialisták elmélete az értékről a collectivista termelés problémáját nem bírja igazán gazdaságosan megoldani. — A munkások és műhelyek versenye a collectivismus negatívájához vezetne. — A jutalmak és bérbeli egyenlőtlenségek, melyeket Schaeffle megenged. — Mik volnának a collectivista rendszer mellett a haladás emeltyűi és eszközei? — A társadalomban a haladást mindig az egyéni kezdeményezés eszközölte, míg a tömegek közönyösek voltak, sőt olykor ellenszegültek. — A haladás egyik főfeltétele a foglalkozás és a vállalat szabad megválasztása. — A collectivista államban «a mandátum nélküli egyének», kik a legkelemlényesebbek, nem számítanának többé. — Csak a tisztviselők vagy «omniarch»-ok eszközölnék a haladást 364—394

IX. FEJEZET.

A termékek elosztása a collectiv társadalomban.

Miután csak az állam termel, a termékek elosztásánál elkövetett hibák helyrehozhatlanok volnának. — A collectiv tőke fentartásáról. — A különféle érzelmekről, melyek ma takarékoságra ösztönöznek. — A takarított pénzek három forrása közül a collectivismus kettőt megszüntet, a miből azt lehet következtetni, hogy a megtakarított pénz ezen rendszer mellett nagyban csökkenne. — Az egyéni takarítás, a collectivista elmélet szerint, csak abból állna, hogy az ember nyugdíjra szerezhetne igényt. — Az állam pótolná tehát a nemzet összes tőkéit. — A nemzeti tőkegyűjtésnek Schaeffle és Marx által jelzett módja. — Adóhoz asszimilálva, az együttes tőke szűk korlátok közt kellene hogy maradjon. — A nemzet tőkéinek legnagyobb részét ma a polgárok kisebb-

sége gyűjti. — A többség, mely ma nem szeret tőkét gyűjteni, határozná az állam által gyűjtendő együttes tőke iránt. A collectivismus kevésbé alkalmas a tőkegyűjtésre. — A collectivismusnak nincs törvénye a felosztásra. — Nem fogadja el a föltétlen egyenlőséget és így nem marad más alternativája, mint az önkény. — Schaeffle kénytelen elejteni Marx elméletét az értékről, mert abból nem foly semmiféle szabály a felosztásra nézve. — A szellemi foglalkozások a collectivismus alatt — A felosztás mechanicus eljárása. — A munka-bonok folyóvátétele. — Az egész rendszer az adagiosztáshoz vezet 395—415

X. FEJEZET.

A nemzetközi viszonyok a collectiv rendszer alatt.

A munkautalványok. — Szükségkép az assignatákhoz hasonlítani, hogy ha több a munkautalvány, mint a készlet. — A magánjövedelem felhasználása a collectivista társadalomban. — A fogyasztási tárgyak továbbra is magántulajdont képeznek. — A magánosok takarékosága. — Schaeffle meghagyja az öröklést. — Az öröklés gazdasági hatása. — Ez a hatás néha rossz, ezt Schaeffle fentartja, de a jó hatást megszünteti. — A mai vagyon kisajátítása bő, de veszendő fogyasztási cikkek octroyálása által. — Alattomban, a biztos fokozatossággal helyreáll az egyenlőtlenség, különféle ajtónkon lopózik be. — Előállna a szellemi foglalkozásoknál, melyeket az egyesek szabadon méltathatnak és díjazhatnak. — A munkautalványok létezése, a törvényes tilalmak daczára, ismét lehetővé teszi a banküzletet, a kamatra való kölcsönzést. — A középkorból és az orosz mir-ből vett példa. A magánkereskedés lopvást újra születnék, akárhogy nehezítenék is. — Itt is befurakodik az egyenlőtlenség. — A társadalom legtevékenyebb elemei, a tétlenekkel összejátszva, folyvást csempésznének vagy kihágásokat követnének el. — Előállana az árukkal való üzérkedés. — Az egyenlőtlenség mostani okai. — A collectivismus azokat ki nem bírná irtani. — A szabadság a collectiv rendszer mellett. — A lakásszabadságot, bár Schaeffle nem hiszi, meg kellene szüntetni. — A szabadság lényeges föltételei a házbér, a foglalkozások szabadsága, a munka

adók sokasága. — Gyűlöletes iga hárulna a munkásra, ha az egész országban és minden iparágban csak egy munkaadó van. — A collectivisták nem gondoltak a nemzetközi viszonyokra. — Pedig ez igen lényeges kérdés a népek gazdasági szervezetében. — Ezeket a viszonyokat a collectivista rendszer mellett nem is lehetne rendezni és pedig három okból. — A kereskedelmi szabadság teljesen megszűnnék. — A kiviteli vagy behozatali többlet megfizetésére nincs szilárd alap. — Az erős nemzeteknek nagy érdekek volna abban, hogy hatalmukba kerítsék a gyöngébb nemzetek gazdasági gépezetét. — A collectivista rendszer minduntalan nemzetközi összeütközésekre szolgáltatna alkalmat. — Az idegen munkások kérdése. 416—439

XI. FEJEZET.

A fényűzés megszüntetése. — Zárzó.

A kárba vesző erőfeszítések a mai civilisatióban. — A kiskereskedés túltengése; a henyélők száma és a fényűzési cikkek előállítása. — A hirdetmények és kirakatok megszüntetése. — A szabadság rendszere mellett a nagykereskedelem kiszorítja a kiskereskedést, a nagy ipar a kis ipart és így csökkenni fognak a fölös számú kerekék, a kárba vesző erők. — A részben átmeneti okok, melyek a kereskedelmi pályák és a szellemi foglalkozások személyzetét túlságossá növelik. — A collectivismus a fölös kereskedelmi kerekék csökkentését nem eszközölné biztosabban, mint a hogy a nagyban való termelés fokozatos fejlődése teszi. — A fényűzés jellege; jogossága és hasznossága a botrányos kicsapongások daczára, melyek rossz hírbe hozzák. — Proudhon véleménye. — A fényűzés ösztökélő befolyása. — Egy tekintet az emberi foglalkozásokra. — A fényűzési cikkek gyártó egyének csekély száma. — Az 1881-diki francia népszámlálás eredményei. — Alaptalan a collectivisták azon állítása, hogy a fényűzési cikkek gyártásának megszüntetése folytán a munkásosztály munkája felényível vagy egy harmaddal csökkenne. — Az Egyesült-Államokban, La Platában, Ausztráliában, sőt Angliában az igazi fényűzési cikkek gyártása majdnem jelentéktelen. — Franciaországban azért jelentékenyebb, mert a fran-

ciák majdnem az egész művelt világot látják el fényűzési cikkekkel. — A fényűzési cikkek előállító francia munkások közvetve bort, gabonát, gyapotot, kávé, gyapjút, olajműveket stb. termelnek hazájok részére. — Ezt tanúsítja a tény, hogy a külföldről négy milliárd ára élelmi cikket és nyers anyagot veszünk és ezért selyemárúkat, párisi díszműárókat stb. adunk cserébe. — A fényűzési cikkek készítő francia munkás hazája számára két annyi gabonát és bort termel, mint hogy ha a földet művelné. — A collectivisták tévedése a személyek szolgálatában álló cselédek számáról. — A cselédeknek számított egyének kilencztizedrésze béresekből, kereskedősegekből áll. — A férficselédek száma Franciaországban nem több, mint 160—180,000. — A németországi népszámlálás adatai megerősítik a francia népszámlálás eredményeit. — A fényűzési cikkek élvezete aránylag csekély tért foglal el az össztermelésben. — A magasabb jövedelmek Angol-, Német- és Franciaországban nem képviselik a nemzeti jövedelem tizedrészét. — A magasabb és középjövedelmekből kerül ki a megtakarított tőkék legnagyobb része. — A fényűzési iparágakra fordított munka nem tesz ki többet a nemzeti munka huszad vagy harminczad részénél. — Milyen hatás várható az ipar, a kereskedelem és a nevelés szabályos fejlődésétől a szabadság rendszere mellett. — A collectivismus igéreteinek üressége. — Zárzó..... 440—475
